

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE XVII–XIX.

BERETTYÓÚJFALU, 2014

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE, XVII–XIX.

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

XVII–XIX.

BERETTYÓÚJFALU, 2014

Szerkesztette
SÁNDOR MÁRIA

Felelős kiadó
BIHARI MÚZEUM ÉS SINKA ISTVÁN VÁROSI KÖNYVTÁR

Felelős vezető
KÁLLAI IRÉN
intézményvezető

Technikai szerkesztő
KÓSA TIBOR

Fordítás
FARKAS GABRIELLA

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma
Bihari Múzeumért Alapítvány

HU ISSN 0133-7653

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető

TARTALOM

RÉGÉSZET – ARCHEOLOGY

Balázs Ádám–Dani János

- Újabb bronzkori kocsimodellek a bihari Berettyó-völgyből.....7
New clay cart model discoveries
from the Hungarian part of the Berettyó Valley and others.....17

TÖRTÉNELEM – HISTORY

Seres István

- Egy berettyószentmártoni betyár Gázsy Imre 1849-es gerillacsapatában.....23
An outlaw man from Berettyószentmárton among
„soccoured riders” of Imre Gázsy in 1849.....50

Duró Ferenc

- „Faluváros”, avagy Berettyóújfalú kortárs percepciója a 20. század első felében....51
„Villagetown” that is peer perception of Berettyóújfalú
in the first part of the 20th century.....69

NÉPRAJZ – ETHNOGRAPHY

Gyönyörűné Erdei Judit

- Rátétes szűrök a Bihari Múzeum gyűjteményében.....71
Szűr with applique patterns in the Bihari Museum.....83

FORRÁSKÖZLÉS – SOURCE STATEMENT

Csarkó Imre

- „Memento mori” – Három bihari katona kéziratós naplója
az első világháborúból.....95
„Memento mori” – Three bihar soldiers’s diary about the First World War...170

Sándor Mária

- „Írtam ide... Jakab Vilma” – Egy bihartordai háziasszony feljegyzései,
1939–1953.....171
„I wrote here... Vilma Jakab” – A housewife’s note from Bihartorda,
between 1939–53.....217

IRODALOMTÖRTÉNET – LITERATURE

Bakó Endre

- Szabó Pál Bihar-élménye.....219
Experience of Pál Szabó in Bihar.....242

Szémánné Veres Gabriella

- Költő Nagy Imre verskéziratai a Bihari Múzeum irodalmi gyűjteményében.....243
The poet Imre Nagy’s manuscript from the literary collection
of the Bihari Museum.....254

MUZEOLÓGIA – MUSEOLOGY

Sándor Mária

- „...hogya a dalokat visszaadhassam a falunak” – Bencze Lászlóné dr. Mező Judit
néprajzi és közművelődési munkája Biharban és a Sárreten.....255
„... to give the songs back to the village” – Dr. Judit Mező Bencze’s
ethnographic and pedagogical study in Bihar and Sárret.....276

I. Sándor Ildikó–Sándor Mária

- Egy székely tanítónő Bihar hagyományaiért – Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella
néprajzi és közművelődési tevékenysége.....277
A „székely” teacher for the traditions of Bihar –
Mrs. Mihály Sándor ethnographic and pedagogical study.....301

Kállai Irén

- Átalakulás–lehetőség – A Bihari Múzeum tevékenysége 2011–2013.....303
Transformation – Opportunity –
Activity of the Bihari Museum between 2011–2013.....331

Balázs Ádám–Dani János

ÚJABB BRONZKORI KOCSIMODELLEK A BIHARI BERETTYÓ-VÖLGYBŐL

ÉS EGYÉB, LÓTARTÁSSAL KAPCSOLATOS TÁRGYAK

Bevezetés

A bronzkori kocsimodellek és a kocsizáshoz, lovakhoz kapcsolódó szerszámok kutatása nem újdonság a Berettyó völgyében. A területről az első, és egyben talán a legépebb, legdíszesebb, égetett agyag kocsimodellt Mesterházy Károly közölte: ez a darab Pocsaj-Leányvárról került elő¹. A Berettyóújfalu-Herpály, Földvár bronzkori tell-településének ásatásán talált kocsimodell-töredékek közül Sz. Máthé Márta egyről képet is közöl², a másik két ilyen tárgyat pedig említi munkájában³. A Bóna István vezetése mellett, Csányi Marietta és Tárnoki Judit által összeállított frankfurti bronzkori kiállítás kötetének katalógusában Berettyóújfalu-Korhány lelőhelyről is publikálnak egy darabot⁴. Az elmúlt években új példányok kerültek elő, melyek közül az újabb, Berettyószentmárton, Korhány-halmon talált lelet⁵ már publikálásra került, viszont a Bakonszeg-Kádárdombról származó szórványlelet eddig nem került közlésre. Az utóbbi időben előkerült, illetve eddig csak említésből ismert kocsimodellek közlésével, valamint a régebbi kutatások eredményeként megjelent, többnyire gyenge minőségű illusztrációkkal publikált példányok újraközlésével szeretnénk hozzájárulni a bronzkori kocsizás, lótarás, lóhasználat témakörének kutatásához.

Az Ottomány/Otomani-kultúra telljeiről előkerült kocsimodellek és töredékek forma és díszítésvilága meglehetősen sokszínű, amit a Szalacs-Vida-dombon (Sălacea-Dealul Vida) előkerült leletek is bizonyítanak⁶. A forma és a díszítés ezeknél a tárgyaknál nem jelent feltétlenül kapcsolatot az azt készítő kultúrákkal: bár bizonyos esetekben (pl. a Wietenberg-kultúra több darabjánál) az adott kerámiaművességre jellemző tipikus díszítést alkalmazták rajtuk, de előfordulnak díszítetlen példányok is (pl. a herpályi modell), illetve a legtöbb kocsiszekrényen csak valamiféle fonást vagy szerkezeti elemet próbáltak ábrázolni a készítők⁷. Ezen daraboknak számos párhuzama van, de tökéletesen azonos

¹ Mesterházy 1976; Dani 2012: Fig. 14.

² Sz. Máthé 1984: Pl. 6. 1.

³ Sz. Máthé i. m. 158.

⁴ Csányi–Tárnoki 1992: 198., Nr. 330:

⁵ A Déri Múzeumnak ajándékozott töredékes kocsimodell id. Benus Ferenc találta a tell felszínén.

⁶ Bondár 2011: 74.

⁷ Bóna 1992: 64.

példányok már csak azért sem ismertek, mert minden egyes kocsimodell egyedi, kézzel készült példány. Az Ottomány/Otomani-kultúrának eddig összesen 21 töredékes és egész modellje ismert. Ez kiegészül az itt bemutatásra kerülő, Kádár-dombon talált darabbal.

Bakonszeg, Kádár-domb

2014 februárjában Patai Dávid bakonszegi lakos Kádár-dombi sétája közben egy díszes kerámiát szedett fel egy rókatúrásból, melyet a Bihari Múzeumnak ajándékozott. A tárgyról első ránézésre is azonnal nyilvánvaló volt, hogy egy kocsiszekrény kisméretű töredéke. Ugyan kerékmodelleket már Sz. Máthé Márta publikált a Berettyó-völgyi tellekről írott összefoglaló munkájában⁸, de eddig nem volt ismert kocsimodell a lelőhelyről.

A lelet szürkés színű, homokkal és cserépzúalékkal soványított, jól iszapolt, szélei mellett két bekarcolt vonal között ferdén rovátkolt, ezen dísz alatt kétszeresen bekarcolt cikkcakk mintájú bronzkori kocsi oldaltöredéke. A töredék legnagyobb hossza a 5,2 cm, a legnagyobb magassága pedig 4,1 cm. A darabról mintája és formája alapján nagy valószínűséggel megállapítható, hogy egy kocsiszekrény része (*1. kép*).

A modell széleire ráfutó két vonal közötti rovátkolás számos bronzkori darabnál előfordul. Erre példa a Polgár-Kenderföldről⁹, a Pocsaj-Leányvárról¹⁰, vagy Szalacs-Vida-dombról ismert darabok¹¹. A cikkcakk motívum ennél a leletípusnál az egyik legelterjedtebb és legáltalánosabb díszítőmotívum, melyet a tiszakeszi-szódadombi¹², alsóvadász-várdombi¹³, pocsaj-leányvári¹⁴ vagy a Szalacs-Vida-dombon előkerült példányokon láthatunk¹⁵. A modellek szélein történő bekarcolásokkal sokszor alakítanak ki egy „belső keretet”, amit az itt közölt darab is jól illusztrál. Ilyen keret található a novaji¹⁶, a gyulavarsándi¹⁷, a szamosújvári¹⁸ a füzesabonyi¹⁹ vagy a berettyószentmártoni modelleken.²⁰

⁸ Sz. Máthé 1988: Pl. 9. 7.; Pl. 14. 2.

⁹ Bondár 2011: 20. kép 2.

¹⁰ Mesterházy i. m. 1. kép

¹¹ Ordentlich–Chidiosan 1975: Pl. I. 1–3.; Pl. II. 1–5.

¹² Balázs–P. Fischl 2014: 2. kép

¹³ Kalicz 1968: Taf. CXIII. 2

¹⁴ Mesterházy i. m. 1. kép

¹⁵ Ordentlich–Chidiosan i. m. Pl. I. 1–3.; Pl. II. 1–2.

¹⁶ Fettich 1969: Pl. V. 1.

¹⁷ Domonkos 1908: Pl. II. 6.

¹⁸ Schuster 1996: Pl. 3. 6.

¹⁹ Kovács 2006: Abb. 3.

²⁰ Csányi–Tárnoki i. m. 198., Nr. 330.

Berettyóújfalu (Berettyószentmárton), Korhány-halom

Berettyóújfalu (Berettyószentmárton), Korhány-halom lelőhelyről két kocsiszekrény is ismert, melyek közül az egyik egész, a másik töredékes formában maradt fenn. Az épen fennmaradt kocsiszekrény egy szórványlelet a bronzkori tellről (2. kép: 1–2.). Alakja fordított csonka gúla. Hossza 15 cm, magassága 8 cm. A szélei mellett kettős, széles és mély bekarcolt vonal fut körbe. Felülete gondosan felfényezett, színe barna²¹. A szélei mellett körbefutó egyszerű minta (keret), amint már láthattuk a fent leírt modellnél is, nem számít ritkaságnak ezen a tárgytypuson. Alakjában legjobban két, szintén az Ottomány/Otomani-kultúrához tartozó modellhez áll közel. Ezek közül az egyik Vésztő-Mágoron²², a másik Herpályon került elő²³, melyet részletesen közlünk a cikkben.

Az id. Benus Ferenc által a Korhány-halom tell-település tetején talált töredékes kocsimodellről ugyan már két képes közlés is ismert, de pontos leírás nem született a leletről²⁴. A modell szürkés-barnás színű, jól égetett, fényezett felületű; szélei mellett keretet képeztek: szélesebb, árkolt vonalak futnak körbe. A modell hosszabbik oldala felénél függőleges kettős bekarcolás található, mely teljesen összeköti a felső és alsó széle mellett bekarcolt kettős vonalakat, sőt az alsókra rá is fut. Az így kialakult két négyzetet három bekarcolás szeli át átlósan. A modell hossza 11,8 cm, magassága 6,5 cm. A modellnek három töredéke maradt fenn (2. kép: 3.).

A díszítésre ennél a kocsiszekrénynél a legnehezebb analógiát találni, de ismerünk egy hasonló technikával (széles, sekély árkolással kialakított motívum) díszített, csaknem teljesen ép, a sarkain állatfej protomékkal ékesített kocsit Nagykároly-Bobáldról (Carei-Bobald), az Ottomány/Otomani-kultúra egyik legfontosabb és legnagyobb tell-településéről, mely Németi János ásátásai során került napvilágra²⁵.

A lelet szórvány, és bár többretegű telepről származik, díszítésének kialakítása alapján az feltételezhető, hogy az Ottomány/Otomani-kultúra klasszikus időszakából származik.

A Korhány-halom tellről nem csak a fent leírt leletek származnak kocsimodellekből. A lelőhelyen 1934-ben a váncsodi Balogh Sándor magánásatást folytatott, mely során két eddig publikálatlan kocsikereket is talált²⁶. A kocsimodellekhez képest az égetett

²¹ Csányi–Tárnoki i. m. 198., Nr. 330.

²² Kovács 1992: Abb. 38.

²³ Sz. Máthé 1984: Pl. 6. 1.

²⁴ Dani 2011: 23.; Dani 2012: Fig 18.

²⁵ Németi–Molnár 2012: 19. tábla, 129.

²⁶ A két tárgyat Sőregi János vásárolta meg a Déri Múzeum gyűjteménye számára.

agyagból készült kocsikerék-modellek nagyobb számban fordulnak elő a kora és középső bronzkori településeken; gyakori, hogy olyan lelőhelyekről is ismertek, ahonnan kocsimodell nem²⁷. Erről a lelőhelyről azonban nem publikáltak hasonló kocsimodellalkatrészt. A korabeli „ásatás” (valójában inkább kincskeresős tevékenység) folyamán két ilyen kocsikerék-imitáció került elő (2. kép: 3.). Formájuk és méretük alapján, mind a két kerék bizonyosan kocsimodellekhez tartozott. Az egyik darab díszítetlen, a másikon két kör alakú bekarcolt vonal fut körbe. A tengelyfurat helye mind a két esetben megvastagodik. A díszítetlen kerékmodell kis részben hiányos. Bár a tárgy típus sűrűbben fordul elő a lelőhelyeken, jelentősége mégsem kisebb, mint a kocsiszekrényké, hisz ezek nélkül nem működhetek volna kocsik és nem lett volna lehetséges a szállítás.

Berettyóújfalu-Herpály, Földvár

A Berettyóújfalu-Herpály, Földvár területén 1977–82 között zajló tervásatáson²⁸ egy egész, illetve két kocsimodell-töredéknek tartott tárgy is előkerült. Az egészben előkerült darab képét Sz. Máthé Márta két helyen is publikálta²⁹, viszont pontos tárgyleírást nem adott a darabról. Azt már eddig is tudtuk a tárgyról, hogy a legelső bronzkori rétegbe mélyedő gödörből került elő töredékesen a tanúfal lebontása közben, egy szintén ritkább négy lábú oltárral együtt³⁰. A tárgyat a következőképpen írhatjuk le: barnás színű, homokkal és cserépzúzalékkal soványított, csonka gúla alakú, díszítetlen kocsiszekrény. A kocsimodell hosszabb oldala 13,9 cm, a ferde oldalai 6,5 cm-esek, a modell magassága 5,8 cm (3. kép: 3.).

A kocsit az oltárral együtt tudjuk keltezni. Az oltár díszítése alapján a kora bronzkor 3. szakaszába sorolható. A lapos oltár jellegzetes, trapezoid lábainak formai párhuzamai ismertek számos Ottomány lelőhelyről: Bakonszeg-Kádárdombról másodlagos helyzetből³¹, Szalacs-Vida-dombról (Sălacea-Dealul Vida)³² és Bodrogszerdahely-Bakkhegyről (Streda nad Bodrogom-Vrch Bakkhegy)³³, Érdengeleg-Vár (Dindești-Cetate)³⁴, Berettyószentmárton-Korhányról³⁵. Azt, hogy a gödör funkciója kultikus lett

²⁷ Bondár 2011: 53.

²⁸ Sz. Máthé Márta, Kalicz Nándor és Raczky Pál tervásatása.

²⁹ Sz. Máthé 1984: Pl. 6.; Máthé 1986: Tábla VI. 1. a–1. b.

³⁰ Sz. Máthé 1986: 148.

³¹ Sz. Máthé 1988: Pl. 21: 4.

³² Ordentlich 1972: Pl. XI/11; Bader 1978: Pl. XXV/7; XXIX. t. 21.

³³ Dani 2005: 420–421.; 369. t.: 13–14.; 371. t.: 14.; 373. t.: 13.; 374. t.: 13–14.; 375. t.: 6–7., 15–16.; 378. t.: 1–3.

³⁴ Némethi–Molnár 2002: 43. t.: 1.

³⁵ Déri Múzeum Régészeti Tár, IV.1931.115

volna, már a korai publikációban is kétségbe vonta, sőt részben el is vetette az ásató³⁶. Az innen előkerült „nem mindennapi” tárgye gyüttes mégis különös jelentőséget adhat ennek a gödörnek. A Herpályon előkerült két töredék közül az egyik története egészen különös, mivel eddig képet nem közöltek róla, sőt változó volt a tárgy megítélése is. Az első említésben azt írja Sz. Máthé Márta, hogy nem mind a két töredék képviseli a „pocsaji típust”, sőt az egyik nem is kocsimodell-töredék³⁷. A következő cikkben a szerző már mindkét darabot pocsaji típusúnak írja le³⁸. Ebből adódott, hogy a kocsimodelleket összefoglaló könyvben is pocsaji típusúként szerepel³⁹. Ez utóbbi közlemény állítása viszont nem teljesen pontos.

A töredék barna-szürke foltosra égett, díszítetlen szögletes formájú edény saroktöredéke (3. kép: 2.), amely 1978-ban került elő a humusz eltávolítása közben, az „A” négyzetből, 0–20 cm közötti mélységből⁴⁰. A töredék magassága 3,5 cm, alja 3 cm. Formájában hasonlíthat a Szalacs-Vidadombon előkerült darabokhoz⁴¹, viszont a töredék méretei és töredékessége miatt nem lehetséges teljes biztonsággal, egyértelműen konkrét tárgycsoportba besorolni (valószínűleg négyszögletes aljú edény töredéke), és a tengelyfurat hiánya miatt feltehetően nem lehetett kocsimodell. Hasonló típusú edény töredékét ismerjük pl. Alsóvadász-Várdomb tell II/A szintjéről is⁴².

A másik herpályi töredék viszont valóban számot tarthat a kutatás érdeklődésére. Ezt a tárgyat minden egyes esetben a fentebb említett darabbal együtt említették, viszont erre a darabra valóban illik a „pocsaji típus” meghatározás (3. kép: 1.). A példány – mely az V. négyzetből, a felső humuszrétegből került elő – barnás-szürkés színű, homokkal soványított, fényezett felületű, peremén és oldalán rovátkolt, a teste téglalapjain kettős bekarcolt vonal fut körbe, a perem alatt lefelé lógó ferde sraffozással kitöltött háromszög található, sarka csücskösen felhúzott⁴³.

A Berettyó-menti telleken az itt közölt töredéken látható kettősen bekarcolt „ke-retezéssel” már találkozhattunk. A Berettyóújfalu-Korhány lelőhelyről ismert két kocsimodellen⁴⁴, a pocsaj-leányvári⁴⁵, illetve a most közölt bakonszeg-kádárdombi kocsiszekrényen is van ilyen díszítés.

³⁶ Sz. Máthé 1986: 147.

³⁷ Sz. Máthé 1984: 158.

³⁸ Sz. Máthé 1986: 149.

³⁹ Bondár 2011: 99.

⁴⁰ Déri Múzeum Régészeti Tár: IV.88.2.199.

⁴¹ Ordentlich–Chidiosan 1975: Pl. III. 4.

⁴² Dani 2005: 449.t.: 2.

⁴³ Déri Múzeum Régészeti Tár: IV.89.2.198.

⁴⁴ Csányi–Tárnoki i. m. 198., Nr. 330.; Dani 2012: Fig. 18.

⁴⁵ Mesterházy i. m. 1. kép

Polgár-Kenderföld, Majoros-tanya bronzkori tellen Sz. Máthé Márta és Vicze Magdolna végzett 1988–1995 között, a tell rétegviszonyait és korát tisztázó ásatásokat. A szondázó ásatás két különböző stratigráfiai egységből (43. és 25. str.)⁴⁶ került elő 1989 nyarán egy nagyméretű agyag kocsimodell két nagyobb, összeillő töredéke (4. kép).

A kocsimodell a Berettyó-völgyben talált modellek méretéhez képest jóval nagyobb: bár töredékes; a rekonstrukciós rajzon jól látható, hogy ez esetben a modell rövid oldala hasonló hosszúságú, mint a kisebb modellek testének hosszanti oldala.

A töredék jól égetett anyagú, fényezett felületű. A külső részén geometrikus motívumok láthatók: a kocsiszekrényen körbe rovátkolással kísért kettős, cikkcakk motívum fut, melyeket függőleges rovátkolással kitöltött vízszintes vonalpár választ el. A kocsiszekrény pereme is rovátkolt. A bekarcolt motívumok fehér, valószínűleg meszes anyaggal inkrusztáltak. A modell sarkai, a Berettyó-völgyi példányokhoz (pl.: Pocsaj-Leányvár, Berettyóújfalú-Herpályról itt közölt töredék) hasonlóan, felhúzóttak.

A kenderföldi kocsimodellt először közlő Bondár Mária a Hatvan-kultúra hagyatékházhoz sorolta⁴⁷. A modell díszítéséhez térben és időben is legközelebbi analógiák (hasonló motívummal díszített edénytöredékek) a Hatvan-kultúra Polgár-Király-ér-parton (29. lelőhely) feltárt 74.obj./450. str. számú szórthamvas sírjából ismertek⁴⁸.

Bóna István bronzkori kocsimodellekről írt összefoglalása, és az itt közölt példányok alapján is nyilvánvaló, hogy az agyag kocsimodellek gyártása a középső bronzkori tell-kultúrák idején élte reneszánszát⁴⁹; az Ottomány-, késő Ottomány (Gyulavarsánd)-, Wietenberg-, Füzesabony- és Hatvan-kultúrák leletanyagában fordulnak elő leggyakrabban. Lehetséges, hogy a telkekhez, illetve egy speciális életmódhoz, hitvilághoz kötődő tárgytypus ez, erre utalhat az is, hogy nagyjából lefedi az alföldi telkek elterjedési területét⁵⁰.

Az agyag kocsimodellek funkciója mindig is nagyon vitatott kérdés volt: kultikus tárgy, dísz tárgy, gyerekjáték...?

⁴⁶ A 25. str. egység az I. felület 0,0 négyzetében az utcát leíró egység, kb. 100-120 cm mélységben. A 45. str. egységből származó nagyobb kocsitöredék, azonos szelvény, ugyanazon részéről, az utcabetöltés mélyítése során, kb. 160 cm mélységből került elő.

⁴⁷ Bondár 2011: 20. kép: 2.; 59., 73.

⁴⁸ Dani 2005: 442. tábla

⁴⁹ Bóna 1960: 91–94., Fig. 7.

⁵⁰ Hogy valóban nem lehet, a korábban meghatározott Laskó–Eger–Tisza vonalhoz hasonló, szigorú határok közé szorítani a tárgytypus elterjedését (Bóna 1992: 73–75.), azt Bondár Mária kutatásai és az azóta publikált újabb példányok egyértelműen igazolták (Bondár 2011: 59.).

Ahelyett, hogy reménytelen próbálkozást tennénk a kérdés megválaszolására, inkább néhány apróságra hívnánk fel a figyelmet. A kocsimodellek mind méretben, mind kivitelben, díszítettségben változatos képet mutatnak, mely összefüggésben lehet a funkcionális variabilitással: könnyen lehet, hogy más célra használhatták a rendkívül díszes, kimagasló kivitelű és a teljesen díszítetlen, helyenként nem túl jó kidolgozású példányokat.

A kocsimodellek előkerülési körülményei is (általában településekről ismertek, ritkán sírmellékletként) utalhatnak az eltérő funkcióra. Vannak olyan kocsimodellek (pl. a pocsaji⁵¹, a bobáldi vagy a nemesnádudvari modell stb.), melyek rituális használata joggal feltételezhető; más darabok esetében viszont nem zárható ki mindennapi, profán használatuk sem (gyerekjáték funkció).

Csont szíjelosztó korongok

A Berettyó-völgy magyarországi szakaszáról eddig mindössze két darab, csontból készült lószerszám volt ismert a kutatás számára; mindkettő Sz. Máthé Márta ásatásán került elő Berettyóújfalú-Szilhalom tell bronzkori rétegeiből⁵².

Polgár-Kenderföld, Majoros-tanya bronzkori telljén találtak egy csont szíjelosztó korongtöredéket⁵³ is. A korong a 81. stratigráfiai egységből került elő 1992. július 14-én: 5,0-ás négyzetben lévő faszenes, kevert betöltésű rétegből, 200–220 cm relatív mélységből. Ez azt jelenti, hogy ez már a tell Hatvan-kultúrához köthető rétegekből származik (5. kép: 2.).

A korong közepén egy nagyobb, szilvamag alakú nyílás, a pereme felé haladva két egymástól távolabb fúrott lyuk, és két egymás mellé fúrt lyukpár látható, melyek feltehetően a szíjak bujtatását szolgálták. A korongot egy ló jobb oldali medencelapátjából alakították ki⁵⁴.

Az itt közlésre kerülő másik szíjelosztó korong különlegessége abban áll, hogy a Kárpát-medencéből ismert nagyobb méretű példányok közül az igen ritka díszített példányok körébe tartozik (5. kép: 1.).

A korongot a hencidai honismereti szakkör találta Hencida és Esztár között. Az első közlés beszámolója szerint pontosan: „Hencida–Esztár közötti út mellett lévő

⁵¹ A pocsaji kocsi belsejében, az első publikáló leírása szerint, vörös okkerfesték nyomai láthatók (Mesterházy 1976: 223); melynek ma nyomát sem látni. Ezzel szemben senki nem figyelt fel arra – a nem elhanyagolható részletre –, hogy a modell egyik rövid oldalán másodlagos égés nyomai láthatók!

⁵² Egy díszített, ívelt zablapálca és egy kisebb korong alakú oldaltag (Sz. Máthé 1988: 35., Pl. 28.; Bóna 1992: Abb. 35.; Dani 2012: Fig. 11.).

⁵³ A tárgy fotóját Lukács Tihamér (Déri Múzeum) készítette. Munkáját ezúton is köszönjük!

⁵⁴ Meghatározását Daróczy-Szabó Márta végezte, melyért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani!

»lakóhalom« környékén találtak egy faragott, díszített csontkorongot a hencidai Honismereti Szakkör diákjai. Az előkerült tárgy lószerszám. A vizsgálatok szerint ló jobb oldali medencecsontjából faragták⁵⁵. DM Gysz.: 2000.73.⁵⁶

A töredékes példány közepén szabályos, nagyobb kerek lyuk van; ezen kívül hat kisebb – nem teljesen szimmetrikusan elhelyezett – lyuk látható rajta, melyek közül kettőt két kisebb, apró furat kísér. A korong külső oldalán egy sekély bekarcolással kialakított négy küllős kerék vagy nap (esetleg csillag) motívuma látható.

Az itt közölt darabokhoz hasonló szíjelosztó korongok ismertek több Tisza menti középső bronzkori tellről; Füzesabony-Öregdombról⁵⁷, Tiszafüred-Ásotthalomról⁵⁸; Tószeg-Laposhalomról⁵⁹.

Rendkívül elgondolkodtató, és feltehetően nem véletlen műve az a tény, hogy az itt közölt mindkét szíjelosztó korong ló medencelapátjából készült! Az egyszerű praktikum mellett⁶⁰ bizonyára a lónak mint háziiasított állatnak a korabeli bronzkori közösségekben betöltött igen fontos szerepére utal, mely nemcsak a szállítás volumenét és sebességét (ló vont a négykerékű kocsik), de a lónak mint házasított állatnak a közlekedésben, majd később a harcászatban betöltött rendkívüli fontosságát jelenti és a korszak komplex és mélyreható társadalmi változásait is tükrözi egyben⁶¹.

E tárgyípus funkciójával, használati módjával kapcsolatban Bóna István és Alice Choyke igen szemléletes rekonstrukciós rajzot közölt⁶²: a csontkorong a ló pofáján és homlokán osztotta szét és fogta össze a zabra felől vezető szíjakat.

Irodalom

BADER, Tiberiu

1978 Epoca bronzului în nordvestul Transilvaniei. Editura științifi că și enciclopedică. București

BALÁZS Ádám – P. FISCHL Klára

2014 Újabb bronzkori kocsimodell Tiszakeszi-Szódadombról.

In: *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* LII. 2014, 21–30.

⁵⁵ A meghatározást Vörös István (Magyar Nemzeti Múzeum) végezte, melyet ezúton is köszöntünk.

⁵⁶ M. Nepper 2000: 77.

⁵⁷ Csányi–Tárnoki 1992: 196., Nr. 305; Bóna 1992: Abb. 37.

⁵⁸ Kovács 1991: 52. kép; Csányi–Tárnoki i. m.: 196., Nr. 312–314.

⁵⁹ Csányi–Tárnoki i. m. 196., Nr. 307–308.

⁶⁰ A ló medencecsontja rendkívül erős laposcsont, ami alkalmas arra, hogy nagyobb méretű korongot alakítsanak ki belőle.

⁶¹ Kristiansen 2012: 173–174.

⁶² Bóna 1992: Abb.36; Sofaer–Jørgensen–Choyke 2013: Fig. 26.5

BÓNA István

- 1960 Clay Models of Bronze Age Wagons and Wheels in the Middle Danube Basin. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12. 83–111.
- 1992 Wagen und Wagenmodelllein den Tell-Kulturen. In: W. Meier-Arendt (Hrsg. von): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Ausstellungskatalog*. Frankfurt am Main. 1992. 73–75.

BONDÁR Mária

- 2011 *Agyag kocsimodellek a Kárpát-medencéből (3500-1500 BC)*. Archeolingua Series Minor 32. Budapest, 2012.

CSÁNYI Marietta–TÁRNOKI Judit

- 1992 Katalog der Ausgestellten Funde. In: W. Meier-Arendt (Hrsg. von): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Ausstellungskatalog*. Frankfurt am Main. 1992. 175–210.

DANI János

- 2005 A Felső-Tisza-vidék kora bronzkora a tell-kultúrákat megelőző időszakban. Kézirat. ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest-Debrecen, 2005.
- 2011 Berettyóújfalu és környéke az őskortól 1301-ig. In: Kállai Irén (szerk.): *Berettyóújfalu az őskortól napjainkig*. Berettyóújfalu, 16–31.
- 2012 Fortified Tell Settlements from the Middle Bronze Age in the Hungarian Reach of the Berettyó Valley. In: Jaeger, Mateusz – Czebreszuk, Janusz - P. Fischl, Klára (eds.): *Enclosed Space - Open Society. Contact and Exchange in the Context of Bronze Age Fortified Settlements in Central Europe. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa* Tom 9, Poznań-Bonn, 27–37.

DOMONKOS János

- 1908 A Lopós-halom (Arad m.). In: *Archaeológiai Értesítő Új folyam* 28., 55–78.

FETTICH Nándor

- 1969 Újabb adatok az őskori kocsihoz a Kárpát-medencében. In: *Ethnographia* 90., 29–71.

KALICZ Nándor

- 1968 Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. *Archaeologica Hungarica* 45. Budapest

KOVÁCS Tibor

- 1991 Tiszafüred-Ásotthalom. In: Raczky Pál (szerk.): *Dombokká vált évszázadok. Bronzkori tell-kultúrák a Kárpát-medence szívében*. Budapest-Szolnok, 1991–1992, 44–45.

KOVÁCS Tibor

- 1992 Glaubenswelt und Kunst. In: W. Meier-Arendt (Hrsg. von): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Ausstellungskatalog*. Frankfurt am Main. 1992. 76–82.
- 2006 Bisher unbekannte Kupfer- und bronzezeitliche Wagenmodelle aus Ungarn. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 57. 35–45.

KRISTIANSEN, KRISTIAN

- 2012 The Bronze Age Expansion of Indo-European Languages: an archaeological model. In: Prescottt, Christopher – Glørstad, Håkon (eds.): *Becoming European: The transformation of third millennium Northern and Western Europe*. Oxbow Books. 165–181.

NÉMETHI János–MOLNÁR Zsolt

- 2002 *A tell telepek elterjedése a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében*. Sapientia könyvek 14. Kolozsvár
- 2012 Bronzkori hatalmi központok Északnyugat-Erdélyben: A Nagykároly-Bobáld-tell. In: *Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről I*. Szeged

M. NEPPER Ibolya

- 2000 A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok régészeti tevékenysége 1992-1999 (Leletkataszter). In: *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1999. 51–104.

Sz. MÁTHÉ Márta

- 1984 Preliminary report on the 1977–1982 excavations at the Neolithic and Bronze Age settlement of Berettyóújfalu-Herpály. Part II. Bronze Age. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36. 137–159.
- 1986 Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori tell-településen 1977–1982 között II. Bronzkor. In: *A Bihari Múzeum Évkönyve* IV–V. 129–149.
- 1988 Bronze Age Tells in the Berettyó-Valley. In: *Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain I. Inventaria Praehistoria Hungariae I*. Budapest, 27–122.

MESTERHÁZY Károly

- 1970 A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1966–68. (Leletkataszter). The archeological activity of the Déri Museum in the years 1966-1968 (A survey of finds). In: *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (1968). 61–77.
- 1976 Agyag kocsimodell Pocsajról. – Clay Cart Model from Pocsaj. In: *Archaeológiai Értesítő* 103, 223–230.

ORDENTLICH, Ivan

- 1972 Contribuția săpăturilor arheologice de pe Dealul Vida (Comuna Sălacea, Jud. Bihor) la cunoașterea culturii Otomani. In: *Studii și Comunicări* II. 63–84.

ORDENTLICH, Ivan – CHIDIOȘAN, Nicolae

1975 Cărucioare miniaturale din lut aparținând culturii Otomani (Epoca bronzului) de pe teritoriul României. In: *Crisia* 5, 27–44.

SCHUSTER, Cristian

1996 Despre cărucioarele din lut ars epoca bronzului de pe teritoriul României. – Über die Tonwagenmodelle auf dem Gebiet Rumäniens in der Bronzezeit. In: *Thraco-Dacica* XVII/1–2. 117–137.

SOFAER, Joanna – JØRGENSEN, Lise Bender – CHOYKE, Alice

2013 Craft Production: Ceramics, Textiles, and Bone. In: Fokkens, Harry & Harding, Anthony (eds.): *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Chapter 26. Oxford, 465.

Balázs Ádám-Dani János

New clay cart model discoveries from the Hungarian part of the Berettyó Valley and others

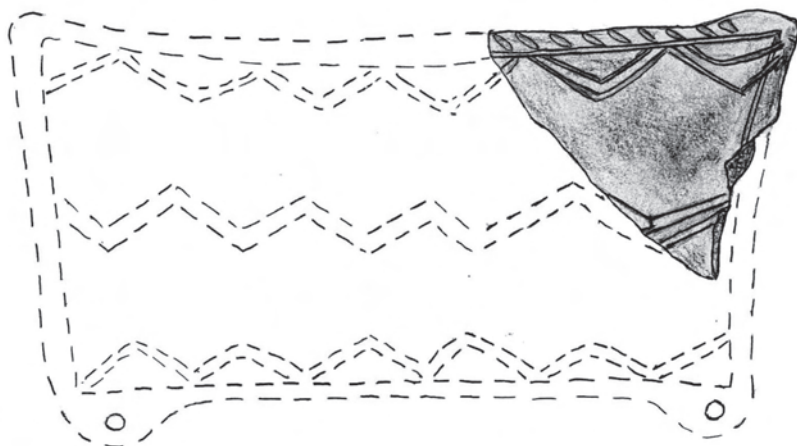
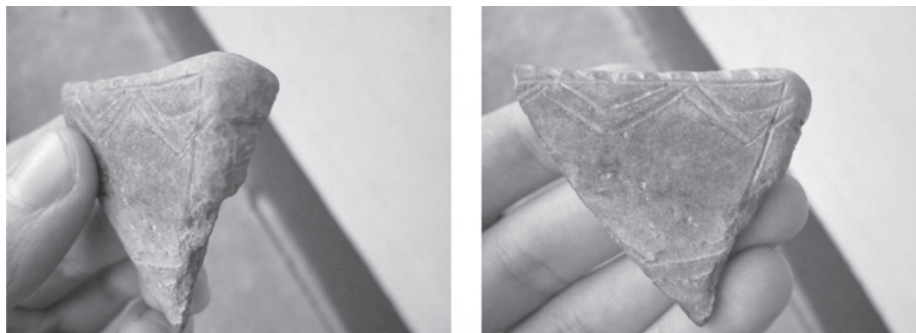
One of the greatest innovations of the Early & Middle Bronze Age in the Carpathian Basin was the appearance of the carts with lighter construction.

During the Bronze Age the earlier Late Copper Age massive & heavy carts had been replaced by faster, more efficient types with spoked wheels.

Although we have not known original ones from the Carpathian Basin till now, these very important objects and the use of the horse can be studied, based on the miniature clay cart models.

There are known several pieces of clay wagon wheels, but clay cart models are found relatively seldom, most of all from the Middle Bronze Age settlements, particularly from the tell settlements of the Ottomány/Otomani, Hatvan and Füzesabony cultures.

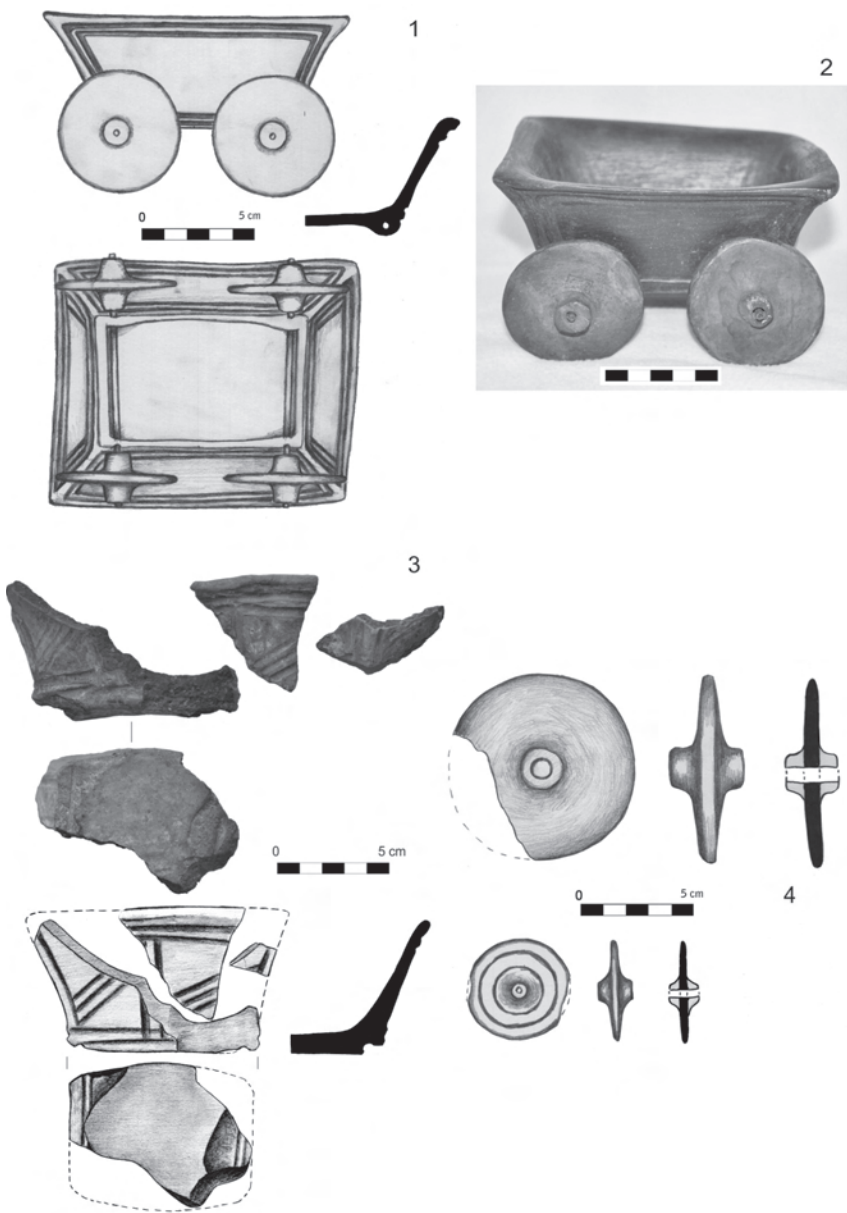
We would like to provide new data about the horse keeping and the use of carts during the Early and Middle Bronze Age with the publication of new, recently discovered and earlier found pieces of clay cart model and 2 strap divider bone discs from the Berettyó Valley and from the neighbourhood of Polgár.

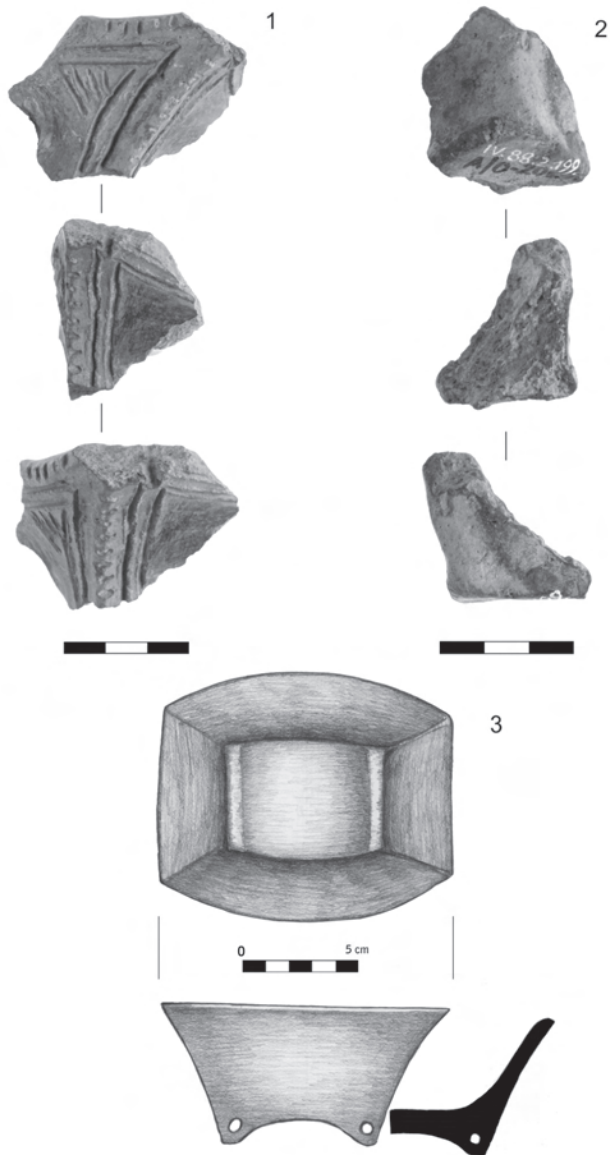
0 5 cm

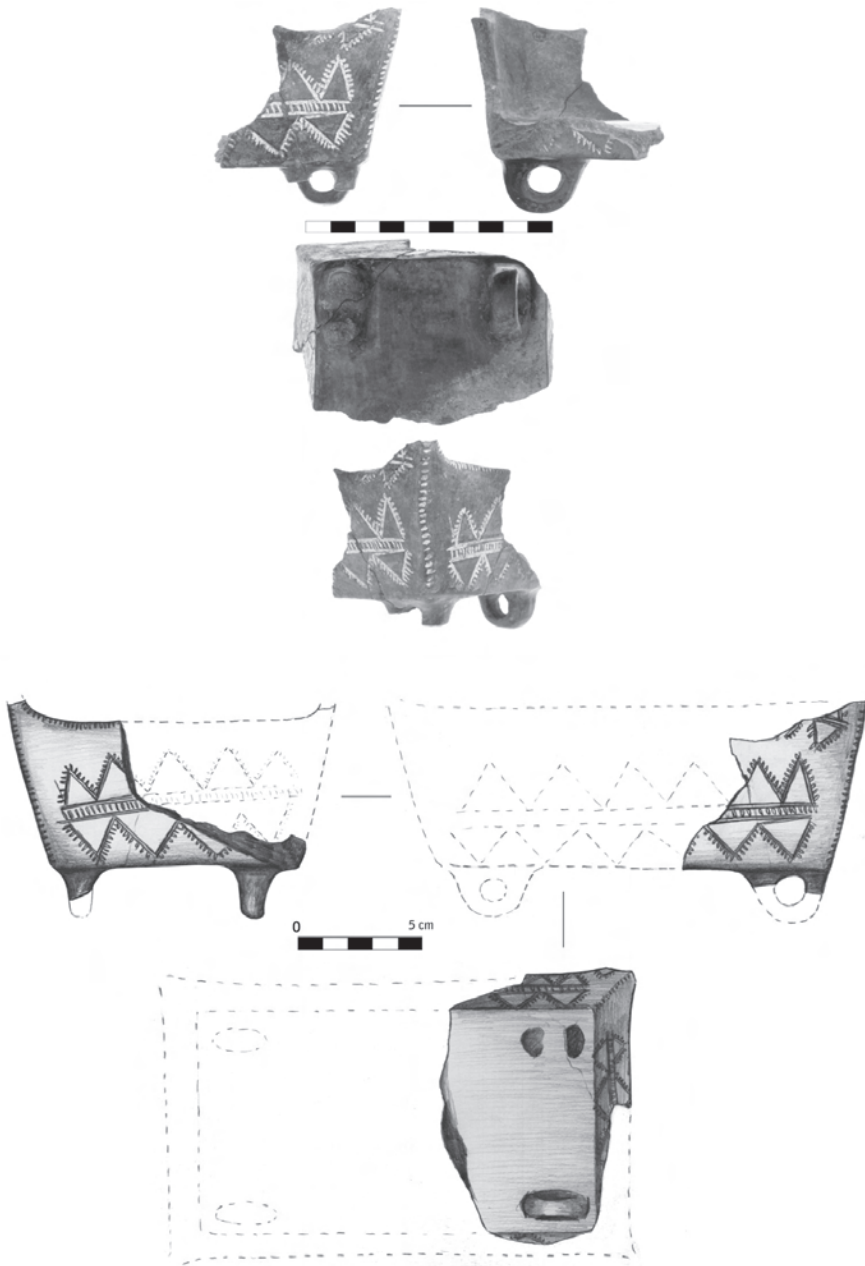
1. kép: Bakonszeg-Kádárdombról előkerült kocsimodell-töredék
(Fotó és rajz: Balázs Ádám)

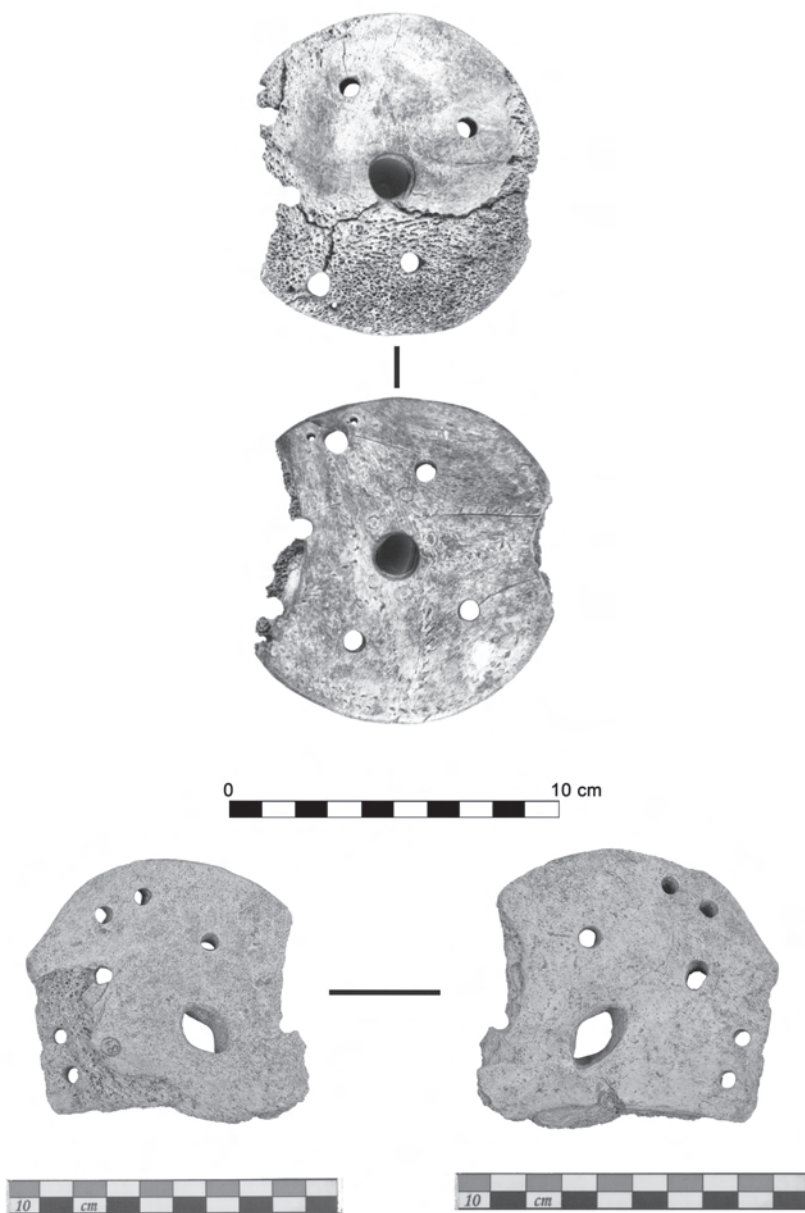
2. kép: Berettyóújfalu (Berettyószentmárton), Korhány-halmon talált kocsimodellek és kocsikerekek
 (Fotó: Jurás Ákos, rajz: Tolvaj Panna)

3. kép: Berettyóújfalu-Herpály, Földváron előkerült leletek:
 1 – „Pocsaji-típusú” kocsimodell saroktöredéke (V. négyzet, humusz);
 2 – Négyszögletes edény töredéke („A” négyzetből, 0-20 cm);
 3 – A legelső bronzkori rétegbe ásott gödörben előkerült kocsimodell
 (Fotó: Jurás Ákos, rajz: Tolvaj Panna)

4. kép: Polgár-Kenderföld, Kiscsősshalom telljén talált kocsimodell
 (Fotó: Jurás Ákos, rajz: Tolvaj Panna)

5. kép: 1 – Hencida és Esztár között talált szíjelosztó korong;
2 – Polgár-Kenderföld, Kiscsősshalom telljén talált szíjelosztó korong
(Fotó: Lukács Tihamér)

Seres István

EGY BERETTYÓSZENTMÁRTONI BETYÁR GÁZSY IMRE 1849-ES GERILLACSAPATÁBAN

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc folyamán előbb a 10. gyalogzászlóaljnál, majd a huszárságnál szolgáló, és a háború végére hadnagyi rangot elérő O'sváth Pál debreceni diák, később berettyószentmártoni jegyző, illetve sárréti csendbiztos számos visszaemlékezésében említést tett arról, hogy a háború folyamán szervezett lovas szabadcsapatok némelyikében bizony betyárok, köztörvényes elítéltek (is) szolgáltak. A függetlenségi harc vége felé ugyanis az országban sok helyen, s így Biharban is szabadon engedték a börtönökben őrzött rabokat, ha azok hajlandóak voltak fegyvert fogni a haza védelméért. A börtönökben oly feltétel alatt folyt az újoncozás, hogy ha a háború végéig szolgálnak, büntetésüket teljesen elengedik. O'sváth véleménye szerint a szabadságharc bukását követő években óriási mértékben elharapódzott betyárság jelentős részét a tízéves osztrák katonai szolgálattól tartó, vagy éppen Kossuth visszatérésében bízó volt honvédek mellett éppen az egykori rabokból lett gerillák alkották, akik a nép által pártfogolva az eldugott, apró falvakban és pusztákon tanyáztak, és megélhetésüket sokszor „nem éppen tisztességes úton” igyekeztek megteremteni, s így „fegyveres csavargókká és később rablókká váltak”.¹

O'sváth többször is hivatkozott rá, hogy többnyire ilyen rabok alkották a Gázsy Imre mezőpeterdi (Bihar vm.) birtokos szabadcsapatának legénységét is, mi több, ezt helyi példával is alátámasztotta.² A Sárréti járás történetéről írott 1875-ös nagy sikerű monográfiájában, majd az 1905-ben megjelent, a közbiztonság történetét és pandúrkora emlékeit tárgyaló könyvében is megemlékezett Gázsy egyik emberéről, a berettyószentmártoni születésű Törzsök László nevű betyárról. Külön érdekesség,

¹ „A lefolyt önvédelmi harcban némely lovas szabad csapatok, mint a Gázsié is, többnyire a börtönökből azon feltét alatt újoncoztatván, hogyha háború végéig szolgálnak büntetésük el fog engedtetni; ezek, és némely honvédek – kik Kossuth visszajövetelét évekig minden percen várták – a fegyverletétel után sem tértek tűzhelyeikhez, hanem a nép által pártoltatva apró falvak és pusztákra mindenféle szén és ürügy alatt félrevonultak s a szabad csapatbeliek az országot bebarangolva sokszor nem épen tisztességes úton éldegéltek.” Seres 2009.; „Az önvédelmi harc lezajlása után, a szomorú napokat, a munka emberei, csaknem elviselhetetlenné tette azt, hogy a közbiztonság állapota országszerte aláhanyatlott. Ennek oka az volt, mert harcunk vége felé sok helyen, így Biharban is a börtönök lakói szabadon bocsáttattak, ha a haza védelmére fegyvert fogtak. Ezek aztán, hogy börtöneikbe vissza ne hurcoltassanak és némely olyan honvédek, kik vagy Kossuth visszatérését várták, vagy a tíz éves osztrák katonai szolgálattól irtóztak, fegyveres csavargókká és később rablókká váltak.” Seres 2010b.

² Utóbbi munkájában, pl. így ír erről: „A Gázsy-féle lovas szabad csapat legénysége többnyire e rabokból állott.” Seres 2010b: 120.

hogy a legény fiatalabb korában gulyásként és „zsiványként” élő apja már elaggott emberként gyakran járt át az újdonsült fiatal jegyzőhöz dohányt aprítani, és adomázni a régi dolgokról. Az idősebb Törzsök elbeszéléseiből értesült O'sváth a régi betyárvilágról, így az öreg mesélt neki többek között a berettyószentmártoni Nyártó nádasában üzemelő „zöldmészárszék”-ről is.

O'sváth leírásai szerint Törzsök Laci 1849-ben is börtönben volt, midőn besorozták a gerillák közé, s a fegyverletételt követően „futóbetyár” lett.³ A legény természetesen nem csupán a szabadságharcos, hanem köztörvényes múltja miatt is számíthatott a csendbiztos érdeklődésére. Idős korában írt önéletírásából és visszaemlékezéséből kiderül, hogy Törzsök Laci „gulya mellett szépen fejlődött derék legény lett, s már 30 éves korában a vármegye kosztját is próbálta”. Egy jómódú „Pázmán-ivadék” leányt választott magának. A lakodalomban azonban lopott marhahússal traktálta a vendégsereget, amit egy irigye besúgott a pandúroknak, s így Lacit a lakodalomból vitték a vármegye tömlöcébe. Szabadulása után újra lopott, de ismét lebukott, s akkor feleségestől megszökött és futóbetyárrá lett. Mint betyár egészen a Bánáig kalandozott, és elsősorban lólopással foglalkozott, de olykor „nagyobb vállalatokra is adta magát”.

O'sváth Pálnak több ízben is dolga akadt a betyárral. Még berettyószentmártoni jegyző volt, midőn Törzsök – valamikor az 1851–1859 közötti években – egy zord téli éjszakán megpróbálta elkötni O'sváth lovait. Mivel a jegyző kocsisa lakodalomba ment, az őrizetlenül maradt lovak könnyű prédának ígérkeztek. A kutyaugatásra azonban a házigazda felébredt, és miután többszöri felszólítására sem jött válasz, az ablakon keresztül ijesztésül rásütötte a puskáját az istálló ajtajánál álló hivatlan vendégre. Már csendbiztos volt, amikor egy betyárból lett pandúrja elmesélte neki, hogy akkor valóban Törzsök Laci ólálkodott az istállónál, és a lövés éppen a „hátsó kimondhatatlan részé”-n találta el. A betyár csak nagy nehezen tudott átvánszorogni a szemközti házban lakó napához, ahol sokáig feküdt betegen a padláson, s a söréteket éppen a későbbi pandúr szedegette ki belőle bicskával.

1863 telén O'sváth Körösszegapátiból hírt kapott, hogy egy rablóbanda a környék gazdag embereinek a kirablására készül. A nyomok ezután a közeli Körösszakálba vezettek, ahol hat ittas férfi fordult meg az egyik helyi korcsmában. A magyarhorogi korcsmárostól azt is megtudta, hogy a csapat háromfelé oszlott, s közülük a „régifegyveres csavargó T. Laci”, azaz Törzsök László egy átutazó furtaí esküdt szekereére ugrott

³ „A Gácsi csapatjában szolgált még Törzsök László.” Seres 2009. 212.; „Laci ifjú korától fogva vagy rab, vagy csavargó volt. Rab volt 1849-ben is, amikor querilává soroztatott; a fegyverletételt után pedig futóbetyár lett.” Seres 2010a. 256. („Egy rablósövetkezet szétrobbantása”)

fel kéredezkedés nélkül, s feltehetően Furtára szándékozott menni. O'sváth ekkor az éppen otthon időző furtai pandúrját, Berczi Jánost bízta meg Törzsök felkutatásával és elfogásával. A pandúr a Furta és Zsáka közötti Szeles csárdában talált rá a szegénylegényre, és erős dulakodás között elfogta, majd előfogaton Szöcsködi pusztára vitte, ahol O'sváth három másik gyanúsított után nyomozott. A verekedés azonban úgy megviselte a betyárt, hogy orvosi tanácsra rögtön Nagyváradra kellett küldeni ápolásra. Később az elfogatásánál jelen volt furtai bíró és a csárdás egyöntetűen igazolták, hogy a pandúr önvédelemből volt kénytelen olyan keményen elbánni a betyárral, ezért felmentették. Viszont „Laci e bántalmat soha sem heverte ki”.⁴

*

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történetével foglalkozó összefoglalások többsége hosszabban vagy rövidebben, de rendszerint beszámol arról, hogy Rózsa Sándor, az országszerte ismert alföldi betyárvezér Kossuth Lajoshoz fordult amnesztiáért, és felajánlotta, hogy 150 társával együtt saját lovukon és fegyverzettel harcba szállnak a honvédsereg mellett. Kossuth 1848. október 3-án, Hódmezővásárhelyen el is készítette az ideiglenes kegyelemlevelet, amit felettébb kalandos módon az ifjú író, Jókai Mór juttatott el Rózsának. Ma már történeti adatokkal is alá tudjuk támasztani, hogy a betyárok hadba szállása egy Szegedről felröppent hírlapi kacsa alapján terjedt el, s valójában a szerbek támadásaitól tartó Torontál vármegye egyéni döntése állt a hír mögött. A vármegye ugyanis elegendő nemzetőr hiányában kiengedte a nagybecskereki megyei börtön lakóit, hogy azok csatlakozzanak az éppen szerveződő nemzetőrséghez. Ennek híre a szomszédos megyékbe is rögtön átterjedt, s mi több, egy újságcikk már Rózsa Sándor és 200 lovasa szegedi bevonulásáról, valamint a betyárok harcba indulásáról tudósított. Az álhírek köszönhetően Rózsa börtönben lévő, illetve kezességben szabadlábon levő Békés megyei társai is levelekkel kezdték elhalmozni a hatóságot, kérve, hogy ők is hadd menjenek barátjuk és vezérük után. Az ominózus újsághír lett aztán az alapja annak, hogy a Hunyadi-szabadcsapat Kiskunfélegyházán tartózkodó toborzó biztosai – Szerencsey Károly hadnagy és Hutiray-Lukácsy Károly első őrmester – valóban megjelentek Kossuth előtt és a betyárvezér nevében ajánlatot tettek egy pusztaiakból álló önkéntes lovascsapat felállítására. A többi már történelem: Rózsa Sándor mintegy száz, zömében szegedi és Szeged környéki csikósokból, gulyásokból álló lovascsapatával néhány héten át valóban szolgálatot vállalt a Délvidéken, s a betyárok nem egy összecsapásban is kiváltották kortársaik bámulatát. Bár tevékeny-

⁴ Az esetet O'sváth részletesen leírja művében. (Seres 2010a: 255–256.)

ségük erősen vitatható, haditörvényszéki vizsgálat során teljesen tisztázták Rózsát az ellene felhozott vádak alól, és egy decemberi személyes pesti találkozót követően Kossuth immár véglegesen is közkegyelemben részesítette a betyárvezért.

Bár Kossuth és Egressy Gábor szegedi kormánybiztos a későbbiekben is igyekezett rávenni Rózsát, hogy régi csapatát összeszedve vállaljon újra katonai szolgálatot (Kossuth többek között a Bakonyban kívánta bevetni a gerillákat), a betyár visszavonult és Tary Pál szegedi városi tanácsnok tanyáján kezdett békés életbe két gyermekével és azok édesanyjával, Bodó (Selymes) Katalinnal.⁵

Rózsáék katonai szerepének, s nem utolsósorban a Kossuthra jó benyomást tevő betyárvezér karizmájának köszönhetően, Kossuth engedélyt adott a vármegyei börtönökben raboskodó, enyhébb büntetésüket töltő bűnözők önkéntes honvédekké vagy gerillákká sorozására, 1849 januárjától pedig szorgalmazta az önkéntes gerillacsapatok felállítását.⁶ Valójában ennek a folyamatnak a része volt, hogy 1849 első hónapjaiban Gázsy Imre nemzetőrszázados is megbízást kapott egy önkéntes lovascsapat felállítására. A Debrecen, Berettyóújfalú és Sarkad térségében toborzott alakulat különlegessége, hogy részben a debreceni börtön rabjaiból és a térségben jól ismert betyárokból állt, s fegyverzetük – fokos, karikás ostor – terén is sokban emlékeztetett Rózsa addigra már országszerte elhíresült csapatára!⁷

A Gázsy-féle szabadcsapatról ugyan viszonylag sok kiadvány megemlékezik, de csak az újabb összefoglalások tartalmazznak róla tényleges adatokat. Jellemző, hogy a Bihar vármegye 1848–49-es szerepét feldolgozó Hegyesi Márton nagyváradi ügyvéd a Nagyváradon, 1885-ben megjelent monográfiájában mindössze annyit tudott leírni, hogy „Bihar vármegyében öt szabadcsapat alakult: Gázsy Imre, Reviczky László, Csanády István, Hatvani Imre és Vasvári Pál vezetése alatt”, valamint, hogy az Országos Honvédelmi Minisztérium 1849. február 9-én Reviczky, Gázsy, Csanády és Hatvani szabadcsapatát rendelte a bánffyhungyad–csucsaival vonal védelmére, ennek viszont

⁵ Rózsa Sándor és a betyárok 1848-as szerepét részletesen leírtam a témát feldolgozó monográfiámban, ahol röviden a Gázsy-féle szabadcsapatról is említést tettem. Seres 2012.; a téma szépirodalmi és folklorisztikai kapcsolatairól lásd: Seres 2013a.

⁶ Az önkéntes csapatok 1848 decemberében és 1849 januárjában elindított szervezéséről lásd Hermann Róbert összefoglalóját. Hermann 1999.

⁷ Természetesen nem Rózsa Sándor legendás betyárserege volt az első önkéntes lovas alakulat. Itt elegendő csupán az Alföldön, Nagykőrös központtal még 1848 augusztusában toborozni kezdett, s fentebb már említett Hunyadi-szabadcsapatra utalnom, melyből később a legendás hírű 13. (Hunyadi) huszárezred lett. A Hunyadi-huszárok közé számos csikós és gulyás is belépett, akik magukkal vitték kedvelt eszközeiket, a fokost és a karikást is. E fegyverek, valamint a bő gatyából-ingből, pörgekalapból álló öltözet valóban betyáros kinézetet kölcsönözött nekik, amiért számos alkalommal össze is keverték őket Rózsáékkal. Minderről újabbban: Seres 2013b.

nem lett fogantja, mivel akkor még egyik csapat sem volt felállítva. A Gázsy-féle csapatról egyébként is a legkevesebbet sikerült megtudnia a történetírónak; „a Gázsy Imre szabads csapatának miként megalakulásáról nincsenek adataim” – írta Hegyesi.⁸

A szabadságharc történetét országos szinten összefoglaló Gracza György művében még a Hegyesinél is kevesebb adat szerepel, ő mindössze annyit tartott érdemesnek (vagy tudott?) feljegyezni, hogy a „nevezetesebb” „guerilla-csapatok” között voltak a „Bihari önkéntesek. Szervezték: Hatvani, Dobozi és Gázsy.”⁹ Újabban viszont a szabadságharc hadseregének két szakavatott kutatója, Hermann Róbert¹⁰ és Bona Gábor¹¹ is értekezett Gázsy életrajzáról, illetve a lovascsapat délvidéki működéséről. Az előző munkában leginkább a szabads csapat működéséről találhatunk adatokat, az utóbbi pedig a parancsnok életrajzát foglalja össze. Alábbiakban leginkább az ő megállapításaira hagyatkozom.¹²

Mezőpeterdi Gázsy Imre 1800 körül született Gázsy Imre földbirtokos és Vinkler Magda fiaként a Bihar megyei Mezőpeterden, ahol családjá ősi birtoka volt. A jogot végzett férfiú a szabadságharc kitörésekor feleségével, Elek Annával otthon gazdálkodott.¹³ A *Debreczen-Nagyvárad* *Értesítő* szerint egyébként a mezőpeterdi Gázsy-birtok 30 földdel bíró jobbágyból, egy kisebb királyi haszonvételeből, 1500 hold, egy tagban levő szántóból és kaszálóból, valamint a birtok közepén egy cseréppel fedett lakóházból állt. Emellett Debreczenben, a Szent Anna utca 2547. szám alatt volt egy háza, Váradolasziban pedig egy két lakószobából, konyhából, cselédszobából és kamrából álló házzal rendelkezett, a hozzá tartozó istállóval, kocsiszínnel és gyümölcsös-sel.¹⁴ Egyébként O'sváth Pál sárréti csendbiztos is megemlékezett róla, hogy Gázsy a szabadságharc kitörése idején is Mezőpeterden gazdálkodott.¹⁵

Gázsy Imre 1848. március 27-én a frissen megválasztott Bihar Megyei Állandó Bizottmány tagja lett.¹⁶ Ugyanazon nap rendelték el a vármegyei nemzetőrség összeírását

⁸ Hegyesi 2000.

⁹ Gracza é. n. 254.

¹⁰ Hermann i. m. 32., illetve 195. 14. jz. Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, aki több értékes forrásra is felhívta a figyelmemet, és értékes tanácsaival segítette kutatásaimat!

¹¹ Bona 2000. 351.

¹² Jelen munkám elsősorban a címben is szereplő berettyószentmártoni betyár szabadságharcos szerepének a vizsgálata és bizonyítása, a Gázsy-féle szabads csapat katonai szerepével a későbbiekben kívánok bővebben foglalkozni.

¹³ Bona i. m.

¹⁴ A mezőpeterdi birtokot és a debreceni házat a tulajdonos 1846 nyarán, a váradolaszi házat pedig 1847 őszén kívánta a tulajdonos árendába adni. *Debreczen-Nagyvárad* *Értesítő*, 4. (1846) 33. sz., augusztus 9. 4.; 34. sz., augusztus 17. 2.; illetve Uo. 5. (1847) 37. sz., szeptember 6. 3.; 40. sz., szeptember 27. 4.; 43. sz., október 18. 5.

¹⁵ Seres 2009: 358.

¹⁶ Hegyesi i. m. 12.

is, és Lovassy András mellett őt jelölték ki a Sárréti járás nemzetőreinek századba történő beosztására.¹⁷ Ezt követően nemzetőr-századosi rangban teljesített szolgálatot, amíg, 1849 januárjában sor nem került a szabadcsapat szervezésével kapcsolatos megbízására.

Kossuth 1849. január 15-én magához kérte „lovas csapatok alakítása tárgyában szóbeli értekezés végett” a Szilágysomlyón tartózkodó Dobozy Istvánt, a Nagyváradon tartózkodó Gázsy Imrét, valamint a Nádudvaron tartózkodó Szunyogh Albertet.¹⁸ A találkozó Dobozy és Gázsy esetében bizonyíthatóan meg is történt, mivel január 26-án Kossuth már meg is bízta őket egy-egy szabadcsapat alakításával. A Gázsy Imre nemzetőrszázadosnak adott nyílt rendelet szerint feladata egy 600 főből álló Bihar megyei „száguldó csapat” felállítása lett, akikkel a „legközelebbi táborvezér által kiszabandó irányban s annak hadi munkálatait” kellett előmozdítani, hogy az ellenség „ártalmára és nyugtalanítására” önállóan működjenek. A csapatot lovasokból kell alakítani; a lovak és lószerszámok beszerzése azonban a csapatvezér feladata. A tiszteket a csapatvezér alkalmazza, akinek őrnagyi rangja lesz.

A parancsnoknak a legszigorúbban meg lett szabva, hogy csapatát szoros fegyelemben tartsa, és tartózkodniuk kell a civil lakosság körébe fosztogatástól. Ezzel szemben minden, az ellenségtől zsákmányolt holmi a csapat tulajdona, kivételt képez a fegyver és a lőszer, amit be kell szolgáltatniuk az állománynak. A ló és lószerszám beszerzése a csapatvezér feladata, akinek a felszerelés beszerzéséről és a kiadott pénzről is pontos elszámolást kell vezetnie.

Mivel a „száguldó csapat” nem tartózkodhat folyamatosan egy helyben, és ellátmányáról sem tud önmaga gondoskodni, a legénység a széna- és zabdagokon felül zsold és ellátmány fejében napi 16 pengőkrajcárban részesül. A tisztek kinevezéséről az őrnagyi rangban szolgáló csapatvezér dönt. Az illetékes hatóságok, elöljárók és tisztviselők pedig kötelezettek arra, hogy mindenben támogassák a csapatvezér működését.¹⁹

Ezzel egy időben a pénzügyminisztériumot is utasították, hogy Gázsynak utaljanak ki 10 000 forintot. Érdekes, hogy a nyílt rendeletet először mindkét megnevezett tisztszámára készült, később azonban átalakították egyes számra, Gázsy részére, végül azonban mégis elküldték Dobozynek is.²⁰

A csapat toborzásáról, sajnos csak kevés forrás áll rendelkezésünkre. Beöthy Ödön Bihar vármegyei főispán február 17-én számolt be Kossuthnak, hogy Gázsy Imre im-

¹⁷ Hegyesi i. m. 56.

¹⁸ Lásd: *Függelék, 1. sz. alatt közölt forrás*

¹⁹ Lásd: *Függelék, 2. sz. alatt közölt forrás*

²⁰ Barta 1953: 245–246.

már őrnagy rangban szorgoskodik a lovascsapat felállításában. A levél alátámasztja O'sváth Pál híradásait is, mivel ebből már egykorú adatunk van arról, hogy a legénység létszámának szaporítása érdekében még a megyeházán levő tömlőben raboskodó, kisebb bűntényekkel gyanúsított önkéntesek számára is engedélyezték a csapatba való jelentkezést.²¹ A debreceni táparancsnokság 1849. március 18-i reggeli jelentése szerint Nadányi Mihály szabadcsapatbeli százados Szentpéterre utazott.²²

Március 22-én a csapat Balmazújvárosban állomásozott, ahol név szerinti kimutatókat is elkészítették. Az önkéntesek létszáma 80 fő volt, két szakaszra osztva. Gázsy Imre őrnagy, Nadányi Mihály százados, Fráter György fő- és Baróthy Elek alhadnagy mellett egy zászlótartó (Szántó Gábor), egy őrmester (Dúró János), valamint hat tizedes (káplár) volt (Papp János, Szőke Bálint, Széplaky Károly, illetve Törzsök László, Csányi Ferenc és Sólyom Benedek).²³

A tisztikarból Fráter György főhadnagyról mindössze annyit sikerült megtudnunk, hogy sarkadkeresztúri volt, és 1849–1850 fordulóján Kenyeres János nagyszalontai szolgabíró többek között őt is kihallgatta a hadbíróság előtt álló Gázsy Imre ügyében. Jóval többet tudunk Baróthy Elek alhadnagyról és Nadányi Mihály századosról.

A feltehetően jogot végzett Baróthy többször is szerepel O'sváth Pál monográfiáiban. A csendbiztosi rendszer helyreállításakor ugyanis őt választották a Szalontai járás egyik csendbiztosává, mely hivatalában 1861. március 20-án gr. Haller Sándor főispán is megerősítette.²⁴ Baróthy „kedves bajtársa” volt O'sváthnak, gyakran összejártak, s találkozóikat közös barátjuk, Farkas Elek nyéstei birtokos (Baróthy sógora) tanyáján tartották. O'sváth hirtelenvérű, kemény emberként ábrázolja barátját, amit egy 1863-ban történt esemény kapcsán, a „Fajharc K.-Apátiban” című írásában egy jellemző példával is bemutatott.

Nadányi Mihály a Bakonszeghez tartozó Pusztakovácsin birtokos Nadányi család sarja volt. O'sváth Pál leírása szerint a szabadságharc folyamán előbb nemzetőr, majd honvédtiszt volt, 1875 táján pedig Bihar vármegye számvevőszéki tisztjeként működött.²⁵ A család egyébként lelkes támogatója volt O'sváthnak, aki Karácsonyi

²¹ „Őrnagy Gázsy lovas csapat alakítása körül működik, hogy mielőbb célt érjen, a Megyeházába raboskodó oly egyének, kik kisebb bűntényt követtek el, önként fölajánlván magokat a beavatásra, soroztatnak be.” A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL) H 2. 2026:1849.

²² „Nadányi Mihály szds szab. csap Sz. Péterre” Uo. 3441:1849.

²³ Lásd: *Függelék, 4. sz. alatt közölt forrás*

²⁴ MNL OL R 293. Bihar megye, 1861–1865. Gyalokay Lajos helyettes főjegyző hagyatékában maradt iratok. A 1861. március 20-i közgyűlés jegyzőkönyve, Nr. 261. (a főispán döntése); az 1861. április 17-i közgyűlés jegyzőkönyve, Nr. 397. (a csendbiztosok hivatalos esküjének letétele, s annak jegyzőkönyvbe történt rögzítése)

²⁵ Seres 2009: 168.

János címzetes nagyváradai püspökkel, Bihar és Békés vármegyék kiváló történetírójával együtt többször használhatta a Nadányiak bakonszegi családi levéltárát. Sajnos, a Nadányiak levelesládájáról azóta sincs semmi hírünk...

A csapat zászlótartója és az altiszti kar – egy őrmester és hat tizedes – családi neveik alapján többnyire a sárréti járás községeiből származhattak. Külön érdekesség, hogy a kimutatás alátámasztja O'sváth Törzsök Laciról fennmaradt leírásait, sőt éppen a berettyószentmártoni születésű betyár volt a 2. szakasz első káplárja!

A tisztikaron és a többször megnevezett betyáron kívül mindössze néhány sarkadkeresztúri önkéntes esetében tudjuk biztosan megállapítani a lakóhelyet. A szabadságarc bukását követően Gázsy Imre ellen indított vizsgálat során a szalontai szolgabíró a sarkadkeresztúri Fráter György főhadnagyt, valamint három további személyt: Fábián Istvánt, Kis Károlyt és Kis Mártont is kihallgatta Gázsy katonai működésével kapcsolatban. A főhadnagy és a két Kis neve szerepel is a gerillacsapat 1849. március 22-i név szerinti kimutatásában. A Hadtörténeti Levéltár gyűjteménye 1849. május–júniusból több, a Szalontai járáshoz tartozó település honvédeinek és önkénte-seinek a névsorát is megőrizte. Ezekben az összeírásokban itt-ott börtönből besorozott rabokkal is találkozhatunk, másutt pedig a különböző önkéntes szabadcsapatokba be-állt helyieket nevezik meg. A Gázsy-féle gerillacsapat névsorával viszont mindössze a sarkadkeresztúriak 1849. június 1-jén lezárt, 47 személynevet tartalmazó listájában találunk egyezéseket.²⁶

A felsorolt ifjak zöme négyéves honvédi szolgálatot vállalt, négyen a Vasvári Pál vezette Rákóczi-szabadcsapatba álltak be, négyen pedig az ún. „száguldozó csapat”-ba. A négy férfi közül ketten – Kis Károly és Kis Márton – szerepelnek a Gázsy-szabadcsapat 1849. március 22–23-i kimutatásában. Fábián István a Gázsyról megkérdezett tanúk között szerepel, ezért úgy véljük, hogy ő, valamint Kocsis József is Gázsy csapatában szolgáltak, csak valamivel később csatlakozhattak társaikhoz.

Gázsy szabadcsapata az aradi ostromseregbe, a V. (bánsági) hadtest táborába került, április 24-én már ott említik őket. A csekély számban fennmaradt kimutatások szerint április 12. és június 2. között a csapat létszáma 68–81 fő között váltakozott. Harci tevékenységükről a korabeli jelentések ugyancsak keveset árulnak el, viszont ismerjük a világosi fegyverletétel után hadbíróság elé állított Gázsy Imre vallomásának összesítését. Eszerint Gázsyt Kossuth akkor hívatta magához Debrecenbe, amikor 1849 januárjában a bihari nemzetőrséggel hazatért Erdélyből. Saját bevallása szerint a

²⁶ Lásd: *Függelék, 6. sz. alatt közölt forrás*

csapat szervezése során nem bocsátott ki (írásos) felhívást, nem tartott toborzó beszédeket és faluról falura sem járt. Mindössze a Debrecenből hazafelé tartó úton érintett községekben hívta fel az ott lakók figyelmét, s így alakította meg csapatát összesen 76 fővel, fegyverzetük viszont csupán fokosból és korbácsból állt (ez utóbbi feltehetően a térségben is használt karikás ostort jelenti)!

A csapat számára Gázsy szerint is Balmazújvárost jelölték ki, ahonnan viszont csak jó három hétre rá indították meg őket Aradra, ahonnan Vécsey Aurél először a Maros menti Glogovácra, később pedig Temesszentandrásra rendelte őket. Május folyamán vissza kellett térnie Aradra, ahol egy hónapig feküdt betegen, s azt követően június 16-án, a négy hónapos szolgálatuk leteltével az egész csapatot hazaengedték. Gázsy szerint sosem vettek részt fegyveres összecsapásban, délvidéki szolgálatuk kimerült a gyakorlatozásban.

A vallomás alátámasztására vagy cáfolására Jósa Péter nagyváradi kerületi főbiztos Kenyeres János nagyszalontai szolgabíróat bízta meg. A híres, nemes legényből betyárrá lett szalontai Fábíán Pista elfogatását is végrehajtó, s a néphagyományban „Kopasz Kenyeres”-ként ismert szolgabíró feladatául kapta a Sarkadkeresztúron élő Fráter György főhadnagy, valamint az utóbbi által megnevezett személyek kihallgatását. Arra kellett fényt derítenie, hogy Gázsy végzett-e valamilyen szolgálatot a „revolúció” érdekében, kivált az 1849. április 14-i trónfosztás után?! Az eredményt nyolc napon belül kellett visszaküldeni.

A tanúvallatások sajnos nem állnak rendelkezésünkre, annyit viszont tudunk, hogy a két megnevezett tisztén felül még három további sarkadkeresztúri lakost – Gázsy csapatának egykori közkatonáit – is kihallgattak.

Szerdahelyi Imre szolgabíró már december 31-én beküldte Baróthy vallomását, amit pedig január 10-én továbbítottak a pesti katonai törvényszéknek, Kenyeres János pedig január 8-án terjesztette fel a négy sarkadkeresztúri lakos kihallgatási jegyzőkönyvét.²⁷

Külön érdekesség, hogy még november folyamán a szabadcsapatvezér felesége egy iratot juttatott el Nagyváradra, mely bizonyította, hogy férje nem volt honvédtiszt, és őrnagyként is a nemzetőrség kötelékéhez tartozott. A kutatás jelen állapotában még nem megállapítható, hogy az asszonyt képviselő Baróthy ügyvéd vajon a szabadcsapat hasonnevű alhadnagyával volt-e azonos.

Amikor Hodossy Miklós kormánybiztos július 8-án írt rendeletében a népfelkelés elrendelésére utasította Puskár Balázst, a Sárreti járás Pusztatoldon élő esküdtjét, a népfelkelés fővezéréül Gázsy Imrét nevezte meg.²⁸

²⁷ A Gázsy utáni nyomozásra lásd *Függelék, 8–11. sz. alatt közölt forrás*

²⁸ Lásd: *Függelék, 7. sz. alatt közölt forrás*

A fegyverletétel után elfogták, előbb Pesten hadbíróság, majd sorozóbíróság elé állították, 1850 januárjában viszont szabadon engedték. A későbbiekben családi birtonkán, illetve Debrecenben élt, egészen az 1863-ban bekövetkezett haláláig.²⁹

*

Sajnos, Hajdú-Bihar megyei kutatásaink során csak elszórt, töredékes adatokat tudtunk feltárni a bihari börtönökből (Debrecen és Nagyvárad) honvédek vagy gerillának állt rabjairól, s a rövid névsorban egyetlen olyan név nem akad, amely szerepelne a Gázsy-féle lovascsapat kimutatásában. Ennek ellenére a Bihar megyei rabok katonai szerepének érzékeltetésére bemutatok néhány példát.

A Szalontai járáshoz tartozó helységek 1849 során honvédek állt lakosainak az összeírásában Gesztről Erdei Péter volt rab és Tárnok Ferenc, „mint rab” állt be a négyéves honvédek közé, Sarkadkeresztúrról pedig Fazekas István megyei rab állt katonának Kozma Pál helybéli lakosért, de azt már nem tudjuk, hogy a négyéves honvéd újoncok közé sorozták-e, vagy valamelyik szabadcsapathoz csatlakozott?³⁰

Egy másik forráscsoport a debreceni városi börtönből honvédekkel sorozott fegyencnek névsorára hivatkozik. A Debreceni Cs. Kir. Megyetörvényszék Államügyészsége 1851. július 2-án közölte írásban Csáthy Károly debreceni 1. osztályú járásbírói főszolgabíróval, hogy két besorozott rab hollétéről is tudomásuk van. Az 1847. július 3-án kétévi fogságra és 200 pálcaütésre ítélt Szűcs Gábort 1849. február 11-én osztották be a forradalmi seregbe. Az ügyészség szerint Szűcs a Sámsoni kertben tartózkodik, és büntetéséből még 4 hónap 21 napi fogság, valamint talán 50 pálca is hátra maradt. Az 1848. április 15-én egyévi vasban és közmunkában eltöltendő fogságra ítélt Mihály Gábort 1849. január 24-én sorozták be, ő a Csapó utcai külvároson lakik Bíró Sándornál, fogságából pedig még 3 hónap és 6 nap van hátra. Az ügyészség a fentiek értelmében felszólította Csáthyt a két férfi elfogására és a hátralévő büntetésük letöltetésére, majd annak idejében, mint volt honvédek a besorozó bizottmány elé állíttatására.³¹

Végezetül két dancsházi fiatal ügyéről is fennmaradt némi információ. Idős Bagosi Imre és Szőke Sándor dancsházi lakosok 1849. április 5-én intézett folyamodványt a börtönben sínylődő fiaik honvédekké sorozása érdekében, amire még aznap maga a

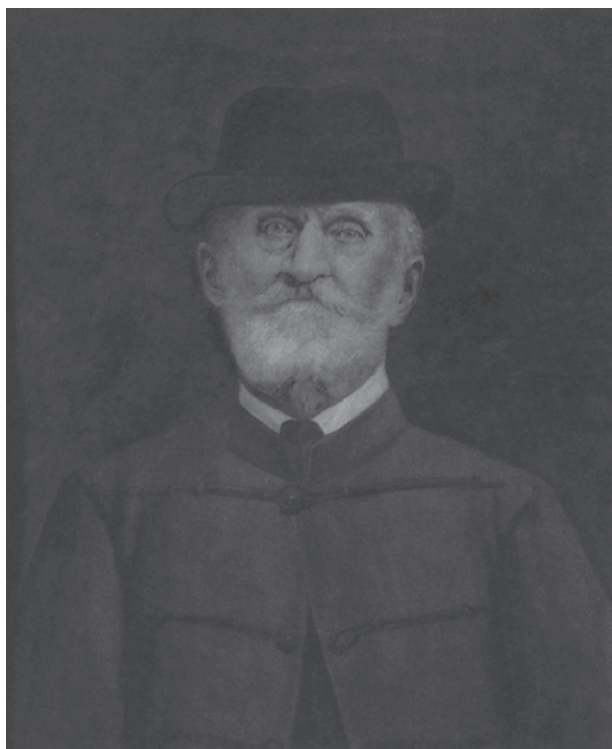
²⁹ Bona i. m.

³⁰ Hadtörténeti Levéltár, Budapest (A továbbiakban: HL) 1848–49. Gyűjtemény, 47. cs. 30/514/ (Geszt, 1849. május 31.); „Név szerinti jegyzéke azon ifiaknak, kik S. Keresztúr helységéből akár magok, akár mások helyett vagy négy éves újjonczoknak vagy szabad csapatokba állottak 1848/9ik évbe.” Uo. Lásd: Függelék, 6. sz. alatt közölt forrás

³¹ A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen (A továbbiakban: MNL HBML) IV. B. 159/a. 1. 400. sz.

hadügyminiszter, Mészáros Lázár válaszolt. Mészáros utasította Bihar vármegye közösségét, hogy a Honvédelmi Bizottmány február 3-i rendelete értelmében vizsgálják ki a két ifjú ügyet, s az eredményről őt is tájékoztassák.³²

A bihari köztörvényes fogvatartottak besorozásáról Hegyesi Márton is említést tesz, miszerint „besorozták még a kisebb vétség miatt elítélt rabokat is, de az ilyen besorozást jóváhagyás végett föl kellett terjeszteni a hadügyminiszternek”, többet azonban ő sem tudott kideríteni.³³ O'sváth Pál sárréti csendbiztos saját tapasztalatai, illetve a később, berettyószentmártoni jegyzőként, valamint pandúrtisztként szerzett információi alapján vetette papírra a jelen munkám elején közölt adatokat. Újabban Hermann Róbert éppen a Gázsy-féle lovascsapat ismertetése kapcsán foglalkozott a témával.³⁴

O'sváth Pál sárréti csendbiztost ábrázoló festmény a Bihari Múzeum gyűjteményében³⁵

³² Lásd: *Függelék, 5. sz. alatt közölt forrás*

³³ Hegyesi 2000. 119. 665. jz. (Hegyesi egyébként Bihar vármegye jegyzőkönyvére – 1849: 266. – hivatkozott.

³⁴ Hermann i. m. 32.

³⁵ Leltári szám: BM III.76.14.

Függelék
Források
Gázsy Imre 1848–1849. évi katonai működésére

1.

Kossuth Lajos meghívása Dobozy Istvánnak Szilágysomlyóra,
Gazsi Imrének Nagyváradra, Szunyogh Albertnek Nádudvarra,
szabadcsapatok alakításáról való tárgyalásra
Debrecen, 1849. január 15.³⁶

Ezennel felkérem Önt, legyen szíves jelen levelem vételével lovas csapatok alakítása tárgyában szóbeli értekezés végett azonnal hozzám eljönni. Célravezetőbbnek gondoltam Önt szóbeli értekezésre felkérni, mint hosszú levelezések és utasítások készítésével időt is mulasztani, s kellő táj s körülmény ismeret nélkül nem bizonyos alapokon indulva intézkedni.

2.

Kossuth Lajos nyílt rendelte Gázsy Imre és Dobozy István számára
lovas szabadcsapat szervezésére
Debrecen, 1849. január 26.³⁷

Nyílt rendelet,

mellynek erejénél fogva [*Dobozy István*] Gazsi Imre eddig nemzetőri százados ezennel felhatalmaztatik, hogy Bihar megyében 600 főre emelhető száguldó csapatot állítson.

Az alakítandó csapat rendeltetése: a legközelebbi táborvezér által kiszabandó irányban s annak hadi munkálatait felelőssé tétetik arról, hogy a vezérlete alatti csapatban a legszorosabb fegyelem uralkodjék.

Felelős arról, hogy a békés polgárok vagyónát a csapat szentnek tartsa.

Ellenben minden az ellenségtől elfoglalandó zsákmány a csapat tulajdona, arról szabadon rendelkezhetik.

Kivételkép megjegyeztetik, miként a katonai működéshez megkívántató szereket és fegyvereket az állománynak illő jutalom mellett átadni tartozik.

A csapat kell, hogy lovasokból alakíttassék, s azért a lovak és lószerszámok meg-

³⁶ Barta 1953: 138.

³⁷ Barta i. m. 245–246.

szerzése a csapatvezér feladata. Az ezek megszerzésére szükségelt s a kormány által tökéletes kimutatás s létszám beadása mellett kiszolgáltatandó pénzerőről a csapat vezére számadással tartozandik.

A száguldó csapatnak egy helyt vesztegelni s így ellátásáról előre gondoskodni nem lehetvén, a legénység zsold és ellátása fejében széna és zab portión kívül 16 *pengőkrajcár* napi bért kap.

A tiszteket a csapatvezér alkalmazza, s azoknak a legénység számához mért arányban hadnagyi, főhadnagyi, és kapitányi díjazásáról az álladalom nevében biztosítja. Maga személyére nézve a fennevezett csapat vezér ezennel őrnagyi ranggal ruháztatván fel, az azzal járó javadalmakról biztosítatván.

Meghagyatik ennél fogva szoros felelet terhe alatt mind azon hatóságoknak, előjáróknak és egyes tisztviselőknak, kikkel a megnevezett száguldó csapat-alakító ez érdekekben érintkezésbe jövend, őt működésében minden módon elősegíteni, a haza iránti szent kötelességének ismerjék.

3.

A Honvédelmi Bizottmány rendelete a köztörvényes rabok besoroztatásáról
Debrecen, 1849. február 3.³⁸

1140. e.

A Hadügyministerium igazságügyi osztályának folyó évi januarius 6ról 111dik szám alatt kelt előterjesztése szerint a Magyarorszáiban, jelesen a munkácsi és eszéki várban levő katonai fegyenczeknek, rendes hadi szolgálatba soroztatás feltétele alatti megkegyelmezése és szabadon bocsáttatása elrendeltetvén: az országos honvédelmi bizottmány ennek folytán, s illetőleg az igazságügyi osztály javaslata' következtében, a polgári fegyenczeknek hátra lévő büntetésöknek, vagy a rájuk háruolandó ítélet súlyának elengedését is következő feltételek mellett, elhatározta:

1. Ha a bűn millyensége nem olyan, hogy a büntetés elengedése által akár a közbátorság veszélyeztetve lenne, akár pedig a népnek erkölcsi érzete által magát sértve találhatná

2. Ha az illető megát rendes katonai szolgálatra, s arra is kötelezi, hogy rosz magaviselete, vagy tán épen bűntényekre vetemedése esetére elengedett büntetésének kiállása véggett is fogházába visszavitessék, és

3. Ha az illető a katonaságra alkalmas testalkattal bír.

³⁸ Egykorú másolat –MNL HBML IV. B. 159/b. 214: 1849.

Ehhez képest, minden vérbíróági hatalommal felruházott törvényhatóságok törvényszékének meghagyatik, hogy a kebelökben levő börtönbeli foglyok közül azokat, kik e fenebbi categoriákba esnek, a legközelebbi hadmegye vagy tábor parancsnokának rendelkezése alá átküldjék; kik azoknak átvételére, s besorozására ezennel utasítatnak. Kelt Debreczenben, februárius 3kán 1849. A honvédelmi bizottmány.

4.

A Gázsy-szabadcsapat név szerinti kimutatása

Balmazújváros, 1849. március 22–23.³⁹

a)

Bihar Megyei Szabad lovag Csapatt

1ső, 2d Szakaszz

Létszáma

Martzius hó 22dikén 1849.

Rang	Őrnagy	Százados	Hadnagyk		Őrmester	Zászlótartó	Tizedes	Közvitéz	Ló	Őszvesen	
			Fő	All						Ember	Ló
Őrnagy	1								4	1	4
Százados		1							1	1	1
Fő Hadnagy			1						1	1	1
All Hadnagy				1					1	1	1
Őrmester					1				1	1	1
Tizedes							6		6	6	6
Zászlótartó						1			1	1	1
Közvitéz								68	68	68	68
Őszveg	1	1	1	1	1	1	6	68	83	80	83

Kelt Újvároszon, 22d Martz 1849.

Gázsy Imre mp.

Őr Nagy

látam Asbóth Adolf mp.

Őrnagy

³⁹ HL 1848–49. gyűjtemény 23/448.

[Az irat hátoldalán:] Bihar Megyei Szabad lovagsapatt 1ső, 2d Szakasz Létszá-
ma, Martzius hó 22d 1849.

1626/B. 1849.

b)

Bihar Megyei Szabad Lovag Csapatt

1ső, 2d Szakasz

Sor állása!

Mártzius hó 22^{ik}én 1849.

Névsor		Őrnagy	Százados	Sorok			
				első		másod	
				ember	ló	ember	ló
Őrnagy	Gázsy Imre	1					
Százados	Nadányi Mihály		1				
Fő Hadnagy	Fráter György			1	1		
Őrmester	Durró János			1	1		
Tizedes	Papp János			1	1		
	Szöke Bálint			1	1		
	Széplaky Károly			1	1		
1ső Szakasz	Zsónász János			1	1		
	Kováts Gábor			1	1		
	Talpas Gábor			1	1		
	Sápi Sándor			1	1		
	Fekete Sándor			1	1		
	Juhász János			1	1		
	Száva Mihály			1	1		
	Gyarmathi Sándor			1	1		
	Serdült Márton			1	1		
	Nagy Sándor			1	1		
	Orbán István			1	1		
	Juhász István			1	1		
	Csóró László			1	1		
	Szigethi István			1	1		
	Erős Gábor			1	1		
	Juhász András			1	1		
Jenei István							
Kis Károly					1	1	

Névsor		Órnagy	Százados	Sorok			
				első		másod	
				ember	ló	ember	ló
1. sz. Szakasza	Kis Márton					1	1
	Lökös Ignácz					1	1
	Szabó Sándor					1	1
	Karolyos Imre					1	1
	Juhász Miklós					1	1
	Sápi Ferencz					1	1
	Lévai Bálint					1	1
	Vörös Pál					1	1
	Deretskei Sándor					1	1
	Deretskei Dávid					1	1
	Kováts János					1	1
	Durró József					1	1
	Vásári István					1	1
	Szivtsák János					1	1
	Gáál János					1	1
Szabó Mihály					1	1	
Hadnagy	Baróthi Elek			1	1		
Zászlótartó	Szántó Gábor			1	1		
Tizedes	Törzsök László			1	1		
	Csányi Ferencz			1	1		
	Sójom Benedek			1	1		
	Szilágyi Bálint			1	1		
	Horváth János			1	1		
	Gyóry Mihály			1	1		
	Bobán József			1	1		
	Csordás János			1	1		
	Vihon Bálint			1	1		
	Fóris Mihály			1	1		
	Varga Sándor			1	1		
	Kováts János			1	1		
	Kállay József			1	1		
	Balhus János			1	1		
	Lessy Sándor			1	1		
	Csordás György			1	1		
	Domródi Sándor			1	1		
	Bartsy János			1	1		
	Duró Mihály			1	1		

Névsor		Őrnagy	Százados	Sorok			
				első		másod	
				ember	ló	ember	ló
	Rázt Ferentz			1	1		
	Bátsó Imre			1	1		
	Mojses Ignázt			1	1		
	Sápi János			1	1		
	Szántó János			1	1		
	Sárvári József			1	1		
	Sellei István			1	1		
	Szabó Mihály			1	1		
	Baranyi János						
	Sójom István						
	H (Id?) Durró János						
	Puskás János						
	Szilágyi István						
	Nagy György						
	Bói István						
	Veres István						
	Kováts János						
	Kis Mihály						

Kelt Újvároson, 23d Mártz 1849.

Nadányi Mihály

Százados

Iátam Asbóth Adolf mp.

Őrnagy

[Az irat hátoldalán:] Bihar Megyei Szabad Lovag Csapatt Sor állása, 22. Már. 1626/B. 1849.

5.

Mészáros Lázár hadügyminiszter utasítása Bihar vármegye közösségének
Debrecen, 1849. április 5.⁴⁰

Hadügyminiszter
Biharmegye közönségének.

Debreczen, Aprilis 5^{én} 1849.

Idősb Bagosi Imre és Szőke Sándornak iderekesztett folyamodványaik, mellyek szerint, e' megye börtönében raboskodó fijaikat onnét honvédi szolgálat tekintetéből kibocsátani kérik, olly utasítással közöltetnek visszavárolag e' megye közönségével: miszerint érintett folyamodásokat, figyelmezve a' honvédelmi bizottmánynak folyó évi Február 3^{án} 1140. e. szám alatt kelt, s a' folyó évi Február 4^{én} 19. szám alatt kiadott „Közlönyben” kihirdetett rendeletére, kellő tárgyalás alá vétén, ennek eredményéről ide jelentést tegyen.

Hadügyminiszter:
Mészáros Lázár

érkezett Aprilis 7^{kén} 1849.

6.

A honvédseregbe beállt sarkadkeresztúri ifjak összeírása
Sarkadkeresztúr, 1849. június 1.⁴¹

Név szerinti jegyzéke azon ifjaknak,
kik S. Keresztúr helységéből akár magok, akár mások helyett vagy négy éves újjoncoknak vagy szabad csapatokba állottak 1848/9ik évbe

sor szám	ifjak nevei	hogyan és kikért állottak	melyik katonaság közé
1.	Szilágyi István	magáért	4 évesnek
2.	Kónya Lajos	magáért	4 évesnek
3.	Szappanos János	magáért	4 évesnek
4.	Bogyó Tógyer	Ifjú F. Barkás Jánosért	4 évesnek
5.	Borbély Gábor	Ifjú Gy. Fazekas Jánosért	4 évesnek

⁴⁰ Eredeti – MNL HBML, IV. B. 159/b. 745:1849.

⁴¹ HL, 1848–49. gyűjtemény, 47. cs. 31/36/

sor szám	ifjak nevei	hogyan és kikért állottak	melyik katonaság közé
6.	Eger Szalóki Kiss Mihály	Ifjú Juhász Pálért	4 évesnek
7.	M. Fazekas István	Ifjú Bakos Jánosért	4 évesnek
8.	Gy. Szabó Gerzson	Czeplédi Imréről	4 évesnek
9.	Pozsonyi Bachman József	Kovács Ferencért	4 évesnek
10.	Ifjú Vad János	Szalazsán Jánosért	4 évesnek
11.	Özv. Kovács István	Ifjú Papp Gáborért	4 évesnek
12.	Takács István	Juhász Gáborért	4 évesnek
13.	N. Papp József	magáért	4 évesnek
14.	Bura József	magáért	4 évesnek
15.	Kónya Sándor	magáért	4 évesnek
16.	Miklián József	magáért	4 évesnek
17.	Czeplédi András	magáért	4 évesnek
18.	Ifjú Szabó Mihály	magáért	4 évesnek
19.	R. Juhász János	magáért	4 évesnek
20.	Ifjú Patós József	magáért	4 évesnek
21.	N. Fazekas István	magáért	4 évesnek
22.	Ifjú Kóra János	magáért	4 évesnek
23.	Marcsó István	magáért	4 évesnek
24.	M. Marcsó István	magáért	4 évesnek
25.	Kelemen János	Sz. Patkás Jánosért	4 évesnek
26.	Durkó Sámuel	önkéntesen	a' Rákóczy csapatba
27.	Valki József	önkéntesen	ugyan abba
28.	Erdélyi István	önkéntesen	ugyan abba
29.	Papp József	önkéntesen	ugyan abba
30.	Fábián István	önkéntesen	a' száguldozó csapatba
31.	Kiss Márton	önkéntesen	ugyan abba
32.	Kiss Károly	önkéntesen	ugyan abba
33.	Öreg Fazekas István megyei rab	Kozma Pálért	nem tudjuk, hová
34.	Juhász János	M. Gyáni fiatalért	4 évesnek
35.	Fábián Sándor	Gyulán állott be	4 évesnek
36.	Kozma István	Csabán „”	4 évesnek
37.	Kovács József	nem tudatik	száguldozó csapatba
38.	Fazekas Ferencz	nem tudatik	Láhner ezredes mellett

sor szám	ifjak nevei	hogyan és kikért állottak	melyik katonaság közzé
39.	Csotka István	önként magáért	4 évesnek
40.	Csotka Ignác	<i>önként magáért</i>	4 évesnek
41.	Hrabovszky Lajos	<i>önként magáért</i>	4 évesnek
42.	Szelesényi Ferencz	<i>önként magáért</i>	4 évesnek
43.	Szabó József	mozgó nemzetőr	harcz végéig
44.	Ónodi József	<i>mozgó nemzetőr</i>	<i>harcz végéig</i>
45.	Péter Gábor	<i>mozgó nemzetőr</i>	<i>harcz végéig</i>
46.	Ifjú Czeglédi István	Nagy-Váradról önkéntesen	4 évesnek
47.	Ónodi Sándor	Berényből önkéntesen	4 évesnek

Kelt S. Keresztúr, Június hó 1° napján 1849.

Varga András főbíró
az Elöljáróság nevében

Gábor (?) Miklós mp.
helybeli népjegyző által

[*Hátoldalán:*] S. Keresztúr helységéből kiállott mindenféle ország védőinek névsora, 1849.

7.

Hodossy Miklós kormánybiztos levele Puskár Balázs esküdtnak
Váradolaszi, 1849. július 8.⁴²

Kormánybiztos Hodossy Miklós
Puskár Balás Úrnak.

Június 30kán kelt, s Szentesen Gyulán keresztül csak mai nap reggel 11 ½ órakor érkezett belügyministeri parants és felhatalmazás következtében felkérem és felhatalmazom önt, hogy a hazánk ellenségei ellen, az egész vidéken a népet felköltse és oly módon készen tartsa, hogy a' legelső szóra, vagy a' harangnak félre verése által adandó jelre, azonnal talpra álljon, és Gázszy Imre polgártársunk fővezérsége alatt, ő általa kijelölendő időben és irányban induljon. Ön pedig vezére lesz azon csapatnak, mellyet felköltének.

⁴² MNL OL R 293. Bihar megye

Felhatalmazom önt arra is, hogy ha valaki, ezen a haza megmentésére szolgáló működésben gátolná, vagy ellenműködne, vagy tekintélyes személy lévén, közönyös viseletével hidegséget ébreszteni kívánna, azt ön, kivéve életétőli megfosztását és vagyona-
inak felprédáltatását, minden módon ártalmatlanná tegye.

Egy-egy helységi népnek legfellyebb fele keljen fel, ezen szorgos munka idején a'
másik része otthon dolgozzék, az elmenteket felváltanó.

A' most felkelendőknek névlajstroma legyen önnél, mellyet minden órán elvárhassam.
Altiszteket népszerű emberekből vagy ön válogasson, vagy a' néppel választasson,
belátása szerint.

Gondja lesz a' Kormányának arra: hogy ezen felkelés által megkárosodnak, a' működ-
őkkel együtt bővségesen megjutalmazódjanak; a' földbeli birtok nélkül lévők pedig
ezt nyerhessenek.

Várad-Olaszi, Junius 8ⁿ 1849.

Kormánybiztos:
Hodossy Miklós mp.

[Külső címzés:]

Kormánybiztos Hodossy Miklós

Eskütt Puskár Balás Úrnak

Hivatalból Püspöki Táborban vagy P. Toldon. (*Gyűrüspecstét.*)

8.

Gázsy Imréné 1849. november 29-i folyamodványára adott válasz

Debrecen, 1849. november 30.⁴³

2136/849.

Gázsy Imréné f. e. November 29-ől

a' volt hadügyministerium által férjéhez intézett, s véletlenül feltalált levelet,
mellyből kitűnik, miszerént férje csak nemzetőri őrnagy volt, felkísértetésekor a' többi
iratokkal pótlólag felterjeszteni kéri.

[Válasz:]

A' folyamodó kívánságához képeest vissza adatott Barothy Ügyvéd Úrnak *Novem-*
ber 30-án 1849.

⁴³ MNL OL D 80. Uray Bálint debreceni kerületi főbiztos iratai. Általános iratok, 1849–1850. 2136:1849.

9.

Jósa Péter nagyváradai kerületi főbiztos utasítása
Kenyeres János szalontai szolgabírónak
Nagyvárad, 1849. december 29.⁴⁴

2645/849.

Pesti hadi törvényszék f. e. December 18ról 3507. szám a.

Gázsi Imre status fogoly tényei előmozdításában részt vett Baróthy és Fráter György egyének kihallgatását kéri:

Közigazgatási Szolgabíró Kenyeres János Úrnak Szalontán.
Nagyvárad, Dec. 29. 1849.

Status fogoly Gázsy Imre azt vallja: hogy midőn ő f. E. Január hóba a' nemzet-
őrséggel Erdélyből, hová rendelve vólt, haza jött, Kossuth Lajos által Debreczenbe
hívatott, és ettől felhívatott egy lovas csapat alakítására; de ő e' részbe semmi felhí-
vást ki nem bocsátott, sem beszédeket nem tartott, sem faluról falura nem járt, hanem
Debreczenből haza jöttében, azon helyeken, mellyeken keresztül utazott, mondogatta,
hogy a' ki be akar állani, magát jelentse, és így a' csapatja 76 emberből alakult.

Ezen csapattal, melly csak fokossal és korbáttal vólt felkészülve, kellett néki
Újvárosra menni, és három hétre azután Aradra, honnét Vécsey Tábornok által
Glogovácra, később Sz[ent]Andrásra rendeltetett. De a' Császári seregek ellen ütkö-
zetbe soha se vólt, hanem, miután Május hóba betegen jött vissza Aradra, és itt egy
holnapig betegen feküdt; Június 16án csapatjával, melly csak 4 holnapra vólt leköte-
lezve, s melly a' hadi gyakorlatokon kívül semmi egyéb szolgálatot nem tett, haza
jött, és othonn maradt a' forradalom elfojtásáig.

Ezen vallomás minden pontjaira ne terheltesse Köz Igazgatási Sz[olga]Bíró Úr a' ne-
vezett Gázsy Imre csapatjába Tiszt képen szolgált (Baróthy Eleket), és, mint előadatik
Sarkad Keresztúron lakozó Fráter Györgyöt, és az ez által megnevezendő azon egyéneket,
kik Gázsy Imre csapatjába szolgáltak, hit alatt kihalgatni; különösen azon körülményre is,
hogy Gázsy Imre a' revolutió érdekében főkép f. E. April 14ke után tett-é valamelly, és
minémü szolgálatot? És ezen vizsgálatot legfeljebb 8 napok alatt nekem küldje be.

2645. beadatott December 14én 1849.

28/1850.

⁴⁴ MNL OL, D 81. Jósa Péter nagyváradai kerületi főbiztos iratai. Általános iratok, 1849–1850. 2645:1849.

10.

Szerdahelyi Imre szolgabíró jelentése Baróthy Elek vallomásának elküldéséről
Hely nélkül, 1849. december 31.⁴⁵

28/850.

Szerdahelyi Imre *közigazgatási* szolgabíró m. e. December 31-ről

m. e. 2645. számra Barothy Eleknek vallomását Gázsy Imre által alakított szabadcsapat iránt bemutatja.

Elküldetett a' Pesti katonai *TörvénySzék*nek a' 207/1850 sz. a. Várad, Jan. 10. 1850.

11.

Kenyeres János szalontai szolgabíró jelentése a Gázsy-féle szabadcsapatban szolgált sarkadkeresztúri lakosok vallomásának felküldéséről
Nagyszalonta, 1850. január 10.⁴⁶

Kenyeres János *közigazgatási* Szolgabíró f. e. január 8-ról 102. sz. alatt

m. e. 2645. számra Hadifogoly Gázsi Imre irányában S. Keresztúri Fráter György, Kiss Károly, Kiss Márton és Fábíán István tanúktól kivett vallomásokat megküldi.

⁴⁵ MNL OL, D 81. Jósa Péter nagyváradi kerületi főbiztos iratai. Általános iratok, 1849–1850. 28:1850.

⁴⁶ MNL OL, D 81. Jósa Péter nagyváradi kerületi főbiztos iratai. Általános iratok, 1849–1850. 28:1850.

Adattár

A Gázsy-féle szabadcsapat tisztikara és legénysége

Alább a szabadcsapat rendelkezésünkre álló összeírása alapján ABC-sorrendben ismertetem a rendelkezésünkre álló önkéntesek katonák névsorát. A vezetékneveknél csak a nyilvánvaló elírás, helyesírási hiba (Sójom = Sólyom) esetében végeztem javítást, a régies formában írt keresztneveket (Ferentz, Ignázt, József) viszont minden esetben a mai helyesírással adom meg.

Balhus János közlegény a 2. szakaszban

Baranyi János közlegény a 2. szakaszban (neve alapján talán Berettyószentmártonba való)

Baróthi Elek hadnagy a 2. szakaszban (későbbi nagyszalontai csendbiztos, O'sváth Pál jó barátja)

Bartsy János közlegény a 2. szakaszban

Bátsó Imre közlegény a 2. szakaszban (talán azonos a hasonló nevű Bakonszegre való, és csatában elesett honvéddal)

Bobán József közlegény a 2. szakaszban

Bói István közlegény a 2. szakaszban (családneve alapján talán Furtára való)

Csányi Ferenc tizedes a 2. szakaszban (talán a Berettyószentmártonba való agilis család tagja)

Csordás György közlegény a 2. szakaszban (Családneve alapján talán Furtára vagy Kabára való; Furtán négy, Kabán egy Csordás vezetéknevű honvéd volt)

Csordás János közlegény a 2. szakaszban (talán azonos az 55. honvédzászlóalj hasonló nevű furtai honvédjével)

Csóró László közlegény az 1. szakaszban (a Csóra családnev Berettyószentmártonban, a Csóré pedig Derecskén ismert)

Deretskei Dávid közlegény az 1. szakaszban (családneve alapján akár Zsákán, akár Vértesen is élhetett)

Deretskei Sándor közlegény az 1. szakaszban

Domródi Sándor közlegény a 2. szakaszban (a Dombrádi családnev Berettyóújfaluban ismert)

Duró Mihály közlegény a 2. szakaszban (talán azonos a hasonló nevű zsákai honvéddel)

Durró János őrmester az 1. szakaszban

Durró János, Id., közlegény a 2. szakaszban

Durró József közlegény az 1. szakaszban

Erős Gábor közlegény az 1. szakaszban (a családnév többek között Furtán és Nagyrábén is megtalálható, Furtán egy Erős Gábor nevű '48-as honvédről is tudunk)

Fábián István, Sarkadkeresztúrra való; neve ugyan nem szerepel a szabadcsapat névsorában, a hadbíróság elé állított Gázsy Imre ügyében viszont – három más sarkadkeresztúri gerillával együtt – őt is kihallgatták. A helyi honvédek és gerillák 1849. június 1-jén készült kimutatása szerint három társával – a névsorban is szereplő Kis Károly, Kis Márton, valamint Kovács József – a „száguldozó csapatba” állt be.

Fekete Sándor közlegény az 1. szakaszban (ilyen néven egy csatában elesett ártándi, valamint egy Mikepércsre való önkéntes honvédot is ismerünk)

Fóris Mihály közlegény a 2. szakaszban (a családnév Csökmön, Hencidán és Pusztatoldon egyaránt ismert)

Fráter György főhadnagy az 1. szakaszban; Sarkadkeresztúrra való

Gaál János közlegény az 1. szakaszban

Gázsy Imre őrnagy az 1. szakaszban; mezőpeterdi birtokos

Gyarmathi Sándor közlegény az 1. szakaszban

Gyóry Mihály közlegény a 2. szakaszban

Horváth János közlegény a 2. szakaszban

Jenei István közlegény az 1. szakaszban

Juhász András közlegény az 1. szakaszban

Juhász István közlegény az 1. szakaszban

Juhász János közlegény az 1. szakaszban

Juhász Miklós közlegény az 1. szakaszban

Kállay József közlegény a 2. szakaszban (ezen a néven egy furtai honvédet is ismerünk)

Karolyos Imre közlegény az 1. szakaszban

Kis Károly közlegény az 1. szakaszban; Sarkadkeresztúrra való

Kis Márton közlegény az 1. szakaszban; Sarkadkeresztúrra való

Kis Mihály közlegény a 2. szakaszban

Kocsis József, Sarkadkeresztúrra való; neve ugyan nem szerepel a szabadcsapat névsorában, de három, bizonyíthatóan Gázsy keze alatt szolgáló gerillával együtt a „száguldozó csapatba” állt be, így az ő nevét is felvettük a szabadcsapat tagjai közé.

Kováts Gábor közlegény az 1. szakaszban
Kováts János közlegény az 1. szakaszban
Kováts János közlegény a 2. szakaszban
Kováts János közlegény a 2. szakaszban
Lessy Sándor közlegény a 2. szakaszban (családneve alapján talán Zsákára való)
Lévai Bálint közlegény az 1. szakaszban
Lökös Ignác közlegény az 1. szakaszban (családneve alapján talán Körösszegapá-
tiba való)
Mojses Ignác közlegény a 2. szakaszban
Nadányi Mihály százados az 1. szakaszban
Nagy György közlegény a 2. szakaszban
Nagy Sándor közlegény az 1. szakaszban
Orbán István közlegény az 1. szakaszban
Papp János tizedes az 1. szakaszban
Puskás János közlegény a 2. szakaszban
Rátz Ferenc közlegény a 2. szakaszban
Sápi Ferenc közlegény az 1. szakaszban
Sápi János közlegény a 2. szakaszban (családneve alapján talán Zsákára való)
Sápi Sándor közlegény az 1. szakaszban
Sárvári József közlegény a 2. szakaszban (talán azonos a csatában elesett hason-
vű bakonszegi honvéddal)
Sellei István közlegény a 2. szakaszban (családneve alapján talán Zsákára való)
Serdült Márton az 1. szakaszban (feltehetően a bihertordai vagy nagybajomi Ser-
dült családból)
Sólyom (*Sójom!*) Benedek tizedes közlegény a 2. szakaszban (feltehetően a furtai,
biharnagybajomi vagy nagyrabéi Sólyom család tagja, akárcsak az alábbi közlegény)
Sólyom (*Sójom!*) István közlegény a 2. szakaszban
Szabó Mihály közlegény az 1. szakaszban
Szabó Mihály közlegény a 2. szakaszban
Szabó Sándor közlegény az 1. szakaszban
Szántó Gábor zászlótartó közlegény a 2. szakaszban
Szántó János közlegény a 2. szakaszban
Száva Mihály közlegény az 1. szakaszban
Széplaky Károly tizedes az 1. szakaszban

Szigethi István közlegény az 1. szakaszban
Szilágyi Bálint közlegény a 2. szakaszban
Szilágyi István közlegény a 2. szakaszban
Szivtsák János közlegény az 1. szakaszban
Szőke Bálint tizedes az 1. szakaszban (családneve alapján talán Bakonszegre való)
Talpas Gábor közlegény az 1. szakaszban
Törzsök László tizedes a 2. szakaszban; Berettyószentmártonba való betyár, a vármegye (debreceni) börtönéből állt gerillának
Varga Sándor közlegény a 2. szakaszban
Vásári István közlegény az 1. szakaszban (talán a nagyszalontai eredetű debreceni köznemes Vásáry család tagja)
Veres István közlegény a 2. szakaszban
Vihon Bálint közlegény a 2. szakaszban
Vörös Pál közlegény az 1. szakaszban
Zsónász János közlegény az 1. szakaszban

Irodalom

BARTA István

1953 Kossuth Lajos Az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. 1849. január 1. – április 14. (sajtó alá rendezte: Barta István.) [Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai; Kossuth Lajos 1848/49-ben, IV.] Budapest

BONA Gábor

2000 Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (3. átdolg. jav. kiad.). Budapest

GRACZA György

é. n Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. III. köt. Budapest

HEGYESI Márton

2000 Bihar vármegye 1848–49-ben. (Hegyesi Márton *Biharvármegye 1848/49-ben* »Nagyvárad, 1885« című könyvének a szerző jegyzetei alapján bővített és javított kiadása. Szövegét gondozta, a mellékleteket szerkesztette s az utószót írta: Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár) Debrecen

HERMANN Róbert

1999 Az abrudbányai tragédia, 1849. – Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyar–román megbékélés megghiúsulása. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999

SERES István

- 2009 *O'sváth Pál: Bihar vármegye Sárreți járása leírása.* (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Seres István.) [A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai] Budapest
- 2010a O'sváth Pál: Közbiztonságunk múltja és pandúrkorom emlékei (a régi magyar élet feltüntetésével). In: *O'sváth Pál: „Pandúrkorom emlékei” és egyéb írások.* (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Seres István.) [A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai] Budapest. 163–304.
- 2010b O'sváth Pál: Bihar vármegyében kebeleztetett Kis-Mária (Kismarja) nagyközség és a nagymariai puszta leírása. In: *O'sváth Pál: „Pandúrkorom emlékei” és egyéb írások.* (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Seres István.) [A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai] Budapest. 117–161.
- 2012 *Karikással a szabadságért – Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban.* Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba
- 2013a Betyárból „ostoros huszár” – Arany János *Rózsa Sándor (1849)* című versének háttere. In: *Doromb – Közköltészeti Tanulmányok, 2.* (Szerk. Csörsz Rumen István.) RECITI, Budapest, 2013. 241–270.
- 2013b A Hunyadi-szabadsapat toborzása Hajdúböszörményben. *Fegyvert forgató hajdúk. A 2012. szeptember 14-i tudományos konferencia anyaga.* Hajdúböszörmény, 2013. [Közszolgálati füzetek, 7.] 41–62.

István Seres

*An outlaw man from Berettyószentmárton
among „soccoured riders of Imre Gázsy” in 1849*

Organizing the guerilla riders by Imre Gázsy landholder from Mezőpeterd was a very interesting episode of the history of Bihar County during the Hungarian Revolution in 1848-49. The former militia captain was authorized by Lajos Kossuth himself for recruit volunteers and organize 80 guerilla riders from the prisoners of Debrecen as well as from his homeland area of Sárret and Szalonta. The team was supplied mostly with spontoons and bullwhips during its 4 month long duty in the areas of Temesvár and Arad. After their tools and looks their four month old service which was leaded by commandant Károly Vécsey could be suggested to the famous outlaw team's operation named after Sándor Rózsa. There are several contemporary sources which were reported about their work even the list of their name was subsisted which was written in Balmazújváros on 22 in March in 1848. One corporal of the team was the famous outlaw man form Berettyószentmárton called Laci Törzsök who was mentionned by the gendarme of Sárret Pál O'sváth in his several works.

Duró Ferenc

„FALUVÁROS”, AVAGY BERETTYÓÚJFALU KORTÁRS PERCEPCIÓJA

A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN¹

*„Berettyóújfaluban a falu is, a város is megvan,
csak hogy nem összekeverve, hanem külön-külön.*

Egy kis része város, a többi falu.”

Nadányi Zoltán, 1938²

Van egy település Bihar vármegye peremén, melynek élete csendesesen zajlott egészen 1920-ig. A „baldog békeidők”, a kedvező földrajzi fekvés, a forgalmi csomópont kiaknázása mind hozzáadott némi pluszt a kezdeti modernizáció megindulásához, amely részben járásközponti funkciójából adódott, részben pedig a fentebb leírt kedvező hatásokból. Határában a Berettyó folyik, mely igen szeszélyes természetű, s igazán csak a szabályozása után mondható, hogy békés „barátja” a községnek.

Lakossága 1900-ban 7723 fő, mely szám kiemeli vonzáskörzetéből, s ez az érték csak gyarapodott, 1930-ra már 10 899 lakos hajtotta álomra fejét a közigazgatási határokon belül. A község nemzetiségileg homogén, vallásilag azonban differenciált. Több mint öt nagy felekezet is képviselte magát, közülük a korszakban végig a reformátusok száma és aránya a legnagyobb (1900-ban 6099 fő, 1930-ban 8246). Vannak azonban római katolikusok, görög katolikusok és görögkeletiek is. Csekély számban baptisták is éltek a „faluvárosban”, s igen komoly izraelita közösség alakult itt ki. Olyannyira, hogy a református vallás után számszerűleg ők képezték a második legnagyobb csoportot. Arányuk a lakossághoz képest a korszak során kb. 12%-ról 9,9%-ra csökkent, azonban a nagyjából 1000 fős közösség nem elhanyagolható, tekintve, hogy meghatározó szerepet töltöttek be a társadalomban.³

Ez a város, vagy inkább „faluváros” Berettyóújfalu, melyre napjainkban sokan a Nadányi Zoltán költő által alkotott kifejezést akasztják anélkül, hogy tudnák, megvan-e alapozva a költő „rágalma”.

A társadalom foglalkoztatottsága, illetve a foglalkozási ágaknak a megoszlása jól reprezentálja a korabeli társadalom képét, annak fejlettségét a gazdasági ágazatok tükrében. Az emberek döntő többsége (a lakosság kicsivel több, mint fele) a mezőgazdaságból élt az első világháború előtt. A kereskedelem és ipar ekkor az emberek 25%-át látta el. 1930-ban ennek a két fő gazdasági szektornak az aránya részben módosult. A primer

¹ A tanulmány lektora dr. Szilágyi Zsolt egyetemi adjunktus volt. Ezúton is köszönöm a munkáját!

² Idézi: Bartha 2011: 50.

³ MKKSH 1900, 1910, 1920, 1930 alapján.

ág az 1910-es 55%-ról 49%-ra csökkent, míg a kereskedelem és az ipar megtartotta a 25%-os értékét. A stagnálásnál azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a lakosság létszáma nagyobb, tehát a megegyező érték számszerűsítve egyébként növekedést jelent. Jól kirajzolódik tehát, hogy az emberek döntő többsége a hagyományos primer szektorból élt, azonban egy jelentősnek nevezhető lassú iparosodás, modernizáció is kezdetét vette a századfordulón. Ezt a változást tehát nem szabad figyelmen kívül hagynunk, amikor komplex, a község egészére kiterjedő vizsgálatot végzünk, főként abban a tekintetben, hogy a társadalmi folyamatok mindig lassan, szerves átalakulásként mennek végbe. Ebben a folyamatban hoz majd döntő változást a trianoni béke.⁴

Az ország területében bekövetkezett változások miatt Bihar vármegye majdnem teljes egésze a határon túlra került, beleértve megyeközpontját, Nagyváradot. A hátramaradt rész elveszítette vonzáskörzeti központját, hiányzott a közigazgatási centrum, ráadásul nem volt a térségnek egészségügyi ellátó intézménye sem. Az 1918/19-es események fordulatai, a román intervenció az épp csak kialakult országhatárok után került Berettyóújfalu abba a helyzetbe, hogy kinevezett megyeszékhely lett. A korábban csak lassan „éledező” település hirtelen, számos városi szerepkörrel bővült. Kérdés azonban, hogy képes volt-e valóban funkcionális városként működni. Erről Mendöl Tibor földrajztudós így írt 1938-ban: „*Igazi szíve ennek a csonknak nincs. Nagyjából a közepe táján kiválasztották a legnagyobb falut s kinevezték megyeszékhellyé. Berettyóújfalu (...) faluban elültegett városmag – ma még alig egyéb.*”⁵

Mielőtt azonban ennek a gondolatmenetnek a boncolásába merülnék, fontos megnézni, hogy milyen folyamatok zajlottak le az első világháború előtt a településen, s hogyan valósult meg a helyi elit önreprezentációja, milyen képet mutattak magukról, illetve, hogy a község percepciója hogyan alakult.

Ahogy említettem, a dualizmus korában már elkezdődött egy lassú modernizációs folyamat. 1858-tól nemzetközi vasútvonal halad el Berettyóújfalu határában, ami mellé romantikus stílusú emeletes vasútállomás épült. Ennek a tranzitvonalnak köszönhetően megélénkült a piac és személyforgalom. 1875-ben megépült az emeletes városháza, mely a település főterén emelkedve hirdette Újfalú járásközponti, közigazgatási szerepét. 1872-ben felállították a járásbírószékhelyt, valamint adóhivatal is működött már ekkor. A szellemi és kulturális élet fellendítéséhez megemlítendő az 1874-ben kiadott *Bihar Megyei Községi Értesítő*, valamint az 1876-ban indult, és egy nagyobb megszakítással 1918-ig működő,

⁴ MKKSH 1900, 1910, 1920, 1930 alapján. A különböző gazdasági ágazatokból élők esetében a keresőket és eltartottakat egybeszámoltam.

⁵ Idézi: Bartha 2011: 57. Kihagyás a szerzőtől.

Sárrét. A történelmi emlékezés, a hagyomány és a kultúra ápolására való tekintettel adták át 1896-ban Berettyóújfaluban a millenniumi emlékművet. Ezek mellett az 1900-as népszámlálási adatok, már értékes információkat nyújtanak számunka a foglalkoztatottság, illetve a gazdasági ágazatok megoszlása szempontjából. Nő az iparosok száma folyamatosan. A település elkezd terjeszkedni. Ennek nyomon követésére kiválóan felhasználható a második⁶ és a harmadik⁷ katonai felmérés térképállománya. Szembetűnik, hogy az „expanzió” iránya főként a Berettyó, ennek részben az oka, hogy északon a „Lyukas ér”, valamint a „Nagy Hernek” nevezetű holtágak, illetve a vizenyős területek természetes akadályt képeznek. Ezen kívül a község elemi érdeke, hogy a városnak ne a határában helyezkedjen el a vasútállomás illetve a vasútvonal, hanem annak részét képezze. Fontos megemlíteni még a szekunder szektor kiterjedése kapcsán a Nyíri-gőzmalom megalakulását⁸ a XIX. század második felében, ami fontos ipari kapacitást jelentett a településnek, számos munkahelyet teremtett, s egy olyan arculatot adott a községnek, ami még mind a mai napig fennáll, ugyanis a jelenleg is álló mai modern épület, ennek az „utódja”.

A dualizmus kori fejlődésnek más elemét is fel lehetett volna még sorolni, amiből kirajzolódik, hogy Mendöl állítása önmagában nem állja meg a helyét, azt más kontextusban kell értelmezni, amire dolgozatom második felében fogok kitérni.

Érdekesebb megnézni, hogy miről árulkodnak a korabeli képeslapok és fotók, mit próbálnak meg számunka „elmesélni” a községről. Az általam kiválasztott első világháború előtt keletkezett négy kép közül az elsőt (*1. kép.*)⁹ tartom a legfontosabbnak. Az 1875-ben épült városháza grandiózus emeletes épülete méltán hirdette a község újonnan szerzett járásközponti funkcióját. A kép beállításával alkalmas arra, hogy teljes egészében elénk tárja az új közigazgatási központot és annak ominózus homlokzatát. Előtte egy kis tér volt található, ahol a fuvarosok parkoltak munkára várakozva, valamint kiváló találkozóhelyet nyújtott a lakosok számára. Az épület a község központjában, a református templommal egy térben helyezkedett el (városközpont), így növelve annak funkcionális „értékét”. Ez a fajta térbeli elrendezés nagyszerű. Ezt bizonyítja, hogy amennyiben Debrecen felől, tehát északról érkezünk meg a községbe, a főutca kialakítása miatt már messziről elénk tárul az emeletes homlokzat, aminek színvilága és architektúrája magával ragadja az utazót (*4. kép*)¹⁰.

⁶ http://mapire.staatsarchiv.at/hu/map/mkf_hun/?zoom=7&lat=47.03264&lon=20.63883 Letöltés időpontja: 2014.08.07.

⁷ <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/200e/39-47.jpg> Letöltés időpontja: 2014.08.07.

⁸ Nyíri István Berekböszörményben született 1845-ben. Tanulmányai során gépészmérnöki oklevelet szerzett s 1875-re egy gyárjellegű malmot hozott létre. Szűcs 1999: 254.

⁹ Képes levelezőlap. Adler Béla kiadása. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1915. Közli: K. Sándor 2008: 18.

¹⁰ Képes levelezőlap. Adler Béla kiadása. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1905.

1. kép. Berettyóújfalú községháza

Gyáni Gábor úgy fogalmaz munkájában, amely Budapest kortárs percepcióját mutatja be, hogy a város a XIX–XX. század fordulójában mint műemlék kezd el funkcionálni.¹¹ Ez a tendencia csak részben igaz Berettyóújfalura, hiszen valóban találunk olyan ábrázolásokat, amelyben az épületek a teljes egészéből kiragadva, önmagukban kerülnek bemutatásra, de a módszertan változatos, s nem egyezik meg a Pesten tapasztalható mintával, melyet Gyáni leírt.¹²

A fentebb bemutatott reprezentációs technika a második¹³ képeslapon (*2. kép*) figyelhető meg legjobban, hiszen a református templom, valamint az alatta lévő kis képen megjelenő bolt szintén nem a községi környezetben van bemutatva, hanem abból kiragadva. Jól látszik, hogy a bolt mellett áll valamilyen épület, azonban azt nem látjuk. A kontinuitás megszakad, a szemlélő figyelmét egy objektumra akarják koncentrálni. Ezek pedig többnyire a modernizálódó község legfontosabb létesítményei, amelyek hordoznak magukban „városias” értéket. Példánk esetében a meg-megjelenő üzletek a városközpontban, vagy olyan műemlékek, alkotások, épületek, amelyek többletértéket hordoznak magukban, képesek kiemelni és kihangsúlyozni a település magasabb szintjét a városhierarchiában.

¹¹ Gyáni 2008: 162.

¹² Jól látható Berettyóújfalú esetében, hogy az ábrázolási módok összemosódnak, nincs egy kiragadható példa, ami végig jellemző a korszakra. Így a „város mint emlékmű” az ábrázolás tekintetében nem teljes mértékben tudja megállni a helyét.

¹³ Képes levelezőlap. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1901.08.19.

2. kép. Berettyóújfalu, református templom és a főutca részletei

3. kép. Millenniumi emlékoszlop

Ugyanez megfigyelhető a millenniumi emlékműnél is (3. kép),¹⁴ hiszen a figyelem csak az oszlopra összpontosul, melynek színvilága megnyugtató, méltóképp hivatott a történelmi múlt emlékéét hirdetni, de kimarad az „összkép”, a park többi része, vagy éppen a jobbra elhelyezkedő, vasútállomáshoz vezető utca.

A fentebbi állítást a következő képes levelezőlap (4. kép)¹⁵ igazolja, hiszen még ebben a korban is megfigyelhető a kezdetlegesnek nevezhető felülnézeti ábrázolás.¹⁶ Nem az egész települést, hanem annak „centrumát” a főutcát láthatjuk, szemben a református templom égbe magasodó tornyával valamint a községházával. A beállítás megtervezett és pontos. A tekintetünket szinte „vezeti” a főutca vonala, s nem véletlen, hogy a közigazgatási funkciót hirdető községházába ütközünk.

4. kép. Berettyóújfalu madártávlatból

Összegezve tehát jól kirajzolódó tendenciát láthatunk arra, hogy egy jelentős fejlődésnek indult településről beszélhetünk, amelynek főként közigazgatási funkciói

¹⁴ Képes levelezőlap. Adler Béla kiadása. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1911.05.16.

¹⁵ Képes levelezőlap. Kiadja: Adler Béla Könyvnyomdája. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Közli: K. Sándor 2008: 18.

¹⁶ A felvételt a római katolikus templom tornyából készíthették.

vannak vonzáskörzetéhez viszonyítva. Az „iparosodás” és gazdasági differenciálódás megkezdődik, amire reflektál a társadalom, megindulnak olyan folyamatok, amelyek a megváltozott helyzetre, kihívásokra adnak választ. Ezt hangsúlyozza az önreprezentáció is, hiszen a kifelé mutatott kép igen differenciált ábrázolásaiban a fő hangsúlyt mégiscsak a közigazgatási szerepkör kapja. Ehhez párosulnak még történelmi, vallási emlékművek. Többek között a városházáról nem csak a már bemutatott kép jelent meg, hanem annak több verziója is forgalomba került.

Be kell látni, hogy a trianoni béke által bekövetkezett új helyzet Berettyóújfalura mint katalizátor hatott. Nem húzható egy éles határ, hogy ekkor indultak be a településfejlesztések, és ekkor indult meg a gazdasági differenciálódás, hiszen jól látható, hogy azok már 1870 után elkezdődtek. Ez az esemény és az újfajta szerepkör sokkal inkább csak felgyorsította a folyamatokat, ami pedig hozzájárult ahhoz a torzuláshoz, ami a város társadalmi arculatán jelent meg.¹⁷

A helyi elit nem élte bele magát a revíziós álmokba, nem várta, hogy visszacsatolják Nagyváradot, hanem gyors reakciókkal válaszolt a kihívásokra. Újfaluból egy még dinamikusabban fejlődő várost hoztak létre. Valóban kialakult egy élénk és vibráló központi mag, s a városba sokszor látogattak illusztris személyek, köztük Horthy Miklós személyesen.

Az új korszak fejlesztéseket, ezzel együtt feszültségeket hozott a település mindennapjaiba. A vármegyei közigazgatás biztosításához szükség volt egy új épületre. A munkálatok után végül 1925-ben adták át hivatalosan. „*A klasszicista stílusjegyeket viselő épület timpanonjában a megyei címer, a frízben »CSONKA-BIHAR VÁRMEGYE SZÉKHÁZA« felirat állott*”.¹⁸ A képeslapon (5. kép)¹⁹ jól érzékelhető az épület felnagyítására törekvő vágy. A felvételt készítő valószínűleg egy vízelvetető árokban helyezkedett el (erre utal a kép elején látható híd, illetve a látószög, ahonnan érzékeljük az épületet, valamint hogyha megvizsgáljuk az épület két oldalsó vonalát, azok a távolban összeérnének, utalván az alulról történő ábrázolásra). A beállítottságot továbbá tükrözi még az emberek elhelyezkedése és viselkedése. Közel sem „természetes” utcaképet láthatunk.

¹⁷ A társadalom nem képes gyors válaszokat adni az újfajta kihívásokra, annak átalakulása csak lassan, szerves fejlődéssel képes végbemenni. Berettyóújfalura esetében pedig ez nem alakulhatott ki, hiszen az új „megyeközponti” szerepkör katalizátor hatása, nagyszabású építkezéseket, városrendezést hozott magával. Az elitnek alkalmazkodni kellett a szerepkörhöz, be kellett indítani a társadalmi életet, a szellemi kulturális pezsgést. Egy szűk polgári réteg is létrejött, de a döntő többsége a lakosságnak még mindig a paraszti világban élt, ami magával hozta a „faluváros” ragadványnevet. Ennek kialakulását külön tanulmányban kívánom tárgyalni.

¹⁸ Dr. Barcsay 1990-2001: 11.

¹⁹ Képes levelezőlap. Kiadja: Kéry Imre nyomda, könyvkötészet és papírkereskedés, Berettyóújfalú. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1938.03.18. Közli: K. Sándor 2008: 36.

Az ablakból kinéző, illetve a vármegyeháza előtt álló emberek beállítottak, figyelmük mind „felénk” irányul. Öltözködésük változatos, találhatunk polgáriasabb, illetve „paraszti” „szemlélődöt”. Ez a húszas évek második felében készülhetett képeslap jól érzékelteti, hogy az ábrázolási mód nem változott, a központban továbbra is a közigazgatási pozíció található, holott a település életében a fordulat már bekövetkezett.

5. kép. Berettyóújfalú, megyeháza

Szintén kézzel fogható infrastrukturális fejlesztés volt a Berettyó folyón átívelő híd átépítése, mely 1927-re készült el. Az erről tanúskodó képeslap (6. kép)²⁰ szerint a híd korántsem „csak” infrastrukturálisan volt meghatározó, hanem komoly reprezentációs feladatokat is betöltött, a fentebb tárgyalt szempontok miatt. Berettyóújfalú ebben az időszakban méltán hirdette a fejlesztések, beruházások produktumait, hiszen ez kézzel fogható volt az elit, illetve a képeket készítő személyek számára. Ekkor még csak ezekkel tudtak kitűnni, ezt tudták felmutatni az ország más pontjában élők számára. Továbbá jól visszatűnik az is, hogy büszkék voltak az elért eredményekre.²¹

Már 1923-ban elkezdték a laktanya (7. kép)²² építését.

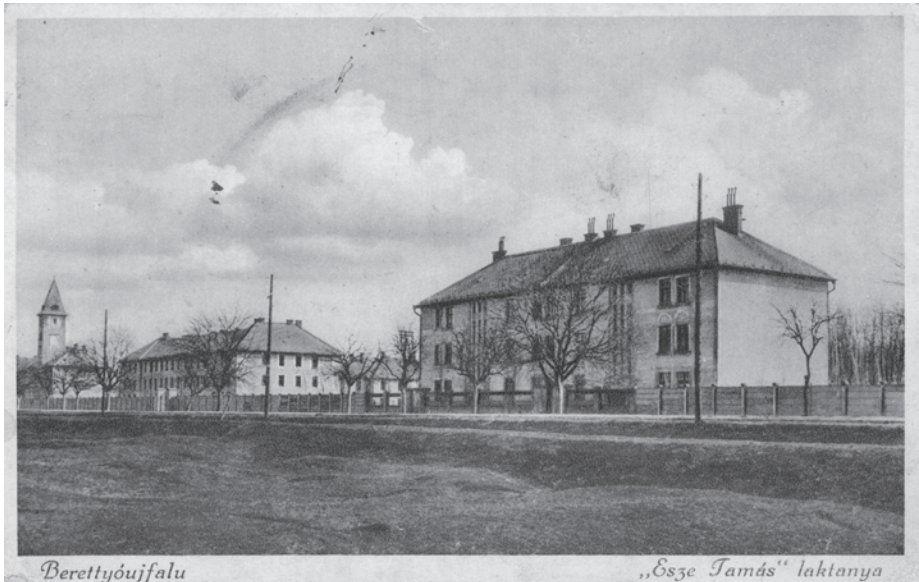
²⁰ Képes levelezőlap. Kiadó: Kéry Imre nyomda, könyvkötészet és papírkereskedés, Berettyóújfalú. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1932.

²¹ A képen láthatunk egy lovas kocsit, amely épp átkel a hídon, az ott található emberek pedig a folyót szemlélik. Az autóforgalom főként a 30-as évektől kezd elterjedni.

²² Képes levelezőlap. Kiadó: Monostory György utóda, Budapest, IX., Lónyay utca 17.; Dohánytözsde Berettyóújfalú. Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye. Postázás dátuma: 1933.01.28.

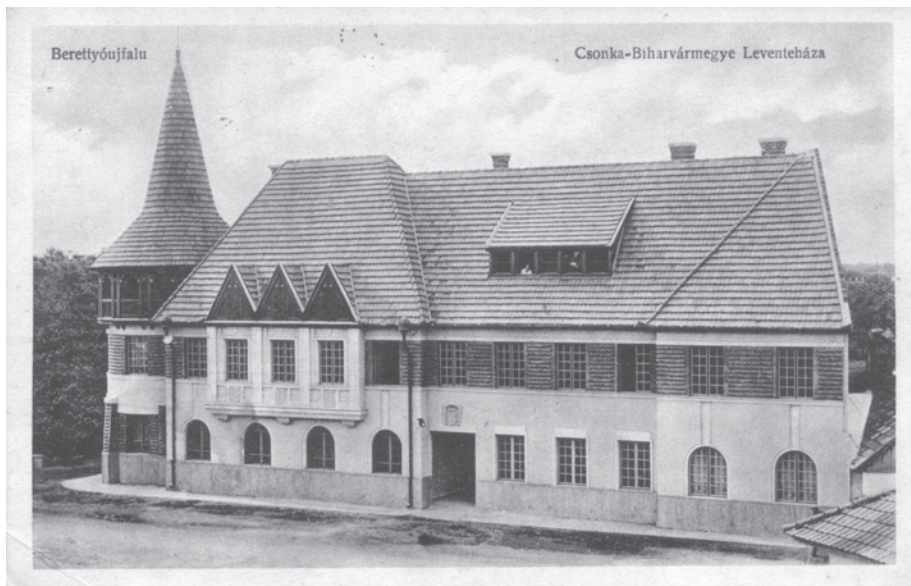

6. kép. Berettyóújfalú, Berettyó-híd

7. kép. Berettyóújfalú, laktanya

Ebben a korszakban került a villanyvilágítás a településre, s a Földes–Berettyóújfalú szakaszon műút épült. A gyermekek egészségének, valamint katonai nevelésének céljából adták át a leventeházat (8. kép)²³ 1927-ben (az ország első ilyen intézménye volt), melyhez medence is tartozott, s személyesen Horthy avatta fel.²⁴

8. kép. Berettyóújfalú, Leventeház

Nagyváradról átkerült a levéltár intézménye is, melynek „tárnoka” Nadányi Zoltán lett. A költő ezt az eseményt sem hagyta kommentár nélkül, így ír versében:²⁵

*„Lett Biharban a levélnek tára.
Mondták nekem: te tárnoka legyél!
Így lett a tágas tárban tárnok is.
Ám üresek a polcok, nincs levél.”²⁶*

A korabeli kommunikáció „vérkeringése” még a levél volt, ennek megfelelően 1927-ben egy új postaépületet adtak át a város központjában, melyet a köznyelv csak „postapalotának” hívott.

²³ Képes levelezőlap. Tóth Sándor magángyűjteménye. Közli: K. Sándor 2008: 36.

²⁴ Sándor–Török 2011: 61.

²⁵ Nadányi költészetének értelmezéséről később szólok.

²⁶ Idézi: Bartha 2011: 63.

Üzletek is működtek, illetve alakultak a városban, melyek tulajdonosai főleg zsidók voltak. Híres vaskereskedő (Konrád József) gyermeke Konrád György író, kinek munkái segítenek visszarepülni az időben s átérezni a korabeli életet, közhangulatot. A vaskereskedésen kívül Hangya szövetkezeti bolt, divatáruház, vendéglő, fakereskedés, cipész, fűszerkereskedő sorakozott a központban, és a listát még sorolhatnánk.

A kulturális és szellemi élet fellendülését segítette elő a korábban már megnevezett levéltár kialakítása, valamint az Apolló mozi megalapítása, ami szintén 1927-ben került átadásra. Ezen kívül a városban tevékenykedő Nadányi Zoltán költő, valamint a helyi elit saját maga szervezte a városi életet, estekkel, bálokkal, ünnepekkel. A korábbi *Sárrét* után új hetilapok is megjelentek, s a fokozatosan felpezsdülő „utcai” élet is elősegítette a kultúra, az eszmék terjedését. Ebben a témában következőképpen ír Barcsay László az 1930-as évekbeli Újfaluról:

„A község háza oldalhomlokzatával átellenben volt a Községi vendéglő, a Berettyó felé vezető Baross utca sarkán. A tulajdonos Barta Ferenc volt. A vendéglő a Postáig ért, a kis park felé terasz nyílt, ahol vasárnap az istentisztelet után rázendített a cigánybanda. Aki tehette ott sörözött, »zónázott«. Aki nem tehette, a kis parkban ingyen hallgatta a muzsikát.”²⁷

„A vármegyeháza fényes ünnepek színhelye is volt: főispáni beiktatások, megyebál, megyegyűlés, fogadások. A megyei urak búzavirágkék, meggyvörös, halványzöld, az idősebbek fekete díszmagyarban, a hivatalnokok fekete szakettben, este frakkban vagy szmokingban, a katonák sötétzöld, halványkék vagy barna atillában, fegyvernem szerint: gyalogos-, huszár-, tüzér-tisztek. Szintúgy az asszonyok díszmagyarban, vagy földet seprő »nagyestélyi«-ben. De még a kísérő paradéskocsisok is pitykés, zsinóros, sötétkék, fekete dolmányban, lószőrforogós kalpagban feszítettek.”²⁸

A településen működött még a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége és számos más civil szervezet is.²⁹ Nem jelenthető ki általánosságban, hogy az intézmények hozzájárulnak a szellemi élet felpezsdüléséhez, ellenben az jól látható, hogy a lehetőségek adottak voltak. A felsőbb rétegek pedig önszerveződési szinten hoztak létre jelentős eseményeket.

A fenti folyamatok, mint a katalizátor „végtermékei”, valamint a helyi elit és felső réteg gondolkodásmódjának, illetve saját magukról alkotott képének a megváltozása

²⁷ Dr. Barcsay 1990–2001: 3.

²⁸ Dr. Barcsay i. m. 11.

²⁹ Dr. Barcsay i. m. 18.

járul hozzá ahhoz, hogy egy óriási szakadék jöjjön létre a társadalom felső és alsó rétege között. Ennek a szakadéknak a méreteiről csak sejtéseink lehetnek. Ez járult hozzá Nadányi látásmódjának a kialakulásához is, aki szatíráiban állítja pellengérré a várost és sokszor konkrét személyeket is. Az ő általa alkotott „faluváros” kifejezés a mai napig is él a köztudatban, használják, írják, ismerve vagy nem ismerve annak eredeti jelentéstartalmát.

*„Ez a falu várost evett,
egyszerre kapta be. Hohó,
megjárja az, aki mohó.
Most egy kicsit furcsán nevet.
Bizony, csehül van. Orra vérzik,
feje fáj, gyomra émelyeg.
Természetesen rosszul érzik
magukat benne némelyek*

*Mi mindent nyelt a kis mohó!
Aszfaltot, aztán nagy csomó
lámpát, polgármesteri széket,
napilapot, vízvezetékét,
éreszobrokat, egymást előző
autókat, rangos urakat.
Csuda, hogy torkán nem akadt (...)*³⁰

Jól kiolvasható, hogy Nadányi a város kettősségét mutatja be. Véleménye szerint korábban Újfalun csak holmi kis falu volt, ami érdekes módon megegyezik Tardy György visszaemlékezésével:

„Hogy régebben hogy nézett ki Újfalun, elég, ha felemlítem, ahol a Tisza Kálmán szobor most áll, ott volt a nádfedeles község háza, a bikaakol és a dutyi. [...] A mostani református iskola egy részén volt a Ferenc zsidó boltja, így hívta az egész falu, mellette a Szabó Bálint féle korcsma, a falu egyetlen vendéglője. A Diósi-féle telken beljebb a Pap Tamás száraz malma. A járásbíróház telkén a Sebő ház volt, később átalakítva korcsmává, egyben tánc tanítás is itt volt. [...] A Nyíri gőzmalom előtt volt a falu gödre. A főszolgabíróház helyén a Csiffy ház, mely korcsmává lett átalakítva, híres verekedő

³⁰ Idézi: Bartha i. m. 58.

hely volt. [...] A Lisztes Lajos telke egy részén volt a híres kőpince, a pincében volt a korcsma, a juhászok kedvelt tartózkodási helye, a pince előtt korlát volt csinálva, oda lettek a szamarak kikötve, míg gazdája mulatott. A Kepes Lajos üzlete és a mellette fekvő épületek helyén szőlőskert volt.”³¹

Valószínűleg az 1920-as, 30-as évekből visszatekintve a korábbi településre az emberekben „értékhiány” merül fel. A fejlődő megyeközpontból visszatekintve a korabeli értékeket és a megszokott mindennapokat kéri számon a XIX. századon. Nem szabad kizárni a múltat és a fentebb leírtakat. Nadányi korábban a nagyváradi szellemi forgatagban élt, amihez egyszerűen nem mérhető Berettyóújfalu. Ő maga nem ismeri a dualizmus kori folyamatokat, a városfejlődést, s ha még ismerné – vagy akár ismeri is – sem változtatná meg véleményét, hiszen számára a városváltás, értékvesztést hordoz magával. Tardynak a jelen (1937-ben írta a fentebb írtakat) impulzusai a meghatározóak, azok alapján írja „bírálatát”. Ez pedig képes megváltoztatni, túlértékelni a múltat. Egyszerűen csak számon kéri rajta a jelent.

Konrád György, a korábban már említett helyi vaskereskedő Konrád József fia egy egészen más képet fest a településről:

„A Tiszán túl végtelenebb az égbolt, sarkasabbak az utak, mint a Dunától nyugatra. Az ország keleti széle ez, régen itt volt a legtöbb mezítalbas ember, idős férfiak sötétkék szákvászon kötényben álltak a kapuk előtt. A kép olyan állandó volt, mint a bivalyok a legelőtóban. [...] Az utcán ló- és marhatrágyaillat uralkodott, habár söprögették a főutcát, de a lovas és ökrös szekerek nyomában mindig marad valami a macskaköveken, amelyeken reggel és este a csorda is végigvonult, okosan szétoszolva a mellékutcákban, mert akár az ember, a tehén vagy a liba is hazatalál. Máig érzem a strand szagát, az ártézi kútból csurgadozva igen lassan telt meg a medence. Vasárnap este leeresztették, majd a takarítás után elkezdték csendesen megtölteni a kis medencét, amely csak szerda estére telt meg. [...] Azon a napon (csütörtöki hetivásár) korán reggel megindult a forgalom, szóltak a lovak nyakára kötött csengők. [...] A zárt ablakon át is benyomult a gyerekszobába a lovak patadobaja, nyihogása, a szekerek zörgése és a marhabőgés. Apám vasáruboltja tele volt, a vevők nem csak kérték az árut, de alkudoztak is, hangosan kedélyeskedtek, és ugyanígy tréfálgodtak a segítők, akik a legtöbb vevőt ismerték.”³²

³¹ Idézi: Bartha i. m. 50.

³² Konrád 2012: 21., 12., 10.

Konrád már nem kér számon, nem korhol. Számára a közeg, amelybe született, és amelyben él, természetes. Az általa leírt képkockákban megjelenik a „nyüzsgő város” víziója, s realitása. A heti vásár napján rengetegen keresték fel a települést (ezt segítette a kedvező fekvése, valamint a folyamatosan fejlődő infrastruktúrája), s ifj. dr. Barcsay László visszaemlékezései alapján ismerjük a vásárhelyszíneket is. A folyamatos városfejlődés s azon belül is a „központi mag” kialakulása, valamint a társadalmi átalakulás, a polgárosodás kialakított az idő³³ elengedhetetlen segítségével egy „nyüzsgő” városközpontot. Ez megjelenik a percepcióban is, hiszen a 20-as évektől kezdve nem csak az egyes épületek bemutatása történik meg a képeslapokon keresztül, hanem betekintést kaphatunk az „utca forgatagába” is. Csak egy kiragadott példa erre egy korabeli darab (9. kép)³⁴, amelyen a megyeháza előtti kocsiforgalmat láthatjuk.

9. kép. Berettyóújfalu, a megyeháza és a főutca részlete

A képeken megjelenik az utca embere, s a mindennapi élet részévé válhatunk. A központba egyre inkább a főtér (10. kép)³⁵ a városközpont és az üzletek kerülnek. Az

³³ Az idő előrehaladtával az emberekben egyre jobban tudatosult a revízió csekély esélye, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a korábban kételkedő egyének is elfogadják Berettyóújfalu megyeközponti funkcióját, s azzal azonosuljanak.

³⁴ Képes levelezőlap. Adler és Társa kiadása, Berettyóújfalu. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1925.12.08.

³⁵ Képes levelezőlap. Kiadó: Foto Weinstock. Bihari Múzeum gyűjteménye. Leltári szám: BM IV.97.139. Postázva: 1939.10.19. Közli: K. Sándor i. m.: 21.

ábrázolásmód szemszögéből nézve nem tudunk kiragadni olyan technikát, amely döntően meghatározó a berettyóújfalui képeslapok között. Jól láthattuk, hogy jelen van egyszerre a felülnézeti megjelenítés, az épületek önmagában történő bemutatása, sok esetben pedig az utcai élet is elénk tárul.

10. kép. Berettyóújfalu központja

Ezeknek a képeknek az esetében megvizsgálható az egyén, láthatjuk az emberek öltözködését, az utca képét, az üzleteket. A 9. képen többféle viselet is elénk tárul.

Miután ilyen sokszor kapott teret a városközpont, mint reprezentációs objektum, fontosnak tartom megvizsgálni, hogy az idő során hogyan változott a „központi mag”, a „centrum”. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy van-e valamilyenfajta tudatos városfejlesztés az elit által, vagy létezik-e bármilyen arra utaló jel.³⁶

A második katonai térképezésen a központi tér jól kitűnik a református templommal, ami megfigyelhető a harmadik felmérésen is. Ettől eltekintve a két térképállományt összevetve nem láthatjuk komolyabb jelét a térrendezésnek, utcanyitásnak.³⁷

³⁶ A kutatáshoz a második és a harmadik katonai felmérés térképállományát, valamint a már korábban említett Barcsay-emlékkötet saját szerkesztésű térképeit használtam fel.

³⁷ Továbbá fontos megemlíteni még azt is, hogy a harmadik katonai térképen, a város szélén látható a református templom és a központi tér, ami annak köszönhető, hogy a XIX. század végén egy árvíz a város déli részét teljesen elpusztította.

A Barcsay-féle ábrázoláson új utcák szintén nem láthatóak, s így csak feltételezni lehet, hogy a meglévő utcák formálása történt meg. (Gondolhatunk itt pl. a felső Kosuth utca szélesítésére az állatvásár miatt.)

Sokkal jobban kirajzolódik azonban a korabeli térbeli elrendeződést mutató visszaemlékezés segítségével, hogy a fontosabb közigazgatási, egyházi épületek, üzletek, patikák, bankok, valamint nem utolsósorban a tehetősebb, magasabb presztízsű emberek a központban igyekeznek megtelepedni. Berettyóújfalu városcentrumát igyekeztek többlettértékkel felruházni. Ezt a gondolatmenetet támasztja alá továbbá az a tény, hogy a két világháború között készült épületek túlnyomó része ebben a térben található (*lásd II. kép*).³⁸ Ez alapján egyfajta tudatos várostervezésről beszélhetünk, aminek fő célja a város egy részének modernné, „grandiózussá” tétele, amely vonzó lehet a vállalkozások és az elit számára. Ez többé-kevésbé sikerül is, elég, ha csak Konrád visszaemlékezésére gondolunk, amely a vásár forgatagát írja le.

Ettől eltekintve – egyfajta kettősségként – ez a folyamat mégsem nevezhető teljesen tudatos várostervezésnek, hiszen ez a terület rész a község történelme során egy lassú szerves folyamatként alakult ki.

Összegzésként elmondható, hogy egy érdekes, megosztó városról beszélhetünk. A városiasodás nem köthető egyértelműen a Trianon után kialakult helyzethez, hiszen jól láthattuk, hogy az már a dualizmus korában megindult folyamat. A katalizátorként ható, új helyzetet hozó béke hozzájárult ahhoz, hogy a városirányítási elit új, gyors válaszokat adjon a történésekre. Kialakult egy „nyüzsgő” városi mag és elindult egy lassan „éledező”, vibráló közélet. Természetesen a társadalom döntő többsége ehhez nem tudott kapcsolódni, s megmaradt a hagyományos életformában. Ez a folyamat okozta a település kettősségét, illetve ez hozta magával az élesen elkülönülő társadalmat. Továbbá ez az eredete a Nadányi által megalkotott „faluváros” koncepciónak. A kifejezés természetesen megállja a helyét, a fentebb leírtak miatt azonban fontos hozzátennünk, hogy az általa gúnyként, gúnyosan használt kifejezés továbbgondolandó.

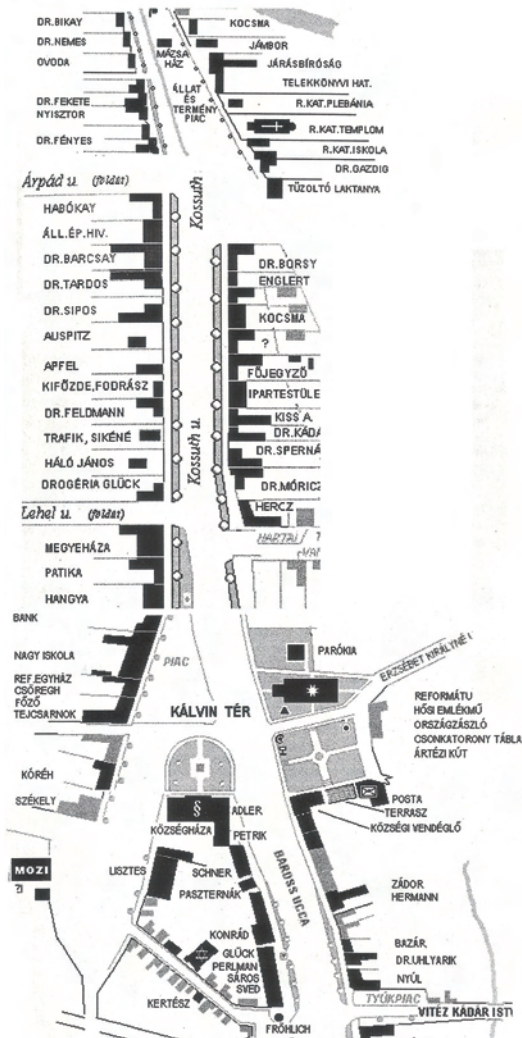
Jól láthattuk, hogy az eltérő ágensek eltérően vélekednek a településről, annak tükrében, hogy hogyan viszonyulnak ahhoz, milyen közegből származnak, s legfőképp, hogy mit jelent az számukra. Az önreprezentáció terén végbement változásokhoz egyrészt szükség volt a háttér folyamatok lezajlásához (építkezések, beruházások, iparosodás stb.). Továbbá, véleményem szerint, Trianon olyan fordulatot hozott, ami hozzájárult a helyi elit és a felső réteg gondolkodásának megváltozásához. Ez magával

³⁸ Dr. Barcsay i. m. 2., 17., 20. oldali ábra összeszerkesztésével készítette a szerző. Nem eredeti formában történt felhasználása miatt az ábrán csekély torzulás tapasztalható.

hozta az önbizalmat, amely által el is hitték, hogy ez a község kiemelkedik (a korábbi-tól sokkal jobban) a térségből, s ennek megfelelően kezdtek el viselkedni.

Berettyóújfalu sajátos helyzete mindenképpen érdekessé teszi a városnak a vizsgálatát, amely sok tekintetben még nincs kiaknázva.

Ez a kevésbé mélyreható, inkább specifikus vizsgálat is képes bemutatni azt, hogy ez a „csonka” térség nem is annyira az, mint ahogyan hangoztatva van, s a felszín alatt felfedezhetőek igen érdekes folyamatok.

11. kép. Berettyóújfalu központi tere ifj. dr. Barcsay László emlékezte szerint

Irodalom

A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Bp., Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1902.

A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Bp., Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1904.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai R.-Társulat nyomása, 1912.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Bp., Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai R.-Társulat nyomása, 1913.

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923.

Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Bp., Pesti Könyvnyomda, 1925.

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Bp., Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1932.

Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakothelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Bp., Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1934.

BARTHA Ákos

2011 Élet Berettyóújfaluban a dualizmustól a rendszerváltozásig. In: Kállai Irén (szerk.) *Berettyóújfalu az újkőkortól napjainkig*. Berettyóújfalu, 50–77.

Dr. BARCSAY László

1990–2001 *Barcsay-émlékiratok*. V. kötet. Kézirat. Bihari Múzeum adattára

GYÁNI Gábor

2008 *Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Budapest

KONRÁD György

2012 *Elutazás és hazatérés*. Budapest

K. SÁNDOR Mária (szerk.)
2008 „*Séta a faluvárosban*”. *Berettyóújfalu egykor és ma*. Berettyóújfalu

SÁNDOR Mária – TÖRÖK Péter
2011 Adatok Berettyóújfalu két világháború közötti infrastrukturális fejlődéséhez.
In: Varjasi Imre (szerk.): *Bihar vármegye a múltó időben*. Debrecen. 53–74.

SZŰCS Ernő
1999 Bihar megyei malmok történetéből. In: Radics Kálmán (szerk.):
A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVI. 253–275.

Internetes források:

II. katonai felmérés térképanyaga: http://mapire.staatsarchiv.at/hu/map/mkf_hun/?zoom=7&lat=47.03264&lon=20.63883

III. katonai felmérés térképanyaga: <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/200e/39-47.jpg>
<http://postcards.arcanum.hu/hu/>

Ferenc Duró

*„Villagetown” that is peer perception of Berettyóújfalu
in the first part of the 20th century*

After the Treaty of Trianon Berettyóújfalu became the centre of the incomplete Bihar County. This caused the changing of the previously started bourgeois life style also the changing of the society and the view of the town. This turn and sudden changes appear in sources as well. Dealing with the new function of the town they started building projects and developments which resulted in a clearly visible change of attitude in the local people. The outbound image of the town became even more important because the of County’s interest to it. The study shows the changing of the local bourgeois’s self-concept during the 1920-30’ comparing it to the First World War and then the turn of the century by examining original texts and old postcards. It also researches its background procedures through the modification of the view of the town.

Gyönyörűné Erdei Judit

RÁTÉTES SZŰRÖK A BIHARI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

2003-ban volt először módom tanulmányozni a Bihari Múzeum néprajzi gyűjteményében található szűrőket, rátétes díszítésű textíliákat.¹ Jelen írásomban a „bihari specifikum”-nak mondható rátétes szűrőket veszem nagyító alá.²

A szűr szónak két jelentése van: egyik a magyar juh, a racka, gyapjából készült durva, abaposztó neve, amelyet darócnak, halinának is neveznek, másik jelentése a nagygallérú, köpönyszerű felsőruha.³

„A szűr a magyar nép egyik legősibb és legkedveltebb, népdalokban leggyakrabban emlegetett ruhadarabja. Kizárólag férfiak viselik; leginkább a pusztázó nép, de ünnepi díszruhája a falusiaknak is...” – írja Györffy István e viseletdarab legismertebb kutatója.⁴ Páratlanul szép és gazdag, minden ízében magyar ornamentika jellemzi.⁵ A legmagyarabb ruhadarab.⁶

Györffy a szűrviselés két területét említi: Erdélyt és Magyarországot.⁷ A cifraszűr mindenütt a magyarságra volt jellemző, csak a magyarlakta területeken készítették és viselték. Általános divatja a XVII–XVIII. században volt,⁸ de virágkorát élte még a XIX. században is.

A szűrre a nagy bőség jellemző: nem lehet felölteni, nem ér össze az eleje. Más felöltöktől a hátán lévő, nagy négyszögletes gallérja különbözteti meg. Nélküle a szűr nem valódi csak gubaszűr, juhszűr, vagy szűrskabát stb.⁹ Mellben csak egy szűrcsat fogja össze, amelyet nem szoktak kioldani, mert legtöbbször vállra vetve hordták,¹⁰

¹ A szerző szűrátétkészítő népi iparművész, a Népművészet Ifjú Mestere cím birtokosa, szűrátétkészítő, szűrátétkészítő. (A szerk. megjegyzése)

² Köszönetet mondok a Bihari Múzeum muzeológusának, Dr. Krajczárné Sándor Máriának önzetlen segítségéért, támogatásáért, a munkám mentorálásáért, valamint Kállai Irénnek, a múzeum igazgatójának, hogy lehetőséget kaptam a néprajzi gyűjteményben való kutatásra, és minden segítőt múzeumi dolgozónak.

Hálával tartozom továbbá Dr. V. Szathmári Ibolya néprajzkutatónak, mert felkeltette az érdeklődésemet a szűrök iránt, és támogatja alkotói és kutató tevékenységemet, illetve tanácsaival segítette e tanulmány létrehozását. Szintén hálával emlékezem a hirtelen elhunyt mesteremre, ifj. Szidor Jánosnéra, szűrátétkészítő népi iparművészre, aki megtanította és megszerettette a szűrátétkészítést és munkámat mindenkor támogatta.

³ Béres 1955: 3.

⁴ Györffy 1930 (2004): 11.

⁵ Györffy i.m. 10.

⁶ Györffy 1983: 429.

⁷ Györffy 1930 (2004): 9.

⁸ Gáborján 2000: 7.

⁹ Egyik szólásmondásunk így szól erről: „Gallér híján köpönyeg, hazudtam, mert vót kinek.” Béres i. m. 3.

¹⁰ Tarján 1993: 85.

ezért az ujját gyakran bevarrták, használati tárgyakat tettek bele.¹¹ Somogyban a szűr ujjja megrövidült, eleve bevarrva, befenekelve készítették.¹²

A pásztornak mindene a szűr: védte a hidegtől, az esőtől, a széltől, a hótól, árnyékot adott a nyári napsütésben. Derékaljnak, párnának, ülőszéknek, takarónak használta. A gazdaembert egész életében kiszolgálta ez a viseleti darab, de a cselédek, pásztorok szüire, ha elnyűtt, másikra volt szükség. Valamirevaló pásztornak gazdagabban díszített cifraszűrt kellett viselni.

A házasságkötésnél is fontos szerepet játszott a szűr. Az udvarlás alkalmával a lányos családtól való távozáskor a legény véletlenül-készakarva ott felejtette a szűrét. Ha a szülők nem fogadták szívesen a fiatalember udvarlását, másnap reggel „kitették a szűrét” a ház elébe, ahonnan a legény észrevétlenül elvitte azt. Parasztlegény addig nem is gondolhatott nősülésre, amíg nem volt cifraszüire.¹³ Sok helyen ebben is esküdtek.

A szűrre való előteremtése sokszor gondot okozott. Néha csak bűnös úton tudták előteremteni az árát.¹⁴ Ezért gyakran rendeletben tiltották a viselését, a díszítettsége miatt is.¹⁵ 1825-ben csak a szegett szűröket tiltották Debrecenben, de 1870-ben pl. még érvényben volt a hímezett szűrök tilalma a cívisvárosban.¹⁶ Rövid időn belül azonban felszabadult a szigorú tilalom alól a cifraszűr viselése.¹⁷

A szűr alapanyaga a szűrposztó. Az erdélyi szűrök anyagát, a merinó juh gyapjából készített posztót – ami vékonyabb és fehérebb a racka alapanyagú abaposztótól – *karaszia* névvel illették. Az alapanyagot a szűrscapók a gyapjából szőtték meg, majd ványolással, kallózással tömörítették.¹⁸

A posztóból a szürszabó készítette el a ruhadarabot. A szürszabó mesterség központja Veszprém, Debrecen, később Nagyvárad lett.¹⁹

A szűr rendkívül egyszerű, ősi szabású viselet, minden része egyenes szabású.²⁰ Tizenegy darabból áll, ezek a következők: *elej, háta, gallér, két ujj*, a három részből álló oldalrész: *pálha, aszaj, oldal* (kétfelől összesen hat darab).

¹¹ Ahogy a népdal is mondja: „*Be van az én szűröm ujjja kötve / Barna kislány ne kotorássz benne. / Az egyikben acél, kova, tapló / A másikban százforintos bankó!*” Béres i. m. 36.

¹² Kresz 1956: 93.

¹³ Béres i. m. 37. Cifraszűr: hímmzéssel díszített szűr.

¹⁴ Györfly 1930 (2004): 13.

¹⁵ Flórián 1997: 621.

¹⁶ Gáborján 2000: 7.

¹⁷ Flórián i. m. 1997: 622.

¹⁸ Tarján 1993: 83.

¹⁹ Györfly 1930 (2004): 16.

²⁰ Györfly 1998: 267.

Az egyenes szabásvonalból álló szűr nyakatlan. Az 1870–80-as évektől jött divatba a nyakas szűr Hajdú, Bihar és Kolozs megyében a földművelő népnél és Bihar megyében a pásztorságnál. Jellemzője, hogy a szűr eleje itt már összeér, és a vállá rézsútosan vágott. Ez a forma sokkal fejlettebb szabású, mint a nyakatlan. Erdélyben a szűr viselése XVII. században kiveszett, de a XIX. században az új nyakas szűr divatba jövetelével újra elterjedt.²¹ Később a nyakas szűr elejére ún. *szecc* került. Ez ferdén vágott, lefelé az aljáig keskenyedő sáv volt.²² Tehát a szecc nem más, mint a gallér folytatása elől.

A szűrök egyik legjellegzetesebb alkotóeleme a *gallér*, melynek mérete tájegységenként eltérő lehet. Míg a bakonyi szűrökön²³ a gallér hosszan lenyúló, széles, nagyméretű, a bihari szűrökön csaknem négyzet alakú formában a hátrésznek csupán feléig ér. A gallér két alsó sarkában egy-egy díszített korong, *csücskő* lóg.²⁴ Az oldalrész, a váll, a feleresztések és minden csipkedísz befejeződése ún. galambkosárban végződik. Ez gyapjúfonalból horgolt korong, amely sok esetben a szűrszabó vagy felesége munkája.

A szűr alját tenyéryi széles szűrposztó csíkkal hosszabbították meg, ezt *toldócsíknak* nevezik. Ezt a darabot a posztó hosszanti széléből vágják le, mert itt fordult meg a beverő fonál a szövésnél. Az anyag széle emiatt nem rojtosodott ki a használatlaltal, így a szűr alja is tartósabbá vált.²⁵ A hozzátoldást a szegésekkel azonos színű posztóborítás takarta el.

A szűrök többsége elől egy csatos szíjjal, összeakasztóval, vagy gombkötő által készített zsinórral záródik. Ezt két oldalt egy-egy rozetta rögzíti.²⁶ A szűrészij és szűrűcsat a bőrműves, rézműves és a szarufaragó keze munkája.

A szűrűdíszítés típusai

A szűrűdíszítések legkorábbi változatai, melyeknek még csupán szegő, takaró és összedolgozó funkciói voltak, az ún. *szegett szűrökön* alakultak ki. A szűrök egyes részeinek összevarrásánál megerősítették az összeillesztést, ezt *vócnak* nevezték. Később a vócból alakult ki az ún. *feleresztés*, amely az összevarrásra került rá. A szűrűdíszítése, cifrázása az anyagszél bomlását megakadályozó szegésekkel kezdődött.²⁷

²¹ Györfly 1930 (2004): 31.

²² Gáborján i. m. 14.

²³ Gáborján i. m. 27.

²⁴ Gáborján i. m. 25.

²⁵ Györfly 1930 (2004): 19.

²⁶ Gáborján i. m. 14.

²⁷ Flórián 1997: 621.

Abban az időben, amikor még kézzel varrták a szűrőket, a borítás és a szegések keskenyek voltak. A varrógép megjelenésétől kezdve ezek a részek szélesebbé váltak, díszítéssel, szebbnél szebb mintákkal díszítették őket. Mivel ezzel a technikával gyorsan lehetett haladni, ezért *nyargalás*nak nevezték el. A kutatók közül többen is említik, hogy a szűrszabó bámulatos ügyességgel és gyorsasággal kezelte a varrógépet.²⁸ A nyargalást a szűr szegésein, borításain, a feleresztéseken és az elején is alkalmazták.²⁹

A szűr kezdetleges, ősi díszítményei, melyek egyszerű rátét motívumok, majd hímzések voltak, a szűr vízszintes irányú szabásvonalai mentén alakultak ki. Négy ilyen vonal van: a váll fölötti varrás, ahol az elejkihajtást a gallérhoz varrják, az ujjá betoldása a hónalj alatt, az aszaj és a pálya összetoldása. A díszített részek között különös szerepet kapott továbbá a szűr elej része, oldala, valamint a háta alja hasítéka. Később Bihar vármegyében a gallért, az ujjak kézfej felőli végét csokorszerű virágmintákkal, *bokorvirággal* ékesítették. Ez csak ennek a tájnak a jellegzetessége.

A szűrök *díszítőeleme* kizárólag növényi motívum³⁰, virág.³¹ A bihari és erdélyi szűrök fő díszítménye a szegfű. Kedvelt elem még a rózsza, a tulipán és a bimbó.³² A szűrszabók a díszítést nem hímzésnek, hanem „*virágozásnak*” nevezték.

A szűrökön fellelhető díszítési módok a hímzés, a rátét, a színes posztóval való szegés, vagy csipkésítés, ez a rátét egyik válfaja (csipke alatt színes posztóból vágott, csipkézett szélű posztócsíkokat kell érteni, amelyeket több rétegben egymásra varrnak),³³ valamint a zsinórozás.³⁴ Néha a szűrszűj helyett gombkötő készítette összeakasztót használtak. Ezekhez átvető is tartozott.³⁵

Az új divat, a nyakas, posztórátétes szűr Nagyváradról indult el Erdély felé az 1880-as években. A bihari szűrök hímzett típusánál a géppel varrt széles posztószegések között többszínű hímzés található. Az alapanyag színe lehetett nyers³⁶ vagy fekete. Ilyen szűrőket Nagyváradon és Nagyszalontán is készítettek.³⁷

²⁸ Györfly 1930 (2004): 72., Lengyel 1978: 126.

²⁹ Kresz 1956: 74.

³⁰ Gáborján i. m. 65.

³¹ Tarján 2005: 179.

³² Lengyel 1978: 125.

³³ Györfly 1930 (2004): 72–73.

³⁴ Gáborján i. m. 64.

³⁵ Az átvető sok ügyesen összebogozott zsinórból áll. A fejen átdobva a hátán mint dísz csüng. Eredetileg a mellrészen összekötő szerepe volt, funkcióját elvesztve dísszé vált. Györfly 1930 (2004):74; Gáborján i. m. 106–109.

³⁶ A nyers alapú hímzett szűr az ún. Csehi-szűr. Egy Csehy nevű mesterről nevezték el, akinek nagyon keresett volt a munkája, mert igen szépen hímizte. Györfly 1930 (2004): 53–54.

³⁷ Györfly 1930 (2004): 53.

A varrógép meggyorsította a szűrszabó munkáját; a szűrőknél a hímzést az 1870-es évektől felváltotta a gépi varrás, amely a hímzémintákat utánzó díszítés volt a galléron, a szeccen, az aszajon.³⁸ A varrógéppel levarrt virágfolt formája és elrendezése is azonos a hímzétével. A rátét alapanyagaként posztót vagy nemezt használtak. Ez a díszítés a XIX. század vége felé feketévé vált, ünnepélyes lett.

Az *applikálás*, egy másik díszítőanyag felvarrása a textilre, igen ősi technika.³⁹ A bihari szűrők ezen technikával ékesített darabjait *applikált*, *posztóvirágos* vagy *posztómetszett virágos* névvel illették.⁴⁰ Fő díszítőmotívum a szegfű (*I. tábla 2. kép, IX. tábla 1. kép*)⁴¹, amelyek a hullámosan emelkedő szár mellett helyezkednek el. Jellemzőjük, hogy minden posztószegfű alsó részén találunk kehelylevélkét. A virágok közeit gyakran szabálytalan, többnyire trapéz alakú levelek töltik ki, amelyek a külső oldalon csipkézettek (cakkosak). A szűrszabó a díszítmények levarrása után egy kis csipkéző ollóval kimetszi a minták közötti részeket. A gallér motívumait gyakran dohánylevél formába elrendezve találjuk: kis szimmetrikus csokrok, bokorvirágok, aszimmetrikusan hajló, vastagított töltött szárral. A rátétek alá piros vagy zöld színű alátétet helyeztek be, ezt nevezzük *alárakás*nak.⁴²

Tehát a bihari rátétes szűrőtípus jellemzője a dohánylevélformába rendezett csipkézett, cakkos, leveles virágok, és levelek, amelyek fekete posztó alapon feketék, vagy nyers alapon feketék.

A cifraszűr a könnyebben és gyorsabban előállított applikációs dísz miatt olcsóbb lett, ezért a vásárlók kedvelték. Az 1860-as évek nagy nemzeti felbuzdulásakor a magyar szabók finomabb fekete posztóból ünnepi szűrőt varrtak az úri rendnek is. Györffy István feltételezése szerint a szűrposztóból a szűrszabó készítette fekete szűrők a nép között csak itt, Bihar és Hajdú megyében voltak elterjedve.⁴³ Nagyvárad, Berettyó-újfalú és Nagyszalonta mellett Derecskén is készítettek rátétes díszítésű szűrőket.⁴⁴ Kalotaszegen is kedvelt viselet volt.⁴⁵

Amikor Erdélyben viselése hanyatlani kezdett, Kalotaszegen újra divatba jött, s az itteniek kevés kivétellel⁴⁶ fekete rátétes díszítéssel készültek.⁴⁷ Biharban ebben az

³⁸ Csak a dunántúli szűrők rátétein fordul elő madár, fecske, bárány, pillangó stb. Györffy 1930 (2004): 44.

³⁹ Lengyel 1975: 45.

⁴⁰ Györffy 1930 (2004): 67.

⁴¹ A fényképeket Szűcs Endre, a Bihar Múzeum munkatársa készítette. Ezúton is köszönöm a munkáját!

⁴² Györffy 1930 (2004): 67–72.

⁴³ Györffy 1930 (2004): 61.

⁴⁴ Györffy 1930 (2004): 54–57.

⁴⁵ Kósa–Szemerényi 1997: 129. 1. kép

⁴⁶ Gáborján i. m. 106–107. Nyers alapon piros rátét díszítményű szűrre példát lásd 104–105.

⁴⁷ A varrógéppel való díszítést Kolozsváron Schéfer András mezőberényi magyar szabó honosította meg, aki 1870 táján telepedett le a városban, és Biharból szerződötetett szűrszabóságékeket. Faragó–Nagy–Vámszer 1977: 338.

időben ilyet már nem viseltek. A Kalotaszeg felé költöző, és oda dolgozó szűrszabók természetesen bihari szűrőket készítettek.

Ezekben a Kolozs megyei viseleti darabokon a díszítés továbbfejlődött, mert a feleresztések és a borítás között megjelentek azok a kis virágcsokrok – szintén a dohánylevél formában –, amelyek felfelé aszimmetrikus kacsban végződtek.⁴⁸ Ezek a felhasítás két oldalán szimmetrikusan, tükörképként helyezkedtek el. A galléron is megjelenik az asszimetria és a *töltött*⁴⁹ szár.

A legkésőbbi típusú bihari szűrőkön, amelyek Kalotaszegen, Kalotaszentkirályon készültek, nincs cakkozás, csipkésítés, sem a leveleken, sem a virágokon.⁵⁰

A XX. század elején már egyre kevesebb igény mutatkozott a szűrők iránt. Viselése megszűnésének egyik oka, hogy az első világháború után a szűrszabóközpontok kívül kerültek a trianoni Magyarország határain. Az alapanyag beszerzése problémássá vált. A megcsonkult területű országban csak Veszprémben készítettek szűrőposztót. A szűrviselés visszaszorulásának másik magyarázata, hogy ekkor már egyre többféle olcsó, gyárilag készített szövetet és kész felsőruhát lehetett vásárolni. A szűrt a 1930-as évektől jóformán már csak a pásztorok viselték. A megrendelések alacsony száma miatt sok szűrszabónak más munkát kellett keresnie.

Az 1960-as években Derecskén *Erdei Lajos*⁵¹ és Berettyóújfaluban *Mezei András* szűrszabómesterek dolgoztak még.⁵² Berettyóújfaluban kizárólag bihari cifraszűr készült a XX. században applikációs díszítéssel.⁵³ Nem véletlen tehát az, hogy az itt működő Bihari Múzeum szép számmal őriz emlékeket ezekből a szűrőtípusokból is.

A Bihari Múzeum szűrei

A Bihari Múzeum textilgyűjteményének tizenegy szűrét vetettem vizsgálat alá, ezek mindegyike a bihari rátétes szűr típusához tartozik. A tizenegyből kilenc darab

⁴⁸ Gáborján i. m. 26.

⁴⁹ Kétsoros cseresznye motívum

⁵⁰ Gáborján i. m. 106–107.

⁵¹ Erdei Lajos fekete posztó alapon barna rátétes, kétféle színnel aláakott, bihari típusú szűrt is készített. Györfly 1930 (2004): 78., 97–98. A kávészín vagy drapp posztórátétet Debrecenben Nagy Sándor honosította meg, aki Borbély Imrénél, majd Nagyváradon Stefán műhelyében tanult, és Hajdúböszörményben letelepedve meghonosította az applikációt. Az általa készített szűrőkön az aszajon hímzés, míg a szűr többi részén rátétes bihari típusú bokorvirág minták voltak. Györfly 1930 (2004): 228–229., 233.

⁵² Béres i. m. 40.

⁵³ Györfly 1930 (2004): 54.

funkcionált kabátként, két kicsi szűr⁵⁴ pedig dísznek, üvegöltötetőnek⁵⁵ alkalmas (lásd X. tábla 2–3. kép).

Összességében valamennyi szűrőről elmondható, hogy ezek a viseleti darabok a XIX. század végén, a XX. század elején készülhettek. Díszítményeik varrógéppel készített, kimetszetlen *nyargalások*, díszítzések és kimetszett rátétes motívumok. Nyers-, illetve fekete színű alapon fekete rátétesek, kivéve egy kicsi mintadarab, amelynek a rátétes díszítése piros. Szabásuk szerint nyakas, galléros, elől szecces megoldásúak. Legszebben és leggazdagabban díszített részük – mint a bihari cifraszűrőknél általában – a gallér és a szecc, valamint az aszaj. A nyakon és a szeccen minden esetben négy soros nyargalás található, amelyet nem metszenek ki (I. tábla 1. kép).⁵⁶

Azok a szűrők, amelyek fekete alapon fekete rátétes díszítésűek, sokkal kevésbé díszítettek, mint a nyers alapon fekete rátétesek. A hat fekete, ünnepi szűr többségét, a gallér, a szecc és az ujjak szélén, valamint az összes megerősítésnél négy soros csigával díszítették. A Bihari Múzeum egy szűrén,⁵⁷ ennek kétsoros, egyszerűbb változata található meg, ezt már nagyon leegyszerűsítettnek, elnagyoltnak mondhatjuk.

A Bihari Múzeum rátétes szürei feléne az alján található a díszítzések, ami kevésbé jellemző a nyers alapúaknál, ott csak egy esetben fordul elő. (V. tábla 1–2. kép)⁵⁸

A fekete rátétes szűrők

A múzeum minden fekete szűrőre jellemző, hogy nincs a szecc részen más díszítés, csak a széleken lévő nyargalás. Mégsem teljesen dísztelenek, mert a szűrűszíj rozettája, vagy az azt helyettesítő horgolt, paszományszerű összekapcsolási megoldás így hangsúlyosabbá válik. (Lásd II. tábla 1. kép)

A fekete szűrők egyik csoportjánál sem a szeccen, sem a galléron nem találunk rátétes díszítést. Ezek a legegyszerűbbek.

A szűrők többsége megrendelésre készült, a megrendelő anyagi helyzetétől függött, mennyire lett az cifra. Mivel a Bihari Múzeum szürein nem találunk méretezésre való jelölést, ezek nagy valószínűséggel mind megrendelésre készültek, akárcsak a díszesebbek.

⁵⁴ Leltári szám: BM I.89.45. (h: 32,5 cm, sz.: 22,8 cm, ujj h.: 10 cm)

Leltári szám: BM I.2012. 1. (h: 30 cm, sz.: 25,5 cm, ujj h.: 14 cm)

⁵⁵ Általában az ajándéknak szánt borosüvegekre adják rá, az üveg szájára pörge kalapot téve pásztor alakját formázza az üveg.

⁵⁶ Leltári szám: BM I.74.3.1. (h.: 113 cm, sz.: 91 cm, ujj h.: 53 cm);

⁵⁷ Leltári szám: BM I.74.2.1. (h.: 110 cm, sz.: 85 cm, ujj h.: 46,5 cm)

⁵⁸ Leltári szám: BM I.76.12. (h.: 118 cm, sz.: 84 cm, ujj h.: 49 cm)

A fekete szűrök másik csoportjába azok tartoznak, amelyeknek a gallérján három bokorvirág motívum található. Jellemzőik, hogy felül, középen a nyakrész alatt egy függőleges helyzetű kisebb és a gallér két alsó sarka felé átlósan elhelyezkedő két egyforma, szimmetrikus, nagyobb bokorvirág díszítőelem van, amelyek középen hegyükkel összeérnek. Körülöttük szabadon hagyott felületek találhatók. (VII. tábla 3. kép)⁵⁹

A bokorvirág motívum jellemzője, hogy életfa jellegű, egy töről indul és a hajladozó törzshöz kapcsolódnak a virágok, levelek, indák. Formája dohánylevélre emlékeztet. A bennük lévő kerek vagy hosszú virágok mérete mindig az adott hely méretétől függ, ezért vannak köztük kisebbek és nagyobbak is.

A Bihari Múzeum ezen szüreinak csoportján a gallér végén lévő csücskő kisebb, mint a díszítetleneken. Többségükre varrógéppel dohánylevél formába bokorvirág mintát varrtak.

Mindkét csoportba tartozó szűrök aszaja díszítésszerű, hármastagolású. A nyargalással levart területek nem csak a díszítést, hanem a szélek, vagy az összeillesztett részek megerősítését is szolgálta, valamint a hóna alatti részen a kopás ellen is védett.

A nyargalással létrehozott sorok kis távolságra helyezkednek el egymás alatt, általában 9 centiméterre a felső szélétől.

Az itt lévő nyargalások szélessége közel azonos a szűrök alján, ujján, gallérján és szeccen lévő nyargalás szélességével, vagy attól nem sokkal szélesebb. Ezen díszítőrészek nyargalásának mintája általában megegyezik: vagy négysoros csiga, vagy a nyak négysoros motívuma.

A szűrök ujját minden esetben a nyargalás felett egy azonos mintájú, függőleges irányú nyargalásos rész díszíti.

Három ünnepi szűr (II. tábla 1. kép; III. tábla 1. kép és IV. tábla 1. kép)⁶⁰ elején, horgolt átkötő rész helyettesíti a szürszíjat (lásd VII. tábla 2. kép). Ezen ruhadaraboknál az ujjakon, hátul a felhasításon és a vállakon is található horgolt gombok gomblyukkal. Míg az ujjakon és a vállakon ezek csak díszítő jellegűek (II. tábla 1. kép), addig alul, a felhasításnál funkcionálnak is, itt szétgombolva a szűr nagyobb lépéstávolságot tesznek lehetővé (VIII. tábla 3. kép). A levart és a zsinóros díszítmények az elrendezést tekintve valószínűleg egyetlen szürszabó keze munkái, de nevét sajnos nem ismerjük.

⁵⁹ Leltári szám: BM I.2001.16. (h.: 112 cm, sz.: 73 cm, ujj h.: 48 cm);

⁶⁰ Leltári szám: BM I.76.12. (adatokról lásd: 58. jegyzet) BM I.2001.16. (adatokról lásd: 59. jegyzet); Leltári szám: BM I.2001.17. (h.: 115 cm, sz.: 85 cm, ujj h.: 50 cm);

A horgolt korong alakú díszek, amelyeket galambkosárnak neveznek, a megerősítések befejezésénél helyezkednek el: alja felhasításnál, az ujjakon, a vállakon és az aszajon. Nemcsak díszítenek, de megerősítik az anyagot az esetleges szakadás ellen.

A világos alapon fekete rátétes szűrők

A szűrők azon csoportja, melyek nyers alapon fekete rátétesek, jobban díszítettek, mint a feketén fekete rátétesek. A világos alapú darabok erősen megkopott állapotban vannak, de a levarrások szinte mindenütt épségben megmaradtak, ezért a minták nagyon jól kivehetők.

Három szűrőn⁶¹ (*I. tábla 1–2. kép, V. tábla 1–2. kép, VI. tábla 1–2. kép*) a gallért, a szeccet, az ujjak szélét négy soros csigával díszítette a szűrszabó. Ezek a részek szélesebbek a fekete alapú darabokénál.

Az aszajon és az alján, valamint az itt már megjelenő feleeresztéseken négy soros nyargalás is található. A mester a feleeresztést a szűr aljára, a keresztirányban futó nyargalás felé varrta, melynek tetején mindig megjelenik a horgolt galambkosár lezárásként.

Díszítést egy szűrnek⁶² az alján találunk, a másik kettőnek még egy hozzátoldott, nyers színű anyag adja a lezárását (*VI. tábla 1–2. kép*). Ez a rész optikailag könnyedebbé teszi a szűr szerkezetét.

A Bihari Múzeum három nyers alapú szüre közül kettőt címermotívummal díszített készítője. A váradi szűrként nyilvántartásba vett darab (*I. tábla 1–2. kép*)⁶³ szeccein egy-egy és a gallér közepén lévő nagy dohánylevél motívumban is találunk egyet, összesen tehát három van rajta. Egészen különleges címerdíszítéssel találkozunk a Berettyóújfaluban használt szűrön (*VI. tábla 1–2. kép*)⁶⁴. A szecceken egy-egy, a galléron már három, az ujjakon is egy-egy, míg körben alul öt bokorvirág motívumban elhelyezkedve magyar címer található. A nagyszámú (összesen tizenkét darab) címerminta bizonyára a megrendelő, vagy a szűrszabó ötlete alapján kerülhetett a kabátra. Ez a mennyiség mindenképpen egyedinek mondható.

A két szűrön használt címermotívumok és a tölgyfalevél koszorú felhasználása is hasonló, de a korona kiképzése a címeren nem egyforma. Ezért, és a levarrás minőség-

⁶¹ Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet) BM I.2001.19. (h.: 115 cm, sz.: 88 cm, ujj h.: 51 cm), BM I.2001.17., illetve BM I.2001.15. (h.: 110 cm, sz.: 90 cm, ujj h.: 56 cm). Gyűjtési és használati hely: Berettyóújfalú

⁶² Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet)

⁶³ Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet)

⁶⁴ Leltári szám: BM I.2001.15. (adatokról: lásd 61. jegyzet)

gének eltérése miatt feltételezhető, hogy a hasonlóság ellenére mégsem ugyanaz a kéz készítette a két szűrt.

Két világos alapú szűrőnél (*I. tábla 2. kép és VI. tábla 2. kép*)⁶⁵ a gallérok fő motívuma már nem a három bokorvirág, hanem más, sajátos szerkesztési módot követnek, de teljesen kitöltik a felületet a szeccen és a galléron. Ez a fajta elrendezés lehet más tájegység hatása, de a szűrszabó kísérletezésének eredménye is. A kerek, illetve hosszú virágok levelesek és cakkosak, félkör alakú belső virággal. Ez utóbbi szűrőn elől a szecc részen más virágfejek is megjelennek (*IX. tábla 1. kép*), amelyek a szegfű más variációi. Csücskőjén olyan egyedi minta található meg, amely Katona Mihály nagyszalontai szűrszabó rajzos könyvében látható.⁶⁶ (*X. tábla 1. kép*).

A díszítés fokozására a nyers alapú daraboknál megjelenik a gépi csipke, illetve egyéb előre gyártott anyag. A csipkét vagy a farkasfogat a gallér és a szecc nyargalt részein belül találjuk, a minták közötti területen, az ujjaknál, a feleresztéseknél és a felhasításnál pedig kívülről keretezi a nyargalást. Az aszajon lévő díszítések mindkét oldalán megjelennek ezek a gyári anyagok, így három részre osztva az aszajt. A Bihari Múzeum leltárkönyvében váradi szűrőként szereplő darabra csipkésebb hatású, kissé a farkasfogra emlékeztető, gyári anyag került. (*VII. tábla 1. kép*)

A galambkosár ennél a darabnál a szűrő színeit idézhette egykor, mára megkopott, eredetileg fekete és nyers lehetett, kokárdaszerű megoldással (*I. tábla 1–2. kép; VII. tábla 1. kép*). Ez a forma a harmadik, címertelen szűrővel egyezik meg. (*V. tábla 1–2. kép*)

Itt az ujjon lévő nyargalás felett, a feleresztések formáját idéző részben a gallér és a szecc mintái térnek vissza. A nyargalások szebben kidolgozottak, igényesek. Nincs rajta elnagyolt minta. Ez a szűrő szerkesztésében egyszerűbb, harmonikusabb, mentes a túldíszítettségtől.

Mindkét szűrőre a szíjat bőrből készítették, a rögzítésénél rózsza alakot formál. A ruhadarab külsején helyezkednek el, míg a harmadik címertelen szűrőnek belül rögzítették a szűrszíjat, így csak a csat része és a bőrrózsza látszik ki (*V. tábla 1. kép*). A csat szaruból készült, ez az anyag megjelenik a bőrrózsában is. (*IX. tábla 1–2. kép*)

Ennek a szűrőnek (*V. tábla 2. kép*)⁶⁷ a gallérján található dohánylevélformák, és azok elrendezése rokonságot mutatnak a fekete alapon fekete szűrőknek azon csoportjával, ahol a gallér rátéttel, vagyis bokorvirág mintával díszített. A felület kitöltése itt teljes. A szűrő izlésesen szerkesztett. Harmonizálnak egymással a részek, a visszatérő

⁶⁵ Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet) és BM I.2001.15. (adatokról: lásd 61. jegyzet)

⁶⁶ Györffy 1930 (2004): 78. és 114.

⁶⁷ Leltári szám: BM I. 2001.1.9.(Adatokról: lásd 61. jegyzet)

mintaelemek, az új helyen, adott méretben, új elrendezéssé alakulnak. Alkotójának nagyszerű fantáziájára, szerkesztési tudására utal ez a darab. E szűr legdominánsabb részének a gallért (*V. tábla 2. kép*) mondhatjuk, mert itt a három dohánylevél motívumot keretező, két egymással szembefordított cseresznyesor igen figyelemfelkeltő. A szűr kitöltő motívumai leveles, kerek és hosszú formájú virágok, de bennük már szegfű motívum található.

Szintén ezen a szűrön találtam először olyan megoldást, ahol a cakkos és a cakkatlan bihari minta együtt jelenik meg. A szűr ujjai közepén a négysoros nyargalás felett található díszítmény legfelső mintája a jellemző a cakkatlan szűrökre (*IX. tábla 3. kép*). Leveles a forma, de a cakkozott rész itt elmarad. A készítő kiemelte a virágot, valószínűleg helyhiány miatt, továbbá mert így fel tudta nagyítani és hangsúlyosabbá tudta tenni azt. Az így levart motívum szellősebb, lazább szerkezeteket tud alkotni, bár alapja ugyanúgy a kör. A gépi csipke levarrásának nyomai itt is látszanak. A nyers alapon díszített szűröknél nincs a galambkosarakon kívül más, horgolt díszítés.

Sajnos a szűrök készítőinek neve nem maradt fenn. Kivételt képez egy fekete alapon fekete mintájú szűr (*VIII. tábla 1–2. kép*),⁶⁸ amelynek a két belső zsebében találtam egy nevet két részletben bevarrva. Tóth János vagy a szürszabó, vagy a tulajdonos neve lehetett. Az ilyenfajta jelölés szintén a kuriózumok közé sorolható. Az írott betűk kapcsolása a nyargalások folyamatosságát idézi. A keresztnév folyamatosan kisebbedő betűi lehetővé tették a virágmotívummal való díszítést is.

A szűrök elemzése után a tizenegy darab esetében legalább négy vagy öt alkotóra következtethetünk.

1953-ra a népművészeti és háziipari szövetkezetek alakulása nagyjából befejeződött. Erősen élt az újra való törekvés, a bátor kísérletezés. E kor népi iparművészeti mozgalmának az volt a célja, hogy a múlt értékeit átörökítse a jövő számára.⁶⁹ A Debrecenben 1960-as években még dolgozó szürszabók a debreceni cifraszűr hímzett motívumait díszpárnákra, pénztárcákra, női mellényekre hímezték rá.⁷⁰

A bihari szűrök rátétes motívumait, elrendezési elveit a derecskei *iff. Erdei Lajos* szürszabómester, az eredeti környezetből kiemelve a lakáskultúra tárgyain éllette tovább.⁷¹ Felbecsülhetetlen szerepe van a bihari szűrök rátétes motívumainak utókor

⁶⁸ Leltári szám: BM I.76.12. (Adatokról lásd 58. jegyzet.)

⁶⁹ Domanovszky 1983: 10.

⁷⁰ Béres i. m. 39.

⁷¹ Béres A i. m. 39.

sámára történő megmentésében.⁷² A jelenlegi szűrátét-készítés alapját a nyers alapon fekete rátétes szűrők, azok mintás felületeinek térkitöltése, applikációs díszítése és a minták szerkesztése adta. Tehát a bihari szűr díszítményei, szerkesztési módja került át a mai szűrátétbe, amelynek alapanyaga már nem szűrposztó, hanem nemezelt anyag, a filc.

A Bihari Múzeum néprajzi gyűjteményének szürei kiválóan reprezentálják a bihari rátétes cifraszűröket. Színük és díszítésük szerint mindkét jellegzetes bihari típust képviselik, azaz a fekete alapú fekete rátéteset és a nyers alapú fekete rátéteset is. Díszítésmódjuk szerint szinte minden jellegzetesség megtalálható valamennyi darabon. A legszerényebben díszített szűr is rendelkezik egyfajta ünnepélyességgel, amely e tájegység szüireire fokozottan jellemző. A vizsgált szűrök betekintést engednek Berettyóújfalu és Nagyvárad szürszabó műhelyeinek munkájába, segítséget adnak továbbá a szűrátét eredetének és jellemzőinek megértésében.

Irodalom

BÉRES András

1955 *A debreceni cifraszűr*. Múzeumi füzetek, Debrecen

DOMANOVSKY György

1983 *Mai magyar népi iparművészet*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest

FARAGÓ József–NAGY Jenő–VÁMSZER Géza

1977 *Kalotaszegi magyar népviselet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FLÓRIÁN Mária

1997 *Öltözködés*. In: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar néprajz IV., Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 585–764.

GÁBORJÁN Alice

2000 *Cifraszűrök*. Néprajzi Múzeum, Budapest

GYÖRFFY István

1930 (2004) *Magyar népi hímzések. A cifraszűr*. Karcag, a szerző kiadása. (Reprint kiadás: Nap Kiadó Kft.)

1983 (1926) *Alföldi népelet*. Gondolat, Budapest

1998 A magyar szűr. In: Bellon Tibor et al. (szerk.): *Tárgyalkotó népművészet*. Jelenlévő múlt. Planétás Kiadó, Budapest

⁷² Domanovszky i. m. 242.

KRESZ Mária

1956 *Magyar parasztviselet*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KÓSA László–SZEMERKÉNYI Ágnes

1997 *Apáról fiúra*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest

LENGYEL Györgyi

1975 *Kézimunkák. Új technikák-új megoldások*. Magyar Nők Országos Tanácsa
Kossuth Könyvkiadó, Budapest

1978 *Népi kézimunkák*. Magyar Nők Országos Szövetsége. Kossuth
Könyvkiadó, Budapest

TARJÁN Gábor

1993 *Mindennapi hagyomány. Néprajzi ismeretek mai használatra*. Tankönyv
12–18 éves tanulók számára. Magyar Médiapedagógiai Műhely

2005 *Folklór Népművészet. Népies művészet Kalauz a magyar népművészethez*.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Judit Erdei Gyönyörűné
Szűr with applique patterns in the Bihari Museum

The „Young master of folk art” and folk artist used 11 pieces of szűr which can be found at the collection of the Museum of Bihar in his thesis. These are typically Hungarian coats, were wore by men. Its material is compressed baize which is made of wool thus it is very resistant of weather conditions. Szűr tailors made them. After the spreading of the sewing machine in Hungary they started to make szűr with applique patterns in Bihar also this kind of method spread from here into a few areas of the Carpathian basin. All szűr in the Bihari Museum are specific pieces of Bihar and typical kind of the szűr with applique patterns.

I. tábla

1. kép. A BM I.74.3.1. leltári számú toldócsikkal, borítással ellátott váradi szűr eleje, nyak és szecc megoldása címerekkel

2. kép. A BM I.74.3.1. leltári számú toldócsikkal, borítással ellátott váradi szűr hátulja, gallérja címertömbtel

1. kép. A BM I.76.12. leltári számú toldócsík nélküli ünnepi szűr eleje szűrszík helyett gombkötő horgolta átkötővel

2. kép. A BM I.76.12. leltári számú toldócsík nélküli ünnepi szűr hátulja, a galléron a jellegzetes bihari dohánylevél formájú rátétes díszítéssel

III. tábla

1. kép. A BM I.2001.16. leltári számú toldócsík nélküli szűr, szintén horgolt átkötő rész helyettesíti a szürszíjat

2. kép. A BM I.2001.16. leltári számú toldócsík nélküli szűr hátulja; a gallér díszítménye a szintén jellemzően bihari applikált rátét díszítmény

1. kép. A BM I.2001.17. leltári számú toldócsík nélküli szűr eleje, a szeccen átkötővel, az ujjakon horgolt gombokkal, gombházakkal

2. kép. A BM I.2001.17. leltári számú toldócsík nélküli szűr hátulja, gallérján dohánylevél formákkal. A felső minta hiányzik

V. tábla

1. kép. A BM I.2001.19. leltári számú toldócsík nélküli szűr eleje, ritka szürszip-megoldással

2. kép. A BM I.2001.19. leltári számú toldócsík nélküli szűr hátulja, a gallér teljes felületét kitöltik a minták

1. kép. A BM I.2001.15. leltári számú toldócsíkkal, borítással ellátott szűr eleje, címer mintákkal

2. kép. A BM I.2001.15. leltári számú toldócsíkkal, borítással ellátott szűr hátulja szokatlanul sok címermotívummal

VII. tábla

1. kép. A BM. I.74.3.1. leltári számú váradi szűr oldalának és ujjának díszítménye, kokárda-szerű galambkosarakkal

2. kép A BM I.76.12. leltári számú ünnepi szűr megkötője

3. kép. A BM I.2001.16. leltári számú szűr gallérja, három dohányylevél formával, amelyben leveles virágos indás applikált minták találhatóak

1–2. kép. Névjelölés a BM. I.2001.16. leltári számú ünnepi szűr belsejében

3. kép. A BM. I.2001.17. leltári számú szűr alja, ahol a felhasítás gombolása nem csak dísz, hanem használható is

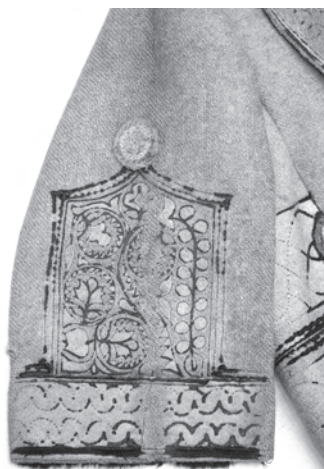
IX. tábla

1. kép. Szegfűk a BM. I.2001.19. leltári számú szűr elején

2. kép. A BM. I.2001.19. leltári számú szűr szaruból készült csatja

3. kép. A BM. I.2001.19. leltári számú szűr ujjának legfelső mintája, a kalotaszegi bihari cakkatlan rátétes szűrökkel mutat rokonságot

1. kép. A BM I.2001.15. leltári számú szűr csücskője

2–3. kép. Üvegöltöttető kicsi szűrök a Bihari Múzeum gyűjteményében

Csarkó Imre

MEMENTO MORI¹

Három bihari katona kézíratos naplója az első világháborúból

A Bihari Múzeum 2014 májusától októberig az első világháború kitöréséről emlékezett meg egy időszakos kiállítás keretein belül. A kiállítási anyagok összegyűjtése közben három eredeti első világháborús napló került elő, melyeket három magyar honvéd írt, így örökítve meg az általuk átélt eseményeket.

Ezek a naplók, visszaemlékezések egyéni benyomásokon, szubjektív élményeken nyugszanak. A visszaemlékezés írójának szándéka, hogy írásban emlékezzen és emlékeztessen, megismertesse és megértesse másokkal azokat az eseményeket, amelyeknek valamilyen módon tanúja volt. A visszaemlékezés alapja mindig a történetiség, az átélt történet, vagyis a mikrotörténelem. Az emlékezés a szubjektivitás miatt persze törékeny, hézagos és szelektív.² A későbbiekben ismertetésre kerülő harctéri naplók különlegességét az adja, hogy a harctéren vagy hadifogságban íródtak, így szinte közvetlen emlékeket dolgoznak fel, az átélt érzelmek és tapasztalatok közvetlenül jutnak el hozzánk, száz év elmúltával is.

A legtöbb nyelvnek nincs kifejezése az egyén által megélt történelemre, a *történelem kifejezés* a személytől elvált múltra utal vissza. Akkor, amikor szóban vagy írásban elbeszélt történelemre – a memoárookra, a naplókra és a szóbeli emlékezésekre – tekintünk, bennük a személyes módon megélt közéleti és politikai történések a kollektív történelmi tudás számára kínálóznak fel. Az emlékezés szubjektív és személyes. Szubjektív, mert az én dönti el, hogy mit tart fontosnak és mit kevésbé fontosnak, személyes, mert az én saját élettörténetét tárja az olvasó elé. A múlt rekonstruálása szellemi alkotómunka, amelyet nevezhetünk emlékezeti gondolkodásnak. Ennek során egybefonódik a személyes, a publikus és a szakmai életünk a megélt történelemmel. A történelmi korra felfűzött személyes fontos történések és epizódok segítségével az elbeszélő feleleveníti az átélt korszakot.³ Ezzel pedig első kézből kapunk információt az adott korra nézve, persze mindig szem előtt tartva a fentebb említett szubjektivitást, mint meghatározó tényezőt.

¹ memento mori (lat. 'emlékezzél a halálra'): a keresztény, főként a szerzetesi lelkeség egyik legfontosabb jelmondata a középkorban. A halált mint az örök életbe való átmenetet állítja az ember elé: a jelen történéseinek (megpróbáltatásainak és örömeinek) súlyát és értékét ez teszi reálissá.

² Kónya Anikó: *Személyes múlt és történelem: memoárok* <http://www.emlekezem.hu/text/Szemelyesmultestortenelem.html>. A letöltés időpontja: 2014.08.02.

³ U.o

Az első világháború jellege

1914. július 28-a az a dátum, amellyel Európa és a világ történetében új fejezet kezdődött. Ezen a napon az Osztrák–Magyar Monarchia hadüzenetet küldött Szerbiának, majd rövid időn belül az ekkorra már kialakult szövetségi rendszerek miatt Európa és a világ belesodródott egy minden addiginál nagyobb, pusztítóbb háborúba. Ekkor már több évtizede annak, hogy lokális összetűzéseken kívül nem rázza meg nagyobb összecsapás Európa népeit. A felnövekvő generációk nagyapáik, édesapáik visszaemlékezéseiből hallhatnak az 1848-as eseményekről, amelyre az évtizedek távlatából ráborul a nosztalgikus, mindet megszépítő köd. Ugyanakkor a haditechnika nagymérvű fejlődése miatt a kirobbanó „nagy háború” eltért minden addigitól, anyagi, kulturális és erkölcsi pusztítást hozva magával. A sokszor vidáman, ének és zeneszó mellett bevonuló katonákat a harcér és lövészárk szörnyűsége világa és a mindennapos halál várta. Emiatt az emlékezést átjárja a bizonytalanság, a félelem, a halállal való szembenézés mindennapos terhe, az idegfezszttség és a remény különös elegye. II. Vilmos közismert, optimista kijelentése szerint: „Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim otthon lesznek”. Nagyjából így gondolták ezt a kor vezető politikusai is, mivel 1914-ben még nem volt sem a politikusoknak, sem a lakosságnak tapasztalata egy ilyen nagyságrendű és időtartamú globális konfliktus természetéről, mindenki gyors lefolyású háborút, átütő és gyors győzelmet remélt.

A balkáni háborúk (1912–1913) már előkészítettek egy gazdasági-nagyhatalmi konfliktust Európában, „június 28.” (Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása) valóban csak a végső lökést adta meg a szövetségi rendszerek szembefordulásának. 1914. július 28. és augusztus 27. között tíz hadüzenet-váltás történt. A Monarchia célja Szerbia megsemmisítése, főként, hogy orosz pénzen ne lázíthassa tovább a Monarchia délszláv népeit. A háború kirobbantását Tisza István elhamarkodottnak ítélte, mivel úgy gondolta, hogy nem biztos Románia semlegessége és Bulgária szövetsége sem, Erdély déli és keleti határait féltette.

Az első világháború abban is újat hozott, hogy a hátországot erőteljesen megviselte, a harci cselekmények elhúzódása miatt a hátország is megérezte a háború terheit. 1914 nyarán lelkesedtek az emberek a háborúért. *„Kalapokat dobáltak a levegőbe, a hölgyek kezében kendők lobogtak, a gyerekek lampionokkal járták be a várost, a zenekarok a Rákóczi indulót fújták és ropogós magyar dalokat játszottak”* – írta egy korabeli visszaemlékezés a hadüzenet budapesti fogadtatásáról.⁴ Majd az idő múlá-

⁴ A történelem tanúi, Trianon 1920, 2013 5. oldal, Pannon-Literatúra Kft

sával, az első sebesültszállító vonatok hazaérkezése után a propaganda feladata lett a lelkesedés fenntartása.

A nemzeti érdekek hangoztatása mellett a háború természetességét, elkerülhetetlenségét hangsúlyozták. A Monarchia szerint a magyar és osztrák nemzet történelmi joga az államalkotó és államfenntartó képesség. Ezen kívül a Monarchia a nyugati kereszténység és civilizáció védőbástyája, valamint kiindulópont a Balkán megrendszabályozására.

A „nagy háborúban” a résztvevő államok gyors lefolyású harcokra számítottak, így a Monarchia sem rendezkedett be hosszú távú hadigazdálkodásra. A frontokra kiáramló százezres és milliós nagyságrendű katonák ellátásának biztosítása hatalmas logisztikai feladat volt. Az ellátás nem volt kielégítő, ami fokozta az elégedetlenséget és a kiábrándultságot. Mindez idővel a fegyelem megbomlásához vezetett. Az első hónapok után gyorsan kiderült, hogy az elhúzódó háború miatt az egész ország gazdaságát a háborús céloknak kell szentelni. A kulcsfontosságú üzemek katonai irányítás alá kerültek, az itt dolgozóakra különleges rendszabályokat vezettek be, korlátozták a munkavállalói jogokat. Összességében elmondható, hogy a háború átforgatta az értékrendeket és az életmódot, kötelezővé tette a frontszolgálatot és korlátozta a szólásszabadságot. Az állam a rendkívüli viszonyokra való tekintettel olyan mélyen szabályozta a polgárok életét, amire 1914 előtt nem volt példa. Az átélt megpróbáltatások 1918-at követően elsöpörték a boldog békeidők és a hosszú XIX. század világát.

Egy-egy csataleírás vagy harci cselekmény elolvasásakor talán eszünkbe sem jut, hogy megannyi hős honvéd sokszor emberfeletti helytállására volt szükség. A Monarchia hadereje tömeghadsereg volt, vagyis egyszerű embereket hívtak be a haza védelmére, akik egy része harctéri tapasztalattal nem rendelkezett, csupán a kiképzések keretein belül kapott némi tapasztalatot. A kiképzés és a meginduló új típusú háború azonban szinte teljesen eltért egymástól. A személytelen háborús gépezet beindult, de az egyéni sorsok, a megpróbáltatások a halál személyes maradt. A katonák közül sokan a harcok szünetében vagy a hadifogságban naplórészletbe kezdtek, amely naplók egy része száz év elmúltával is mai napig fellelhető köz és magángyűjteményekben vagy családoknál.

A Bihari Múzeum centenáriumi kiállítása kapcsán előbukkant visszaemlékezések tehát igen fontos szerepet töltenek be a múlt rekonstruálásában, sokszor olyan apró részletekbe is betekintést engednek, amelyekről a nagy általánosságban beszélő

központi dokumentumok nem tesznek említést. Az események leírása mellett a naplók mindegyike tartalmaz különböző verseket, imádságokat és fohászokat, melyben honvédeink saját helyzetüket, reményeiket és reménytelenségüket, családi kapcsolataikat fogalmazzák meg. Az egyszerű katona leírja gondját és baját, abból a szemszögből, ahogyan azt az adott pillanatban látta. Ilyen módon a pillanatnyi lelki állapotába nyerhetünk betekintést.

A következő oldalakon közölt naplórészletek, leírások a mai kor nyelvezetének megfelelően közöljük, mindemellett ahol nem értelemzavaró, ott meghagytuk a korabeli szóhasználatot. Székely László és Pozsár Bálint naplója egységesebb, összeszedettebb, szebb írással és jobban olvashatóan vannak megírva. Pogány Imre naplója gyakorlatilag egy hatalmas mondat, a legtöbb esetben központozás nélkül, az előző két naplóhoz képest hevenyészettebb írásképpel. Az átírást főként ezek tették nehezzé, de a mondanivalót, az „író” szándékát mindvégig figyelembe véve történt a központozás és szerkesztés.⁵ Az eredeti szöveget dőlt betűvel szedve közöljük, ahol az értelmezés megkönnyítése miatt szükségét éreztük, ott részcímeikkel egészítettük ki, ezek nem dőlt betűvel találhatók az írásokban.

Célunk elsősorban a naplók részleteinek közlése, az azokat író emberek benyomásai, érzései alapján, nem pedig egy teljes és mindenre kiterő elemzés. Néhány helyen azonban lábjegyzetben adunk magyarázatot a történésekre, így téve érthetőbbé az események lefolyását. A korabeli naplókat, visszaemlékezéseket kiemelt fontosságúnak tartjuk közölni, hiszen hogyan is tudnánk megemlékezni jobban a „nagy háborúról”, mint azon emberek emlékeiből, gondolataiból, akik részt vettek a XX. század „öskatasztrófájában”.

A három naplót szerzőik rövid életrajza után közöljük.

Székely László

Székely László 1879-ben született Gáborjában. Suszterként dolgozott, amikor behívták katonának. A világháború egyik legvéresebb ütközetében, az 1915. július 18-án kezdődő, tizenhat napig tartó második isonzói csata folyamán 1001 társával került olasz hadifogságba. Itt hat évet töltött el, ez idő alatt teljesen megtanult olaszul beszélni.

Naplójában rögzíti, mely csatákban harcolt. A behívást követően a keleti hadszíntérre, az orosz frontra került. Részt vett 1914 szeptemberében a Rowai⁶ csatában, majd 1915 májusában az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legnagyobb győzelmében, a

⁵ Sipos 2000

⁶ Rava-Ruszkai csata, 1914. szeptember 3–11.

gorlicei áttörésben. Ezután a hadosztálya azt a parancsot kapta, hogy az olasz fronton vetik be őket, a bevagonírozás után vonattal indultak délre. Az utazás Magyarországon keresztül történt, 1915 pünkösdjén (május 23.) érkeznek Magyarországra, ahol két hét pihenőt kapnak, mielőtt bevetik őket az olasz fronton.

A napló tanúsága szerint a hadifogságban viszonylag jó körülmények között éltek, de ennek ellenére a hadifoglyok szinte folyamatosan Magyarországra és családjukra gondoltak. A közös sors közösséggé formálta őket, Székely László több helyen „családjának” nevezi a fogolytársakat. A bajtársiasság mellett a hit adott erőt a fogságban, továbbá a hazáról és a családról zajló beszélgetések. Kiszabadulása után Szeghalomtól hazagyalogolt a Berettyó mentén Gáborjánba. Hazatérése után sokáig csak piritott búzát tudott enni, úgy össze volt szűkülve a gyomra. Otthon folytatta a suszter szakmát és gazdálkodott egy kis darab földön. A falu megbecsült tagja volt, mindenkin segített, ahol szükség volt rá. Gáborjánban halt meg 1964-ben.

A napló további érdekessége, hogy az írója, gondolatait, történeteit sok helyen verses formában rögzítette.

A napló Balogh Imre Zsolt, gáborjáni lakos tulajdona, akinek Székely László az üknagyapja volt.

Székely László naplójának nincs kötése, három 14,7 cm x 10 cm-es darabból áll. A naplóban leírtakból és az írásképből feltételezhető, hogy két darab összefügg, ezek 5–36. oldalig számozottak, itt következik 12 oldalnyi hiány, majd a következő rész 43–61. oldalig számozott, majd 15 számozatlan oldalt találunk. A harmadik naplórész 19–51. oldalig számozott, ezt követi 7 számozatlan oldal. Az oldalszámok és a tartalom alapján úgy gondoljuk, hogy a valóságban ez két különálló napló volt, de mint látható, a naplók egy része a száz év alatt eltűnt, csak részletek maradtak az utókorra.

A három füzetrészből álló naplótöredék szövegét nem eredeti sorrendben, hanem időrendben és tematizálva közöljük.

Állapotát tekintve mindhárom rész nagyobb szakadásoktól és foltoktól mentes, jól olvasható.

Székely László naplója

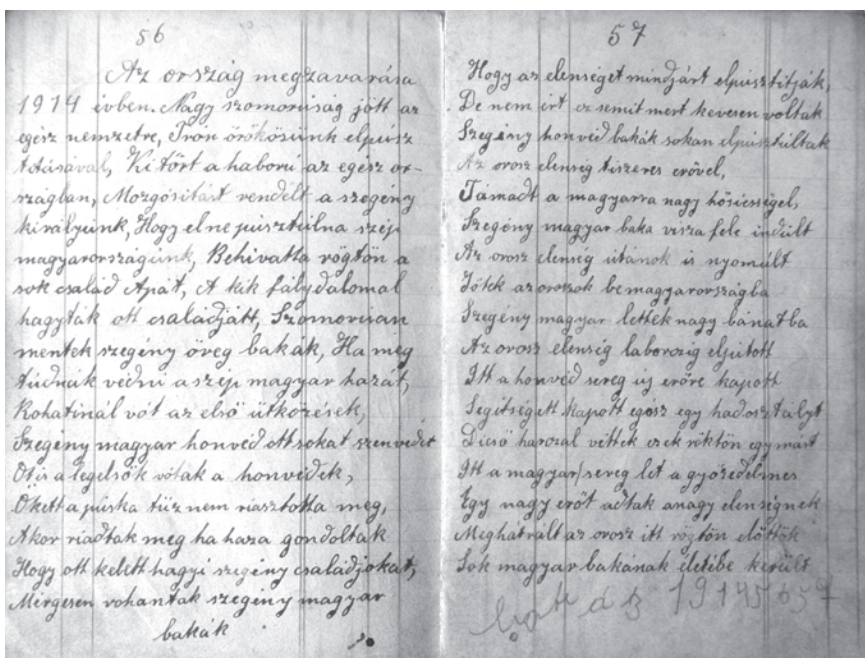
Az orosz fronton

Az ország megzavarása⁷

1914 évben nagy szomorúság jött az egész nemzetre. Trónörökösünk elpusztításával kitért a háború az egész országban. Mozgósítást rendelt a szegény királyunk, hogy el

⁷ Az első füzet 56. oldalától

ne pusztulna szép Magyarországnak. Behívatta rögtön a sok családapát, akik fájdalommal hagyták ott családját. Szomorúan mentek szegény öreg bakák, ha meg tudnák védni a szép magyar hazát. Rohatinál⁸ volt az első ütközések, szegény magyar honvéd ott sokat szenvedett. Ott is a legelsőök voltak a honvédek, őket a puskatűz nem riasztotta meg. Akkor riadtak meg, ha hazagondoltak, hogy ott kellett hagyni szegény családjukat. Mérgesen rohantak szegény magyar bakák, hogy az ellenséget mindjárt elpusztítják, de nem ért ez semmit, mert kevesen voltak, szegény honvéd bakák sokan elpusztultak. Az orosz ellenség tízszeres erővel támadt a magyarra nagy hősiességgel, szegény magyar baka visszafele indult. Az orosz ellenség utánunk is nyomult. Jöttek az oroszok be Magyarországba szegény magyarok lettek nagy bánatba. Az orosz ellenség Laborcig⁹ eljutott. Itt a honvédsereg új erőre kapott. Segítséget kapott egész egy hadosztályt. Dicső harccal védték ezek rögtön egymást. Itt a magyar sereg lett a győzedelmes, egy nagy erőt adtak a nagy ellenségnek. Meghátrált az orosz itt rögtön előttük, sok magyar bakának életébe került.

I. kép. Részlet Székely László naplójából

⁸ 1914. augusztus 29–30-án a 20. honvéd gyaloghadosztály ezredei súlyos harcokban vettek részt a Monarchia északkeleti szegletében, Rohatyn térségében.

⁹ Mezőlaborc

De a magyar baka csak dicsőséget nyert, mert a kevés magyar sok orosz elsepert. Ekkor az oroszok nem tudtak megállni, a magyar bakákkal újra szembe szállni. És azért Tirofnál¹⁰ megint csak megálltak a honvéd bakákkal ismét szembe szálltak. Itt ismét lett megint iszonyú pusztítás 22 nap tartott az embergyilkolás. Ekkor az oroszok új erőre kaptak, a magyar bakákra sok gránátot adtak. És a magyar bakák ismét meghátráltak, az orosz csapatokkal utánuk nyomultak. Szegény magyar baka meg sem tudott állni, Laborc városáig el kellett húzódnia. Itt megállott ismét a magyar hadsereg, pihenni akartak, de itt sem lehetett, mert az orosz sereg nem hagyta pihenni. Újra szembe kellett már velük szállni. Négy napig tartott a nagy verekedés, az oroszok között volt itt nagy veszteség. Itt a magyar csapat egy nagy erőt adott, az orosz csapatra ágyútűzet nyomott. Ekkor az oroszok meg kezdtek hátrálni, mert a magyar sereg kezdett mérgeledni. Kergették az oroszokat a nagy ágyúzással. Sok orosz itt maradt a nagy jajgatással. De a magyar sereg most már nem engedett, magyar földön tovább oroszokat nem szívelhet. Hurrát kiáltott itt a kis magyar sereg, ekkor az oroszok nagyon megijedtek. A magyarok előtt elkezdtek futni, a szép magyar földről kifele húzódnia. Amikor elhagyták ők a magyar földet. Az orosz hadsereg megint megfeneklett. Itt aztán sokáig volt nekik állásuk, sajnálták itt hagyni szép Magyarországot.

De mégis ott kellett állásukat hagyni, mert a magyar sereg nem tudta már túrni. Május 7-én¹¹ lett egy nagy támadás, a kis magyar sereg adott egy nagy nyomást. Itt a honvéd bakák új győzelmet nyertek, az orosz csapatok előlük megszöktek. Ment a magyar sereg az oroszok után, több orosz csapatokkal nem találkoztak már. A kis magyar sereg egy helyet megfeneklett, buzgó szívvel hálát adtak istenünknek. Imákat remegtek a bakák ajkai, hogy ki tudja itt már magukat pihenni. De kevés ideig tartott a pihenés, mert kitört ellenünk megint egy ellenség.¹² A 20. hadosztály táviratot kapott, hogy az olaszokkal kell vívni a harcot. Itt a szegény bakák kezdtek szomorkodni, megint új erővel kell szembeszállni.

A 20. hadosztály indult visszafele, egy erdő szélénél rájuk esteledett. Háromnap pihenésük volt ott, ekkor kaptak megint egy menet századot. Avval a menettel egy éjjel megháltak, korán reggel jókor onnan elindultak. Egy nagy erdő mellett ismét lepihentelek, ahol kiosztották a vitéz érdemeket. Vasárnapra kelvén innen elindultunk. Laborc városánál vonatra szálltunk. Vonatba töltöttük a szép ünnepünket, buzgó szívvel hálát

¹⁰ Chyrow, chyrowi csata (1914. október 13.–november 2.)

¹¹ 1915. május 7-től – a gorlicei áttörés után – a magyar sereg folyamatosan üldözte az orosz csapatokat a Dnyeszterig, a 20. honvéd gyaloghadosztály is részt vett az üldözésben, Sanoktól északkeletre.

¹² 1915. május 23-án Olaszország az Antant-erők oldalán belép a háborúba, így a Monarchia kénytelen erőket átcsoportosítani az olasz frontra.

adtunk Istenünknek, hogy ismét elértük a szép Pünkösdi napját, ismét megláthatjuk a szép magyar hazát. 3 nap két éjjel vonaton utaztunk, 4. reggel a vonatból kiszálltunk. Ott az állomástól egy faluhoz értünk, itt aztán két hétig nyugodtan pihentünk.

Az olasz fronton¹³

*Kedves Bajtársaim! Jusson eszetekbe,
hogy mennyit szenvedtünk ebben a helyzetben,
mennyi magyar bakát temettek ide el
itt a doberdói csata kezdetével.
Sok szép családapát várnak, de hiába
mert agyonverte a talián gránátja.
Sok derék fiatal kiadta párját,
aki dicső harccal védte a hazáját,
azok a bajtársak, akik itt elhunytak,
akik már nem látják többé családjukat,
kérjük a jó Istent, hogy nyugtassa meg őket,
mert nehezen hagyták el szülőföldjüket*

*Július 18.¹⁴ Vasárnapja ránk jött,
az olasz tüzérség ágyúszóval köszönt,
de mink ő nekik nem válaszolhattunk,
mert nekünk nem volt csak éppen két ágyúnk.
Ekkor vasárnapon az olasz tüzérek
sok szép magyar bakát itt agyonverettek,
de a magyar tüzér őket nem verette
egy-et-kettőt lőttek majd csak este fele.
Nem tudtunk nekik sehogy sem ártani,
mert az ágyúzástól nem lehetett menni,
itt az olasz sereg vasárnap jól megvert.
Hétfőn reggel jókor támadást kezdett el.
Sikerült is nekik megint a támadás,
gránáttal verette szegény magyar bakát,*

¹³ Az első füzet 19. oldalától

¹⁴ A második isonzói csata kezdete, a tizenhat napos ütközet az első világháború egyik legvéresebb összecsapása volt, ám egyik fél sem ért el átütő sikert, így a frontvonalak hosszú időre megszilárdultak.

*ezek kis puskával nem mertek támadni,
a magyar sereggel úgy szembe szállani,
mert a magyar sereg nemigen hátrált meg
még a puskatűztől ment az ellenségnek,
de itt az olaszok ágyúval dolgoztak,
előbb megverettek, azután támadtak.
Miken ment keresztül a kis magyar sereg,
ezen a nagy harcon, hogy mennyit szenvedett!*

Tábori vers a világháborúról¹⁵

*Messze a távolba az olasz határban
nehéz napok jöttek a magyar bakára.
Égbe nyúló hegyet éjjel-nappal mássza
a hideg verejték az arcát áztatja.
Szegény magyar baka a magas hegyeken
reá sem gondolhat, haza mikor megyen.
A magas hegyekről néma csend hallatszik.
A víg magyar fiúk nótája nem hallik.
Nem dalolja már ott egy sem a nótáját.
Mert minden órában várhatja halálát.
Szegény magyar baka a golyózáporban
sraper¹⁶ és gránát hull éjjel-nappal rája.
Ágyú-, puskatűzben tölti el óráját,
hogy megvédelmezze a szép magyar hazát.
Egész heteken át a havat olvasztja,
mert a szomjúságát csak azzal olthatja.
Víz csak így kaphat szegény magyar baka,
ha a nagy hegyekről lejuthat valaha.
Én ki az életből részt vettem eléggé,
még mikor írom is, fáj a szívem belé.
Megírtam én eztet egy örök emlékül,
hogy a magyar baka mit ért szenvedésül.
Vésd tehát ezeket olvasóm szívedbe,*

¹⁵ Első füzet 26. oldal

¹⁶ sraper: első világháborúban használt lövedéktípus

*hogy e kis versemet ne felejtsd sohase!
Mert ahogy olvasod e kezek írását,
minden igaz baka úgy védje hazáját.
Ágyúdörgés mellett, golyók záporában
írom levelemet szép Magyarországba.
Kedves jó szülőknék és egy hitvestársnak,
akit már régóta oly nehezen várnak.
Kedves feleségem, tudom, fáj ez neked,
hogy régen nem láttad, aki téged szeret.
Igaz szívből mondom, hogy ez nekem is fáj,
mert az én szívem is értetek kesereg.
Ha most távol vagyunk, ismét találkozunk,
megsegít az Isten, csak őbenne bízunk.
Szívünk egymás előtt ismét ki lesz tárva,
szálljon le mireánk az Isten áldása.
Én írom ezt néked, a te hitvestársad,
kinek hazajöttét oly nehezen várod.
Kedves feleségem tudom, fáj ez neked,
hogy régen nem láttad, aki téged szeret.
Igaz szívből mondom, hogy ez nekem is fáj,
nem tetszik itt nekem sehogy sem ez a táj.
Mert az én szívem is értetek kesereg,
régen nem láttalak családim titeket.
Ha most távol vagyunk, ismét találkozunk,
megsegít az Isten, csak őbenne bízunk.
Szívünk egymás előtt ismét ki lesz tárva,
szálljon le miránk az Isten áldása.
Én írom ezt neked, a te hitvestársad
kinek hazajöttét oly nehezen várod.*

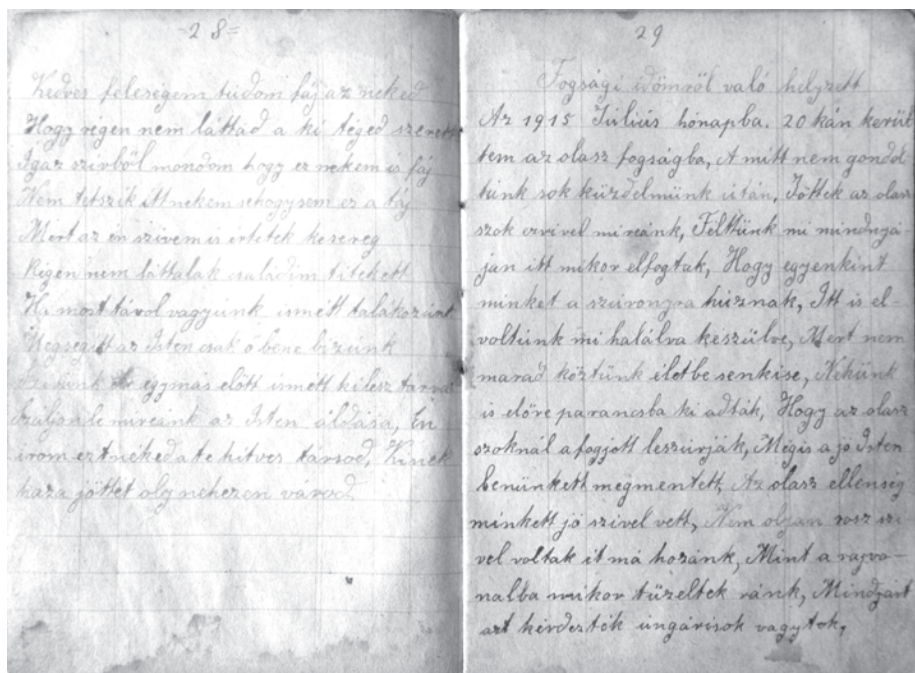
Hadifogságban

Fogsági időmből való helyzet¹⁷

Az 1915. július hónapba huszadikán kerültem az olasz fogságba. Amit nem gondoltunk sok küzdelmünk után. Jöttek az olaszok ezrivel mireánk féltünk mi mindnyájan itt

¹⁷ Első füzet 29. oldalától

mikor elfogtak, hogy egyenként minket a szuronyra húznak. Itt is elvontunk mi halálra készülve, mert nem maradt köztünk életbe' senkise. Nekünk is előre parancsba kiadták, hogy az olaszoknál a foglyot leszúrják. Mégis a Jó Isten bennünket megmentett. Az olasz ellenség minket jó szívvel vett. Nem olyan rossz szívvel voltak itt már hozzánk, mint a rajtvonalba mikor tüzeltek ránk. Mindjárt azt kérdezték, ungarisok vagytok?

2. kép. Részlet Székely László naplójából

Nagy szomorúan mondtuk, hogy magyarok vagyunk. Ekkor az olaszok nagy örömmel lettek, nagy darab kenyérral kínáltak bennünket. Vízet is töltöttek itt a kulacsunkba, ekkor indítottak bennünket az útnak. Elkísértek minket közel egy városba. Itt hoztak kenyeret, konzervet számunkra. Ekkor körül fogtak és továbbkísértek egy másik városba, megmotoztak minket. Elszedték a bicskát, elszedték a beretvát, ekkor már gondoltuk, nem haragusznak ránk. Innen elkísértek ismét egy városba, ott széjjelhelyeztek minket a padlásra. Másnap itt kiadták nagy erős parancsba, lehet elküldeni egy levelet haza.

Mindenki megkezdte a levelet írni, de cím nem volt adva, úgy kellett küldeni. 23-án¹⁸ innen elkísértek, egy nagy tábor közé minket elhelyeztek. Drótkerítés közé he-

¹⁸ 1915. július 23.

lyeztek el minket. A sok olasz őrség itt őrzött bennünket. Négy méter magas volt ez a drótkerítés, sok csengő volt kötve itt a drót tetején. A csengő azért volt a tetejére kötve, hogy jobban észrevegyék, ha valaki szökne. Itt kerültek köztünk azonnal szakácsok, főztek a számunkra minden nap marhahúst. Minden vacsorára megvolt a marhahús, délebedre rizsa vagy makaróni volt. Minden napra kaptunk itt is egy kenyeret, innen is írhattunk már haza levelet. Itt elkezdtek magunk ruhánkat mosni, kezdtük a sátrunkat jó megerősíteni. Mert mi úgy gondoltuk, itt sokáig leszünk, itt az eső végeggel majd sokat szenvedünk. Sokszor panaszkodtunk mi foglyok egymásnak, hogy mikor látjuk meg a drága hazánkat. Mikor láthatjuk meg drága kedveseinket, akik odahaza siratgatnak minket. Sokszor elbeszéltük, hogy a mi levelünk eljuthat-e haza, amiket elküldünk. Kértük a Jó Istent, hogy csak menne haza, hogy a családjaink már ne sirathassanak. Tudnák meg már otthon, hogy életbe' vagyunk, hogy fogságba estünk, de majd megszabadulunk. Mert talán azt hiszik, hogy már meg sem vagyunk, hogy az olasz gránát bennünket lesújtott. Augusztus 6-án megjött a parancsba, hogy innen elmegyünk Cservigananóba¹⁹. Ezen a délután innen elkísértek, sok zsiszás huszár kísért el bennünket. Este tíz órakor értünk egy szántásra, ott vagoníroztak bennünket a vonatba. Itt kaptunk kenyeret, kaptunk egy konzervet, evvel kerestük fel Brescia²⁰ városát. Innen éjjel tizenegy órakor már vittek bennünket, nagy bánat fogta el a mi szíveinket. Hogy mi lesz mivelünk, milyen helyre visznek, idegen országba hogy kínoznak minket. Másnap 7-kén a déli órákban beérkeztünk egy szép fényes állomásba. Itt az állomásnál mindnyájan kiszálltunk és az olaszok közt szépen sorakoztunk. Volt itt annyi őrség, majd annyian, mint mi, féltettek bennünket, hogy el fogunk szaladni. Annyian voltak itt, a sok civil népek egymástól nem tértek, úgy néztek bennünket.

Így kísérték minket egy nagy magas várba, ez volt Bresciának legerősebb várja. Ez a Brescia vár egy nagy hegyes vár volt, itt a fogolycsalád nagyon szomorú volt. Ebbe a nagy várba elhelyeztek minket, pokrócot adtak mindenkinek. Adtak egy szép tálat, adtak egy kanalat, mert már sok emberé a rajvonalba maradt. Minden napra adtak itt is egy kenyeret, századonként széjjelszedtek itt bennünket. Itt kerültem én az 5. századba, 46-an voltunk egy szobába. Itt is délebedre rizsa vagy makaróni lett, minden napra adtak mellé egy kenyeret. Reggelire kávé készült a számunkra, a kávézás után fogtunk a munkába. Mindenkinek megvolt itt a foglalkozás, hogy távozzék tőlünk a nagy gondolkodás. Egyik pipát csinált, a másik meg zsoldárt, így munkálkodott itt szegény fo-

¹⁹ Cervignano, olasz város, közel a mai olasz-szlovén határhoz

²⁰ A magyar történelemből már ismert város, hiszen 1849 áprilisában Haynau kegyetlenül leverte a fellázadt Brescia városát. Haynau innen kapta a Bresciai hiéna nevet.

goly család. Azért mindnyájunknak az volt az eszébe, hogy a családjaink meg vannak-e életbe'. Minden nap imádtuk a Jó Istenünket, hogy a fogságunkból szabadítson minket. Vagy a leveleink, amit küldünk haza, menne el abba a szép Magyarországra. Keresné fel ott a kedves családinkat, könnyebben várnák a szabadulásinkat. Nehezen teltek el mitőlünk a napok, nagy bánatos szívvel viseltünk fogságot. Volt itt egy tanító, egy jó fogolybarát, aki minden reggel tartott nekünk imát. Olyankor nagyon jól éreztük magunkat, mikor az imára minket szólítottak. Mikor a szobába ismét visszatértünk, akkor egy ideig csak arról beszéltünk. Adott a Jó Isten közénk lelkipásztort, aki vigasztalja a fogoly családot. Volt itt egy gőzfürdő ebbe a táborban, kétszer megfürdöttünk itt minden hónapban. Minden héten kaptunk egy kis darab szappant, amivel kimostuk a szennyes ruhánkat.

Mindig az volt nekünk szomorú szívünkbe, mikor mehetünk mi a szabad életre. Csak egyszer mehetnénk abba szép hazába, akit odahaza oly nehezen várnak. Szomorú napok voltak itt mireánk, mindig vigasztaltuk szegény foglyok egymást. Bízunk Istenünkbe', megszabadít minket, hogy ismét meglátjuk drága kedveseinket. Azért mégis egyszer nagyon meglepődöttünk, mert egy szegény társunk meghala közülünk. Szépen eltemették őt az olaszok, a temetésére mink foglyok pénzt adtunk. Csak az fájt minékünk, ének nélkül vitték, a temetőbe is olaszok kísérték. És ekkor azt mondták sokan miközülünk, egy halotti éneket magunknak készítsünk. Az éneket köztünk sokan megtanulták, naponként sűrűbben el is próbálgatták. Majd egyszer megint lett egy halott közülünk, ekkor így gondoltuk, énekkel kísérjük. De az olasz hadnagy ezt nem engedte, hogy a fogoly család énekkel kísérje. Volt itt egy olasz pap, mondott egy kis imát, nagy szomorúan nézte szegény fogoly család. Mi is elkísértük a vár kapujáig, innen az olaszok közülünk elvitték. Innen a kaputól a szobánkba mentünk, szegény bajtársunkat sokan megkönnyezték, hogy őt hiába várják odahaza, nem láthatja már meg a kedves családja.

Augusztus 25-én reggel Brescia városnál egy madár keringel. Ez a fáradt madár egy nagyot köhentett, a szájából egy kis golyót kieresztett. Ez a kis köhéntés itt adott nagy lármát, mert a fegyvergyárra köpte a golyóját. Az állomásra is leküldött kettőt, mink mindjárt ismertük, Vilmos küldte őket. Ez a fáradt madár egy repülőgép volt. A levegőből négy bombát ledobott ekkor, az olaszok nagyon megijedtek, erre a madárra sokat lövöldöztek. Mireánk ezután még jobban vigyáztak, azonnal a várhoz sok ágyút felhoztak. Nagy meglepetés volt ez a fáradt madár, aki váratlanul egy városba leszáll. Meg volt az ijedség meg a nagy lázongás, a városba' megvolt a nagy kiabálás. Mi-

hozzánk is rögtön több őrséget hoztak, a vár udvarára ritkán bocsájtottak. Sok ágyút felhoztak a vár udvarára, erősen vigyáztak a csaló madárra. Várták a repülőt, ha még eljön egyszer, Magyarország felé nem megyen többet el. De az a kis madár addig nem jelent meg, amíg Bresciába töltünk az időnket. Szeptember 24-én kiadták parancsba, holnap elindulunk egy fényes városba. Másnap reggel jó korán felkészültünk, ami poggyásunk volt, azt összeszedtük. Szépen sorakoztunk a vár udvarába', adtak egy konzervet és egy kenyeret az útra. Amikor kiadták nekünk a kenyeret, körülcsípett az olasz őrség minket. Búsán elindultunk mi innen, az útra mentünk, közelibe itt az állomáshoz. Tíz óraker velünk a vonat megindult, délután négy óra, amikor megállott.

Elértük itt megint Skandinó²¹ városát, ahol a szegény fogoly találja szállását. Amikor beértünk itt a kaszárnyába, berendeztek mindjárt minket a szobákba. Mert itt Skandinóba 'kaszárnyába' voltunk, itt már egy kicsivel jobban megnyugodtunk. Mert itt sok bajtársunk kapott már levelet. Aki hazulról jött, vigasztalt bennünket, vigasztalták egymást, hogy már ne búsuljunk, mert már tudják otthon, hogy hová jutottunk. Itt is beosztottak megint század szerint, az 5. századnál voltam itt megint. Innen is küldhetünk már haza levelet, egyet minden héten, többet nem lehetett. Már itt egy kicsivel csak könnyebben voltunk, mert hazulról kaptak közülünk csomagot. Levelet is kaptunk sűrűbben hazulról, mi újságot írtak, kérdeztük egymástól. Egyik jobbat mondott, a másik rosszabbat, így töltünk itt tovább mi a fogságunkat. Reggel, ha felkeltünk, azonnal mosdottunk, a megmosdás után azonnal kávéztunk. A kávézás után kimentünk sétálni, kaszárnyaudvarba kezdtünk tárgyalozni. Kérdegettük egymást, mikor megyünk haza, abba drága szép kedves jó hazánkba. Így teltek itt tölünk a szomorú napok, én ilyen életet senkinek, senkinek sem kívánok. Majd egyszer elkezdtek köztünk beszélgetni, engednek sétálni a városba minket. Eljött az az idő, amidőn sétáltunk, ilyenkor egy kicsit már vígabbak voltunk. De sétálni is mink úgy mehettünk el, hogy két sor olasz őrség mindig kísért. Olaszok közt kellett itt nekünk sétálni, a sétálás után kezdtünk beszélgetni. Kérdegettük egymást mikor lesz megadva, hogy mikor kísérnek majd a szabad útra. Itt más foglalkozást nem lehetett tenni, kártyázni vagy írni vagy kuffert csinálni. De azért valamit minden nap csináltunk, hogy jobban elteljének a szomorú napjaink. Este lefektünkben reggel felkeltünkbe mindig az jutott nekünk az eszünkbe, hogy egyszer mehetnénk el a szép hazánkba. Ne szenvednénk soká ebbe a fogságba. Közelgett mihozzánk karácsonyi ünnep, amely fájó szívvel keserített minket. Hogy e szép ünnepet hogy kell eltölteni, nem lehetett minékünk a templomba menni. De mégis

²¹ Scandiano: város Olaszországban, Reggio-Emilia tartományban.

az a jó drága Jó Istenünk adott egy jó lelkészt, ki értünk könyörgött. Ez a lelkipásztor vigasztalt bennünket, Jó a jó Istenünk, megszabadít minket. Ez a hadapród úr a mi emberünk volt, ő is itt viselte velünk a fogságot. 18 tiszt úr volt velünk a fogságba, de ők külön voltak egy mellékszobába. Hozzájuk minékünk nem szabad szólni, az udvarra külön kísérik sétálni őket.

Karácsony ünnepén jó kilátásunk volt, jól megétkeztették a fogolycsaládot. Négy emberre adtak egy kerek süteményt, erről megemlegetjük karácsony ünnepét. A vacsora után kaptunk egy pohár bort, emellett a család jól megmulatozott.

Majd egyszer egy éjjel, amidőn aludtunk, éjjél táján az ágy megringott alattunk. Erre a mozgásra sokan felserkentünk nagy álmos szemekkel egymásra tekintünk. Nem volt semmi egyéb, csak a nagy csendesség, ezen az éjszakán lett egy nagy földrengés. Az olasz tiszt urak szaladtak fel hozzánk, hogy ez a földrengés nem tett-e most sok kárt. De hála legyen a mi Jó Istenünknek, a nagy földrengésbe megőrzött bennünket. Akkoriban mindig arról tanakodtunk, hogy a földrengésnek csak hírit hallottuk. De most ebbe a nagy szomorúságunkba a jó Isten nekünk ezt is megmutatta. Benne voltunk mi is ebbe a szobába, amit a földrengés velünk meghimbála.

Majd egyszer a kertbe' szépen lent sétáltunk, kint a bajainkról egymással tárgyaltunk. Sokan miközülünk kezdtek játszadozni, a tiszt urak őket elkezdték nevetni. A tisztetek ablaka kinyílt az udvarra, oda könyökölve nézegettek rajta. Volt itt az őrségen egy olasz katona, aki őrségében meg lett zavarodva. Mérgesen tekintett a szegény tisztekre, egymás után hármat hozzájuk fütyentett. A tisztetek a fütyre még rá sem hallgattak, nézegettek széjjel, az ablaknál álltak. Egyszer az olasz őr felkapta a puskát, a három tiszt úrra tartotta az irányt. Mérgesen elsüti az őr a puskáját, azonnal meglötte az ablak párkányát. Erre a lövésre rögtön szaladgáltak, vizsgálták azonnal a tiszt urainkat. Hogy melyiket érte az a megzavart őr; ki a tiszt urakra mérgesen rájuk lőtt. De hála Istennek őket nem találta, belement az golyó az ablak falába. Ekkor az olasz őrt azonnal felválták, az alezredes úr elibe állíták. Az öreg ezredes rögtön parancsolta, vinni kell azonnal ki a rajvonalba. Hadd lövöldözzön ott, hogyha kedve van rá, hadd csapja ott agyon egy koborgó gránát. Április elsején²² úgy hírből hallottuk, hogy ezután mink kapjuk már a zsoldot. Nagy örömmel lettünk ekkor szegény bakák, hogy nem szenvedünk már éppen olyan hiányt. Eszébe jutottunk mi a királyunknak, ő rendeltette meg nekünk a zsoldunkat. Hatodikán szépen sorakozni kellett, minden honvéd kapott most tizenöt centet. Hatodikán adták ki az első zsoldot ekkor vigasztalták a fogolycsaládot.

²² 1916. április 1.

Hogy ezután kapunk mink minden 5 napra, hetvenöt cent járt egy honvéd számára. Ebből a kis zsoldból kellett vásárolni, nem szükséges most már hazulról pénzt kérni. Volt köztünk olyan is, hogy nem volt senkije, ki hazulról soha nem kapott semmit se. Nagyon megörültek ezek már a zsoldnak, hogy ezután ők is egy pár krajcárt kapnak, tudják szükségüket jobban teljesíteni, nem kell oly nagy hiányt nekik már szenvedni.

Gondolatok egy hadifogoly lelkivilágában²³

Messze távol édes enyéimtől, otthonomtól, szülőföldemtől, hazámtól. Erőszakosan kiszakítva a hadsereg köréből, amelynek tagja gyanánt forgattam a fegyvert. Bús elhagyatottság érzelmével szívemben idegen földön, melynek népe nyelvét nem tudom, nem értem. Fogoly vagyok, hadifogoly. Van rá időm bőven, éjszakai kemény fekhelyemen is álmatlanul e helyett elmélkedhetem, hogy betekintsek lelkem világában, hogy forgathassam lelkem talentumait s e sivár jelenben kincseket gyűjthessek magamnak földi életem jövődjé napjaira, sőt, a majdan rám váró örökkévalóságra. Ha visszatekintek múltamra, érzem sok nehéz bűn nyomja lelkemet. Vajon a nagy Isten nem bűneim büntetéséül szabta-e rám e csapást, mely alatt most görnyedeznem kell? Magányos óráimban magamba merülve, bizony méltó dolog e kérdés fölött sokat elmélkednem. Most látom be igazán, mi igaz a mondat, hogy Isten által adott javaink értékét nem látjuk be addig, amíg azok birtokunkba vannak. Míg e fogságba nem jutottam, mily kevésbe forgatom eszembe a szabadságnak, az ides drága szent szabadságnak megbecsülhetetlen értékét. És most az úton egyedül, csak az úton epedezik az én szívem, s ha kész a lelkem, hogy a gondolatok szárnyain átrepüljön minden pillanatban messze országokon át az áldott szabadság földjére, ahol bölcsőm ringott, oh, hogy fáj a szívem, hogy erőtlen a test követni lelkemnek a szózatát, hogy nem vagyok szabad s nem követhetem akaratomnak hívó szavát. Megkísértett immár a végzet, próbára tett az Úr akarata. Égi tündér, boldogító szent szabadság végy föl ismét szárnyaidra! De most látom be igazán, Isten ama nagy rendelkezésének értékét is, hogy ő rendes hivatási munkát ad mindenkinek, s most érzem valósággal a nagy mondásnak igaz szavát, hogy ő a fővalóság ki a munkát átkul rendelte a bűneset után az emberiségre. Az átkot is áldásra tudja változtatni most, mikor vagy bénító tétlenségben kell időmet töltenem, vagy nem hivatásom szerint nekem való munkával kell foglalkoznom. Mennyire, ó mennyire vágyakozom vissza a magam megszokott munkájának körében, hogy a nagy világminőség óriási gépezetében ismét azt a kereket forgathassam, amelynek a forgatását

²³ A második füzet 23. oldalától

énreám bízta a nagy Isten. Vajh, mikor jön el életem jövődő folyamán az idő, ama várva várt áldott teljességgel mikor újra kezembe vehetem ma még távol otthonomban azt a munkát, melyben hív és igaz tudok lenni az úrhoz. Ámen.

Hadifogságban esett imája²⁴

Kiáltok hozzád minden napon, óh én Istenem, mert nincsen senki rajtad kívül, aki megértene engemet. Ellenségeim csúfolva szólnak hozzám s gúnyolva mondják, elhagyott téged Istened. Szégyenítsd meg Uram őket és alázd meg ellenségeimet. Itt ebben az idegen világban nehéz fogságot viselni édes hazámért. Érzem, hogy micsoda is az ember, Uram, teelőtted. Mily drága szent a hon s család, ha erőszak szakít tőle el. Minden kincsem te vagy Istenem, ki emlékezni engedsz apáim házára, délibábos földre, kalászos rónára. Te, ki elébem állítod apám s anyám képét, hitvesem orcáját s gyermekeim kacagó szemeit, hogy álmodva róluk, jelennek búját feledjem s bízva remélek az Isten szabadító kegyelmében. Benned bízom, én erős Isten és várom a szabadítás óráját, mikor szabad hazának leszek ismét szabad gyermeke. Lassan csak ólomlábon járva mennek perceim, s óráimat vélem esztendőknék, de hiszen vége lesz egykor szavadra ennek is.

Óh, engedd megélnem azt az időt, mikor már nem leszek fogoly, hanem boldogan szeretek s ott leszek azok között, kiknél van most minden gondolatom. Uram! Hatalmas Isten, ki mindenütt jelen vagy s ki szent fiad által azzal bízattál meg, hogy a hitből származott könyörgést meghallgatod. Hallgasd meg a te fogoly szolgád imáját s add vissza nékem hazámat, szeretteimet és szabadságomat. Ámen.

Hitves imája hadifogságba jutott férjéért²⁵

Mennyben lakó Szentséges Istenem! Én erőtlen leányod hozzád imádkozom most, mikor olyanná lettem, mint a támaszától megfosztott virág. Bizony egyik bánatomra más bánatot adott nékem. Halál angyalától megvédted az én hős férjemet, dúló csaták között, de nem mentetted meg mégsem az ő ellenségeitől. És most hadifogolyként meszsze, távol él az én szerelmesem. Uram! Nem értem én a te utjaidat! Mi célod volt ebben is, hogy férjem sorsa a hadifogság legyen? Csak egyet tudok Uram, hogy oltalmad alatt áll most is az én szerelmesem. Oh, védjed is őt, a hős katonát ott ellenségei között is. Parancsolj angyalaidnak felőle, hogy őrizték meg őt, halál kerülje el nyugovó helyét, betegség ne bántsa s gyötrelmek tüze ne égesse lelkét. Hozd vissza ide énmellém,

²⁴ Második füzet 19. oldalától

²⁵ A második füzet 21. oldalától

hol boldogan élte éveit. Add vissza Uram őt még egyszer családjának s feleség és gyermek imája legyen meghallgatott előtted.

Atyám Istenem! Lelkem minden reménységével imádkozom előtted a tisztább, híven végzett harcosért. Oh, védjed őt s tartsd meg és tedd még egyszer szabad és boldog emberré. Ámen.

A naplóban található versek

Gondolatok a hazavágyásról²⁶

*Szép hazánktól messze vagyunk
Élnek-e még a családunk,
kik sírdogálnak utánunk?
Ellenség után indultunk,
jó lenne innen elmenni,
lakásunkat felkeresni.
Átmenni Magyarországra,
szülőföldünk határára.
Letennék a nagy bánatot,
ó nagy Isten, viselj gondot
erre a szép magyar földre!
Maradna meg mindörökre,
lenne hírneves nemzetünk
és pusztulna ellenségünk,
ki megzavarta hazánkat,
ellene tört országunknak.
Verje meg a Jó Isten,
itt, e földön ellenségem!
Mink igazságosak voltunk,
mégis fogságba jutottunk
a mi szép magyar hazánkért,
benne maradt családunkért.
De az Isten még valaha
ennek is végét szakasztja,*

²⁶ A harmadik füzet 62. oldalától

*ennek a szomorúságnak.
Meglátjuk még a hazánkat,
hálát adunk Istenünknek,
ki megszabadít bennünket.
Kérjük a Jó Istenünket,
oldozza fel bilincsünket,
hozza el a szabad órát,
lássuk meg a magyar hazát.
Ki magyarnak érzi magát
nem találja itt nyugalját
Mi magyarok, kik itt vagyunk,
magyar földön lesz nyugalmunk.
Ott mondhatjuk mi egymásnak,
Szabadságot a magyarnak!
Istenem adj szabadságot,
hagynánk itt már e fogságot!
Kik magyarok itt szenvedünk,
szép hazánkba lesz örömünk.
Örömmel várnak bennünket,
hol látjuk majd kedveseinket.
Kiket már régen otthagytunk,
értök sokat szomorkodtunk.
Köztük tölténénk napjainkat,
felednénk a fogságunkat.
Hálát adnánk jó Atyánknak
megadta szabadságunkat.*

Fogsági vers²⁷

*Skandinóba ' egy négyszegletes várba,
ide vagyunk 1001-en bezárva.
A jó Isten, ki felettünk őrködik
fogságunkból valaha megszabadít.*

²⁷ Az első füzet 25. oldalától

*Kitekintek a Skandinó ablakán
én Istenem, merre van a szép hazám?
Fáj a szívem, ha hazámra gondolok,
kedves párom, teérted szomorkodok.*

*Mikor megyünk sétálni a ligetbe,
rágondolunk a szép szabad életre.
Könnyes szemmel feltekintünk az égre,
fogságunkból engedj szabad, szabad életre.*

Szózat²⁸

*Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzedet!
Nem vész az el, ha eddig el nem vezett,
Tud szeretni a magyar szív igazán,
Kit szeretne, ha téged nem szép hazám.*

II. vers

*Magyar vagyok, magyarnak is születtem
Hősiesen forgattam a fegyverem.
De a fegyveremet le kellett tenni
Scandinóba fogságot kell viselni.*

III. vers

*Július hó 20. hajnalára
96-an mentünk támadásra
És amint rajvonatra felfejlődünk,
Nagy puskaszó támadt rögtön mellettünk.*

IV. vers²⁹

*Adták a parancsot, nem szabad löni
Van itt egy kis fenyves, el kell húzódni
Elhúzódtunk mi a fenyves szélére
Keservesen néztünk egymás szemébe.*

²⁸ A harmadik füzet 65. oldalán

²⁹ A harmadik füzet 66. oldalán

3. kép. Részlet Székely László naplójából

A naplóban található nevek és egyéb adatok jegyzéke³⁰

Skandinóban voltunk hadifoglyok, 1001 legénység, és volt 18 tiszt úr is.

*Tisztek rang szerint:*³¹

Százados – 1

Zászlós – 5

Főhadnagy – 1

Hadapród – 1

Hadnagy – 3

Hadapród jelölt – 7

³⁰ A harmadik füzet 73. oldalától

³¹ A kötőjel után minden esetben a hadifogoly katonák száma van feltüntetve

1001 legénység közül

Őrmester – 5

Tizedes – 57

Közember – 829

Szakaszvezető – 23

Őrvezető – 87

Sebesülve fogtak embert – 19

Nős – 629

Kiknek élő apjuk van – 592

Kiknek meghalt – 399

Sohasem volt apjuk – 15

Írni, olvasni tud – 897

Nem tud – 104

Kinek hány gyereke van:

1 gyerek – 163

2 gyerek – 158

3 gyerek – 104

4 gyerek – 59

5 gyerek – 29

6 gyerek – 10

7 gyerek – 2

Nincs gyereke, de nő – 108

Magyarok – 625

Német – 82

Román – 73

Olasz – 64

Horvát – 71

Szerb – 70

Szlovák – 29

Bulgár – 4

Orosz – 3

Török – 3

Cseh – 2

Milyen katonák voltak

Honvéd – 585

Közös – 363

Landwehr – 63

Első honvéd gyalogezred – 213

Kettes honvéd gyalogezred – 6

Hármas honvéd gyalogezred – 198

Négyes honvéd gyalogezred – 78

17. gyalog honvéd ezred – 72
19. gyalog honvéd ezred – 9
29. gyalog honvéd ezred – 7
Ausztriai landwehr 1. – 4
Landstrum nom. 156. – 2
Kájzer jéger³² nom 4. – 48
Jéger batalion³³ 26. – 5
Közös gyalog ezred nom. 2. – 5
Közös gyalog ezred nom. 7. – 1
Közös gyalog ezred nom. 8. – 2
Közös gyalog ezred nom. 17. – 1
Közös gyalog ezred nom. 25. – 4
Közös gyalog ezred nom. 27. – 2
Közös gyalog ezred nom. 46. – 156
Közös gyalog ezred nom. 52. – 1
Közös gyalog ezred nom. 60. – 39
Közös gyalog ezred nom. 61. – 32
Közös gyalog ezred nom. 62. – 2
Közös gyalog ezred nom. 70. – 89
Közös gyalog ezred nom. 76. – 6
Közös gyalog ezred nom. 86. – 15
Közös gyalog ezred nom. 87. – 4
Közös gyalog ezred nom. 96. – 1
Közös gyalog ezred nom. 97. – 6
Közös gyalog ezred nom. 100. – 1

Ilyen ezredbeli emberekkel töltöttük szomorú fogságunkat Scandinában 1915. szeptember hó 24-től

Írtam 1916. február 9-én, Sckandinóban

³² kaiserjäger, császárvadász

³³ Jäger Battalion, vadász zászlóalj

Egy századba ennyien voltunk:

- 1: szak. Szilágyi Imre, Balmazújváros
- 2: honvéd Szabó József, Balmazújváros
- 3: Béres Mihály, Balmazújváros
- 4: Mile József, Budapest
- 5: Rácz Sámuel, Püspökladány
- 6: Varga Mihály, Debrecen
- 7: Szenka György, Hajdúdorog
- 8: tizedes Hegedűs Pál, Érvasad
- 9: Juhász Imre, Félegyháza
- 10: Rigda Mihály, Szentimre
- 11: őrv. Czibere Lajos, Nádudvar
- 12: Bugyik Bálint, Csökmő
- 13: Szigeti János, Zsáka
- 14: Szabó Gyula, Kismarja
- 15: Juhász Lajos, Hajdúböszörmény
- 16: Takács József, Szentmárton
- 17: Balog Lajos, Szentjános
- 18: Bokor Imre, B. balyok
- 19: Székely László, Gáborján
- 20: Vitényi Sándor, Hajdúnánás
- 21: Olasz Pál, Váncsod
- 22: Csordás Gábor, Vekerd
- 23: Lovász Sándor, Hajdúnánás
- 24: Mile Gyula, Szerep
- 25: B. Nagy Lajos, Szovát
- 26: Mészáros Sándor, Szovát
- 27: őrv. Ilide István, Monospetri
- 28: Indrikó Pál, Székudvar
- 29: Nuczás László, Szunyogd
- 30: Ilika Illés, Újszentanna
- 31: Tripon György, Körösfekető
- 32: szakaszvezető Nagy Sándor, Szentimre
- 33: Jakab János, Rosie
- 34: Nyercse Miklós, Gyegyesen
- 35: Gules János, Kozmaalmás
- 36: Gázsa Gábor, Vársonkolyos
- 37: Demlyá Péter, Kövesd
- 38: Grósz János, Vércsorog
- 39: Kele Albert, Végvár
- 40: Deák Sándor, Vámospércs
- 41: Botos Lajos, Derecske
- 42: Baricsa József, Végvár
- 43: Viszkóly Mihály, Körösfekető
- 44: Czeglédi Gyula, Bajom
- 45: Zsurka András, Körösfekető
- 46: Mátizs Bálint, Debrecen
- 47: Fekete Demeter, Füzesgyarmat
- 48: Varga Lajos, Diószeg
- 49: őrv. Erdélyi Sándor, Nádudvar
- 50: Vida Imre, Nádudvar
- 51: Nagy Antal, Nádudvar
- 52: Papp Sándor, Nádudvar
- 53: Kovács Antal, Nádudvar
- 54: Kerékjártó Lajos, Nádudvar
- 55: K. Nagy Sándor, Füzesgyarmat
- 56: Egri Imre, Tetétlen
- 57: tizedes Szűcs Imre, Bakonszeg
- 58: Tús Péter, Felsőpatak
- 59: Czaván György, Újbártfalva
- 60: Drucza János, Újbártfalva
- 61: Hoczopán Szilárd, Esküllő
- 62: Barabás Mihály, Kapucs
- 63: őrv. Aranyos József, Szalacs
- 64: Jakab János, Érvasad
- 65: Bora József, Nagyléta
- 66: Szirma János, Nagyléta

67: M. Nagy István, Nagyléta	82: Józsa István, Zsámbok
68: Papp Antal, Nagyléta	83: Ivicsics Ignác, Dány
69: szakaszvezető Molnár János, Diószeg	84: őrv. Tóth Imre, Dány
70: őrv. Molnár Gábor, Diószeg	85: Zednik Frigyes, Budapest
71: Sakhermaier István, Budapest	86: őrv. Molnár István, Krassófüzes
72: Szemenyei József, Csorvás	87: Szablics János, Bárdos
73: Szimhart Simon, Budapest	88: Portörő János, Csokap
74: Sebők János, Budapest	89: Csúba Sándor, Tóti
75: Duka János, Budapest	90: Balogh Sándor, Szentimre
76: Szarka Sándor, Varkó	91: Hadadi Sándor, Szentimre
77: Tussó József, Varkó	92: Cs. Varga Mihály, Szoboszló
78: Pintér Pál, Varkó	93: Fábrián István, Keresztes
79: Simon János, Gödöllő	94: Fábrián József, Biharkeresztes
80: Sózsa János, Zsámbok	95: Csizmadia Sándor, Derecske
81: Szabó Mihály, Zsámbok	96: Juhász Tamás, Püspökladány

4. kép. Székely László beretvája, amely megjárta az első világháborút is

Pogány Imre

Pogány Imre 1883. október 30-án született a Bihar megyei Asszonyvásárán. Foglalkozását tekintve földműves volt a háború előtt és után is. Halálának dátuma ismeretlen, de szülőfalujában van végső nyughelye. A család visszaemlékezése szerint gyermekeinek sokat mesélt a háborúról, mely történetek a naplóval együtt generációról generációra öröklődnek.

Pogány Imre előbb az oroszok ellen harcolt, majd az olasz frontra került, ahol részt vett az első, a második és a harmadik isonzói csatában, mielőtt hadifogságba került. Nolában töltötte hadifogságát 1916. július 11-ig. Ekkor Padovába szállították, ahol 1917. június 18-ig volt. Innen Szicíliába vitték, Vittoria városába, ahová június 20-án érkeztek meg. A napló végén, ceruzával beírt bejegyzés szerint 1919. július 7-én Kütahya város kórházát is megjárta. Kütahya Törökországban, Nyugat-Anatóliában van, az odakerülése körülményei ismeretlenek, mint ahogy azt is homály fedi, mikor és hogyan tért haza szülőfalujába.

A napló 13 cm x 8 cm-es füzet, oldalai számozatlanok. Összesen száz oldalból áll, lapjai végigírva, oldal kihagyása nélkül. A szöveget egy-két rajz töri csupán meg. A napló állapota szinte szakadásmentes, jól olvasható, a fedőlap és a kötés jó állapotú. Jelenleg Darabont Csenge Éva (Székelyhid) és családja tulajdona.

5. kép. Pogány Imre időskori képe³⁴

³⁴ A fénykép eredetije Darabont Csenge Éva és családja tulajdona

Pogány Imre naplója

Írtam 1915–16-ban.

Elindultam Debrecenből január 28-án. Indultam harcba másodjára³⁵, mentem 5 nap meg 5 éjjel és akkor kiszálltunk egy állomásnál. Kaptunk ott egy teát és onnét mentünk egy kis városba. Ott beszállottunk egy kis szállodába és ott megháltunk egy éjjel. Itt úgy feküdtünk egymáson, mint a birka a hodályba, mert igen szoros volt a hely. Másnap reggel összeszedtük a jó komáinkat és vettünk egy kis rumot és megittuk. Ekkor vettünk egy pár zsemle is és megettük, hogy könnyebben mehessünk a hosszú útnak, mert még itt együtt voltunk Giczei Imre, Csorjány József, Jakó József és Lakatos Imre. Vettünk az útra egy fél liter rumot és egy pár szivart. Úgy gondoltuk, már nem jutunk többet haza, mert már elment tőlünk a jó világ. Eljött reggel az az óra hogy fergáterung³⁶ lett és indultunk a nehéz utunkra. Reggel nyolc órakor innen el is indultunk, és mentünk akkor nap vagy 39 km-t. A nehéz nap agyontréningol³⁷. Igen nehéz volt a hátizsák, amiben volt ekkor négy konzerv, három öltő fehér ruha, egy porció cibak³⁸ fél liter pálinka, három lábravaló, három komiszkenyér³⁹, két törölköző, egy hóing, kétszáz töltény, egy pokróc, egy pár bakancs, egy fegyverderékszíj. Ez egy bakának a felszerelése, amit kell napról napra éjjel-nappal hordani és elég megtenni vele naponta harminc kilométert.

Háborús időben menetelésre megteszi a jó és a rossz út is. Mindig mentünk egy országúton és igen nagyon sokan kiálltak a nagy nehéz marsalásba⁴⁰. Mindig bíztattuk egymást, hogy ott meghálunk abba a faluba, mert már a nap az ég szélén volt, mikor odaértünk. De bizony mi nem maradtunk itt, hanem kaptunk egy kis kosztot tíz perc pihenőt és merítettünk egy kulacs vizet, meg egy kicsit falatoztunk. Onnét indultunk útnak, mert igen hideg volt és nekünk a menetelés miatt nagyon melegünk volt, így nem maradhattunk tovább. Mentünk este tíz óráig egy másik faluba, ahová bementünk és ott az utcán leültünk, hogy elkvártélyoznak⁴¹ bennünket. Mivel nagyon melegünk volt, így a hidegben nagyon felfáztunk, mert csak nagy sokára helyeztek el bennünket. Kezdtünk már bosszankodni, mert szomjasak és éhesek voltunk és emellett nagyon fáztunk.

³⁵ A napló végén található bejegyzés szerint 1914. október 15-én megsebesült. Jelen napló 1915. január végén kezdődik, tehát Pogány Imre már hamarabb is szolgált a harctéren, csak sebesülése miatt hagyta el azt néhány hónapra. Erre utal a kezdés is, hogy másodjára indul harcba, illetve a napló írását is ettől az időponttól kezdte.

³⁶ Vergatterung: sorakozó

³⁷ 'Elfáraszt', 'kifáraszt' értelemben használja Pogány Imre

³⁸ A német Zweiback elferdített, magyarosított változata, kétszersültet jelent.

³⁹ sótlan katonakenyér

⁴⁰ Marschieren: menetelés

⁴¹ Quartier: szállás, elszállásolás

Az utcán nagy víz folyt, mentünk volna oda inni, de nem engedték, mert azt mondták, bajunk lesz attól a víztől. Ezután bementünk a kvartéjba és ott ittunk jó vizet a kútból. Itt megkaptuk a vacsoránkat, de nemigen volt kedve menni senkinek érte a vacsoráért. El voltunk ázva, engem a hideg is kivert. Akkor éjjel egy kis házban voltunk nyolcan, a hely igen szoros volt. Úgy feküdtünk le a földre, mint a koszos malacok, egymáson voltunk, mégis majd megfagytunk. Így pihentünk egy pár órát, és akkor szóltak, hogy felkelni, mert megyünk tovább megint. Elindultunk, mentünk a faluvég felé. Ott kaptunk egy kenyeret az útra, majd fergáterung lett és marsoltunk tovább. Megint mentünk harminc kilométert, ekkor volt éjjel tíz óra, ekkor kvártélyoztak el bennünket.

Egy kis szobába voltunk, benne egy sifon és egy kályha. A kályhába ' tüzet raktunk és levetettük a bakancsot, megszárogattuk a kapcát és a lábunkat befagygyúztuk. Húztunk száraz kapcát a bakancsba és a jó melegbe ' felöltöztünk, úgy pihentünk le egy óra hosszát. Itt már úgy aludtunk, mint a nyúl, éberem, mert már itt nagyon hallott a tizen-nyolcas és a harminc és feles. Az ellenségtől nem messze voltunk, mert a kis fegyver ropogása is oda hallott. A gépfegyver hangja is hallott, ekkor már nagyon izgatottak voltunk, így nemigen tudtuk ezt a pár percet sem megpihenni. Eljött reggel az az óra, hogy indultunk szomorú utunkra, ki a harcmezőre.

Ekkor már minden percen közeledett a halál, mert mikor kiindultunk a városból és nagyon sok sebesült bajtárs jött visszafele. Mi kérdeztük őket, hogy messzi van-e még az ellenség? Erre azt felelték, hogy nem nagyon messze van, és még mindig visszafelé vonulnak. Az a nagy baj, hogy nagy hó van, és nem lehet még egy kis fedezéket sem csinálni magunknak. Csak összekaparunk magunknak egy kis havat, de azon átjön a golyó, ezért sok ember megsebesül, sok meghal. A fagyos földbe nem tudunk dekungot⁴² ásni, hogy védjük magunkat a golyó ellen, azért kaparunk össze havat. Amellett ülünk, mint a fogolyadarak a hóba. Csak a fejünk látszott egy kicsit. A köpenyünkön van felül a fehér hóing, így csak a sapkánk barnáslik egy kicsit a hóban. Innen tudja az ellenség, hogy mi lehet ott, ami barnáslik, és csak gondolja, hogy itt a hős magyarok vannak. Az ellenség próbálkozik vele, hogy elfognak bennünket, de nem sikerült nekik. Ágyútűz közé fogtak bennünket, de a mi hadvezetőségünk észbe kapott, megcurikkoltunk⁴³ és menekültünk az országút mellett az árokba. Ebben igen nagy hó volt, így volt egy kis takarásunk. Ez egy csúnya hely volt. Az árokban, ahol mentünk sok és magas gyökér volt. Az úton találtunk egy hidat, ami alatt átmentünk, majd visszaugráltunk az árokba, amiben nagy hó volt, csak azon vettük észre, hogy beleszakadtunk

⁴² Deckung: ásott fedezék

⁴³ Zurück: visszavonulás

egész kötésig a hóban. Az alatt meg víz volt, de olyan hideg, hogy majd megfagyunk. A hó alatt nem fagyott meg a víz és a bakancsunk is telement, míg lementünk ezen a csúnya helyen. Mikor onnét kiértünk, akkor meg olyan havon gázoltunk, hogy majd belefűltünk, és nagyon elmaradoztunk egymástól, mert nehéz volt menni a hóban. Mintha ez nem lett volna elég, megint volt előttünk egy akadály. Mikor megláttuk, csak borzadtunk bele, olyan egy nagy víz folyt előttünk. Mikor odaértünk, csak néztünk egymásra, hogy menjünk át rajta, mert nagyon sebesen folyt. Volt a folyón keresztül vagy három vagy négy darab fa, de azokat nagyon lebegtette a víz. De csak át kellett menni rajta, így levettük a fegyvert a vállunkról és azzal támaszkodtunk, hogy el ne vigyen a víz bennünket és úgy mentünk át rajta egyenként.

A túlparton volt egy kis falu, ott bementünk egy olyan házba, hogy azon se ajtó, se ablak nem volt. Fele a cúgnak⁴⁴ felment a padlásra, fele pedig lenn maradt és vártuk a további parancsot. Azt hittük, hogy itt fogunk háltni, de bizony megfagyunk volna, mert hidegebb volt bent, mint kint az ég alatt. A kapitány úr ezt nem találta jónak, így nem javasolta ő sem, hogy ott maradjunk. Mondta nekünk, hogy később át fogunk menni egy másik faluba. Megkértük a kapitány urat, hogy kicsit aludhassunk itt, pedig olyan hideg volt, hogy majd megfagyunk. Muszáj volt itt lennünk, hogy az ellenség meg ne lásson bennünket, hogy merre megyünk, mert azonnal lőttek bennünket az ágyúval. Nekünk is volt itt vagy négy ágyú felállítva és mindig azt kereste az ellenség, de azután mi átmentünk onnét egy másik faluba. Amíg mentünk, olyan nagy hó volt, hogy sok helyen majd belefűltünk és menet közben is nagyon esett meg hideg szél fűjt. Átértünk egy másik faluba és ott megháltunk éjjel egy háznál. Én ott is csak a padlásra szorultam, ahol nem volt egy szál szalma sem. Zsindelytetejű ház volt, de hidegebb volt a padláson, mint kint az ég alatt. Leterítettem a pokrócot magam alá, a hátizsákot a fejem alá tettem, a sátorlappal meg betakaróztam és úgy aludtam egy kicsit. De bizony igen nagyon megfáztam, így felkeltem és leszálltam a padlásról. Kimentem és olyan szép tiszta idő volt meg olyan zúzmarások voltak a fák, mint akárcsak nálunk a cseresznyefa. Aztán olyan hideg lett reggelre, hogy majd megfagyunk, mikor ment a szekér az úton, úgy füstölt, akárcsak a vonat. Sok bajtársnak megfagyott a lába, olyan hideg volt.

Reggel itt megittuk a kávé, utána megkaptuk az egy napi faszolást⁴⁵ és mikor megkaptuk, azonnal fergaterung lett és megindult a kapitány úr a század előtt és vezetett bennünket a falu háta mögött kifelé egy igen csúnya hegyes völgyes nagy dombnak. Oda mentünk fel dekungot csinálni, de még felmentünk, majd belefűltünk a nagy hó-

⁴⁴ Zug: szakasz, menet, vonulás

⁴⁵ Fassen: fog, elfog, megragad, katonai használatban ruházatot, élelmet vagy municiót vesz magához

ban és onnét megint mentünk tovább lefelé, egy csúnya kis cserjés erőben. Itt voltak olyan nagy hóval teli gödrök, amiket csak akkor vettünk észre, mikor beleszakadtunk egész kötésig. Sokszor csak a jó atya őrzött meg bennünket a nagy hóba, hogy bele nem fúltunk. Ez az erdő igen csúnyán össze volt áskálva még hó nem volt, és most, hogy mindenütt egyenlő sima volt a felszín csak a jó atya segített meg bennünket hogy ki tudtunk innen menni egy kimagasló dombra. Ott kétfelé kapartuk a nagy havat és ott csináltunk piramétát⁴⁶, így lett igen jó meleg és itt kaptunk egy kis kosztot. Letettük a hátizsákot és leültünk rá és hozzáfogtunk enni a jó melegen. Mikor végeztünk az evéssel, akkor hozzáfogtunk levelet írni. Mikor megírtuk, akkor két cúg elment vissza a faluba, a többi meg elment a degungot ásni. Mi hordtuk hozzá fel a deszkát, meg jó erős fákat tetőnek, és itt dolgoztunk estig. A degungra azért kellett tető, hogy ha esik, legalább ne ázzunk meg. Vittünk még fel bele szalmát is, hogy alábújjunk, meg ne fázzunk, mindezekkel naplementére készen voltunk. Akkor felvettük a hátizsákot és leültünk a degungba, mert igen el voltunk fáradva. Alig ültünk ott egy óra hosszágig és olyan hideg szél kezdett el fújni, hogy majd megfagytunk. Ekkor a hó is kezdett már esni és akkor kaptuk a parancsot, hogy menni kell előre, mert az ellenség már vonult visszafelé és mi meg mentünk utánuk egész éjjel. Akkor hajnal felé elértünk egy kis falut és mi ott lelágeleztünk⁴⁷ és itt voltunk rezorvába⁴⁸. Egy század egy iskolába, két hétig ott voltunk és onnét jártunk egy kilométerre felderíteni egy nagy erdő alá. A szolgálat itt nagyon nehéz volt, mert nagyon közel volt az ellenség tőlünk, és onnét meg minden éjjel fel kellett kísérni a tarktirokat a setlügba⁴⁹, mikor vitték a vacsorát. Másodmagammal mentem egy nagy magas dombra, amíg mentünk, olyan nagy hó volt, majd belefúltunk. Nagyon sok bajunk volt, míg felmentünk, mert vagy tízszer leesett a lóhátáról a kokiszni⁵⁰.

Mire visszaértünk, akkorára majdnem megvirradt. Így összesen nem aludtam egész éjjel egy óra hosszát, mert mindig poszton kellett állni, hogy az ellenség meg ne támadjon bennünket. Ők is küldtek ki patrúgokat⁵¹, de mi mindig észrevettük és bekerítettük őket, azok megadták magukat. Ezután bekísértük őket a batalinz kommandóhoz⁵² és itt voltak egy éjjel és másnap meg kísértük őket tovább az iskolából. Mi kint voltunk felde-

⁴⁶ A szövegekörnyezet alapján valószínűleg tartom, hogy hóból emelt építmény, amibe be tudtak húzódni, így védve voltak a szélről és a kinti szélsőséges hőmérséklettől.

⁴⁷ Letáboroz, megpihen

⁴⁸ Reserve: Tartalék

⁴⁹ Teherhordó állatokat kísért fel az állásokba, jelen esetben lovakat. (tragfahig=teherhordó+tier=állat)

⁵⁰ Láda

⁵¹ Patrouille: járőr

⁵² Battalion Commando: zászlóalj parancsnokság

ríteni egy erdőben, egy igen szép, lombos fa alatt feküdtünk, és egyszer csak azt vettük észre, hogy közénk esett egy gránát. Szerencsénk volt, hogy nagy hó volt és közel volt egy mély, 2 méteres árok, abban nagy víz folyt. Estig itt voltunk fedezékben, de majd agyonvert a shrapnel meg a gránát. A többi bajtárs benn volt az iskolába', az ellenség odalőtt vagy két gránátot, és csak a jó atya tartotta meg őket, hogy rájuk nem dőlt az épület, mert az ablakkeret mind kihullottak, még a fal is meghasadt, mikor egy nagy gránát leesett. Már azt hitték, hogy rájuk rogy. Tudtuk, hogy nem jónak a jele, hogy közénk lőttek, mert akkor mi is támadunk. Ez csakugyan beteljesült, mert egész éjjel keresztük az ellenséget egy csúnya fenyves erdőbe'. A hó úgy esett, hogy alig láttunk menni, a gallyak meg majd kiverték a szemünket. A következőket mondogattuk magunkba: „Sűrű erdő közepébe laktanya, engem babám ne várjál haza soha”

Eljött az a reggel, amikor összetalálkoztunk az ellenséggel, már csak azt vettük észre, hogy úgy csengetnek közénk a dumdum golyóval, akárcsak a kis béresek. Olyan fegyvertűz volt, hogy alig hallottunk, mert még a fenyőfán is volt géppuska és onnan is lőttek bennünket. Azt hittük, hogy itt egy ember sem marad életben. Sok bajtársunk meghalt ebben az erdőben, itt halt meg Gulyás Imre is. Már csak akkor kaptunk észbe, mikor már körülfoztak bennünket és kiáltják hogy „hujá”! Alig tudtunk megszabadulni, annyian voltak, mint a csirke. Itt meghalt két hadnagy, megsebesült két kapitány, Lengyel meg Nyárfás. Nem volt már egy komedás⁵³ sem, de azért csak megsegített a jó isten bennünket, hogy elmenekültünk közülük. Csak a sebesülteket fogták el. Engem is megfogott vagy három muszka, ahogy mentünk visszafelé. Az erdő nagyon sűrű volt, és ahogy megfogtak, azt hittem, hogy itt kell meghalni, de mégis megsegített a Jó Isten, meg én is segitettem egy kicsit magamon. Ahogyan megfogták a hátizsákot, én megfordítottam a fegyver tusát és egyet szájba vágtam. Ekkor elszaladtam és a többi kiabálta, hogy „dóle puska magyar” és azért nem lőttek utánam egyet sem. Megsegített a Jó Isten ebből a nagy golyózáporból, pedig ekkor már voltam vagy négy ütközetben, de csak úgy borzadt az ember ebbe a nagy golyózáporba.

Ezután Bereznére⁵⁴ mentünk és itt voltunk egy nap. Itt kaptunk egy komedást és egy főhadnagyot. Naplemente fele istentisztelet volt és innét mentünk át egy szomszéd faluba, ahol elhelyeztek bennünket. Felküldtek bennünket egy nagy padlásra, ahol le-tettük a hátizsákot. Én még le akartam menni, de sötét volt, és ahogy leléptem, fejfel előre leestem egy színbe, ahol sok ló volt. Azok közé estem és azért nem lett semmi

⁵³ Kommando: parancsnok, parancsnokság

⁵⁴ Város a mai Ukrajna észak-keleti részén, a Fehérorosz határ közelében

bajom, legyen hála a Jó Istennek. Itt voltunk két nap és én csak fekiüdtem. A harmadik nap kaptuk a parancsot, hogy a négyes honvédeket megtámadták és menni kellett a rezorvának segíteni, mert már akkor kiverték a stelungból⁵⁵ őket. Nekünk meg vissza kellett foglalni, de ez sok áldozatba került, igen sok halottunk lett, mire oda jutottak a stelungba, mert úgy jött ránk a golyó meg a masevever⁵⁶ akár csak az eső. Mégis menni kellett, de bizony sokan megtanultunk imádkozni, mert nagy veszélyben voltunk még odajutottunk a stelungba.

Az ütökzet éjjel volt úgy éjféltájba' és csak mentünk, de bizony már mire odamentünk, már elfoglalták a muszkák a jobb szárnyat és egy dekungba voltak. Én, ahogy mentem elöl, belementem a dekungba, olyan nagy sár volt benne, hogy majd belefűtünk. Én jobbra tértem ki, hogy talán nem lesz olyan nagy sár. Ahogy mentem, csak azon vettem észre, hogy itt már muszka van. Mondtam neki, hogy menjen arrébb a jobb szárny felé és akkor mondja nekem, hogy ruszki. Én ekkor nagyot néztem és már azt hittem, na már csak itt kell meghalni. Megfogtuk egymást, és ő mondja, hogy „rúsi” de én nem szóltam semmit, hanem csak ugrottam volna. Én bizony hanyatt estem, és ő meg odaugrott és felállított, de azért nem bántott engem. Aztán arrébb jöttem, és ott már nagyon kezdtek löni elöl is, hátul is, és én leültem a sárba, és így voltam egész reggelig. Annyi halott volt rajtam, hogy alig bírtam. Mikor megvirradt megolvastam vagy negyvenet kívül, de az árok meg tele volt halottal. Itt voltunk úgy dél feléig és akkor kezdtek bennünket bekeríteni, de nem sikerült nekik, mert a mi tűzéréségünk közéjük lőtt az ágyúval. Úgy hányt a felfele őket a gránát, csak úgy repültek a levegőbe, és mi addig menekültünk visszafelé, de olyan nagy víz volt a futóárokba, hogy kötésig ért, a jég meg vastagon volt rajta és majd megfagyunk. Meg aztán csak úgy lőttek bennünket, és aki felveti a fejét, azonnal meglövik. Mihelen Anti itt halt meg, és bizony sok bajtársunk fekiüdt az árokba halva. A helyzet itt nagyon súlyos volt. Innen elmentünk egész a Kárpátokba és itt voltunk vagy három hétig a muszkákkal szembe', de egyszer csak azon vettük észre, hogy csak az üres stelung maradt. Ezután mentünk utánuk 15 nap, és sehol nem találkoztunk velük. Csak úgy találtunk vagy tízet, vagy ötöt-hatot, hogy mentek elöl a falvakat kiputrálozni⁵⁷, és ott a házakban fogtak el egy néhányat, és jöttek ők is velünk. Egy kis városba értünk, ahol vagy három nap voltunk. Itt kaptunk egy újabb parancsot, hogy elindulunk visszafelé, mert jön egy mars. Azt hittük, hogy az elé megyünk, de bizony nem így történt, mert az olaszok ellenünk fordultak. A marssal

⁵⁵ Stellung: állás, jelen esetben harcállást jelent

⁵⁶ Maschinengewehr: géppuska

⁵⁷ A szövegkörnyezet alapján: kikémleni, járőrözni, megtisztítani az ellenségtől

Galícia szélén találkoztunk, Vidrányon, pünkösöd előtt való nap⁵⁸. Itt voltunk két nap, istentiszteletet is tartottunk és május 25-én indultunk visszafelé⁵⁹.

Izbugyaradvány⁶⁰-on ültünk vonatra 16 alagúton mentünk keresztül. Május 29-én szálltunk ki a vonatból, Oberdrauburg⁶¹-ban. Ezután keresztül mentünk az Alpokon, egészen Karintia határáig, ahol rezervába⁶² voltunk egy hegyoldalon. Itt sok havat láttunk. Június 4-én és 13-án voltam először patrulba⁶³ egy Magi nevű kadéttal. Tizenötöd magammal iszonyú sziklákon mentünk keresztül egy híd erősséget kikémlenni. Innen elmentünk egy másik frontra. 14-én hét óra hosszat mentünk nagyon nehezen felfele út nélkül, itt egy helyen két ember magasságú hó volt. Június 16-án este mentünk először stelungba⁶⁴. Egy iszonyú meredek hegy tetejére jutottam, ahol mindig nagy köd vagy eső volt, de még olyan hideg, hogy egész nap s egész éjjel reszkettünk. Még július 2-án és 3-án is esett a hó és olyan szél volt, hogy a degung tetejéről még a követ is lehordta. Egész nap és éjjel mindig tüzeltünk, mert nagyon hideg volt. Július 5-én⁶⁵ reggel lett először nagy ágyúharc. Egy nagy hegy tetejéről akartuk leverni az olaszokat, de nem sikerült másnap, igen nagy fegyvertűz lett. Itt halt meg egy bajtársam. Ezután kisebb fegyver tűznél egyéb nem volt, néha egy-két ágyúlövés. Egészen 30-ig⁶⁶ volt ez így, amikor megkezdték az ágyúzást az olaszok, amit a mieink azonnal viszonztak. 31-én délután 3-kor lett a támadás, akkor mentünk fel a cúggal a hegyre szép tiszta időben, de igen nagy fegyver- és gépfegyvertűz közt. Ott voltunk 2 nap és 2 éjjel, ez idő alatt lett 3 halott és 7 sebesült. Mind a két nap volt támadás, de visszavertük őket. Itt gördült le 3 ember a hegyről egy magyar és két olasz. Az egyik olaszt el is fogtuk, ez nem halt meg. Augusztus 5-én esett a hó a hegyen, de még a völgybe akkor is volt tavalyi is elég. Augusztus 6-án mentünk egy iszonyú magas kősziklacsúcsra, ahol 15 lépésre voltunk az ellenségtől.

Augusztus 7-re borzasztó ágyútűzzel árasztottak el és mindig hányták a kézi bombát közénk. Itt sebesültem meg. Augusztus 25-én lejtöttem a hegyről egy kis faluba. Itt ki lett vágva a kezem, egy hétig voltam itt, majd innét elmentünk egy másik fa-

⁵⁸ 1915. május 22.

⁵⁹ El az orosz frontról, az Antant oldalán hadba lépő Olaszország ellen

⁶⁰ Településrész a mai Szlovákiában. Jelenleg Laborcaradvány község településrésze, korábban önálló falu volt. Az Eperjesi kerület Mezőlaborci járásában található.

⁶¹ Város Dél-Ausztriában, a jelenlegi olasz-osztrák határ mellett terül el.

⁶² Tartalékban

⁶³ Őrség, járőr

⁶⁴ Harcállás

⁶⁵ Az első isonzói csata 1915. június 23-tól július 7-ig tartott.

⁶⁶ A második isonzói csata 1915. július 18-tól augusztus 3-ig tartott.

luba Rattendorfba⁶⁷, ahol kórházban voltam szeptember 25-ig. Innen mentem vissza a századhoz, de már akkor elment a 3. század és be lettem osztva a 7. századhoz. Rattendorfban és itt volt egy földim, Kiskerekibe való Márkus Johan. Igen jó barátok lettünk és itt voltunk 3 nap, majd innen mentünk tovább szeptember 28-án. Egy nap alatt átértünk Hermago⁶⁸-ba, ahol szeptember 30-án szálltunk vonatra és indulunk Nabrezina⁶⁹-ba. Október 6-án egész nap mentünk borzasztó sárba és esőben a lágérplaczig⁷⁰. 3 nap múlva mentünk fel a Doberdói-fennsíkra egy igen veszélyes helyre. Itt a vizet lóháton hozták utánunk, mert ezen a vidéken nincs kút. Ami van is, esővízzel van tele, ami a háztetőről csatornán folyik bele és azt isszák. A terület egy szóval járhatatlan, úgy néz ki a kő a földön, mint ahol egy nyáj juh hever⁷¹. Október 19-én⁷² mentünk erre a frontra, iszonyú ágyú- és fegyvertűzbe voltunk, míg felmentünk és itt maradtunk egy dolinába. Innét felmentünk 21-én a stelungba a legnagyobb veszedelembe a déli órákban. Még mentünk a futóárokba, annyi volt a halott meg a sebesült, hogy alig tudtunk felmenni tőlük, mert már akkor be voltunk kerítve az ellenséggel és a bal szárnyán már akkor elfogtak 24 gyereket és elfoglalta a helyüket az ellenség. Masingevert állítottak fel oda és mindig lőttek ránk, míg felment a rezorva és nagyon sok veszteség volt, míg felmentünk. Az 57 tagú cúgból csak 7-en maradtunk. Ezután 5-en visszamentek municióért, és csak én és Markus Johan maradtunk itt. Négy bajtársunk meghalt, estig egy dekungba voltunk, de ott is a gránát majd agyonvert bennünket. Nehezen vártuk, hogy este legyen és 21-én este bekerítettek bennünket és elkísértek Olaszországba. Egy hétig voltunk megfigyelés alatt sátorba'. Többféle ezredből voltunk itt együtt kb. 3000-en voltunk. Itt vonatra ültünk két nap és 3 éjjel mentünk befele az ország belsejébe, Nolába⁷³, ebbe 'a városba' voltunk 140-en.

Pogány Imre hadifogságban írt versei

1916: szép karácsony első napján az ebédünket azért megjavították. Minden ember kapott egy darab szafaládét, ehhez volt egy kis paprikás lé. Nekünk ám ez is nagyon jó

⁶⁷ Osztrák település a mai olasz–osztrák határ közelében, Dél-Ausztriában.

⁶⁸ Hermagor: település Rattendorf mellett.

⁶⁹ Nabrezina, település Olaszországban, Triest tartományban.

⁷⁰ Lagerplatz, táborhely

⁷¹ A területről érdemes megemlíteni, hogy karsztfensík, igen vékony földréteggel. Fedezék ásására jóformán alkalmatlan, a katonák csak robbantva tudtak védelmi állásokat kialakítani. A mészkódomságokra jellemző vízhiány – mint a visszaemlékezésekben látjuk – igencsak megnehezítette a katonák dolgát, valamint a 500-600 méter magas, meredek hegyoldalak és a 2000 métert is elérő hegycsúcsok sok megpróbáltatást okoztak honvédeinknek.

⁷² A harmadik isonzói csata 1915. október 18-tól november 3-ig tartott.

⁷³ Nola, település Dél-Olaszországban, Campania tartományban.

volt, mert a menázsink⁷⁴ legalább egyszer változott. 2. napján már csak a rendes volt, délelőtt öreg kása délután húslé.

Karácsony első napján eső volt, de második nap már szép napfényes idő. Ekkor gondoltam, hogy írok unalmamban, bánatunkról és fogságomról.

*Szép karácsony első napján
magyar baka Itálián
gondolkozik el magában,
hogyan lehet az ő családja.
Addig addig gondolkozik,
szememből könny facsarodik.
De sok árva, de sok özvegy,
várhatja, hogy jön a hitves.
Mert a doberdói dolinába
jaj de sok apának ott van a sírja.
Október 20-21-én
éltünk igen nagy veszélyben lévén.
Gránát, srápnél gépfegyvertűz
igen sokszor közénk fűtött.
Hullott a sok magyar rakásra mindenütt,
mert a futó árok egymás után mindig ledőlt.
Gondoltam sokszor magamban,
a másik percben én leszek a sorban.
Menekülést gondolni sem lehetett,
a talján már végén bekerített.
Erősítés sem jöhetett hozzánk,
mert ágyútűzzel azt is visszatartotta.
Este 6 órakor jött az avizáció⁷⁵,
hogyan mindenütt ki kell dugni a fehér zászlót.
Megadtuk magunkat sírva, de hiába,
hisz ellenséggel egész körül voltunk zárva.
Ez a nap lesz ránk emlékezetes,
ha Jó Isten minket hazasegíthet.*

⁷⁴ Étkezés, katonai étkezés

⁷⁵ értesítés

*Elmondjuk majd családjainak,
hogy hogy értük végét mi a háborúnak.
Mennyit szenvedtünk, mennyit fáradtunk
és sokszor Istenhez fohászokdtunk,
mert itt megtanult imádkozni mindenki,
aki csak az életét kicsit félti.
Fogságunkban is sokszor imádkoztunk,
mert ott nem volt egyéb foglalkozásunk,
hogy segítsen haza az Isten mindnyájunkat
láthassuk mielőbb kedves családjainkat.*

Írtam 1916 febr. 3-án Itália déli részén, Nola városába'.

Magyar bakák búslakodva...⁷⁶

*Magyar bakák búslakodva szomorú fogságba.
Októbernek 21-én volt az a gyásznapi,
mikor tőled, kedves hazám, el kellett búcsúzni.
Szomorú rabságba' találom napjaimat
és remegve féltem az édes hazámat,
és benne szüleimet és a kedves családomat,
kiket nem védhetek meg szomorú fogságom alatt
többet soha, férjed.*

Írtam Márkuss János Kiskereki lakos, jó bajtárs emlékéül.

Az örömnapi

*Rózsaszínű hajnal hasad hazánkra,
mikor megyünk az utolsó útra.
Megtudják majd feleségünk, gyermekünk,
örömnapi lesz nekik, ha megérkezünk.*

*Feleségünk kijön az állomáshoz, ha a
vonat mivelünk majd berobog.
Minden asszony az ő férjét keresi,
Kit a jó Isten őrzött meg eddig is.*

⁷⁶ Eredetiben cím nélkül.

*Berobogott a vonat már mivelünk,
Kapitány úr parancsot ad minektünk,
minden baka szedje össze holmiját,
elértük már szép Debrecen városát
kapitány úr vezényszava felhangzik:*

*Katonáim egytől egyik kiszállni!
Szálljatok ki, kik fogságban voltatok
kik olasz rabságban hervadtatok.
Feleségünk, gyermekünk, hogy megláttak,
velünk együtt mindannyian zokogtak.
Ráborultak férjük, apjuk vállára,
mindannyian örömökbe zokogtak
Ne sírjatok feleségünk, gyermekünk!
A jó Isten maradjon csak mivelünk!*

*Ő segítsen ez után is bennünket.
Örüljünk, hogy megérkeztünk közétek.*

*Amióta elmentünk titóletek,
sokat voltunk a veszélynek kitűzve.
Mindannyian de sokat is szenvedtünk,
ti is itthon feleségünk, gyermekünk.*

*Hányszor voltunk a halálnak torkában
nehéz ágyúk, amikor megszólaltak.
Én istenem, hálát adunk tenéked,
hogy az életünket megőrizted.*

*Nehéz napok, meghasad a hajnal pírja előttem
Feleségem, de sokat vagy eszembe'.
Eszembe' vagy kislányoddal szüntelen,
éjjel-nappal és pirkadó reggelen.*

*Szomorúan nézek a fellegekre
mint nyugosznak a kősziklák tetejében
Elgondolom: hát én egyszer valaha
Nyugszom-e hű párom karjaidba.*

*Eszembe jut a kis árva gyermekem
Könnyeimmel áztatom fedezékem.
Rád gondolok, ha meg talállok halni,
ki tudja majd kislányomat felnevelni.
Ha ledülök fedeles stelungomba,
sóhajtásim elszállnak kis falumba.
Rá gondolok kicsi fehér házamra,
Rá gondolok elhagyott hű páromra.
Mosolyogva néz a nap a hegyekre
Hát én neked valamikor mosolygok-e
Szemedbe?*

*Mert ha itten olasz golyó eltalál,
nem lesz senki kis családom,
Ki gondoljon te reád.*

*Magas hegyről néztünk az ellenségre,
néha-néha lövöldözünk feléje.
Ők is lőnek viszont nekünk válaszul,
de még így is sokszor rátok gondolunk.*

*Szólhat nekünk az ágyú és a fegyver,
a szívünkben sem az ágyú sem a fegyver
Ki nem ver.
Kislányom s elhagyott
Hű feleségem, a szívemből sem az ágyú,
sem a fegyver ki nem ver.*

*Nehéz köd száll, eltakarja a hegyet
bánat nyomja az én hű szívemet*

*Bánatába azt gondolom meghasad,
feleségem, kislányom utánad
meghasad szívem.*

*Búbánatába, ha gondolok
elhagyott kis családomra
én Istenem te légy velem szüntelen.
Ne hagyjál elveszni itt engemet.*

*Őrizzél meg és vezérelj majd haza
ha majd eljön a békesség órája.
Hozd el immár azt a várva várt napot
hadd felejtsem el a sok bút bánatot.*

*Hadd felejtsem minden bút és szenvedést
Ne halljam már a haldoklók hörgését.
A haldoklók hörgését sebesültek nyögését,
ezt hallani már ez elég szenvedés.*

*Ne halljam már a fegyver ropogását,
Sem a gépfegyver kattogását!
Ne halljam az ágyúk bömbölését,
hadd felejtsek minden bút és szenvedést!*

*Hadd lássam meg feleségem, gyermekem
Kiket oly rég elveszettnek reméltem!
Hadd lássam meg, hadd öleljem keblemre,
kiket oly rég elveszettnek reméltem!*

*Én istenem, ima száll fel tehozád az ajkamról.
Őrizz engem minden veszélytől és haláltól!
Őrizz engem és kedves kis családom!
Legyél velünk éjjel-nappal és pirkadó hajnalon!*

*Én istenem, én teremtő jó atyám,
száll az ima az ajkamról tehozzád.
Őrizzél meg a veszélytől a haláltól engemet,
Odahaza feleségem s a gyermekeimet!*

*Van egy kis ház szegényes a környéke,
a kislányom játszadozik előtte.
Szomorúan néz a nap is le rájuk
Hogy nem tudják, hol van a kedves apjuk.
Kedves apa, aki őket csókolta,
többet talán nem is látják már soha.
A jó anya ki megyen az udvarra
Hogy megnézi, hol lehet a kislánya.
Hogy meglátja a kislányát játszani
a szeméből a bánat könnyezik.
Eszébe jut, nem gondolják szegények,
hol van apjuk, hogy árvaságra estek.*

*Szegény asszony megfordul és bemegy,
az asztalra nagy zokogva borul le.
Rá gondol elvesztett hű párjára,
én Istenem, milyen jó a gyermeknek.
Csak öröm és játék az ők élete*

*Csak öröm és játék az ők élete.
Bú és bánat nem sebezte szíveket.
Nem tudják még, mi a bú és szenvedés,
Nem tudják, jó apjokkal mi történt.*

*Hisz, ha éreznék a szenvedést, bánatot
kétszerezve lenne az én fájdalمام.
A kisgyerek bemegy a szobába,
rátekintnek síró édesanyjukra.*

*Szólnak hozzá – miért sír anyám, ha még lát,
jók vagyunk mi, megfogadjuk a szavát.*

*Nem veszeksziünk és nem bántjuk mi egymást
szeretjük mi anyukát és a jó apát.*

*Szavakra az anyának könny szökik a szemébe,
a kislányát felveszi az ölébe.*

*A csókjait rakja a kislányára szomorún,
néz kislánya szemébe
Majd megszakad a szíve keservébe.*

*A jó anya a kislányát hogy csókolja,
a kislánya könnyes szemmel néz rája.*

*Könnyes szemmel felkéri az anyát.
A jó Isten megsegíti a jó apánkat, jó anyukánk.
Imádkozzunk apánkért, a jó isten segítse!*

*Haza közénk a jó isten segítse,
Hozza közénk, hadd nevelje
a kis árva gyermekét.*

*Jó anyánk, hogy ne sírjon, bánkódjon,
hogy könnyítsen anyukán, hogy neveljen
Engemet, a kislányomat, jó apám
a jó Isten áldja meg!*

*A jó Isten legyen neki kegyelmes,
hogy ne érje semmi veszély sohasem!
Jöjjön haza és neveljen engemet,
hogy lehessen jó lánya szegénynek!
Jó anyukám, hogy ne sírjon utána,
a jó Isten őrizze meg a jó apámat!*

*A kislányomért rátekintek az úszó fellegekre,
amint úsznak nyugatra és keletre.
Eszembe jut a kis árva gyermekem,
Ölelem-é valamikor keblemre.*

*Ölelem-é valamikor keblemre,
és nézek-e mosolygó két szemébe?
Csókolom e kis ajkát és homlokát,
Látom-e kedves kis mosolygását?*

*Nincs az a perc az a nap előttem,
hogy a kislányom ne lenne az eszembe'.
Eszembe' van éjjel-nappal szüntelen,
Álmaimban is vele kell küzdenem.
Álmaimban látom őtet játszani,
ágyaikba' mosolyogva aludni.
Kint az utcán vidáman szaladgálni,
édesanyjuk térgyin lovagolni.*

*Reggel jókor amikor felébredek,
rátekintek a zöldellő hegyekre.
Elgondolom, amit láttam, álom volt,
a kislányom nincs mellettem itt sehol.*

*Pedig sokszor látni szeretném őtet,
hadd vidítsák az én bánatos szívem.
Elfeledném, amit látok és hallok,
nem emésztné a háború borzalma.*

*Én Istenem, imát mondok tenéked,
Őrizzél meg a veszélytől engemet!
Őrizzél meg öröme, egy kislányom
hadd öleljem őket a karjaimba!*

*Jó Istenem, te légy velük őrizd meg,
Ne vedd róluk le őriző kezedet.
Hanem őrizd örömeire anyjuknak,
aki úgysis nagy bánatok között hervad.*

*Énrám pedig hozd el a békés napot
Hadd felejtsek minden bút és bánatot.
Segíts haza kislányomhoz engemet,
hadd neveljem fel őket a nevedbe'.*

*Ne juttasd az árvaság kenyerére.
Hadd neveljem anyjuknak örömeire,
jó istenem, kérésemet hallgasd meg.*

*A fogságban Alkonyat száll a kékellő hegyekre,
rágondolok az én szülőföldemre.
Jaj, de messze estem tőled, szép hazám,
most érzem, hogy árva lettem igazán.*

*Szép Hazámmal elvesztettem hű párom,
Nincsen árvább nálam e nagy világon,
hogymily árva lettem, most tudom.*

*Hű párommal elvesztettem kislányom
E világon, csak én vagyok az árva.
Árva vagyok, mint a madár az ágon
Kinek fészket, szétrombolták a nyáron.*

*Én Istenem én teremtő, jó Atyám,
Látom-e még valaha a szép hazám?
Látom-e a szülőföldem, hű párom?
Nincsen, árvább nálam e, nagyvilágon.*

*A kislányom meglátom-e valaha,
vagy pediglen itt halok a fogságba?
Az én szívem azt suttogja, énnekem,
jó Istenem, megőrizel, engemet.
Én Istenem, eddig ha megtartottál,
fogságomból mielőbb szabadítsál!
Hadd lássam, meg, szülőföldem, hű párom!
Hadd felejtsem az én nagy árvaságom!*

*Ne szenvedtess soká a fogságomba!
Hadd öleljem a kislányom karomba!
Elégeld meg, Istenem, árvaságom!
Elégeld meg a szomorú fogságom!*

*Fogságomból szabadíts meg engemet,
Jó Atyám, én teremtő Istenem.
Árvaságom én Istenem, szakítsd meg,
segíts haza családomhoz engemet!*

6–7. kép. Pogány Imre felesége, Vajda Eszter és Julianna nevű gyermekük ⁷⁷

⁷⁷ A fényképek Darabont Csenge Éva és családjának magánarchívumában találhatóak.

8–9. kép. Pogány Imre másik két gyermeke: Piroska és Imre, aki a II. világháborúban esett el⁷⁸

A fogolyszemelés

*Magas ház az, ahol én hervadok,
Magas ház az ahol fogságban vagyok.
Fegyveres őr kívül, belül, mindenütt,
csak a gond, és bánat nekünk mindenütt.*

*Hogy ha néha az ablakon kinézek,
nehéz bánat nyomja az én szívemet.
Elgondolom, mikor leszek én szabad,
meddig hervadok a fogságban?*

*Eszembe jut, ha látok kislányokat,
eszembe jut a kislányom énnekem.
Hogy ha látok anyát a gyermekével
Eszembe jut az én hű feleségem.*

⁷⁸ A fényképek Darabont Csenge Éva és családjának magánarchívumában található.

*Nehéz gondok, nagy bánatok emésztenek,
én Istenem szabadítsál meg engemet!
Hadd lássam meg feleségem, gyermekem,
akiket én elvesztettem, most érzem.*

*Felejtesd el szívem minden bánatát,
hozd el rám az örömnnek, öröm napját!
Hadd örvendjen feleségem, gyermekem
vidítsd fel nagy bánatos szíveket!*

*Szabadíts meg és vezéreljél haza,
hadd lássam meg az én kislányomat,
kis falumat, kislányomat, hű párom
én Istenem, add vissza szabadságom!*

A búcsú

*Isten veled, Szülőföldem szép tája,
Isten veled, kis falumnak határa!
El kell menni messze földre énnékem,
tán sohasem látom meg a környéked.
Isten veled feleségem, kislányom,
elvesztettnek érzek már titeket.*

*Feleségem a kis árva gyermekem,
a Jó Isten őrizzen meg titeket.
Engemet is minden vészbe, viharba
Hozzon vissza, elhagyott kis falumba.
Feledtesse a múltat el mivelünk,
A boldogság legyen nekünk mindenünk.*

*Isten veled szülőföldem, kis falum
Isten veled kislányom, hű párom.
Adjon nektek a Jó Isten nyugalmat,
szálljon rátok a Jó Isten áldása,
segítsen a boldog viszontlátásra.*

A harctérről

*Édes feleségem, ne sirassál engemet,
hogy harctéren van a férjed.
Én sem vagyok különb, mint a bajtársak
A Jó Isten hazasegít valaha.*

*Arra kérlek, akkor se sírj, miattam,
Hogy ha életem idegenben ott hagytam,
légy büszke rá, hogy magyar volt a férjed,
fájó könnyed türelmesen szárítsad.*

*Ha a golyó el is talált engemet,
Hadd tapossák olasz lovak testemet.
Katonának legdicsőbb, ily halált,
szebbet ennél az egész földön nem talál.*

*Édesanyám bölcsöm felett
hej, de sokat virrasztál,
éjszakánként dalolgatva ringattál.
Bölcsöm mostan fagyos köves fedezék,
altatódal olasz golyó süvöltés.*

*Kedves rózsám, ne keseregi miattam,
ne keseredj, ne panaszkodj miattam.
Igaz, hogy nem két karod a vánkosom,
nagy hegyek közt szabadságról, dicsőségről, álmodok.*

*Sebezhet, a szurony, golyó itt engem,
csak terajtda tarló sebet ne ejtsen.
Telerakhat a háború sebekkel,
meggyógyít majd a látásod, csak soha ne felejts el.*

*Fogságból fehér galamb száll a levegőbe
szállj le messze a szülőföldemre.
Mondd meg az én hű páromnak,
hogy el vagyok tőle zárva szomorú fogságba.*

*Mondd meg néki, mondd, hogy rab vagyok,
mondd, hogy szívem itt is érte dobog.
Csak hűségét tartsa ő meg értem,
talán egykor hozzád visszatérek.*

*Mondd meg néki, nevelje kislányomat,
kiért a szívem majd meg szakad.
Messze vagyok tőlük idegen fogságba,
megszakad a szívem bánatába.*

*Messze estem tőletek, hű párom,
Olaszországban töltöm szomorú fogságom.
Szeretett hű párom kedves egy kis lányom
értetek a szívem majd meghasad.*

*A távolban van egy kis ház, szegényes a környéke,
a szüleim és a testvéreim szomorkodnak rég benne.
Szomorúan várja a két gyermekét.
Hogy nem tudják, hol van a két gyereke
kit régóta várnak hazafele.
Hogy valaha néznek-e még a szemébe
és valaha beszélnek-e vele vagy soha.*

*A jó anyám kimegyen az udvarra,
hogy megnézzze, hol lehet a két lánya.
Hogy meg látja a két lányát beszélni,
a szeméből könny kezd kifacsarodni.
Mert rágondolt az ő helyzetükre
valamikor néz-e még a szemükbe
és valaha beszélnek e övelek.
Szegény anyám megfordulva megyen be,
az asztalra nagy zokogva borul le.
Rágondol elveszett két fiára,
én istenem meglátom-e még valaha,
kik oly régen szomorkodnak a fogságban.*

*Én Istenem azt add meg minél előbb,
hadd láthassam minél előbb elveszett két gyermekem.
Két testvérem, ha bemegy a házádba,
rátekintnek síró édes anyjukra.
Szólnak hozzá, miért sír édesanyám?
Azért sírok, mert két fiam fogoly.*

*Már azért ne sírj, töröld le könnyeidet,
a Jó Isten segíti meg őket.
Bízunk azért mi is a Jó Istenbe,
leszünk mi meg jó anyának gyereke.
Nem leszünk még mindig a nagy rabságba,
leszünk mi még szabad madár valaha,
nem leszünk még az olasz fogságba.*

*E szavakra az anyának könny szökik a szemébe
otthon levő két testvérem öleli keblére.
Én Istenem látom-e még valaha
kik oly régen hervadnak a fogságba.
Otthon levő két testvért öleled a kebledre,
csókjaidat rakod rá a képökre,
úgy gondolsz rá másik két gyerekedre,
nézek-e még valamikor szemükbe.*

*Két fiamért rátekintek az úszó fellegekre,
amint úsznak nyugatra és keletre.
Eszembe jut két fogoly gyermekem,
valamikor ölelem-e keblemre,
és nézek-e mosolygó két szemükbe?
Csókjaimat hadd raknám a képökre.
Nincs az a nap, nincs az a perc előttem
hogy két fogoly fiam ne lenne az eszembe'
éjjel-nappal szüntelen álmaimban is velük kell küzdenem.*

A néma sírhantok

*Kőhegyek között ismeretlen út mellett,
Néma keresztetek letörve hevernek.
Kiké lehetnek, hogy kerültek ide,
kik nyugoszhatnak ez idegen földben.*

*Nincs, aki feleljen, a hegy tudna beszélni,
Aki őket kegyelettel őrzi.
Meg is szólal a hegy, a kövek beszélnek,
Névtelen Hősök nyugosznak
Ez idegen földben.*

*Halhatatlan félistenek a nagy időkből,
vérrózsákat raktatok reánk saját vérükből.
Emeljetez kalapot, e néma hantoknak,
ne feledjétek, hogy ők vérükkel áldoztak!*

*Vándor utasok, ha jártok e hantok mellett,
mondjatok egy imát e névtelen hősöknek.
Tegyetek virágot e néma hantokra,
mert a néma sírhantok hősöket takarnak.*

Az elhagyott gyerek

*Csendes temetőben néma sír mellett
Sír egy szegény kis árva gyermek.
Két kis kezit imára kulcsolja,
sírva borul a néma sírhantra.*

*Hiányos ruhája, a szél süvölt rája,
reszket a hidegtől az elhagyott kis árva.
Egyedül áll szegény, nincs ki pártját fogja.
Reszketve kiáltok a sötét hant alá:*

*Kelj fel, jó apám, senki sem gondol reám,
csak kigúnyolnak mindenütt engemet,
nem gondol senki az árva gyermekekre.*

*Ez az én lakásom, e néma temető,
Itt vigasztal engem meghalt édesapám.
Itt találok némi boldogságot a
halottak e néma sírhantján.*

*Hideg szél fú, sűrűn hull a hópehely,
a halottak birodalmát a fehér fogja be.
Néma ott most minden, még a madár sem jár,
csak egy kis árva ül a néma sírhantnál.*

*Fütyöl a hideg szél, reszketnek ajkai,
a hópehely kezdi szegényt eltemetni.
Nincsen senki, ki megszánná szegényt,
ki meleg szobával szívét megenyhítse.
Leborul a hantra, álom fogja el,
álmában talán apjával beszélget.*

*Ajka mosolyog az szegény gyermeknek,
nem árva már tovább, mert lelke ott jár az égbe.
Ott jár az apja mellett, hova oly rég vágyott,
kit mindenki elhagyott, ki az utcasarkon állott.
Szegény kis árvát, kinek nem volt, ki megszánja,
a halál megszánta és elvitte az apja karjába.*

Vége

Fogságból

*Hol vagytok ti, vándor madarak,
közületek csak egyet hadd lássak!
Jöjjetek el hozzám, látogassatok meg,
tőletek hazámba levelet hadd küldjek!*

*Vigyétek el szeretett szülőmnek,
könyveimmel van írva fájdalom pennával.
Vigyétek el hozzá!*

*Mondjátok, hogy dolgom jól megy,
szívemet nagy bánat emészti.
Vagy ne szóljatok a bánatom felől,
ne szomorítsák az ők szívüket.*

*Mondjátok, hogy dolgom jól megy,
Legyenek türelemmel, ne bánkódjanak értem.*

*Jöjjetek hát ti, vándor madarak,
közületek egyet hadd lássak!
Jöjjetek el hozzám, látogassatok meg,
vigyétek hazámba e szomorú levelet.*

*Írtam Márkus János, Bihar megye kiskereki lakos emlékéül,
hogy idők elmúltával hadd jussak eszébe.*

Ez a kis könyv...⁷⁹

*Ez a kis könyv nékem nagyon drága,
de sok gondom van ebbe belézárva.
Belézártam búcsúmat, hű szüleimet,
elválásom a két testvéremtől.*

*Belézártam elválást hazámtól,
a búcsúmat kedves jó anyámtól.
Otthon levő két testvéremtől,
a harctéren történt szenvedésem.*

*Belézártam gondolatom örömét,
belézártam fogságom szenvedését.
Az örömet, a bánatom egyaránt,
az elején van egy kevés kis imádság.*

⁷⁹ Eredetiben cím nélküli vers

*Ez a kis könyv fogságomnak emléke,
azért irtam mindeneket ebbe a kis könyvbe.
Kedves is volt hűséggel is őriztem,
ezután meg te őrizd helyettem.*

*Olvasd e könyvet tövéről hegyére,
legyen az eszedbe:
a fogoly élete által olvasod e könyvet,
sorra ha értelmét veszed, sose vágyol oda.*

*Igyekezzél tehát olvasni ezeket,
mert aki olvassa értelmesen:
Remélem, nem vágyik arra a fogságra,
eredjél hát tovább és olvasd sorba.*

*Kegyetlen háborún, hogy mentünk keresztül,
őrült félelemmel előre hogy mentünk.
Ragyogott felettünk az öreg nap és hold,
összes erőnket kiadtuk, több már nem volt.*

*Indult a hadsereg: előre! – volt a hang,
jertek hát, magyarok, előre, itt a harc.
Úgy mentünk felfelé a doberdói frontra,
legyengültünk, végre jött az olasz nyomba.*

*Így kerültünk bele a rongy helyzetünkbe,
állásunkat otthagytuk örökre.
Ne vágyjatok oda, én most is azt mondom,
a háború végig szomorú és komoly.*

*Mikor hazafelé megyünk, örüljetek,
az Úrban ismét örüljetek.
Hogyan köszönjem meg neked,
a Te végtelen kegyelmedet?*

*Jóságos szerető Mennyei Atyám,
a hosszú és fárasztó háború véget ért.
Ezer és ezer veszedelmei között
Megtartottál engem s megengeded,
hogy teljesítem kötelességemet,
megvédjem hazámat!*

*És most hazafelé megyek,
várnak kedves szeretteim,
és én szívemben megindulva várom a percet,
hogy lássam és öleljem őket.
Vár a régi templom és én hálatelt
szívvel várom, hogy ott
megköszönhessem jószágod, kegyelmedet
Vár a régi munka és én
komoly elhatározással várom,
hogy enyéim és hazám javára és
a te dicsőségedre folytassam
az abbahagyott munkát.*

*Óh hála, hála neked jó Istenem,
megváltó Jézusom!
Dicséret és magasztalás száll fel szívemből,
magasztaljátok és dicsérjétek az Urat,
mert jó, mert mindörökké vagy az ő irgalmassága.*

*Oltárt építetek neked Istenem szívemben,
és egész életemben szolgálni fogok Neked!*

Ámen.

Ima a szülőkért

*Szeretett menyei Atyám, bár bajtársak között vagyok,
mégis sokszor elhagyottnak érzem magam.
Édesanyám szeretettől sugárzó szeme nem tekint reám
édesatyám jóságos szavát nem hallom.
Ők szegények csak sejtik ingadozó sorsom.
Miképpen folynak szomorú napjaink.
Vigasztalj meg bennünket, nyugtasd meg szüleimet!
A viszontlátás édes reményével éppúgy adj nekem is erőt,
ismét részem lehessen szeretetünk melegségében!
Engedd, hogy mindazt a jót és szépet,
amivel gyermekéveimben elhalmoztak,
engedelmességgel és szeretettel viszonzhassam.
Hogy életük hervadó őszén hűséges támaszuk lehessenek,
ha kegyelmedből visszatérek a harcmezőről.
Légy velük megnyugtató kegyelmeddel,
velem pedig oltalmazó karoddal.
Ámen.*

A napló hátulján található nevek és címek jegyzéke

1918

Írtam unalomból mindent bele. Születtem 1883. október 30-án. Megsebesültem 1914. október 15-én, és elfogtak 1915. október 21-én. Megérkeztünk Nolába november 3-án és itt voltunk 8 hónapot, és jöttünk innét 1916. július 11-én Paduába.

Fogságunkban 3. cüg.	Makai András	Gotlieb Salamon
Cüg szf. Fegyveres Gábor	Szabó András	Molnár Sándor
Korp. Borsi Sándor	Morgenbeszer Sámuel	Szabó Sándor
Gefi. Bujdosó János	Klein Herman	Sass Sándor
Gefi. Ötveti Gábor	Puskás József	Torma Gábor
Gefi. Varga Imre	Szigeti Sándor	Aranyos József
Gefi. Gyorvai Gáspár	Nagy András	Szabó Imre
Inf. Körösi József	Lakatos Lőrinc	Simon György
Úzonyi Imre	Bányai Sándor	Katz Bernáth
Úzonyi Sándor	Katona Sándor	Kincses György
H. Varga Imre	Veress István	Török Károly
Lisztes János	Szilágyi Imre	Szabó Sándor
Fekete Sándor	Péter Sándor	Szabó Gábor, Hajdúnánás,
Szöllősi Mihály	Ökrös Lajos	Sólyom köz. 2806. sz.
Lakatos István	Márkus János	

Eljöttünk Páduából⁸⁰, 1917 június 18-án Sziciliába, Vittoria városba. Megérkeztük június 20-án és itt töltöttem szomorú napjaimat. Írtam 1918. január 17-én.

1919. július hó 7-én voltam kórházban Kutaiába⁸¹.

Pozsár Bálint naplója

Pozsár Bálint 1874. február 13-án született Berettyóújfaluban, itt hunyt el 1964-ben. A Major, a Horthy Miklós, majd a Kádár utcán laktak, földművelő volt a háború előtt és után is. Pozsár Bálint népfölkelőként vonult be 1914 júliusában Debrecenbe. Ekkor még mint létszám feletti szabadságolták, de augusztus 26-án újra behívták, ekkor került a 3. népfölkelő ezred 1. pótszázadához, Gazdig Gyula századparancsnoksága alá. Ezután augusztus 31-én szabadságot kapott, majd október 22-én újra behívták, és már nem lett többet szabadságot a háború alatt.

A népfölkelők a Monarchia teljes területéről jelentkeztek szolgálatra, az első világháború idején. Népfölkelőnek azt sorozták be, akik 19–42 éves, hadköteles férfiak voltak ugyan, de különböző okok miatt sem a honvédséghez, sem pedig a közös hadseregbe nem tartoztak. Két kategóriába osztották be őket életkoruk alapján. Az első a 19–37 éves korosztály volt, akikkel háborúban a veszteségeket pótolták, ha kimerült

⁸⁰ A napló tanúsága szerint Pogány Imre több hadifogolytábor is megjárt, Nola, Pádua, Vittoria, de a Paduában és a Vittoriában eltöltött időről, valamint az ezt követő időszakról (pl. hogyan került Törökországba) a feljegyzések között nincs információ.

⁸¹ Kütahya, Törökország, Nyugat-Anatólia

a póttartalékos keret. A második a 38–42 éves korosztály volt, akikből hadimunkák elvégzésére hoztak létre munkaosztásokat. A népfelkelő alakulatok élére a szolgálatra még alkalmas, de már nyugállományú tisztek, szolgálaton kívüliek vagy önként jelentkező, tiszti beosztásra alkalmas polgári egyének álltak.”⁸²

Pozsár Bálint a világháború után az 1919-es években a földosztó tanács tagja volt Berettyóújfaluban, és baloldali magatartása miatt a zalaegerszegi internálótábort is megjárta, ahonnan 1921. december 19-én szabadult. A rendelkezésre álló iratok alapján emiatt a későbbiekben sok hátrány éri, majd a második világháború után ismerik el „hű, baloldali magatartását”.

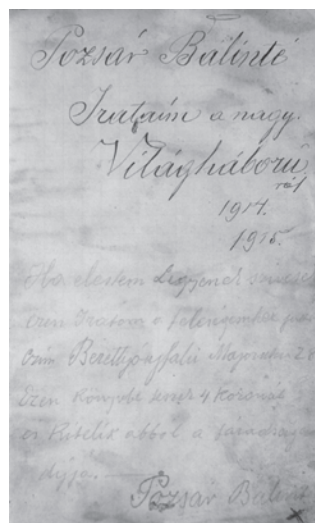
A Bihari Múzeum gyűjteményében két napló maradt fent Pozsár Bálinttól. A kisebbik méretű naplóban feljegyzésszerűen írja le a történéseket, ahogy ő fogalmaz: „háború kezdetekor fogtam a jegyzetekhez”.

A másik, terjedelmesebb naplóban részletesen kifejtette az eseményeket. Ennek a naplónak a kezdő lapjain a következő szöveg olvasható:

„Pozsár Bálint: Irataim a nagy Világháborúról 1914–1915.

Ha elessem, legyenek szívesek ezen iratom a feleségemhez juttatni. Cím: Berettyóújfalu, Major utca 28. Ezen könyvben teszek 4 koronát és kitelik abból a fáradság díja.”

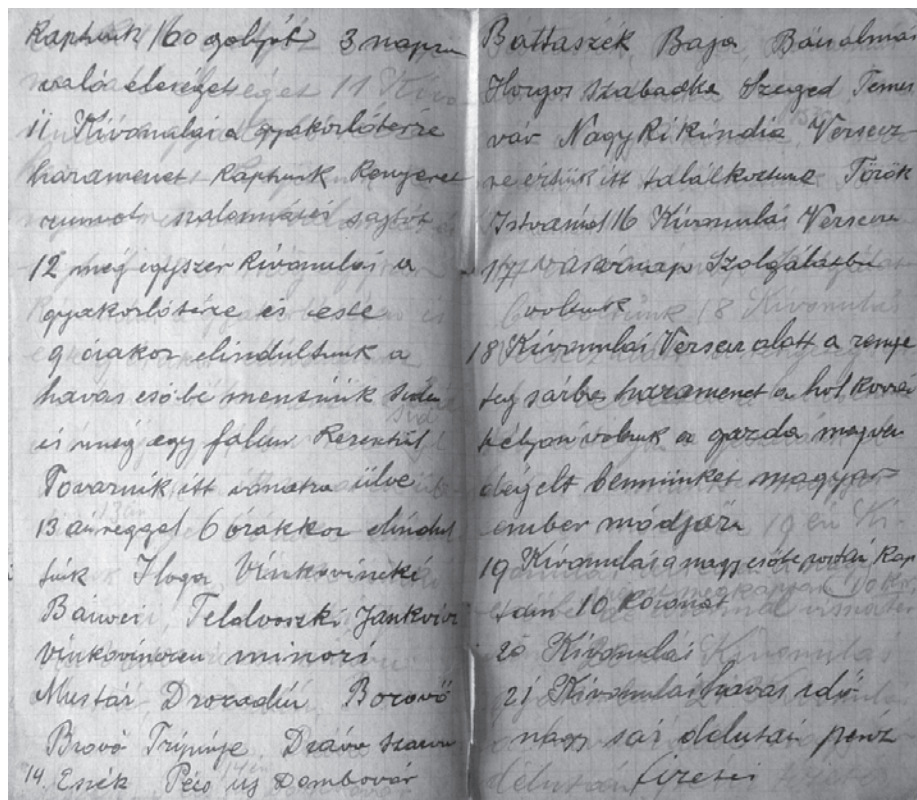
Továbbá: „felhatalmazom Szabó István ujfalusi embert, hogy ezen könyvet vegye át tőlem, ha....”

10. kép. Pozsár Bálint naplójának első oldala

⁸² Suslik 2012

Feltételezhető, hogy a feljegyzésszerűen, hirtelen, láthatóan gyorsan és kapkodó írással megírt „kis napló” szolgálta az alapot a kifejezetteen szép írással, összeszedetten fogalmazó „nagyobb naplóhoz”. A kis napló néhány helyen több információt szolgáltat, mint ami átkerült belőle a nagy naplóba, ezeket jelzés mellett illesztettük be az alapot adó nagy napló soraiba.

11. kép. Részlet Pozsár Bálint kisnaplójából

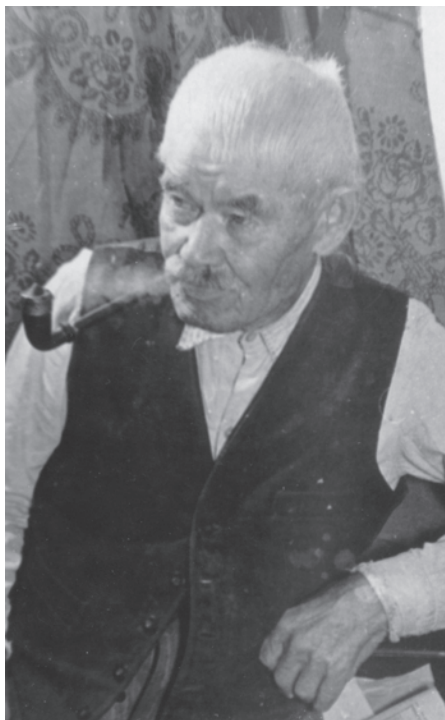
Mindkét napló a Bihari Múzeum gyűjteményében található⁸³, 1980-ban, ajándékozás útján vált az Általános Dokumentumok Tára részévé. Két naplóval van tehát dolgunk, mindkettő 14 cm x 9 cm-es. A IV.2014.72.6. leltári számú a vastagabb napló, számozatlan oldalak, sok oldal üresen hagyása jellemzi, néhány 1919-es feljegyzés mellett az 1923-as év gazdasági feljegyzései egyaránt megtalálhatóak benne. A

⁸³ Leltári szám: BM IV. 2014.72.6., illetve BM IV.2014.72.7.

IV.2014.72.7. leltári számú a vékonyabb napló, ebben feljegyzésszerűen vannak leírva az események. Állapotuk szinte szakadás- és pecsétmentes, de kötésben megtört és kissé szétesett, jól olvasható, kemény fedelű füzetek.

12. kép. Pozsár Bálint az első világháború idején⁸⁴

13. kép. Pozsár Bálint időskori képe⁸⁵

⁸⁴ Leltári szám: BM. IV.2014.72.1

⁸⁵ Leltári szám: BM. IV.72.2014.4.1 és BM.IV.2014.72.2

*A nagy világháborúban való részvételem leírása*⁸⁶

1914. július 27-én bevonultam Debrecenbe, de négy nap ottlétem után, mint létszámfelettit szabadságoltak. Augusztus 26-án újra behívtak, és aznap este be is osztottak az első pót századhoz, Gazdig Gyula parancsnoksága alatt. Szeptember 2-án, szerdán, szabadságoltak egészen október 24-ig. Ekkor újra behívtak, és újra az első századhoz kerültem Gazdig Gyula keze alatt. Gyakorlatoztunk november 22-ig, közben elment november 5-én, 12-én és 20-án egy menetzászlóalj. November 22-én újra szabadságoltattam, de 2 nap múlva újra behívtak, újra elment egy zászlóalj a déli harc-térre, én innen is kimaradva előbb a második majd egy hét múlva a harmadik pót-századhoz kerültem, mint dobos, Márki Lajos századparancsnoksága alá. Itt eleinte gyakorlatoztunk, közben pedig a harctéri sebesülteket, akik Debrecenben haltak el, a temetését végeztük, mígnem december 15-én beosztottak minket is egy menetzásza-dba és szerelgettek bennünket ruházattal és szerelékkel.

A csukaszürkébe egész mást éreztünk. A szeretteinktől egész elszakadtunk. Egy hosszú vonattal délre elutaztunk. Elérkezett december 26-a, karácsony első napja, ekkor már délben elindultunk a debreceni állomásra, és innen vonaton menve Derecske, Pocsaj, Nagyvárad, Szalonta, Szeged, Szabadka, Bács, Topolya, Újvidék és másnap, 27-én Péterváradra⁸⁷ értünk.⁸⁸ Egy sziklabércen épült híres várban lett a mi csapa-tunk mind elszállásolva. E híres vár neve Pétervárad volt, melynek védelmére szolgál a nagy Duna. De hagyjuk e várat, úgyis továbbmegyünk, ha ezt elvégeztük, melyért idejöttünk. Miután hiányos volt a szerelvényünk, fegyverrel, tölténnyel itten felszerel-keztünk, majd szigorú parancsot kaptunk, hogy bárhová lépünk, ellenség közt járunk. Egy „vigyázz” szó, aztán elindultunk útra. De nem ám vonaton, csak úgy gyalogolva, Horvát-Szlavónország hegyes-völgyes földjén halad a kis csapat tovább, továbbmen-vén. Kedves bajtársaim, ha átgondoljuk, ami ez időkből elménkben megforgott. Íme bajtársaim 4 hónap már eltelt. És e kis csapatból egy ember sem halt meg, abba' az időbe' ezt ki hitte volna. Lássátok, mily erős az Isten hatalma. Három hosszú napi ke-serves út után megállott a csapat a rongy Bezkoszován. És a falu végén sátorponyva alatt, gondokba merülve újév reánk virradt.

Itt volt akkor a 29. ezred töredéke. Szánalmas állapot a kis falu képe, szánalmasak ezen szakállas honvédek, vagyis jobban mondva vén népfölkelők. Elbeszéli, milyen víz van Szerbiában, tudják ők már azt, onnan jöttek vissza. Elmaradt ezredük 80%-

⁸⁶ A nem dőlt betűvel szedett részletet a kis naplóban található feljegyzések alapján foglaltam össze. (Cs. I.)

⁸⁷ Város a mai Szerbiában, a városban a Duna folyik keresztül

⁸⁸ A városok jegyzéke, a pontos útvonal csak a kis naplóban található meg

a, ki fogoly, ki meghalt, a jó isten tudja. Újév első napján kaptunk szállásokat, azaz jobban mondva cseréppadlásokat. Igaz, hogy egy kicsit szellős volt a lakás, de be-
lenyugodtunk, nekünk nem jutott más. Hosszú éjszakákat félig átaludva, másik felét
pedig átalgondolkozva. 13 napot töltöttünk itt. Századunk ez alatt egész beosztott,
egygyé lettünk most már a 29-cel, szóval egyesültünk a szétvert ezreddel. Ennek az
ezrednek a 8. századába estünk mi, debreceniek, Márki Lajos parancsnoksága alatt.
Január 9-én Jenő főherceg szemlét tartott csapataink felett.⁸⁹ Pozsonyból, Brassóból
szintén jött legénység, így kiegyenlítve az új ezrednépét. Mikor már az ezred létszáma
kilett, elindult a kompánia. Nyolc óra harminc perckor elindultunk, éjjel a szél az ar-
cunkba csapkodta a havas esőt. Az út, amelyen mentünk, pocsolya és nagy sár. Ilyen
sötétségben jó lélek nem is jár. Azaz bajtársaim, lehetünk jó lelkek, de nem felejjük el
soha ezt az éjjelt. Esőtől és sártól kívülről, belső ruházatunk pedig izzadságtól, csu-
pa víz, csupa sár minden részünk. Mikor megérkeztünk Tovarnik⁹⁰ állomására, ott az
állomáson Isten ege alatt vacogott a fogunk 3 óra hosszat. Azt hittük, már soha meg
nem virrad, mikor 5 órakor bevagoníroztak. A vagonban egy kissé melegeztünk, és
egymástól kérdeztük, vajon hová megyünk? Amíg a társaság ezen gondolkozott, vona-
tunk az útján továbbhaladt. Sok kis apró község maradt el mellettünk. Horvát falvak,
mellyel nem sokat törődünk. Egy-egy állomáson megállt a vonatunk, így haladtunk
tovább. Eszékre jutottunk, Eszék, Pécs, Szabadka, Szeged és Temesvár. Ilyen helyeken
a vonatunk sokat állt.

Így értünk Versec⁹¹, a végállomásra. Itt találkoztam Török Istvánnal, ők mentek
Galíciába.⁹² Versec szép nagy város, több nyelvű a népe, szerb, román és magyar,
ezek keveréke. Mikor az utcán ezredünk elhaladt, a népeknek ezrei nézik az ablakból.
Egy széles utcáján le is táborozunk, később szakaszonként szállásra jutottunk. Én a
Pancsova út 10. szám alatt lettem elszállásolva.⁹³ Kelet felől látunk egy nagy magas
hegyet, egy régi vára⁹⁴ romja, mely a múltra emlékeztet. Később közelebről volt sze-
rencsénk látni, mert a hegyre többször fel kellett mászni. A hegynek úgy mondva félma-
gasságában egy fehér meszelt kis kápolna⁹⁵ állja útját a várromnak, szélétől számítva
14 épített kőoszlop mutatja, mind a 14-nek ránk néző oldala Jézus szenvedését híven

⁸⁹ A „kis naplóból” átemelve

⁹⁰ Horvát város a mai szerb–horvát határ közelében, Vukóvár-Szerém megyében

⁹¹ Város a mai Szerbiában, nem messze a román–szerb határtól.

⁹² A Török Istvánnal való találkozás megemlézése a kis naplóban található meg.

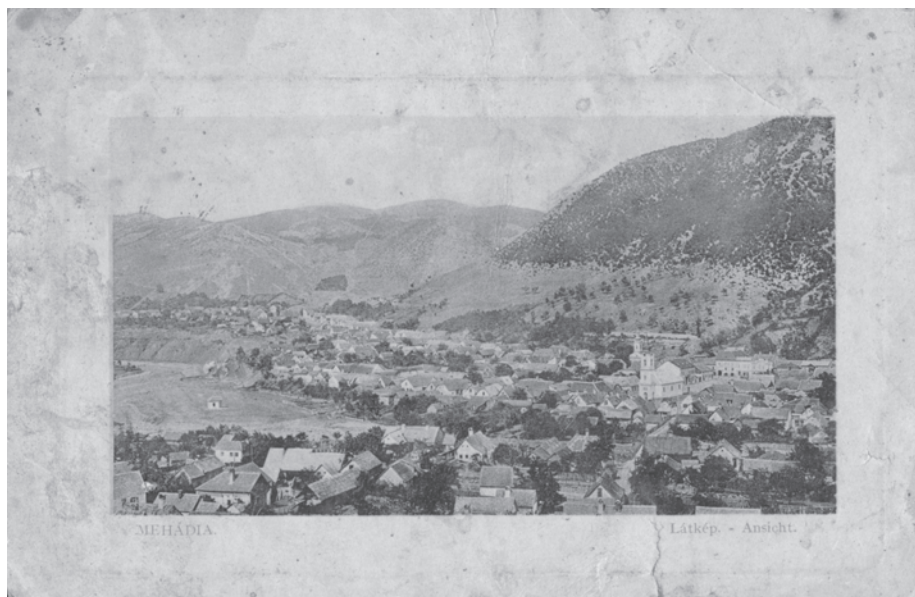
⁹³ Az utca, házzám a kis naplóból átemelve.

⁹⁴ Versec vára valószínűleg Zsigmond király uralkodása idejében épült meg.

⁹⁵ Versec mellett emelkedik a Kálvária-hegyi Szent Kereszt kápolna, amelyet már a XVIII. században is zarán-
dokhelyként tartottak nyilván.

ábrázolja. Lent, a hegy oldalán amerre a szem lát, egyebet sem találsz, mint szőlőt, gyümölcsfát. Mikor mi itt töltöttünk már 2 hetet, tovább itt ezredünk már nem pihenhetett. Pihenésről ugyan itt még szó sem volt, mert mindig hátunkon volt a munició.

Egy szép napon aztán csak arra virradtunk, hogy vonatra ülünk és tovább utazunk. Megint gondoltunk, ugyan hová megyünk. A vonat pedig ment Lugos felé velünk, aztán Karánsebes, majd tovább Mehádia⁹⁶.

14. kép. Pozsár Bálint Mehádiáról feleségének küldött képeslapja

E hegyes vidéknek több oláh faluja van. Mehádián a vonatból kiszálltunk, és mivel éjszaka volt, itt meg is háltunk. A következő nap pihenőt tartottunk. Harmadnap aztán gyalog továbbmentünk egy oláh faluba, Csernahévízre⁹⁷ mentünk. Ebbe az oláh faluba el is szállásoltak bennünket. Azon gondoltunk, hogy majd meddig megyünk. Másnap, harmadnap csak hegyet másztunk, de szállásra mindig csak egy helyre jártunk. Januárnak utolsó napján délután 4 órakor elindultunk útra. Parancsunk szigorú, fele sem tréfa. Kiadták, hogy megyünk mi most Ozsovára⁹⁸, a szerbekkel szembe, le a Du-

⁹⁶ Lugos, Karánsebes és Mehádia a mai Romániában fekvő települések.

⁹⁷ Mehádiától nem messze fekvő település.

⁹⁸ Orsova, a Duna mellett fekvő település a mai Romániában. 1914-ben itt húzódott az országhatár.

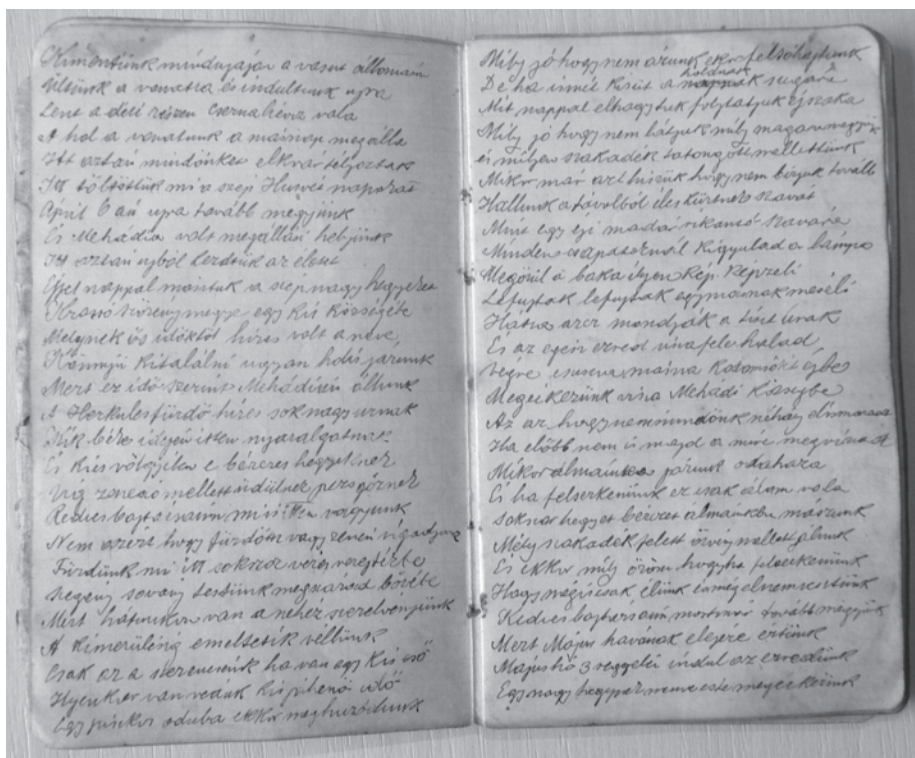
na-partra, melyre a vén harcos a fejét csóválta, gyakorlat az egész, verje meg a csuda. Útközben pediglen, hogy továbbhaladtunk, éles történyt még vagy 45-öt kapunk. Kibukkant a hold is, talán azt kérdezi, mi lesz most öregek, nem tudtok pihenni, és nagy csendességben mentünk Ozsovára. Itt a Duna szélén meghúzódtunk egy sáncban. Szép holdvilág mellett a legnagyobb csendben folyik előttünk a Duna vize.

Túldalton, a szerb parton sincs ott semmi nesz. Némán merednek az ég felé a hegyek, tíz óra, és hangzik egy puska durranni. És tovább, az egész úgy ropognak sorban, mintha kukoricát pattogattunk volna. Néha, ha hallgattunk, feleltek a szerbek, de mihozzánk ők sem galambtojást küldtek. És közben elhangzik egy-egy ágyú szava. Alattunk ilyenkor a föld is reszket vala, visszhangot adának erre a szerb hegyek. Végre mindkét részen nagy keleti csend lesz. Midőn mi nem lőttünk, ők sem lőttek többet. Ekkor szép csendesen csapatunk elment. Már egy óra múlva elmaradt Ozsova, fényesen süt a hold, tán ő is olvassa, hogy megvagyunk mind, egy sem maradt oda. Fáradt testtel aztán végre megérkeztünk, és három órára Csernahévízre mentünk. Innen másnap este folytattuk utunkat, hogy megtalálhassuk híres városunkat, Mehádiát, aztán a vonatra ültünk. Másnap este Versecre érkeztünk. Versecen azt halljuk, megindulunk, mert nem is népfölkelők már, hanem honvédek vagyunk. Itten tovább aztán csak gyakoroltunk. Míg csak márciusra mi fel nem virradtunk. Éppen 7-én ültünk fel vonatra, Karasjeszenőig meg sem álltunk. Innen tovább gyalog folytattuk utunkat. Egy fűzfás gáton át ördög hídhöz értünk. Két kilométerre volt tőlünk a szerb határ, de itt meg sem álltunk, hanem továbbmentünk. És délután aztán Gerebencre⁹⁹ értünk. Reggel 5 órakor ismét készen álltunk. A hótól fehér lett minden ruházatunk, mert a hó akkor is oly sűrűen esett. Nagyítóüveggel sem látnánk az eget. Nem látunk tisztából, csak egy sváb hadnagyot. Az egész rajvonal befeküdt a hóba. Szegény vén bakának szomorú a sorsa, gondolhatja ebből, aki nem próbálta. Pár napot itt voltunk és indultunk vissza. Hideg, havas úton gyalogoltunk vissza Karasjeszenőig, addig meg sem állva. És Karasjeszenőn a vonatra szálltunk, Versec városáig aztán meg sem álltunk. És itt újrakezdtük, amit félbehagytunk, marsoltunk, rukkoltunk és gyakorlatoztunk. Felvirradt márciusnak 20-dik napja, szóllanak a kürtök, mert riadó vala.

Kimentünk mindnyájan a vasútállomásra, ott vonatra ültünk és indultunk újra. Lent a déli szélén Csernahévíz vala, ahol a vonatunk másnap megállt. Itt aztán mindönket elkvaratélyoztak. Itt töltöttük mi a szép húsvéti napokat. Április 6-án újra tovább mentünk, és Mehádia volt megállási helyünk. Itt aztán újrakezdtük az életet. Éjjel-nappal

⁹⁹ Város a mai Szerbiában, Karasjeszenő közelében, tőle nyugatra.

másztunk a szép nagy hegyeken. Krassó-Szörény megye egy kis községébe, melynek ősidőktől híres volt a neve. Könnyű kitalálni nagyon, hol is járunk, mert ez idő szerint Mehádián álltunk. A Herkulesfürdő híres sok nagy úrnak, kik béke idején itt nyaral-
gatnak, és kies völgyében e bérces hegyeknek víg zeneszó mellett üdülnek, pezsgőznek. Kedves bajtársaim, mi is itten vagyunk. Nem azért, hogy fürödjünk, vagy zenére vigad-
junk. Küzdünk mi itt, sokszor véres verejtékben, szegény sovány testünk megszáradt
bőrében, mert hátunkon van a nehéz szerelvényünk, a kimerülésig emeltetik vélünk.
Csak az a szerencsénk, ha van egy kis eső, mert ilyenkor van reánk kis pihenő idő. Egy
piszkos faluban ekkor meghúzódunk.

15. kép. Részlet Pozsár Bálint nagy naplójából

Felsőhajtunk: Mily jó, hogy nem ázunk el. De ha ismét kisüt a holdnak sugara, mit nappal elhagytuk, folytatjuk éjszaka. Mily jó, hogy nem látjuk, milyen magasan vagyunk és milyen szakadék tátong mellettünk. Mikor már azt hisszük, hogy nem bírjuk

tovább, akkor hallunk a távolból éles kürtnek szavát. Mint egy égi madár rikkánó szavára, minden csapatnál kigyulladt a lámpa. Megörül a baka ilyenkor, képzelet, lefújtak, befújtak egymásnak. Meséli, hátul azok mondják a tiszt úrnak. És az egész ezred visszafelé halad. Végre csúszna, mászna a koromsötét égbe. Megérkezőnk azva Mehádi községbe, azaz hogy nem mindőnk, néhány elmaradt. Ha előbb nem is, majd mire megvirradt. Mikor álmunkban odahaza járunk, és aztán felszerkenünk, ez csak álom volt. Sokszor hegyet, bércezt álmunkban mászunk, mély szakadék felett örvény mellett járunk, és ekkor mily öröm, hogy ha felkelünk, hogy mégiscsak élünk és még el nem veszünk. Kedves bajtársaim, most tovább megyünk, mert május havának elejére értünk. Május 3-án reggel indul az ezredünk egy nagy hegynek, melyre este megérkeztünk.

Csináltuk az utat, de nem a legjobbat, 7-én aztán elindult a csapat. Délután már voltunk Csernahévíz alatt, mert ott napi hegyi menet után visszafele mentünk a hegyeknek ormán. Elérkeztünk Csernahévíz falujába. El is szállásoltak mindnyájunkat sorba', de alig telt el egy rövid fél óra, csapatunk riadó zavarja már tova. 12 óraker már Ozsován voltunk, itt az állomáson szépen meghúzódtunk a sötét szobákban, ahol csak úgy tapogattunk, mivel itten most már gyertyát nem gyűjthattunk, mert erre szigorú parancsot kaptunk. És a csendességben szépen elaludtunk. Másnap délelőtt 11 óra tájban megszólalt a parton a szerbek ágyúja. Mert Ozsovának a nagy állomása közel a Dunához vagon felállítva. Észrevették tehát a szerb atyafiak, hogy mi itt vagyunk, ezért ágyúzógtak. Eljött ez nap estéje valahára, és elszállásoltak egy nagy iskolába. Innen ment századunknak egyik szakasza őrség szolgálatra Ada-Kalehre¹⁰⁰. Ez az Ada-Kaleh egy erősség vala, mit a török épített még az őskorba'. A Duna folyótól vagon átkarolva, és ide bejutni lehet csak éjszaka. Mert itten akinek az élete kedves, az nappal a biztos halálba ha mehet, mert hogyha meglátják a szerb atyafiak, hogy itten a parton valaki sétálgat, rögtön ráágyúznak, mi a veszét okozza. Nem akarja senki, hogy itt lelje végét, mert az élete itt mindenkinek kedves, legyen az már beteg avagy egészséges. Innen jártunk éjjel sáncokat csinálni, sötét éjjel, mikor nem láthat meg senki. Eljőve május hó 13-a. Szegény kis csapatunk újra indul útra. Erdők, hegyek között jutottunk egy helyre. A román határnak éppen a szélére, itt letáboroztunk egy nagy hegyoldalban. Innen jártunk aztán őrség szolgálatra. Miután hazám határának széle itt lévén, csapatunk sáncozni járt ki éjjelenként, 29-én éppen éjfél tájban. Csapatunk most itten fel leve már váltva, akkor éjjel aztán megindultunk szépen, már reggelre értünk Tufás községbe. Innen továbbmentünk be a hegyek közé, ahol szétosztottak idegenek közé.

¹⁰⁰ A törökök által lakott kis sziget volt a Dunán, Orsovától három kilométerre. Már Hérodotosz műveiben is feltűnik, de a szigetet 1972-ben, a vaskapui vízerőmű megépítése után elárasztották, így eltűnt.

Miután mi itten legyengültünk, és sokat kiszedtek közülünk, az erősebbeket itt kiszedték újra, mi pedig maradtunk, a gyengébb csapat.

Eljöve májusnak 30-ik napja, a mi kis csapatunk indul útnak újra. Szépen visszaérkeztünk Mehádiára. Itt beosztottak minket új dandárba. Így jutánk a 16. hegyi dandár menetzászlóalj 2. századába. Így telt el egy pár nap Mehádián, repülőgéptelepet csináltunk. De a századunknak soha nem lesz nyugta. Július 6-án megint továbbmegyünk, estére azután Temesvárra értünk. Innen gyalogoltunk át egy kis faluba, itt szállásoltak el bennünket, Szabadfaluba¹⁰¹, mert így nevezték ezt a kis községet, ahová ezredünk elszállásolva lett. Ezen falu népe német ajkú vala, de azért jószívű, az Isten megáldja. Itt aztán jártunk mi a gyakorlatokra, üres időn pedig a népnek munkára. De azért mégis marad annyi helyem, hogy leírjak nektek egynehány szép verset.

A harctérről

I.

*Messze csatatéren tőletek édesem,
reátok gondolva, édes jó gyermekem
Talán ha záporként hull is a golyó rám,
Gondolatom akkor is tiköztetek van ám.*

II.

*Ó édes gyermekem, kedves kis családom,
Higgyétek el, mindig rólatok álmodom.
Hogyha marsolok is, ti vagytok eszembe
Még hogyha fegyverem fogom is kezembe.*

III.

*Ha még madár dalait hallom is zengeni,
Azt hiszem, ti jöttök fülemhez csevegni.
Ha eszembe juttok, oly jó érzés fog engemet,
Elfelejttem ezen mostoha életem.*

IV.

*Azt hiszem, tudjátok, kedves kis családom,
A hazáért harcol a ti jó apátok.
Hazaért, királyért és a szabadságért,
Hogy nektek is jusson valamikor jólét.*

¹⁰¹ Szabadfalu (Freidorf) 1951-ig önálló község, ma Temesvár része, mint VII. kerület.

V.

*Hogy jó szívvel gondolatok apátokra,
Így nem fog lenni a sors hozzátok mostoha.
Kedves anyátoknak szót fogadva mindig,
Úgy lesztek boldogok, amíg éltek mindig.*

VI.

*Ha majd harctéren elvérzik a szívem,
Gondolatok énrám szeretett gyermekem.
Én nekem is az lesz utolsó sóhajom,
Ég áldása legyen veletek családom.*

VII.

*Hely sok őszbe vegyült szegény jó apának,
Könnyei itten a kövekre hullanak.
És midőn rágondol az ő családjára,
Izire elfogódik keserű bánatba.*

VIII.

*Ha pedig majd egyszer a harctérről vissza
Kedves családomnak visz a sors karjába,
Akkor lehettek ti boldogok csak újra,
Visszaadá az ég apátokat újra.*

IX.

*Sok szegény özvegynek sok szegény árvának,
Könnyei ezeknek ezrével hullanak.
Mennyi esdő ima, mennyi fohász száll el,
Miljó szív esedez, összekulcsolt kézzel.*

X.

*Kéri az Úr Istent, hogy édes apjukat
segítse haza az ő boldogságukat.
A családi fészek csak úgy lehet boldog,
ha az apai szív tiköztetek dobog.*

XI.

*Milliók imája száll fel az egekbe,
Kéri a Jó Istent, legyen egyszer vége
Ennek a szármalmas, sirmalmas életnek,
Viruljon az öröm a családi körben.*

XII.

*Ez a vészes felhő vonuljon el végre,
derüljön föl az ég, legyen csendes béke,
Jöjjön el a béke, legyen csendes minden,
Nyugodtan élhessünk családi körünkben.*

XIII.

*Jöjjön a fényes nap a kiderült égre,
Akkor lesz sok szenvedő család öröme,
Midőn a szenvedő apa hazatére
Sok bánat s szomorúságnak akkor leszen vége.*

XIV.

*Csak azok lesznek majd a boldogtalanok,
Kiknek a jó apjuk harctéren porladoz.
Hely sok árva esdő szívvel, de hiába várja
Nem öleli őket a jó apjuk két karja.*

XV.

*Bízunk azért minden Isten kegyelmébe',
Ez áld meg bennünket teljes életünkbe'.
Elfordítja a vészt mindenkitől távol,
Ez ad boldogságot mindenkinek bárhol.*

Írtam: Djakováron¹⁰², Szlavóniában, 1915. június 29.

¹⁰² Diakovár, horvátul: Dakova, németül: Djakowar, város Horvátországban.

Folytatás a június hónapnak 14. napján.

Amidőn csapatunk ruhapótlást kapván 10 óra 30 perc, és indultunk útra. Temesváron ültünk újra a vonatra, útirányunk nekünk Horvátország vala. Útközben sok kis- és nagyváros elmarada, amit feljegyezni az ördög sem tudna. Jegyeztem egy párat, kik voltak nagyobbak: Zombor, Nagyikinda, Szeged és Szabadka. Végül a vonatunk este 6 órára Djakova nevű állomáson áll. Útközben hej, de sok szép rónákat látunk, de mindenütt asszony-gyermek munkást látunk. Dolgoznak szegények, nincs férfi a háznál, őket a harctéren aratja a halál. Ezrével hullanak el a munkáskezek, millió árvának szíve majd megreped. Midőn megérkeztünk, sorakozó vala, és a zászlóaljunk el lett szállásolva. Djakova szép város, gyönyörű temploma, de a népe vegyes, horvát, német lakja. Van egy pár magyar is közte széjjelszórva, de már ez is úgy el van korcsosodva, mint ha magyar talán sohase lett volna. Itt aztán jártunk mi mezőre dolgozni, tanultuk a cukorrépát kapálgatni. Kenyerünk, ha nem volt, egész nap egy falat, a bakatársaság egész nap kapálgat. Hogyha mondják eztet a tiszt uraknak: kenyér nélkül dolgozni nem tudnak, az rá a felelet: miért ettetek meg? És ha sokat beszélsz, azonnal kikötnek. Háborúba vagy most és nem odahaza, éhen-szomjan lenni esküdtél valaha. Kaptál jó ebédet, paszulyt ecet nélkül, só sem sok van benne, mindig rántás nélkül. Hogy minden nap egyszer paszulyleves vagyon, mert ez katonáék nagy divatja vagyon. Eljőve június 27. napja, Tertyánszky hadtestparancsnok szemlét tartott¹⁰³, de mi csak jártunk rendszeren munkára.

Teltek a napok is, habár nehezen is, itt is dolgozgattunk, meg aztán amott is. Július 5., reggeli 4 óra, elindult csapatunk, de nem tudtuk hova. Sirokopolya¹⁰⁴ a falu, hová mentünk, 10 órakor aztán ide megérkeztünk. Itt egy erdő szélén fát kellett von' rakni, vasúti kocsiba, de nem lett abból semmi. Mert a kocsik ide nem érkeztek meg, nekünk pedig este hazamenni kellett. Másnap pedig újból csak beosztva lettünk, mi aztán 60-an Viskovára¹⁰⁵ mentünk. Itt aztán ki lettünk mi osztva munkára, itt kettő, ott három, úgy lettünk szétosztva. Én itten egy magyar asszonyhoz jutottam, és másodmagammal a mezőn arattam. Arattuk a búzát, szedtük is a markot, mert nekünk itten ez a munka jutott. Délután 2 óra egy új parancs jöve, azonnal bejönni, megyünk valamerre. Délután 5 óra, mire összejöttünk, és az őrmesterünk meg is indult velünk. Visszagyalogoltunk szépen Djakovára, amely Viskovától 8 km vala. Itt pedig már nekünk sokkal jobb lett volna, nem kellett volna itt kirukkolni soha. Mert ez a falucska úgy kért el munkára,

¹⁰³ A hadtestparancsnoki szemle emléke a kis naplóban található meg

¹⁰⁴ Siroko Polje, település a mai Horvátországban, Eszéktől északnyugatra.

¹⁰⁵ Viškovi, horvát falu.

miután ő náluk nagy aratás vala. Amíg visszaértünk, csupán arról volt szó, ugyan hova visznek, ez bizony nem lesz jó. Mert ez a sok őszbe vegyült sok atyafi, jobb szeretné már a családját meglátni. Szívesebben jönne azután harcolni, hogyha a családját még egyszerűen megnézi. Midőn visszajöttünk este Djakovára, íme ez időben egy új parancs vala. Nem megyen ezredünk új parancsot várva, ezen kis faluból, ahonnét eljöttünk, orosz foglyok jöttek aratni helyettünk. Mihelyettünk tehát őket alkalmazták, ő velük a búzát szintén arattatták. Júliusnak lévén a nyolcadik napja, reggel 7 órakor ültünk fel vonatra. Robogott a vonat mindig továbbmenve, míg Horvátországot keresztül nem szelte. Utunkba de sok szép várost, falut láttunk, délután 5 óra, már Sziszeken¹⁰⁶ álltunk. Éjjel 4-kor kaptunk egy kis teát, ami nem sokat ért, de itten nem volt más. A mi vonatunk hát csak robogott tovább, utunkba elhagytunk hej, de sok állomást. Sok folyón átmentünk, közte a Száván is, de hogy hova megyünk, azt nem tudta senki. Mert a katonának mindent tudni tilos, néki csak hallgatni, mert joga nincs most. Kilencedik reggel már 4 óra vala, amidőn vonatunk egyszer csak megállta. Ezen város neve Károlyváros¹⁰⁷ vala, ez Horvátországnak egy nagyobb városa. Itten megkávéztunk egy pár órát töltve, azután indultunk Laibach¹⁰⁸ város felé. Már itt kisebb-nagyobb hegyek állanak előttünk, de sok alagútból kijöttünk, bementünk. Majd nemsokára elértük a határt, az osztrák országnak a szélső városát. Bubnjarci¹⁰⁹ a horvát szélső állomása, ahol a vonatunk 10 órakor állta. Itt aztán a mozdonyt mindjárt kicserélték, osztrák vasutasok a vonatot átvették. Mert itt már bent voltunk az osztrák határba Krajna tartomány déli oldalába. Délbe megálltunk egy szép állomásba, a Kulpa¹¹⁰ folyónak jobb oldalpartjába, ahol a vonatunk 2 órát tölte. Ezen idő alatt szétnéztünk e tájon, egyik másik hevert a fáknak árnyába. Míg nem elindultunk újra a nagy útra. Kilencedike délután 5 óra vala, mikor elérkeztünk Laibach városba. Itt kaptunk ebédet, vacsorát egyszerre, mert az út sürgős volt, de nem tudtuk, merre. Ezen állomáson volt egy hadi kórház, ide sebesülteknek százait hozták. Mert ezen vonalon kettős vágány vala, az egyikken a sebesültet hozta, míg a másikon vitte a friss erőt, hogy az olaszokat leverjük mielőbb. Így mentünk mi tovább Olaszország fele, hol az ellenségünk ágyúzott befele. De utunkba volt itt ám sok látnivaló, amit más mondana, azt mondanám nem való. A nagy sziklahegyek itten áthidalva, egyik a másikkal összekötve vala. Toronymagasságú hidak kiépítve, az

¹⁰⁶ Sisak, város Horvátországban, Sziszek-Moslavina megye székhelye, Zágrábtól délkeletre, a Száva, a Kulpa és az Odra folyók találkozásánál fekszik.

¹⁰⁷ Karlovac

¹⁰⁸ Ljubljana, a mai Szlovénia fővárosa

¹⁰⁹ Falu Horvátországban, a trianoni békeszerződésig a Zágráb vármegyei Károlyvárosi járáshoz tartozott.

¹¹⁰ Folyó Horvátország és Szlovénia területén, a Száva jobb oldali mellékfolyója.

ember csak szédül, hogy ha letekinte. Végtelen nagy sziklák az égnek merednek, mi meg néha-néha nézzük a térképet. Hogy hova is jutunk, azt senki nem tudta, végre a vonatunk éjszaka megállta.

Éjjel 1 órakor Szent Péteren vagyunk, és itt a vonatból mindnyájan kiszálltunk. Itt a faluszéli mező közepében le is táborozánk, éppen az útfélen. Itten szép sorjában, mindönk lefeküdtünk, reggel 5 óráig csendesesen pihentünk. 5 órakor ismét továbbmentünk, itt egy kis faluba szállásolva lettünk. Obcina lőn ezen kis falunak neve. De itt maradásunk éppen 2 nap leve, Istenem, mennyit is kell itten szenvedni. 38 óráig a vonaton lenni, tikkasztó melegben étlen és még szomjan, az a csoda, bírjuk, ember le nem dobban. Mert szegény bakának hej, de rossz a sorsa, mikor utazik vasúti kocsiba, mert őnékik csak azt a kocsit adják, akiben egyébkor marhákat szállítják. Hidd el, jó barátom, hogy sírna a lelked, ha ezen helyzetet átalszemplélnétek. Ezen kis faluból tehát továbbmentünk, mivelhogy itt sincsen elegendő vizünk. Mert ezen a tájon csak úgy isznak vizet, amikor eső van és ebből gyűjtenek. Mert ezen vidéknek köves a talaja, itt forrást nem találsz, bár mehetsz napszámra. Reggeli 4 óra, kiáltja naposunk, mert 5 órakor indul a századunk. De hogy hová, merre, arról mit sem tudunk, felszerelt a csapat készen áll az útra. Innen továbbmentünk egy másik faluba, hat kis falut hagytunk el a hátunk megett, és a hetedikbe ismét szállásunk lett. Ide már messzebb volt olaszok határa, még az ágyúszó is néha-néha halla. Mert hol előbb valánk Obcina faluba', oda az ágyúszó nagyon jól behalla.

Hej, de meg is verte az ég a katonát, mindig költözködik cipeli zisztungját¹¹¹. Talán még a sors is ellenünk szegődött, az is azt szeretné, bár lennének legyőzött. Csak a szép fényes nap, ő talán sokallja, mert fényes sugarát felleg alá dugja. Ő sem szemlélheti, hogy a földön mi van, ezt a nagy vérontást, amilyen már itt van. Mert a nagy világnak modernebb korszaka, huszadik századba még ilyet nem látta. Országunk szélein millió fegyverek, közbe a nagy ágyúk ezrei dörögnek. Ily nehéz időket talán sosem éltünk, mióta melegen pezseg piros vérünk. Szegény magyar népnek de sok százezrei, szétmarcangolt testtel halálát itt leli. Százezer sebesül, ugyanannyi halott, szegény Magyarország neked csak kijutott. Megtámadnak téged mind a 4 oldalon, azaz jobban mondván világ négy sarkáról. Ellened vagyon most vagy hétféle nemzet, mely rabszolgaságra juttatna most téged. De velünk vagyon a magyarok Istene, és a fegyverünket viszi győzelemre. Talán ezer éve ezt nem is remélted, mennyi vágyszemmel néznek mostan téged.

¹¹¹ Valószínűnek tartom, hogy a zisztung a következő német szavak elferdítéséből volt használatos: Ziehung: húzás, Anziehen: felöltözni, Anzug: „cucc” értelemben is használatos, így a zisztung mindenféle felszerelést jelent, amelyet a katona magával vitt.

Pozsár Bálint megsebesülése és hazatérése¹¹²

Július 23¹¹³. este 6 órakor a vonatunk megérkezett, ekkor pótélelemmel és töltény-nyel felszereltek bennünket. Innen éjjel 12 óráig mentünk a front felé, az ágyúk folyton dörögtek. Egy falu alatt egy fenyvesben háltunk meg, 4 órakor mentünk a tartalékhoz, már itt a sebesülteket folyton hozták, és innen este 8 órakor elindulva mentünk a tűzbe, izzasztó fegyverropogás és ágyúdörgés közben eltelt az éj.

24-én, szombat este újra elmentünk a doberdói tűzvonalba, borzasztó égi és még borzasztóbb földi háborúba. Reggel visszavonultunk felváltani a 62. és 101. zászlóaljakat vasárnap.

25-én estefele kimentünk a tűz alól, hogy az ezred hiányait pótolják velünk, de este 10 órakor riadó, és belekerültünk a tűzbe, Doberdónál éjjeli támadások voltak.

26-án tartalékba voltunk, de az ágyúzás borzasztóan dühös volt egész estig. Este 7 órakor kivonultunk a tűzből, és levonultunk a tűzvonalon kívül, de este este 11 órakor riadó volt, és újra elmentünk a tűzbe szuronyrohamra, reggel újra vonultunk.

27-én vissza, ekkor kaptam egy golyót az arcomba, és a századot elhagytam. Elmentem a kötözőhelyre, innen állomásról állomásra, hol szekéren, hol gyalog Szent Dániel állomásra, itt már készen várt a sebesültszállító vonat. Vonatra ültetve bennünket, körülbelül 1200 sebesültet 28-án Roseggerhoff¹¹⁴ mellett, a Lukovácsi barakk kórházba vittek.

Augusztus 7-én kijöttem a kórházból és elküldtettem Csáktornya, Nagykanizsa, Balatonfüred, Siófok, Székesfehérvár irányába. Budapestre a 29. honvéd hadkiegészítőhöz mentem. 9-én Pestről Debrecenbe küldtek, a 3. népfőlkelő gyalogezred parancsnokságához.

A naplók hátulján található nevek és címek jegyzéke

Víg István 3. népfőlkelő gyalogezred

Pozsár Mihály 3. honvéd gyalogezred, Debrecen

Gulyás András 3/IV hadtápszászlóalj

Kinter János 3. Népfőlkelő gyalogezred, I. Had. 1. század Abschmit Commando

Gulyás Mihály 37. gyalogezred, Óbecse

Veres András

Veres István

¹¹² A hazatérés körülményeiről összefüggő szöveget nem írt Pozsár Bálint, mindössze ezt a néhány feljegyzést, melynek egy része mindkét naplójában, szó szerint ugyanúgy leírva található meg.

¹¹³ A második isonzói csatában vett részt, ami 1915. július 18-tól augusztus 3-ig tartott.

¹¹⁴ Graz mellett

Pálfi Sándor 5. népfölkelő gyalogezred II. Had. 2 század

Túz Sándor Debrecen

Mázi Miller

Sziki Imre

Takács Mihály

Krizsán Péter

Szabó Gábor

Árgyelán Péter

Szabó Lajos

Szőnyi Benjamin

Háger József

Deczki József, Mikepércs

Vékony Ferenc, Székelyhíd

Horváth János, Vésztő

Összegzés

Székely László és Pogány Imre sorsa abban azonos, hogy mindkettőjüket az orosz frontra irányították, majd Olaszország, Antant-oldalon történő hadba lépése után a Doberdó-fennsík poklában találták magukat. Az itt átéltek minden bizonnyal örökre bevésődtek elméjükbe, alapjaiban változtatták meg gondolkodásukat. Az isonzói csaták folyamán mindketten hadifogságba estek, a háborút követően hazatértek és a családjuk visszaemlékezése szerint, bár sokat beszéltek a háborúról, a közösség megbecsült és aktív tagjai voltak idős korukban is.

Pozsár Bálint sorsa egy kissé eltérő, ugyanis ő már 40 éves volt, amikor népfölkelőként bevonult. A katonaság rendszeréből fakadóan elsősorban hadi munkálatokat végeztek, emellett sokat gyakorlatoztak, így egy idő után valódi harci cselekményekre is be lettek osztva, ahogyan Pozsár Bálint mondja: „*nem is népfölkelők már, hanem honvédek vagyunk*”. A korabeli Magyarország déli határai mellett teljesített szolgálatot, rengeteget utazott, sok településen megfordult, majd őt is kirendelték az olasz frontra, ahol a második isonzói csata közben megsebesült. Naplójában hazafias mondatok és megállapítások lelhetők fel, de később minden bizonnyal kapcsolatba került a bolsevizmussal, ami nagymértékben hatott rá, hiszen a rendelkezésre álló dokumentumok¹¹⁵

¹¹⁵ Bihari Múzeum gyűjteménye, gyarapodási szám: 1980/11

alapján támogatta a Tanácsköztársaságot. Emiatt a két világháború közötti időszakban sok hátrány érte. Ez a viselkedés a háborút követően jellemzőnek mondható, hiszen a mindennapi életükből több évre kiszakított katonák a frontvonalakon rengeteg traumát szenvedtek el. Hazatérve vissza kellett találniuk a társadalomba, amely visszautat sokszor a szélsőségek jelentették számukra.

A fentiekben ismertetett három napló tehát három Biharban született és élt, majd az első világháború alatt a hazáért harcoló hős katona visszaemlékezése. Megpróbáltatások, gondolatok, kétségek, gyötrődések és remény különös keveréket képeznek, mellyel betekintést nyerhetünk abba, hogy milyen volt ez a háború „belső nézetből”. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ugyan „csak” három ember három naplója, de ezek a sorsok azonban ezrek sorsát tükrözik vissza. 1914-ben sokszor önként és szó szerint dalolva vonultak be a férfiak egy cél érdekében, viszont a frontvonalon tapasztaltak rövid időn belül kiábrándítólag hatottak az emberekre. A szélsőséges időjárási körülmények, az elesett bajtársak látványa, a fertőzések a sérülések és az éhezés mindennapossá váltak. Sem a Monarchia katonái, sem a hátország nem volt felkészülve egy elhúzódó, többéves háborúskodásra, az első időszak lelkesedése hamar szertefoszlott, a háború személyes és testközeli élménnyé vált.

Irodalom

BARTA Róbert

2010 *Az első és második világháború képes története.* Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen

DIÓSZEGI István

1999 *A Ferenc József-i kor. Magyarország története 1849–1918.* Budapest

GALÁNTAI József

1988 *Az első világháború.* Budapest

GALÁNTAI József

2001 *Magyarország az első világháborúban.* Budapest

HAHNER Péter

2014 Franciaország 1914-ben. A harmadik köztársaság vállalja a háborút. *Rubicon* 4–5. szám 38–50

- KENNEDY, Paul
1992 *A nagyhatalmak tündöklése és bukása – Gazdasági konfliktusok és katonai válságok 1500–2000.* Budapest
- MARUZSA Zoltán
2014 Tisza István és a háborús felelősség kérdése. *Rubicon* 4–5. szám 66–74.
MESSENGER, Charles
1995 *A háború évszázada – Világméretű konfliktusok 1900-tól napjainkig.* Budapest
- NÉMETH István
2014 Lövészárkok, kézigránát, gázálarc. Az állóháború új harci eszközei. *Rubicon* 4–5. szám 90–96.
- POLMANN Ferenc
2014 A szarajevói gyilkosság 1914. június 28. *Rubicon* 4–5. szám, 50–62.
- POLMANN Ferenc
2014 Létszám, lelkesedés, felkészültség. Az osztrák-magyar haderő. *Rubicon* 4–5. szám 74–77.
- POLMANN Ferenc
2014 Pánik. Extrém stressz a harctereken. *Rubicon* 2014. 4–5. szám. 87–90.
- SIPOS Péter
2000 A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára. *Fons* 7. évf. 1. szám, 171–184.
- Suslik Ádám
2012 A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868–1914 között. In: *KMMI-füzetek* XVII, Ungvár
- UNGVÁRY Krisztián
2014 Isonzo–Doberdó–Caporetto. Magyarok az első világháborúban. *Rubicon* 9. szám, 4–23.

Imre Csarkó

„Memento mori” – Three bihar soldiers’s diary about the First World War

On the 100th anniversary of the outbreak of „The Great War” – which shocked and shaped Europe and the World – the Museum of Bihar commemorates by a periodic exhibition. Three bihar soldiers’s diaries were uncovered during the research period of this exhibition. The diaries had been written on the battlefields also as prisoners of war. Imre Pogány (from Asszonyvására), Bálint Pozsár (from Berettyóújfalu) and László Székely (from Gáborján) reported about those events by first hand information. Every day life activities of war, the enormity of the battles and their state of mind are clearly reflected in their words. The work transmits the modern version of the original texts to help the people of the XXI. century to see the actions of war as well as the hero’s life and thoughts in a very specific and unique aspect.

Sándor Mária

„ÍRTAM IDE... JAKAB VILMA”

Egy bihartordai háziasszony feljegyzései, 1939–53

2010-ben kerültek be a Bihari Múzeum gyűjteményébe azok a régi kalendáriumok¹, amelyeknek nyomtatott lapjain naplószerű feljegyzésekre bukkantunk. Szerzőjük, Jakab Vilma 1903-ban született Bihartordán, földműves szülők harmadik gyermekeként. Fiatal lány korától kezdve cselédként szolgált, elsősorban Debrecenben és környékén. 1926-ban született meg házasságon kívül gyermeke, Adél, akit ötéves koráig a leányanya szülei neveltek. Jakab Vilma később férjhez ment Gál Imréhez, aki a leánykát nevére vette. A házaspár Budapesten élt, ahonnan 1942-ben költöztek haza Bihartordára. A községben gazdálkodást folytattak, földet műveltek, állatot tartottak. Gál Imre hegedűn játszott, egy helyi zenekarral lakodalmakon, falusi rendezvényeken lépett fel.

I. kép. Jakab Vilma kislányával, a 30-as évek elején

¹ Faragóné dr. Takács Katalin ajándéka, gyarapodási szám: Gy. N.1263

A Bihari Múzeum gyűjteményében lévő kalendáriumok az 1939. évtől 1953-ig tizenegy esztendő személyes történelmét ölelik fel.² Jakab Vilma bejegyzéseiből képet kapunk a falusi élet mozzanatairól: a jószágokról, a mezőgazdasági és a háztartási munkákról pontos feljegyzéseket készített. A naptárakban vezette a család kiadásait, bevételeit is, illetve találunk bennük többek között konyhai eszközeleltárat is. A bejegyzések 1939-ben, a házaspár fővárosba költözésével indulnak, de az 1942. évi hazatérés után a falusi életről kaphatunk képet általuk. A naplók közvetlenül élénk tárják egy önellátást folytató bihari család mindennapi életét, a paraszti háztartás gondjait, a XX. század közepe gazdálkodásának sajátos módjait, formáit, továbbá kirajzolódik egy fiatal parasztlány tudat- és lelkivilága is.³ A feljegyzések tartalmazzák az 1944. évi frontátvonulás helyi eseményeinek leírását, illetve azt, hogy ezeket a történéseket hogyan élte meg a családját, kisleányát féltő anya.

A nyomdai kalendáriumok rendszerint külön oldalakat, illetve kitöltetlen sorokat tartalmaznak a felhasználó feljegyzései számára. Jakab Vilma jegyzeteit részben ide írta, azonban több esetben nem volt elegendő számára az erre a célra kijelölt terület, így más helyre is jegyzetelt: a lap szélére, a naptárak közötti részekre. (A *Sütöttem...* bejegyzések például az egyes hónapok napjai mellett a kenyérsütés időpontjait jelölik.) Néhány eseményt a fiatalasszony pedig napokkal, hónapokkal később írt be naplójába, néhány adatot pedig leánya jegyzett be.

A beírások keletkezésének eltérő időpontjaiból, illetve a kalendáriumok nyomtatott lapjainak naplószerű felhasználásából ered, hogy a bejegyzések a kéziratban nem időrendben követik egymást. A könnyebb olvashatóság kedvéért forrásközlésünkben mégis igyekeztünk időrendet felállítani.⁴ A tájnyelvi kifejezési formákat meghagytuk, az egyes, napjainkban már kevésbé ismert szavak jelentését lábjegyzetben adjuk meg.⁵ Ugyanúgy a dülö- és határneveket az eredeti leírásban szereplő formában közöljük, de minden más esetben a mai helyesírást követtük, a sok helyen hiányzó központozást pótoltuk.⁶ Az értelmezéshez szükséges, általunk szükségesnek vélt mondatkiegészítéseket

² Hiányzó évek: 1941, 1945 és 1952.

³ A paraszti írásbeliségről bővebben lásd: Gyenis Vilmos: Emlékirat és parasztkronika. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1965. (69. évf. 2. füzet) 152–171.; Ortutay Gyula: Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában In: *Ethnographia*. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 1962 (73. évf.) 497–511; Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. *Magyar néprajz V. Népköltészet*. Budapest, 1988. 251–266.

⁴ A szöveg digitalizálását a Bihari Múzeum Baráti Körénél kulturális közfoglalkoztatásban dolgozó munkatársak végezték, illetve segítettek: Faragó Melinda, Kisikánné Kondor Beáta és Makleit Béláné. Munkájukat ezúton is köszönjük!

⁵ Itt fejezem ki hálámat kedves munkatársamnak, Makleit Bélánéak, aki értő meglátásaival, kiegészítéseivel is segítette munkámat.

⁶ A közlésben egyébként Sipos Péter ajánlásait vettük figyelembe. (A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára. *Fons* 7. évf. 1. szám, 171–184.)

dőlt betűvel szedve, szögletes zárójelbe tettük. Ugyancsak szögletes zárójel jelzi a naptár nyomtatott szövegeit is, de ebben az esetben nem dőlt betűkkel. A mértékegységek rövidítését feloldottuk (pl. K=kiló, azaz kilogramm, de így csak az eredetiben kgr.-ként rövidített mértékegységet oldottuk fel, egyébként a köznyelvi 'kiló' formát használjuk.) A számneveket azon esetekben jelöljük számjeggyel, ahol Jakab Vilma is így írja, csak akkor írtuk ki betűvel, ha a naplók szerzője is így tett.

Jakab Vilma naplóit egyes szám első személyben vezette. Néhány esetben fogalmazásában megjelenik az egyes szám második személy is, ezek a bejegyzések nagy valószínűséggel férjére vonatkoznak. Máskor pedig egyes szám harmadik személyben beszél házastársáról, Imre megnevezéssel, megint máshol névjelölés nélkül is. A naplóban szereplő, többször visszatérő további tulajdonnevek: Adél, Aduci, Jakab Vilma leánya, az öccse, Sándor, illetve annak felesége, Ilonka. A háziasszony legtöbb jószágnak is adott nevet, általában a szöveggörnyezetből lehet következtetni az állatok fajtájára (pl. a Muki nevet a mindenkori koca viselte).

A kalendáriumok Jakab Vilma és családja számára fontos emléket jelentettek. Sokáig nézegette ő is, a leánya is, ezeknek az alkalmaknak dátumát a naptárak fedelére jegyezték aláírással.

A naplók közlésével a néprajz- és a helytörténet-kutatáshoz kívánunk egy újabb forrást szolgáltatni.

1939⁷

[Feljegyzések január hónapra]

Január 14-én, szombaton ment fel Imre Budapestre egy utazókosárral és nagy bánattal, 20-án kapott állást a Fischer-féle kalapgyárba'. (XIV. ker. Gizella út 44. szám)

[Feljegyzések február hónapra]

Február 12-én mentem Imre után fel Budapestre. Vasárnap fél tízkor indultam ki a szülei⁸ háztól. Várt Imre a kőbányai alsó pályaudvaron a lámpával, ott állt, este nyolc órára ért be a vonat. A lakás, ahová várt és mentünk, a X. ker. Harmat utca 1/3, 3-mas ajtó, itt laktunk 1939. február 12-től 1940. április 13-ig. (A Harmat utcából költöztünk a Vaspálya utca 7. szám 7. ajtó alá. 1940. április 13-ától ott laktunk 1941. április 31-ig. Akkor költöztünk a Pongráctelep városi házak 20-as épület B. lépcsőház földszint 787-es ajtó [alá]. Itt laktunk 1942. I. hó 31-ig, onnan hazaköltöztünk.)⁹

⁷ Nagy Képes Friss Naptár az 1939-ik esztendőre. Kiadja a Hazai Hírlapkiadó Részvénytársaság, Budapest.

⁸ Értsd szülei

⁹ Az eredetiben nem zárójeles két mondat nyilvánvalóan utólagos kiegészítés.

[Feljegyzések március hónapra]

Az Alfa moziban láttam magyar film[et], a János vitéz Dajka Margittal, Rozmaring Kabos Gyulával a Réztábla a Kapu alatt [című filmet].

[Feljegyzések április hónapra]

Április 22-én, szombaton délután voltunk Aducinak vásárolni a Magyar Divatcsarnokban.

A Bocska fehér blúz 10.30, a magyar piros puzli 6.00, a piros szanda 6.80, összesen: 23.10.¹⁰

[Feljegyzések augusztus hónapra]

Augusztus 18-án, pénteken délután 4 órára érkezett meg édesanyám, Aduci hozzánk, a Harmat utcai lakásunkba, 23-án reggel a fél kilencessel mentek haza. Úgy örültem, mikor jöttek, de úgy fájt, mikor a vonat elvitte őket, olyan üres lett a szívem. Mikor itt voltak, láttuk az Astoriába' moziban Bors Istvánt, mind a hárman. Anyámnak fájt a lába. Augusztus 24-én jött meg a katonai behívód, 26-án, szombaton este a 10 órás vonattal mentél el.

[Feljegyzések szeptember hónapra]

Szeptember 10-én, vasárnap reggel fél ötkor hazajöttél szabadságra, 13-án, este 10órákor mentél vissza Berettyóújfaluba katonának.

[Feljegyzések október hónapra]

Útiköltségek Adélnak 15.80; Gyűrűpótlás Adélnak 3.50; Névvésés pecsétgyűrűbe 0.40; Nápolyi (16) Fekete Péter (34) 0.50; Puzlivarratás 1.50; Bugyi 2.50; Postai lap (10), Zizi (10) 0.20; Malac 0.28; Adélnak barna félcipő 18.80; Fakanál 1.14; Muskátli 0.50; Tálca 1.86; Nyeregartó szíj 1.20; Ridikül, a piros cipzáros 4.00; [összesen:] 52.18.¹¹

[Feljegyzések december hónapra]

December 17-én, vasárnap reggel érkeztem haza a fél kilences vonattal. Várt az állomásnál Sándor meg Adél. Úgy örültem, hogy megláttam a szüleimet, örültem, mikor megláttam Sándort meg Adélt is az állomásnál, de fájó volt az elválás nagyon. 19-én, kedden a délivel mentünk vissza, Aducit is vittem, szekérral mentünk, akkor vittem a

¹⁰ Eredetiben oszlopszerű felsorolás és összegösszeadás.

¹¹ Eredetiben oszlopszerű felsorolás és összegösszeadás.

mosdót, ruhafogast, könyvszekrényt, kuffert. Sándor vitt ki, nagy sár volt, apám tolt a biciklit, hogy Sándor jöhessen haza, mert a Leventébe kellett neki menni. Aduci nálunk volt Pesten 1940. január 7-ig. 7-én, vasárnap jött haza a fél kilenccsel, kikísértem az alsó pályaudvarra. Úgy fájt az elválás, nagyon sajnáltam, magam maradtam. Aduci nem érezte jól magát Pesten nálunk, nagyon hazagondolt, ahol felnőtt és a nagymamáját is sajnálta, siratta, pedig volt karácsonyfa is, de az se kellett, csak hazavágyott. Én pedig örültem, hogy velünk volt.

2. kép. A Gál család az 1940-es évek elején

1940¹²

[Április]

Apám született 1871. április 15-én, Nagyrábén.

13-án költöztünk Vaspálya utca 7. szám [alá].

A teknőt vettük április 25-én.

[Május]

A szitát vettük május 23-án.

¹² Magyar Népnaptár az 1940-ik szököévre, az országos vásárok teljes jegyzékével. Összeállította: Uj István. Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt. Kiadása és nyomása, Budapest

[Július]

2 deka édest vettünk július 8-án. (100 dekája). A seprűt kaptam július 9-én. Az enyémet vettem június 27-én, 80 fillér.

Gál Imre tűzoltó úrnak tisztelettel, alázatosan jelentem, hogy a só elfogyott a háztartásból.

[Augusztus]

Aducit itt várom az én kedves, egyetlenegy kislányomat, úgy örülök, hogy jön.

[Szeptember]

Szeptember 22-én voltunk a Népligetben. Paradicsomnak 10 fillér kilója 1940-be'.

Szeptember 22-én leszünk 2. éves házások.

Szeptember 23.: 2 mázsa fa, 6.30 mázsája.

[Október]

Anyám született 1873. október 22-én, Bihartordán.

Vettünk egy mázsa Gülbaba burgonyát, 13 pengő.

Október 27-én voltunk a Ligetbe' utoljára.

5 mázsa szén.

28-án kezdődött a tánciskola.

Vettünk 30 kiló káposztát, 24-én 12 fillér kilója ,és 60 kiló Ella burgonyát, 10 fillér kilója.

[November]

Anyámék esküdtek 1894. november 23-án.

November 26-án hoztam fel először krumplit, másfél mázsa krumplink volt lent.

[December]

Káposzta is elég nekünk 30 kiló, ha veszünk, mert még januárra van 4 fej káposztám zöldségből, meg 12 kiló kell egy télére.

1942¹³

[Január]

31-én voltunk összepakolva a Pongráctelegen, költöztünk, hazapakoltunk, nagy stráfszekérre¹⁴, ki a Kőbányaalsóra, ott meg be a vagonba. Költözésünkkor az idő: hó és fagy volt. Mateosz¹⁵-szal akartunk jönni, de nem vállalták az út miatt.

[Feljegyzések január hónapra¹⁶]

Kaptam

1 darab asztalabrosz

1 darab törülköző

1 darab sótartó

1 darab pálinkáspohár

1 darab kompótostál

1 darab pálinkásüveg nagy pohárral

1 darab vizeskancsó

1 darab nagy és kicsi porceláncsésze

2 darab nagy vizespohár

1 darab csipkenec¹⁷

1 darab harisnya

1 darab sárgavászson

1 fehér asztalterítő

[Február]

1-jén, kilenc órára értünk haza Sápáról, szánon jöttünk, éppen harangoztak a templomba'. Édesanyám főzött finom, édes krumplilevest meg mákos laskát.

[Családunk története az 1942. évben¹⁸]

Hazaköltöztünk 3 év után február elsején, 9 órára. Nagyon hideg volt és rosszul utaztunk haza a vonaton. Imre a lépcsőn állt, a hátára volt kötve az ágybéli; metsző, hideg szél fűtt, sok volt az utas a vonatkésések miatt, én is ott álltam, csak beljebb. Nagyon

¹³ Hangya-naptár az 1942. évre. XIV. évfolyam. Budapest, 1942

¹⁴ Stráfszekér: lapos rakfelületű, rendszerint rugókra szerelt, a városi fuvarozásban, teherszállításban használt jármű. Magyar néprajzi lexikon. Akadémiai Kiadó, 1977-82.

¹⁵ Magyar Tehersúvarozók Országos Szövetsége

¹⁶ A kalendárium 21. lapján

¹⁷ Valószínűleg csipke neccharisnya

¹⁸ A kalendárium 16. lapján

megszenvetünk, míg hazaértünk a kis lakásunkba. Anyám várt bennünket ebéddel, disznóhússal, jó krumplileves meg mákos tészta. Nagyon megpihentünk, hogy hazaértünk, a sok fáradalom után megnyugodtunk.

[Feljegyzések február hónapra¹⁹]

Kálmántól a 15 pengőbe korpa jött.

17-én hoztuk a két kismalacot.

24-én lett a kertbe' a gyümölcs, az összes legallyazva.

[Március]

Március 3-án jött meg a katonai behívó, 5-én éjjel mentél el Budapestre, szomorúan.

Március 10-én hazajöttél kétheti szabadságra, kert[et] ásni, visszamentél március 23-án, azután aratásra jöttél haza.

3. kép. Jakab Vilma és édesanyja, Jóska testvére a Kati tehénnel 1926-ban

¹⁹ A kalendárium 21. lapján

[Feljegyzések március hónapra²⁰]

6-án és 7-én nagyon hideg volt és fagy.

Március 25-én vetettünk el a kertbe 'a fokhagymát, vereshagymát, sárgarépa, petrezse-lyem, salátát, dughagymát.

A krumplit elraktuk Sándorral 28-án, szombaton délután.

[Feljegyzések április hónapra²¹]

A krumplirakást folytattuk Sándorral április 7-én, kedden délután, ünnep után, jó idő volt. Vettem 74 kiló raknivaló krumplit apáméktól.

Április 10-én vettem el a mákot, borsót, burgundit²². A nagyobbik darab burgundit anyám segített aláhányni.

20-án, hétfőn raktam el anyámmal a vajbabot, ugorkát.

A gyöngyvirágot ültettem április 16-án, a pecsétrózsát is, amit Gáléktól hoztam, a gyöngyvirágot Papp Gergely bácsiéktól.

[Feljegyzések június hónapra]²³

Június 3-án hoztam el Sziki Béni bácsiéktól a kilenc kis rucát, 1 pengő 20-ba lett számolva darabja.

Június 20-án és 22-én vettem 4 kiló cseresznyét befőttnek a többi saját termés, cukrot használtam cseresznyéhez 1 kilót, ribizlilekvárhoz 1 kilót, málnalekvárhoz 75 dekát.

[Július]

Július 6-án vettem a második csapat kis rucát, hetet, 1 pengő 20 volt darabja.

[Feljegyzések július hónapra²⁴]

Búza van Józsitól 2 mázsa 80; Géptől először 27; Másodszor 55; Harmadszor 78; Adél keresett 32; [összesen:] 502.²⁵

Július 3-án szedtük le a meggyet, szép termés volt, 20 kiló lett. 12 nagy üveg meggybefőthöz használtam 1 kiló kristálycukrot, rumos meggyhez (3 literes üveghez) fél kiló cukrot, 1/5 deci rumot, 8 napig a napon hagyni, érni, azután betenni.

²⁰ A kalendárium 22. lapján

²¹ A kalendárium 22. lapján

²² Burgundi=takarmányrépa

²³ A kalendárium 23. lapján

²⁴ A kalendárium 24. lapján

²⁵ Eredetiben oszlopszerű felsorolás, és összegösszeadás. Az összeadás egyébként hibás, a helyes összeg: 472.

4. kép. Adél és nagymamája a baromfiudvarban (1942)

[Feljegyzések augusztus hónapra²⁶]

Anyunak van a konyhaszekrény-fiókban

4 nagy evőkanál

5 egyforma kávéskanál

3 kávéskanál, amit használunk

2 asztali kés, egy ezüstnyelű

3 nagy villa

1 kicsi villa

3 használatban lévő kanál

Leírtam 1942. augusztus 15-én, Adél

[Szeptember]

18-án tettem be kilenc rucámat hízni.

28-án éjjel álmomba' egy fogamat ujjal kinyomták. Ez halált jelent.

²⁶ A kalendárium 24. lapján

[Feljegyzések szeptember hónapra/ Feljegyzések október hónapra²⁷]

Befőttek

Cseresznye

1942. július 24. 38 üveg

Meggy

1942. július 24. 12 üveg befőtt

„ 13 üveg mártás

Málna

1942. július 24. 2 üveg lekvár

Ribizli

1942. július 24. 1 üveg lekvár

„ 1 üveg befőtt

Bab

1942. július 24. 6 üveg

Alma

1942. július 24. 7 üveg

Meggy

1942. július 24. 1 üveg lekvár

Ugorkasaláta

1942. július 24. 3 üveg

„ 3 üveg savanyú

Tök

1942. július 24. 1 üveg

[Október]

Október 3-án őrettünk²⁸, 78 tök volt.

Október 15-én álomban a mutatóujjom félig levágtam. Ez 70 nap múlva betegséget jelent.

[November]

A drága kis Jucimat 13-án, pénteken vágtuk le a kertbe'. Nagyon sajnáltam, többet nem szeretek meg így kisbárányt.

²⁷ A kalendárium 25. lapján

²⁸ őrlöttünk

[Feljegyzések november hónapra²⁹]

A kertünkbe ' a gyümölcsfák ültetését rendeztük november hónapban, a kis fehér szilvafát, meggyfát hátraültettük, a ribizlibokrot 30-án, András-napkor ültettük a málna mellé. A kis lila akácot is, 30-án ültettük az ablak alá, a kiskertbe. A két diófa itt volt elől, a kertbe ', azt is kivettük, felesleges volt, felvágtuk tűzre.

[December]

16-án öltük meg az első hizónkat, nagyon szép volt, meg voltunk vele elégedve.

[Feljegyzések december hónapra³⁰]

Poharak

1 nagy füles pohár

1 kicsi füles pohár

2 sima vizespohár

6 egyforma borospohár

2 vékony metszett, egyforma pohár

1 hosszú, karcsú pohár

1 gömbölyű, talpas pohár

1 pántlikás pohár

5 darab pálinkáspohár

2 darab metszett emlékpohár

Leírtam 1942. december 10-én. Adél

*

1943³¹

[Január]

Január 6-án kezdte el őszi ke kis tyúkom a tojást, 7-én meg a párja.

Január 7-én vittél Újfaluba 7 malacot, 70 pengő volt, Jani bácsi is itt volt.

Január utolsó hetében feküdt anyám utoljára ágyban, addig kelt, feküdt.

[Február]

Februárban egész hónapban beteg volt, feküdt. Már nem kelt fel többet az én édesanyám.

²⁹ A kalendárium 26. lapján

³⁰ A kalendárium 26. lapján

³¹ Függetlenség évkönyve 1943. Budapest

[Március]

20-án vetettük el a kertben a mákot, krumplit, salátát, petrezselymet.

Március 20-án éjjel 12 óra után meghalt az én édesanyám, Isten nyugtassa meg!

Március első hetében már búcsúzkodott, mondta, hogy többet már ő nem kel fel. A kezemet megfogta, megrázta, elköszönt, Isten áldjon meg! – azt mondta.

Március 22-én délután, 2 óra után temettük el. Nyugodjon békében.

29-én igazítottuk meg a sírját anyámnak, Imrével voltunk kint, vittem ki parasztililiomot.

Eltemettük édesanyámat, március 22-én, délután 2 óra után, fájdalommal. Mély gyászba borította a szívünket, mindnyájunknak. 2 óra után vittük ki abból a házból, ahol eltöltött 34 évet. A csendes temetőben van most már az ő csendes otthona. Sűrűn meg fogjuk látogatni az én drága jó édesanyám sírhalmát, már csak ott szólhatok hozzá, de ő már nem hallja azt, nyugodjon békében. A jó Isten tegye áldottá a síri álmait. Én írtam le ide megtört szívvel, 1943. március 28., Gálné Vilma.³²

1943. március 30-án láttam anyámat álomban először, beteg volt. Mondta, hogy úgy fáj a hasa, meg a szíve. Ennyi jutott eszembe. 31-én is láttam álomba', nem szólt hozzám, csak nézett rám, de nagyon beteg láttam.³³

5. kép. A család Jakob Vilma édesanyjának ravatalánál

³² Ez a feljegyzés a kalendárium 43. oldalán található.

³³ Ez a feljegyzés a kalendárium 37. oldalán.

[Április]

Sándornak ültettem, március 30-án, a Mariska kotlóját pedig április 5-én, hétfőn.

A Muki rühetett³⁴ április 4-én másodszor.

A második kotlót ültettem e hó 8-án.

11-én jött meg a behívó Imrének, 14-én ment el, szerdán.

18-án ment Sándor Rábéra.

27-én vettem a két kis libánkat.

[Május]

A libát elültettem május 6-án.

Odahaza is mindent intéztünk, üres volt a ház.

Imre odavolt katonának.

[Június]

Június 9-én, a születésnapján volt Sándornak az esküvője Benda Ilonkával, amit az édesanyánk nem érhetett már el.

Imre katona volt, nem tudott hazajönni az esküvő alkalmára, de mikor éppen a csigalevest tálaltuk a vacsorához, akkorra érkezett meg, Püspökladánytól gyalog jött.

Örültünk nagyon, hogy köztünk volt, együtt vacsoráztunk.

A legelső gyümölcsünk a kertkapunál levő, korán érő cseresznyefán 10-én már érett szemek vannak rajta, és finom, édes.

6. kép. Jakab Sándor esküvőjén

³⁴ Rühetés=a koca ivarzása

[Július]

Rucát téptem 17-én.

Muki 18-án rühetett.

Imre itthon volt aratási szabadságon, és mikor ment vissza Pestre, Adél is elment vele 23-án. Ekkor került Balatonújhelyre, dr. Dabasi Endre egyetemi tanársegéd úrékhöz.

[Szeptember]

16-án vetted a két kis malacot, Berettyóújfaluból. 60 pengő volt. Talicskán hoztad haza. 29-én Mihály-napi nagyvásáron voltunk Nagybajomba³⁵, Jóska, Imre, én. A sütőteknőt megvette, 80 pengő volt. Nagyon szép idő volt, gyalog mentünk.

[Október]

Adél október 16-án, éjjel 12 óra után jött haza Sáp állomásáról Dr. Dabasiéktól egyheti szabadságra. 24-én, vasárnap hajnalba' ment vissza, nagyon szomorúan maradtam itthon.

Október 22-én egy liter szilvát szedtem le a kertben gombócnak. Adél főzte, finom volt. És még volt 8 szem őszibarack is a fán, 27 darab termett rajta.

[November]

A konyhát meszeltem 17-én és 18-án. A szép, nagy, tarka rucám megöltem november 9-én, nincs több!

[December]

December elsején volt a disznótor.

*

1944.³⁶

[Január]

Sütöttem: 12-én (szerda)

[Feljegyzések január hónapra³⁷]

A Bözsi tehenet vettük 1943. december 15-én, az Égés³⁸ tanyáról. 750 pengő és három liter tejjel naponta.

³⁵ Biharnagybajomba

³⁶ Hangya-naptár az 1944-ik szökő évre. Budapest, a Hangya-központ kiadása 1944

³⁷ A kalendárium 21. lapján.

³⁸ Égés: Bihartorda dűlője, a Sáp felé vezető út mentén.

Bermantól a nadrág 120 pengő; a vasutasblúz 80; a vasutasnadrág 60, öt mázsa répa 75 pengő.³⁹

Adélt vártuk február elsején, kedden éjjel.

[Február]

Február 19-én jött meg a behívód, 22-én kellett menni, hazajöttél 26-án éjjel, 27-én, vasárnap délután meg visszamentél Budapestre.

Sütöttem: 1-jén (kedd), 12-én (szombat), 26-án (szombat).

Mostam: 29-én.

[Március]

Két liter a varratás.

Az Oncsán⁴⁰ a krumplit raktuk április 14-én és 15-én, a kapu előtt a nyárfát ültette Imre, április 13-án délután.

Sütöttem: 11-én (szombat), 23-án (csütörtök).

[Április]

A temetőbe '5-én, szerdán veteményeztünk.

Itthon elveteményeztünk húsvét második napján.

A temetőföld 23 pengő 50 fillér volt, az ONCSA-házhelyen négy darabot vettünk ki (200 vkadrát, 200 kvadrát, 400 kvadrát, 200 kvadrát) az ára 250 pengő volt.

Sütöttem: 5-én (szerda), 18-án (kedd), 29-én (szombat).

[Május]

A padlást lenádaltuk május 12-én.

A Bözsi folytatott⁴¹ 14-én, vasárnap este.

A szobát festettük május 17-én, 18-án,

Sütöttem 10-én (szerda), 19-én (péntek), 31-én (szerda).

[Feljegyzések május hónapra]⁴²

A kisebbik ládába beletér 2 mázsa 10 kiló búza.

³⁹ Eredetiben oszlopszerű felsorolás.

⁴⁰ ONCSA=Országos Népi- és Családvédelmi Alap. Az 1940-ben létrejött alap célja elsősorban a sokgyermekes családok támogatása, ennek érdekében a településeken ingyen, illetve nagy kedvezménnyel juttatták házakhoz, földekhez a rászorulókat. A köznyelv ezeket a területeket nevezi Oncsának.

⁴¹ Folytatás= a tehén ivarzása

⁴² A kalendárium 23. lapján.

Kályha 500; csizma 250, fekete ruha 450; nagykabát 500; fehér nadrág 150; Mellény sapkával 25. [összesen:] 1875. Csizmanadrág 150.

[Június]

A Bözsi másodszor folytatott, 11-én.

A padlás másodszor le lett tapasztva.

Még május 20-án Bende bácsi és a fia volt itt.

Sütöttem: 10-én (szombat), 23-án (péntek).

[Július]

Július 20-án kelt a második csapat kis ruca, a csirke 18-án kelt.

A rucát téptem 21-én, pénteken.

[Augusztus]

Nagyon sok orosz repülőgép járt mindennap, riadóztak. Azt beszéltek, hogy a hadtáp terület Bihar megye.

Az Oncsán szedegettem a krumplit, egyedül hordtam haza talicskán. Olyan sokszor elbukáltam⁴³ félve, remegve, mikor jöttek a gépek, olyan alacsonyan. Emlékszem rá, egyszer, Adél Sápon volt, valamire bombáztak. Nagy dübörgés volt, úgy sírtam, Adél meg Sápon, a tiszteletes úr pincéjébe jár tanulni, a IV. polgárit. Alig vártam mindig, hogy hazajöjjön, borzasztó napok voltak.

[Szeptember]

A Bözsi folytatott szeptember 6-án, 7-én.

A Darut vettük szeptember 9-én, szombat délután, 650 pengő volt az ára.

A két kis malacot vettük szeptember 14-én, 100 pengő Berettyóújfalu

26-án tengeriszedni voltunk, Kis Mártonnak, feles földön. Egész nap hallatszott az ágyúzás, bombázás a fejünk [felett]. Állandóan búgtak az orosz bombázó repülőgépek. Adél itthon volt, nagyon félt.

[Feljegyzések szeptember hónapra]⁴⁴

Szeptember 14-én voltam Adéllal Berettyóújfaluban. A IV. polgári értesítő könyvecskéért, Koncz Márton bácsival mentünk be tehénszekérrel. A kiskönyvet átvettük az is-

⁴³ elbukáltam

⁴⁴ A kalendárium 25. lapján.

kolában, de jöttek annyi angolszász repülőgépek, úgy féltünk, alig jöttünk el a polgári iskolától, már riadót harangoztak. Szaladtunk egy kapu alá az utcáról be, úgy búgtak a sok repülőgépek a fejünk [felett]. Valamit dobtak is le, mondogatták. Azt hittük, hogy nem tudunk hazajönni, úgy imádkoztunk. Tele volt Újfalú is német katonákkal. Ott voltak megszállva, pár nap múlva menekültek tovább.

[Családunk története az 1944. évben]⁴⁵:

Szeptember 26-án, mikor hazaértünk egy szekér tengerivel, Kis Mártonhoz, már a kövesúton menekülőkkal találkoztunk, mondták, hogy Keresztesen vannak az oroszok. Hittük is, nem is, mire beértünk a faluba, azt mondták, Perjésen⁴⁶ vannak az oroszok, egész nap szólt a bombázás, Adél félt itthon, alig várta, hogy hazajöjünk.

Kis Márton udvarán, mikor a tengerit raktuk le a szekérről, két orosz repülőgép géppuskázott, egész alacsonyan, a fejünk felett. Úgy megijedtünk, beugráltunk a műhelybe, mikor csendesedett, én azonnal siettem haza a kerítés mellett, de alig tudtam hazajönni. Adél várt, sírt, félt remegett. A gépek folyton keringtek Torda felett. Sok németek voltak itt megszállva. Este el akartunk menekülni, de nem volt csak egy tehén, apám nem adta, se járom sem volt. Sírtunk, féltünk, pakolgattunk, mindenki mondott valami ijesztőt, de be is teljesedett: az oroszok is Perjésen voltak, mikor a tengerit hoztuk haza.

[Október]

A háború kezdődött nálunk október 8-án, vasárnap. Az oroszok bejöttek október 17-én.

Október 8-án jöttek be a partizánok tankokkal, a Pap Elek házatól a tankokkal onnan lőtték le a toronyt.

8-án, vasárnap délelőtt lőtték le a templomunkat, utcai harc volt a német és orosz partizántank közt. Herceg Benke tanyája felől jöttek be, Imre kinézett a kapun, és meglátta őket a kastélykapunál, a partizánok[at]. Nem akartunk hinni neki, és igaz volt.

17-én, kedden reggel virradattal jöttek be az oroszok, ahogy felkeltünk a kiskonyhában aludtunk a földön, néztünk Rábé⁴⁷ felé, hát jöttek, özönlöttek, lóháton, gyalog, úgy féltünk. 20-án jött hozzánk a tisztikonyha. November 16-án mentek el Tiszadezsre, az úton lebombázták őket.

26-án vitték el az apámék szekeröket.

⁴⁵ A kalendárium 16. oldalán

⁴⁶ Perjépuszta: Nagyrábé része

⁴⁷ Nagyrábé, Bihartordával szomszédos település

Október 8-ig még ágyba feküdtünk, habár nyugtalanul, mindig figyelve, a repülőgépek mindig búgtak az éjszakákba'. 8-án, vasárnap hajnalba' nagyon hallatszott az ágyúzás, fegyverropogás Rábé felől. Éppen virradt, kinézek az ablakon, tüzes golyót látok, Rábé fele meg égnek a házak. Gál Jani lakott a szomszédban, a Mihály házába'. Az is jött, hogy menjünk valamerre, mert itt vannak az oroszok. Rábét fel is gyújtották, ég a község. Gyorsan felugráltunk, a németek menekültek, a tiszték nézték a térképet a kanyarnál, egy német felmá

szott a magtár tetejére, onnan nézett Rábé felé. A Jóska tagjánál. három német ágyú Rábé fele folyton lőtt. Feltartotta az oroszokat, azok már Perjésen voltak. Én meg Adél sírva elszaladtunk Sziki Béni bácsiék, ott már készen volt a gödör. Az ágyterítőket összeszedtem, kenyeret kosárba, és elszaladtunk. Imre itthon maradt, azt mondta, hogy ő nem hagyja a házat, ha meg kell halni, itt hal meg. Mink csak féltünk, és elmentünk, le is mentünk a gödörbe, Lina néni is, de nem voltunk nyugodtak, és hazajöttünk. Imre ásta a gödrünket. Már itthon voltunk, mikor a partizánok bejöttek, nem volt még a gödör készen. De mikor az utcai harc volt, már csak beletértünk guggolva. Jóska is ideszaladt, Sziki Gyula is ásott, de azé se volt kész, csak beleguggoltak azok is, velünk együtt. és még bele se fértek, a félelmetes, szorongatott helyzetünkben.⁴⁸

[Feljegyzések október hónapra]⁴⁹

Október 8-án reggel mikor a toronyt lelőtték, már ásta Imre a kert hátulján az óvóhelyet. Még kész se volt, beleugráltunk, teteje se volt. A golyószilánk úgy pattogott a fejünk felett, féltünk nagyon, imádkoztunk. Délutánra elmúlt a harc, akkor tetejét csinált Imre. Ott voltunk éjjel-nappal, mindig mondták, jönnek már az oroszok, itt vannak, holnap jönnek. Ott voltunk mindig a gödörbe, csillagos, holdvilágos esték, éjszakák voltak, kinn ültünk a gödör szélén, úgy jöttek a rakéták. A németek menekültek. Éjjel-nappal a lakás le volt zárva, lent voltunk a gödörbe. Imre őrködött, nem aludt soha, mindig jött-ment a kapuig. A kövesúton állandó volt a sok tank, ágyú, gépkocsik fűlsiketítő zakatolása. 1944. október 10.

Az óvóhely gödörben másfél hétig imádkoztunk, féltünk, október 9-től október 20-ig. 17-én, kedden reggel jöttek be az oroszok, mikor reggel felkeltünk. Rábé felől jöttek. Mindenféleképpen fiatal kölykök, kis ásó a hóna alatt. Mikor láttuk, hogy jönnek, Adéllal leszaladtunk a gödörhöz a kert hátuljára, mintha ott akartunk volna keresni

⁴⁸ A kalendárium 23. oldalán, a Feljegyzések július hónapra, illetve a Feljegyzések augusztus hónapra rovatnál.

⁴⁹ A kalendárium 25. lapján.

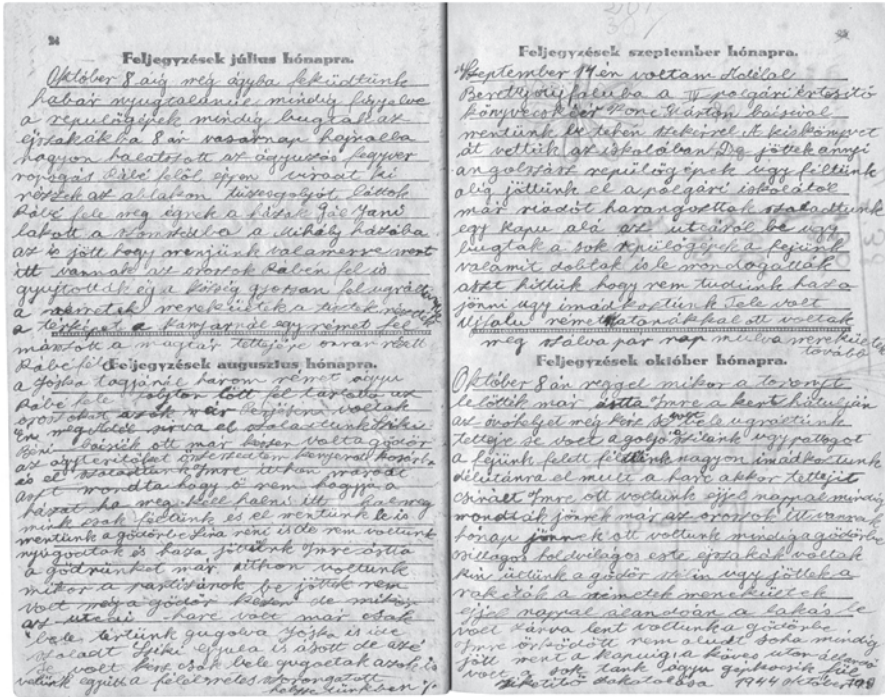
menedéket, de egyszerre tele lett a kert, az udvar, a lakás, az utca. Egész nap jöttek, Imre fenn maradt, a kisszoba be volt zárva, és hat orosz ott állt a zárt ajtó előtt, kérte a kinyitást, a kulcs meg nálunk volt. Kiabált, hogy hozzuk fel, de nem is mertünk jönni, nem is jöhettünk, mert ott és amink volt velünk, mindent megnéztek, a kisszobaajtót meg betörték, és mindent, ami ott volt, széjjelszórtak. A komódfiókból dobozt, karácsonyfadíszet eltörtek sokat, vitték ki a befőttem üvegestől, az ugorkát üvegestől. A kertben el volt ásva két helyen a kis ruháink, meglelték, azonnal kiásták, kihányták. Imre behordta a kiskonyhába. Oda aztán ami elment egész nap orosz tovább, az mind felhányta, forgatta, válogatta, rakta a karjára, dugta drága szép zsebkendőimet a zsebökbe, ott álltam, Adél a hátam megett remegett. Egész nap ez így ment, estig. Alig bírtuk ki ezt végignézni és látni.⁵⁰

Hála Istennek, mert megőrzött bennünket, hogy nem lett semmi bajunk az oroszoktól. Estefelé egy tiszt jött egy nővel, akkor már kevesebb orosz jött be, mert a kapuba poszt állt, de éjszakára elmentek. Imre fent őrködött, mink meg a gödörben, gyűrött ruhánk, mosdatlan. Két hétig nem mosdottunk, nem aludtunk, éhségtől, hidegtől, s a bujdosás rémségeitől megkínzott testünkön s ábrázatunkon. Adélt féltettem, sajnáltam, imádkoztam érte. A padláson aludtunk, Kara Béniék[nél]. Egyszer egy éjszaka a Kara Sándor padlásán Erzsikével [aludtunk]. Akkor másnap jöttek nálunk a ruszki Sándorék, énértem értelmjött Imre reggelibe. Én meg Kara Béniéknél aludtam, Adélért értementem én is, de nem tudott lejönni a tyúkólpadlásról, annyi orosz jött-ment. Estefelé megint csak mentem, nem nyugodtam, csak azt mondtam, hogy jöjjön le, és menjünk haza Kara Sándoréktól mikor hazajöttem Adéllal, sok oroszok voltak az utcán. Akkor azonnal a padlásunkra búttattuk⁵¹ fel, ott aludt egyedül egy éjszaka. Másnap erővel lehívtam közénk, láttam, hogy jó helyen lesz velünk. De nem jött le, nagyon félt. Egy pár nap múlva meglátta ruszki Viktor, hogy vittem ennivalót a padlásra, akkor aztán le kellett jönni.⁵²

⁵⁰ A kalendárium 22. oldalán, a Feljegyzések március hónapra, illetve a Feljegyzések április hónapra rovatnál.

⁵¹ bújtattuk

⁵² A kalendárium 23. oldalán, a Feljegyzések május hónapra, illetve a Feljegyzések június hónapra rovatnál.

7. kép. Részlet Jakab Vilma naplójából (1944)

[November]

A háború véget ért nálunk november 16-án, ekkor mentek el Sándorék.
 November 16-án ment el az orosz tiszt konyha, négy hétig volt itt, akkor már nem
 féltünk, pedig nagyon sok minden megtörtént, míg ezek itt voltak.
 A harang megszólalt november 17-én, pénteken.

*

1946⁵³

[Előlapon]

Imre vette Nagyváradon, január 3-án ment el, vártuk haza nagyon.

[Január]

A Lilit elvittük Dancsházára⁵⁴ 7-én, egy 20 kilós malacér', a Lili 36 kiló volt.
 Sütöttem: 4-én (péntek), 16-án (szerda), 26-án (szombat).
 Január 15-én vettük a gúnár libát, 3 és fél kiló szalonnáér'.

⁵³ A Szabad Nép és a Szabad Föld Kincses Kalendárium az 1946. esztendőjére. Szikra kiadás, Budapest

⁵⁴ Bihar dancsházára

Január 18-án vettünk 70 kiló korpát.

Január 22-én, este fél nyolckor hozta el Ilonka a vöröskereszt levelet, amit Sándor írott, hála Istennek, végre.⁵⁵

[Február]

10-én bálba mentünk.

18-án mentünk Pestre, Isten segítségével hazajöttünk 23-án éjjel, 10 órakor sok fáradtsággal és kevés szerencsével, és nagyon megfáztunk.

A rucám elkezdte [a tojást] február 24-én, a liba elkezdte február 25-én.

Bözsit naponta egyszer fejjük, 26-tól.

Sütöttem: 8-án (péntek), 23-án (szombat)

[Március]

A temetőt 11-én, hétfőn osztották.

Március 12-én veteményeztünk. Mákot, hagymát, répát, petrezselymet.

Március 13-án vettük a szőlőskertben meg Kiss Elektől a kiskertföldet 8 darab gyümölcsfával.

13-án csaltam el a kis Mukimat reggel fél hatkor Kiss Elekék[hez], nehéz szívvel, kedves jószág volt.

Berettyóújfaluba' március 14-én vettük az egyik kismalacot, 6 kiló szalonna.

Az egyik liba elkezdte március 12-én, a koca meg rühetett március 21 és 22-én.

A másik kismalacot itthon vettük, Csóka Gyulától. Egy nadrág és három kiló zsír, egy hét múlva, március 24-én.

Sütöttem: 5-én (kedd), 16-án (szombat), 27-én (szerda)

Március 19-én ültettem el az első kotlót rucára, 21-et tettem alá. 22-én ültettem az első kotlót tyúktojásra, 26-án a másik kotlót.⁵⁶

Március 21-én, 22-én, 23-án vetette Imre az árpát, zabot az Égésen.

Március 23-án, szombaton délután mentünk ki a szőlőskertbe először mi hárman, 24-én, vasárnap délelőtt a kertben veteményeztük el Adéllal 5 ágyat.

Március 30-án, szombaton raktuk el a temetőbe a krumplit, egész nap volt dolgunk vele. Vittem ebédet, tört borsót, disznóhússal. Volt két láda rózsakrumpli és 20 kiló

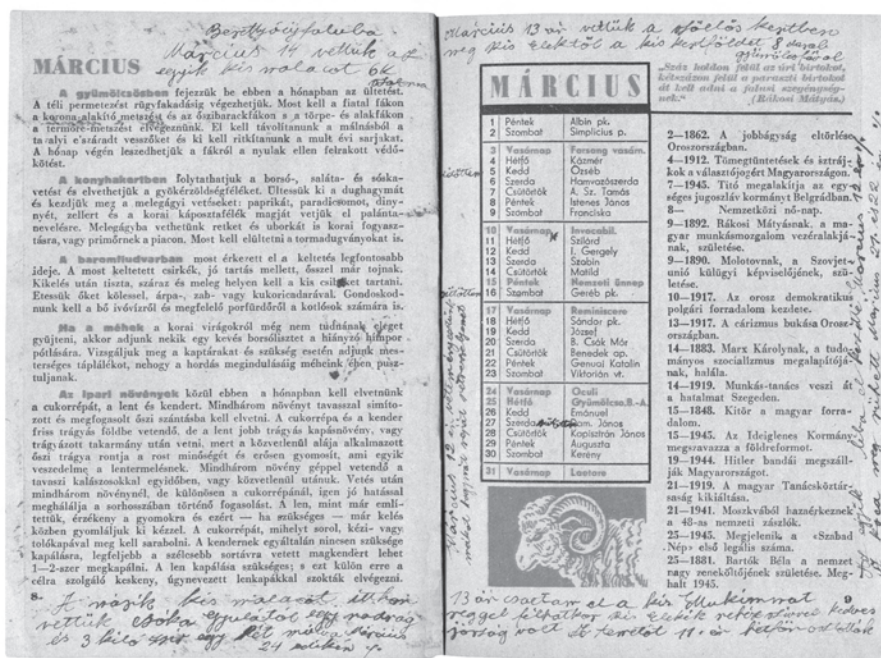
⁵⁵ Utóbbi három bejegyzés a kalendárium 28. lapján, a Feljegyzések cím alatt.

⁵⁶ Utóbbi bejegyzés a kalendárium 31. lapján, a Feljegyzések cím alatt.

gülbaba, saját termésű répamagom volt, két és fél liter, vettünk egy litert a piacon. Ezt raktuk: 29-én lett felszántva.

30-án elveteményeztük az anyám sírját, az évfordulóra csináltuk meg Adállal.

Március 21-én, a temetőbe vettem egy ágy sárgarépat, hazafelé való két sorban van a saját termésű répamagom, a másik két sorban van a piacon vett mag. Ugorka Dajkaék felől van félig vetve, a Bézi néni-féle fehér fűrtös ugorkamag. ⁵⁷

8. kép. Részlet Jakab Vilma naplójából (1946)

[Április]

Ilonkánál 11-én, csütörtökön kezdtük a tejet hordani, legelőször egy fél litert adott, 20. nap van 5 liter.

14-én volt Adél Berekböszörménybe' sóér' (1 kiló zsír, 8 kiló só)

Az első csapat rucám kikelt 14-én.

Sütöttem: 6-án (szombat), 13-án (szombat), 20-án (szombat).

[Május]

Elsején hoztuk el a Palit, Petrucéktól.

⁵⁷ Utóbbi három bejegyzés a kalendárium 28 és 29.. lapján, a Feljegyzések cím alatt.

3-án ültettem el a 3-ik csapat rucát, és a libát is.⁵⁸

3-án a libának 6 és fél kiló tengeri.

6-án lett beteg a kis cica, pénteken temettük el.

A Daru megellett május 29-én, szerdán, délelőtt 10 órakor, üszőt, Terkának van nevezve. A poklát⁵⁹ az ellés után 3 óra hossza múlva lökte el.

Sütöttem 1-jén (szerda), 11-én (szombat), 21-én (kedd), 29-én (szerda).

[Június]

4-én, kedden indultunk Pestre Adéllal, 6-án, csütörtökön este jöttünk haza.

12-én, ellett meg a Bözsi, szép bikaborjút, szerda este.

21-én ültettem a rucát.

25-én téptem meg az első csapat rucát, 9 hétre.

28-án ültettem az első kotlót őszikére.

Július 2-án, kedden a másikat, apósoméék adtak kotlót.

Sütöttem: 8-án (szombat), 19-én (szerda), 29-én (szombat).

[Július]

Adélt július 13-án, délbe vittem be Újfaluba, a Győrei doktor úrhoz a fogával.

A doktor úrnak 43 liter tej jár.

Rábéra adtuk el a két kisborjúnkat, Terkát meg a Narancsot. 4 mázsa búza, 4 mázsa tengeri.

Sütöttem 9-én (kedd), 18-án (csütörtök), 25-én (csütörtök).

[Augusztus]

Az első csapat rucát megtéptem 3-án, a két kisebb csapatot 4-én reggel.

A rucát első tollára 8 hétre kell tépni, második tollára pedig 6 hétre kell tépni. Így nagyon jó.

A Daru megfolyatott augusztus 3-án, délelőtt 7 órakor.

5-én mentem be a kórházba.

Augusztus 22-én vettük a kis kocát, két és fél mázsa árpa.

27-én jár le a Doktor úr teje

Sütöttem: 2-án (péntek), 12-én (hétfő), 20-án (kedd), 28-án (szerda).

⁵⁸ És a libát is. Utólag ceruzával lehúzva.

⁵⁹ méhlepényt

[Szeptember]

12-én vettük a két kis potyka⁶⁰ malacot a Varga Lázár-tanyáról, meg Újfaluba' egy mázsa szilvát.

25-én, szerdán folytatott a Daru.

27-én kezdte el Ilonka a tejet, 0,5 literjével.

28-án, szombaton folytatott a Bözsi.

Szeptember 30-án küldtük el Sándornak a két lapot Moszkvába, amit összekapcsoltattunk.

Sütöttem. 6-án (péntek), 16-án (hétfő), 30-án (hétfő).

[Október]

10-én kezdte Gábor bácsi a tejet.

11-én vettem először a ládából kenyérlisztet.

Nagyon fájó szívvel jegyzem be, a drága jó Bodri kutyánkat október 13-án, vasárnap reggel, vadászok a Gál-szigetnél az árokba'meglőtték. Átkozott legyen míg él az az ember.

A Bözsi 15-én, kedden reggel folytatott negyedszer.

20-án vasárnap telt le Ilonkának.

3-án kezdte el Terus a tejet, egy litert, 5-én Ilonka literjével kezdte, 20-án telt le a tej, amivel én tartoztam Ilonkának.

200 forinton 21-én vettük a hízót.

Sándornak a második lapját október 27-én kaptuk meg, a kicsi Ilonka hozta el, vasárnap délután, két óraker, a kezébe'.

Sütöttem: 11-én (péntek), 24-én (csütörtök).

1946. október 17-én álmodtam hajnalba', hogy a jászol alatt nagy csomó tojást láttam. Egy tyúk ült rajta és az kiszaladt. Arrább láttam megint 8-10 darab tojást. Ez nagy kárt jelent! ⁶¹

[November]

Elsején kezdtem meg a 15 literes báldogom⁶².

19-én csináltam be 8 üveg birsalmát, fél liter cukorral.

⁶⁰ elválasztott

⁶¹ Utóbbi bejegyzés a kalendárium 31. lapján, a Feljegyzések cím alatt.

⁶² Zsírosbödön

20-án, szerdán rühetett a kis koca.
20-án mentek a két kis drága malacunk a csürhére.
Sütöttem: 4-én (hétfő), 19-én (kedd), 30-án (szombat).

[December]

78 nap a Bözsinek 31-éig.
December elsején kezdtem meg két zsák krumplinkból az egyiket.
17-én hoztuk el a jó Bodri kutyánk testvérét, a kis ökölnyi Buksit, adja a jó Isten, hogy a húséges Bodrinkat találjuk meg benne.
72 liter tej van Ilonkánál, december 31-éig.
Sütöttem: 14-én (szombat), 30-án (hétfő).

*

1947⁶³

[Január]

26-án vasárnap reggelre láttam Sándort álomban, a sötétkék ruhája volt rajta. Olyan jólesett látnom. Imre is álmodott vele szintén 26-án, Adél meg 27-én, reggelre.
26-án megdöglött a gácsér rucám.
Sütöttem: 13-án (hétfő), 28-án (kedd).

[Február]

A kis Vitézt hazavittük, február 6-án, csütörtökön.
A kis kocánk, amit olyan nehezen vártunk, hogy megfialjon, elvetélt, február 9-én, vasárnap reggelre.
Sándorral álmodtam 10-én reggelre, fát fűrészelt.
A fehér rucám elsőt tojt, 10-én, hétfőn reggelre.
12-én, szerdán vettünk egy gácsér rucát, 2 kiló lekvár, a Doktor úréktól.
17-én, hétfőn este mentünk disznótorba, Újfaluba Irénék[hez].
A Tarka elkezdte 18-án.
Muki, Jancsi, a koca be lett oltva, 23-án, vasárnap reggel, 39 forint.
24-én vitt Ilonka tejet utoljára.
Sütöttem: február 10-én (hétfő) és 25-én (kedd).

⁶³ Családi naptár az 1947. évre. Kiadja : Globus Hírlap- és Könyvterjesztő vállalat, Budapest

[Március]

Március elsején beteg lettem, szombaton, vasárnap már nem keltem fel. Hétfőn doktort kellett hívni, 39,3 lázam volt, két nap vizes ruhát rakott Adél, nagyon rossz volt. 8 forintér' vizsgált meg, az orvosság 10.60 volt. Egy deci konyak 4 forint!

Március 2.: Sándor 4. levele

Március 4-én, el van vetve mák, petrezselyem, répamag.

Március 4-én álmodott Adél sok-sok galambbal. Templomtoronyba' magasan nagyon sokat látott.

A kotlót ültettem március 7-én, pénteken.

A nyulat megnyírtuk 8-án, szombaton.

Március 9-én Imre, Adél álmodott Sándorral, a sötétkék ruhájában látták. Adéltól nyakkendőt kért, Imre el is ment haza hogy nem-e jött haza, de bizony még nem, csak álom volt.

Március 10-én sok hússal álmodtam.

11.: Sándor 5. levele

25.: Pulyka elfogadta a tojást.

29.: Ültettem a rucát

Sütöttem: 14-én (péntek), 31-én (hétfő).

[Április]

A második rucás kotlót március 8-án, kedden ültettem.

Az ekekapát április 10-én vette Adél, 217 forint, Berettyóújfaluban.

Április 14-én, este ültettem pulykát 16 darab tojással.

Amit nagyon szerettünk kocát, eladtuk, 20-án, 350 forintért, mert nem vált be.

A második kotlót csirkére ültettem, 21-én.

23-án vettünk négy süldőt, 380 forint, Nagy Pistától

24-én hozták haza az ekekapát, Adél meg Imre, meg egy kis bárányt is, 11 kilóst, 30 forint volt, Pityu a neve.

26-án kelt ki két kotló rucám.

Sütöttem: 11-én (péntek) és 22-én (kedd).

[Május]

3-án kelt a ruca, 14 darab.

Május 3-án, szombaton este ültettem el 42 rucatojással két kotlót. 8-án ültettem el 15 rucatojással egy kotlót.

*A Tutyi elkezdte a tojást 5-én.
6-án, kedden 30 kiló árpát [vettünk].
10-én fialt a Gizi. 10-én ütötte el az autó a jérce rucámat.
A második csapat ruca 31-én kelt ki, 26 darab.
31-én ültettem 3 kotlót, őszikének.
Sütöttem: 1-jén (csütörtök), 12-én (hétfő), 29-én (csütörtök).*

[Június]

*Június 3.: Kelt ki 16 tojásból, 15 ruca.
26-án lett megnyírva Pindur.
21-én kel a kiscsirke.
Úrnapján folytatott a Bözsi.
Június 25-én jár le a Daru ideje.
Sütöttem: 6-án (péntek), 13-án (péntek), 18-án (szerda), 25-én (szerda), 30-án (hétfő).*

[Július]

*2-án raktam el a rektorné asszony-féle árpát.
5-én őrettünk 80 kiló búzát Újfaluba', rögtön finom pitét süttöttünk.
8-án süttöttem az újfalui lisztből nagyon szép kalácskenyeret.
8-án fialt meg a Nyúl másodszer.
A Daru megellett 10-én, csütörtökön, Iórákor.
Július 15-én jár le a Bözsi ideje.
15-én téptük a rucát hárman.
24-e Bözsi ideje.
25-én, pénteken hoztuk el a harmadik kiskutyát, a Pajtást, 10 rucát pedig eladtunk a második csapatból, 50 kiló búzáér', 10-et meg 3 kiló szalonnáér'.
A második csapatból 29-én téptük a 12 rucát.
Sütöttem: 3-án (csütörtök), 8-án (kedd), 15-én (kedd), 21-én (hétfő), 28-án (hétfő).*

[Augusztus]

*17-én, vasárnap reggel vettük az angóryanulakat.
18-án maradt itthon a Jancsi hízónk, az új kalátba⁶⁴.
18-án és 20-án lett lenyírva a két angóryanúl.
22-én téptem meg a hat kis rucám, meg a második csapatból kettőt.
Sütöttem: 5-én (kedd), 12-én (kedd), 21-én (csütörtök), 28-án (csütörtök).*

⁶⁴ Kalát= a jószág kerítéssel körülvett, fedetlen szálláshelye. Új Magyar Tájéztató Akadémiai Kiadó, 1979.

[Szeptember]

A magrucát megtéptem 2-án.

Szeptember 4-én, 5-én a maggácsérom a magjércém gácsérozta, a mogyorót.⁶⁵

Szeptember 11-én voltunk Újfaluba szilvát venni.

A kis koca rühetett 14–15-én.

A Muki rühetett 19-én.

Szüreten voltunk 18–19-én.

22-én lett apám beteg, akkor feküdt ágyba először. Fel se kelt többet. 29-én apám temetése.

25-én őrettünk Újfaluban 5 mázsát.

Sütöttem: 4-én (csütörtök), 13-án (szombat), 23-án (kedd).

[Október]

12-én vasárnap reggelre álmodtam apámmal, úgy láttam, mint utolsó héten nézett ki, betegem. Adél is álmodott apámmal, ő is 12-én vasárnap reggelre, együtt álmodtunk, egyszerre.

14-én kapott a Jancsi hízónk tengerit.

15-én vetettük az Érháton⁶⁶ el a búzát.

22-én raktam el a dobozba a poharakat a komótfiókból.

23-án adtuk el az első tehenünket, a Darut. Sajnáltuk.

28-án álmodtam Sándorral, csókoltuk Adéllal, ahol csak értük.

29-én voltunk a földesi vásáron, minden.

30-án kaptunk Sándortól két lapot. (július 10., augusztus 26.)

Sütöttem: 3-án (péntek), 13-án (hétfő), 25-én (szombat).

[November]

Kezdtém a kenyérsütést az újfalusi 2.40 kiló lisztből.

November elsején tojt először a fehér rucám. Kis Eleknétől vettem magrucát, 20 forint.

18-án nyírtuk az angóranyulat.

Apám előtt Vig Károly bácsi halt meg, utána Szőnyi Sándorné, utána két hét múlva

Nagy Gáborné Csóka Erzsébet, Lucás nagyanyja.

Sütöttem: 4-én (kedd), 17-én (hétfő), 29-én (szombat).

⁶⁵ Értsd: a mogyorószínű magjércémet

⁶⁶ Érhát: A temető melletti határrész neve.

[December]

2–4.: Madarason

Sándortól levél 3-án, szerdán jött.

8-án, hétfőn kezdted az Érháton az ásást.

A Bözsi fejését 8-án hagytam el.

A Tutyi 9-én kezdte el [a tojást].

13-án nyírtuk a Pindurt, Luca napján.

A kis, tavaszi hizót vettük, 240 forint, 23-án, Nagyrábén.

Sütöttem: 15-én (hétfő), 29-én (hétfő).

*

1948⁶⁷

[Hátsó-belső borítón]:

1947. december 31. Esztendő utolsó napján úgy harangoztak, a rendes két órát elhúzták, utána úgy 10 perc múlva nagy haranggal harangoztak templomra⁶⁸, elmentem én is, de most nem sokan voltak. A prédikáció is csak egy ima volt, utána ének, és hazajöttünk, elbúcsúztunk [az] 1947-es esztendőől.

[Január]

10-én aludt a kicsi Ilonka az Adél-féle a kiságyon, 3 és fél éves korig a bölcsőben aludt, már nem tért benne.

14-én tettük fel Sándornak a levelet, Adél írta.

25-én kezdtem meg a kis bodont⁶⁹ a zsírral.

26-án 70 darab tojást szedtem össze álmomban.

29-én van 29 tyúk, 2 magkakas, 3 ruca.

Szőke koca megfialt 9-én, mire kimentünk, hat kis malacot.

Sütöttem 2-án (péntek), 6-án (kedd), 17-én (szombat), 28-án (szerda).

[Február]

A Muki kocánk elsején elvetélt, hat kismalacot, nyolc órától, éjjel 11 óráig.

Gyertyaszentelő fénylett, egész nap süttött a nap.

6-án veteményeztünk az Érháton: mák, petrezselyem, sárgarépa.

6-án kaptunk Sándortól levelet, karácsonykor írta.

⁶⁷ Negyvennyolcas friss naptár az 1948. évre. Friss Újság Lapkiadó Kft. kiadása

⁶⁸ Istentiszteletre harangotokat

⁶⁹ bődönt

7-én ellett meg a Bözsi Ilonkának.

12-én hoztuk haza az elveszett Tisza kutyánk 4 és fél hónap Rábéről.

15-én kezdte el a mogyoró rucám.

22-én kapta meg Adél az első kötött [...] ⁷⁰, a cifrát.

28-án jár le az 500 forintos váltó.

Sütöttem: 2-án (kedd), 6-án (péntek), 17-én (kedd), 28-án (szombat).

[Március]

9-én főztük a szappant, hat kiló lett, felvágva 10 darab, 90 deka zsíros szóda ment el hozzá.

Március 16-án jár le a Bözsi ideje.⁷¹

Március 14-én, délután 2 órakor ellett meg a Bözsi, kis üszőt, kis Bözsit.

Március 30-án van 23 tyúk, 1 kakas, 3 ruca

Sütöttem: 2-án (kedd), 11-én (csütörtök), 22-én (hétfő), 31-én (szerda).

[Április]

Április 2-án lett megmérve a liszt, KE⁷² van 75 kiló, NU⁷³ van 80 kiló. A 75 kilóból először sütöttem, és tettem 5 kiló nullást.

4-én, vasárnap reggel hozta Imre a galambdúcot, Papp Bálinttól.

5–6-án rühetett a kiskocák.

8-án délelőtt állítottuk fel a galambdúcot a kertben.

16-án ültettem két kotlót.

17-én, szombaton, délelőtt tette be Adél a dúcba, az első pár galambot, fehér és téglás.

A rucát ültettem 18-án.

Sütöttem: 9-én (péntek), 19-én (hétfő), 30-án (péntek).

[Május]

3. Szomorú nap volt Mukiér'

4-én vettük a kerékpárt, 805 forintér', Berettyóújfaluba'.

A ruca kikelt 20-án, a nyúl megfialt 26-án.

29-én Sándor hazajött, hazajött, hazajött! Örömnap mostmár míg élünk!

⁷⁰ Itt hiányzik a ruhadarab megnevezése.

⁷¹ Ezt előre jegyezhettem be.

⁷² kenyérliszt

⁷³ nullásliszt

Sándor hazajött május 29. este 8 órakor láhattuk meg a sápi állomáson.
Sütöttem: 11-én (kedd), 20-án (csütörtök), 28-án (péntek).

[Június]

2-a fogat húzattam.

Adél, én betegek voltunk június 3–11-ig.

A Bözsi folytatott 12-én, szombaton.

28-án aratta az Érháton a búzát Imre, Adél.

A kotlót ültettem 29-én.

Sütöttem: 12-én (szombat), 22-én (kedd), 30-án (szerda).

[Július]

17-én meg 18-án kelt ki 60 darab kiscsirke, őszike.

18-án nyírta meg Adél a Pindúrt meg a fehéret.⁷⁴

A 16 rucámat megtéptem 23-án.

24-én csépeztünk, 22 mázsa búza lett, zab 2 mázsa, 25 mázsa árpa, 10 mázsa rozs.

A kis, Szőke koca 31-én, szombaton, délbe' jött haza, nagyon meleg volt, 30 fok. 3 órától 5 óráig, 8 malacot fialt.

Sütöttem: 6-án (kedd), 13-án (kedd), 21-én (szerda), 29-én (csütörtök).

[Augusztus]

Őrettünk Földesen.

Augusztus 10-én volt Adél toronyőr; 37,5 fok meleg volt. Én tapasztottam⁷⁵ a kisszobát.

Vasárnap, augusztus 15-én mostam meg a két telázsit⁷⁶, kredencet. A helyére tettük 16-án, Adéllal.

A kis Bözsi 5 hónapig kapott tejet, augusztus 20-ig.

Augusztus 20-án vettünk egy mázsa paradicsomot a rábéli bolgártól⁷⁷ 40 forintér'.

12 liter paszulyt Gáltól, 30 forintér' Rábéról.

28-án a kamat lejár.

Sütöttem: 6-án (péntek), 12-én (csütörtök), 19-én (csütörtök), 26-án (csütörtök).

⁷⁴ Valószínűleg az angóryanulak

⁷⁵ Tapasztás: faljavítás

⁷⁶ Stelázi. konyhai polc

⁷⁷ bolgárkertésztől

[Szeptember]

Krumpliszedés az új kertben (Adél, Imre) szerdán, elsején, 7 zsákkal lett.

Szeptember elsején álmomba' egy fogamat kivettem, de nem fájt.

3-án téptem a rucát, 20 kiló paradicsomot vettem, 70 fillér kilója, a tojás 80 fillér volt.

A kis koca 13-án és 14-én rühetett.

15-én csináltam a tarhonyát, 5 kiló liszt és 26 darab tojás hozzá.

29. Apám évfordulója

Szeptember 30-án volt Imre Füstön⁷⁸ fát vágni, meg október 1. és másodikán hozták is haza. Én is voltam ott.

Sütöttem: 8-án (szerda), 16-án (csütörtök), 23-án (csütörtök).

[Október]

9-én ástuk fel a sárgarépat az Érháton.

A kis Mukit 9-én vettük Szikiéktől, 220 forint, meg egy fuvar.

Október 9-én megvolt a családi vita, szemrehányás, Sándor megharagudott, amiért nem adtuk oda Bözsit, meg kevesellte a rozst, amit adtunk.

Az Égésen vetettük a búzát, 11-én, hétfőn.

20-án 5 liter rozst elvetni.

A Picur 19-én lett megtépve, 29-én az alsó fehér, 30-án a középső fehér.

A két kis galambot 30-án hoztuk el, egy héttel elébb a nagyobbakat.

Sütöttem: 13-án (szerda), 26-án (kedd).

[November]

November 23-án csalta Imre és Adél át a disznót.

Eladtuk a disznót Társinak. 10 mázsa csöves tengeri, 1 mázsa árpa, 2 süldő, (a kettő 45 kiló) és 200 forint, 1 liter bor, 2 deci pálinka.

A két kis süldőt 23-án este hozta át Imre, talicskán.

23-án éjjel egy óra körül, a két fehér angóryanúl – valahogy kinyílt az ajtó – reggelre elvesztek.

Sütöttem: 9-én (kedd), 24-én (szerda).

[December]

3 és fél kiló cukrot hoztam Ilonkától.

⁷⁸ Füst: Bihartorda egyik dűlőneve, a Nagyrábé felé vezető út mellett

14-én hozta Imre haza az új ekét. 14-én ment Imre, Somi Károly Sáp állomásra az új ekéért. 13-án jött Sápig, 14-én 1 órakor hozta be Imre az udvarra.

Sütöttem: 15-én (szerda), 29-én (szerda).

*

1950.⁷⁹

[Hátsó belső borítón:]

?!... Figyelmeztető

1949 szilveszterén kétszer harangoztak. Először 2 órakor egy nagy haranggal. Negyed háromkor pedig két haranggal.... Nem egyformán van ez, mert 1948-ban még csak egyszer harangoztak. Ezt a tiszteletes úr ki szokta jelenteni. Karácsony ünnepén akkor kell megfigyelni. Feljegyeztem: 1950. január 10. Gál Imréné

[Január]

Január 1–7. Evangelizációs hét volt.

5-én reggel hajtottunk Sápra, 4 hízó eladni, 495 kiló volt 2811,70 forint.

10-én hozott apu 18 kgilogramm kenyeret. Elég volt ez 28-áig.

17-én Piroska estéjén voltunk.

20-án fialt Muki 3 kismalacot. 21-én vettünk 4-et, 5 kilósok voltak, 60 forint volt darabja.

22-én, Vince napján nem csepegett az eresz.

26-án voltam Újfaluba', hoztam 7 kiló kenyeret.

A tojás darabja 30-án 51 fillér volt.

Január 30-án van 7 liter rucacsírom, 2 liter disznózsírom, 3 liter olaj és két kövér rucám, 4 hetes tömés.

Egy hétig tartó hó volt januárba'. 22-én kezdődött a nagy hideg, február 6-áig .15-20 fok hideg volt a tojás szétfagyott az ólba'.

[Február]

Vallásos nap: 1., 8., 15. és 22.

Tojás darabja 53, tojás darabja 48 fillér 27-én.

Gyertyaszentelő fénylett.

4-én sütöttem 10 kiló lisztből.

10-én téptük a Pindúrt.

⁷⁹ Nagy képes kalendárium az 1950. közönséges évre. Kiadja a Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya.

11-én folytatott a Büszke.
15-én kezdünk meg egy 5 literes üveg lekvárt.
22-én sütöttem 10 kilóból.

[Március]

A tojás darabja 40 fillér. Mariskának rucatojás 16 darab, 16 forint. Pap Imréné fuvar-
ba 17 darab, 17 forint.
1-jén vallásos este.
1-jén, 2-án ültettem (koltót).
2-án 16 kiló kenyér.
5-én böjti úrvacsoraosztáson voltunk Imre meg én.
9-én Varga Teri átadott kilenc kiló kenyeret.
A Muki rühetett 8-án és 9-én.
A krumplit felszedtük 8-án.
9-én vetettük az árpát a Serdült-földbe.
10-én Érháton boronálás, veteményezés.
13-án disznótor, Újfalú, 14-én, kedden, délbe 'jöttünk haza.
17-én az Égésre az árpát vetettük.
18-án tucskató-verés
1 és fél liter dughagymát vettünk Újfaluban 2 forint literje
22-én lett kezdve a Pikó-féle épület elbontva, 8 fuvar volt, 24-én hozta Imre az utolsó
fuvart, nádat és darabtéglát.
22-én kelt a márciusi kis csirkém.
27-én Talinba⁸⁰ krumplirakás és répa.

[Április]

Szitás néninek vittem 32 darab tojást, 19-én a nagyvásárkor.
Április 5-én utoljára az udvarunkon volt a kedves Jutka macskánk. 1943. a harcok
volt kicsi ott volt velünk sz óvóhelyen. Nagyon sajnáljuk minden. Kerestük mindenütt.
Nagypénteken Lénárt Piroska 15 Ft 19 darab. Csehné 10 darab, 10 forint.
Pap Imrénének 17 darab segítség'.
8-án disznótor
12-én vettünk két kis libát, 12 forint.

⁸⁰ Sztalin: az Érhát másik neve

16-án fialt a Csöpi, a kis Jutkát.
17-én 2 hízó el lett adva.
21-én ültettem két kotló rucát, 42 darab tojással.
24-én kezdték a vályogot vetni Fekete Sándorral
Sándor kapott 400 forint, 2 kiló szalonnát.
28-án két kotló

[Május]

Május 4-ére kész lett a 4000 darab vályog. A vályoghordáshoz hozzáfogott Imre, 30-án, kedden. Június 3-ig szombat estig behordott 2500-at. Június 5–6–7-én, szerdáig behordta az 1500 darab vályogot.
15-én kivittük a kiscsirkét a tagra.
19-én ruca kikelt 25 darab.
26-án csirke kelt 42 darab
26-án sütöttem.

[Június]

Nagy hőség volt, májusban, 28-30 fok melegek. Eső nem volt május 3-ától június 5-éig, akkor is csak olyan futó eső.
Sarjú rucát ültettem június 6-án.
Tojás nyolc darab, 12-én.
15-én volt jó, nagy eső.
16-án ültettek őszikét.
Tyúk kilója 8 forint, csirke kilója 18, tojás 40.
Június 17-én, szombaton lett kész az ól, két hétig csinálták.
19-én fogtak a malacól kiméréséhez, a fundamentumtöréshez. 18-án vasárnap nagy sietve lett bontva a rossz ól. Kész lett a malacól Isten segítségével.
21-én tojás darabja 50 fillér lett.
Június 23-án, szombaton rozst aratni mentek. Ezelőtt 70 éve volt ilyen.
26-án vettem 5 kis rucát 5 forintér'.
Tojás 5 darab 26-án.
Sütöttem: 8-án (csütörtök) és 15-én (csütörtök).

[Július]

Muki fialt 1-jén reggel 5 órakor 5 malacot.

Elsején kelt 17 tojásból 17 tojásból 5 rucám.

2-án engedjük össze Pindúrt Rózával.

4-ére kikelt 5 kis ruca.

9-én kezdte el a magruca, a fekete, a tojást.

14-én, pénteken téptem a libát.

21-én téptem 22 rucát.

31-én csinálta Laci a nyárikonyhakéményt.

31-én, hétfőn délelőtt húzatta ki a legszebb első fogának a párját injekcióval, 10 forint.

[Augusztus]

Tojás darabja 55 [fillér].

Augusztus 4-én volt egy kis eső. Az újság írta, hogy 70 évvel ezelőtt volt ilyen nyár: 36-40 fokos meleg, eső nélkül. Krumpli nem is termett, összesen 5 zsák apró, malacnak való, paszuly se termett.

Augusztus 12-én volt a Bözsi ellése, s megellett, a kis borjú idétlen volt, egy hétre meg akart döglenni, nem is szopott.⁸¹

22-én rühetett a Muki.

25-én Lajos napján pakoltam ki a nyári konyhába, és először főztem a sparhelton⁸² csirkepaprikást nokedlivel.

[Szeptember]

Tojás darabja 65 [fillér].

Libát betettük 22-én, pénteken.

Zöldpaprika piros káposztával megtöltve. Hozzávalók: 32 darab rendes nagyságú paprika, 5 kiló piros káposzta, 0,5 cukor, 0,5 ecet, 2 liter víz. Ezeket felforralni, ráönteni és kidunsztolni.

[Október]

Tojás darabja 70 [fillér]. [A hónap közepén] 88 [fillér], [a hónap végére] 90 [fillér].

Életbe lépett a tojásszerződés. 1951. január 1. 8 fillérrel drágább, mint a nem szerződött.

⁸¹ A decemberi, év végi feljegyzések közt, a kalendárium 25. lapján.

⁸² Vaslapos tűzhelyen

3-án tettem be a tömőbe 4 kacsát.

Október 25-én jöttünk a földesi vásárról haza, kezdett az eső esni.

Eladtuk a két libát, 17 kiló lett. 143 forintot kaptunk érte, és mivel szerződött volt, 17 kiló szemes tengerit is adtak hatósági áron a Futorából.

És esett novemberben egész hónapban, és decemberben is végig, napról napra.

[November]

Az eső esik mindig.

21-én disznótorban voltunk Újfaluba’.

18-án este fél hétkor megellett a Büszke, szép bikaborjút.

Tojás darabja 98 fillér.

8 tyúkom van, öröktojó Pipike, Fehér, Fekete, Pofás, Márciusi, Búbos, Marika, Kis tyúk. És 10 márciusi jércém, 2 szép kakas, 8 májusi csirkém.

1943. december 15-én vettük az első Bözsi nevű tehenünket és eladtuk 1950. november 11-én. Szombaton reggel, fél hatkor engedtem ki a kapun Imrét, Berettyóújfaluba 5 mázsa szemes tengeriért. Adél azt mondta, hogy ennek a napnak is el kellett jönni. Igaza volt. Nagyon sajnáltuk minden, mert nagyon megszokott jószág volt és jó tehén volt.

Ui: a Marika tyúkom megveszett, lefogyott, megöltem. November 14-én elkezdte a jércém, a kettő kis fekete tyúkom, minden második nap tojik.

[December]

Még november 28-án Adél volt Újfaluba Fekete ügyvédék, 11 forint.

2-án eladtam 25 darab jércetojást, 1 forint 18 fillér darabja, szerződéses.

12-én disznótoroztunk, 21 liter zsírom lett.

15-én téptük meg Rózát, 13 deka szőrt adott le, a két kicsit is 15-én téptük meg.

Muki megfialt 15-én, este 7 órakor; 8 malacot, kint se voltunk, mire kimentünk, már szoptak egy idétlen volt.

December 22-én téptük meg a Pindúrt.

Október 25., a földesi vásár óta mindig esik az eső, reggeltől estig, egy kis szünet soha sincs, egy kis nyomadék.

Be kell jegyezni az 1951. évre, a május hónapra, hogy zöld kaprot tegyek el.

[Első-belső borítón]:

Az év elmúlásának december hónap a tanúja, hogy befejezi az esztendőt. A mi megtört reményeinknek, melyek januárban oly magasan duzzasztották érzéseinket. Ez az önkri-

tika hónapja, melyben szemlét tartunk afölött, hogy mit váltottunk be abból, amit az év elején fogadtunk, s rájövünk, hogy meg lehetünk-e elégedve magunkkal, vagy nem? Ez az önkritika csak decemberben szigorú! Más hónapokban olyan könnyen azt mondjuk a mulasztásra: Ah, majd megcsinálom a jövő hónapban! Decemberben ezt már nem merjük mondani, mert a jövő hónap a jövő esztendőt jelenti. S azért inkább magunkba szállunk és elismerjük a sok-sok hanyagságunkat.

1950. XII. hó 25.

*

1951⁸³

[Január]

Disznótorban voltunk Mariskáék[nál], 11-én és 12-én.

Mostam, sok ruhám volt, kitegegettük a kertben és olyan jó idő volt 13-án, hogy beszáradtak a ruhák a kertbe': Süt a nap, mint tavasszal.

Sütöttem 9-én (kedd), 31-én (szerda).

1950. november 10-től 1951. január 22-ig a tojás darabja 1.20 volt, a szerződéses, a másik pedig 90 fillér.

22-étől 98 és 90 volt darabja.

Az első halott Serdült Gyuláné Baranyi Julis néni volt, január 31-én temették. Jó idő van mindig, nincs tél.

A lisztes ládába beletér 130 kiló, a kis kufferládába 60 kiló.

[Február]

Tojás ára 83 [fillér] – szerződött.

Az eső esik minden nap: 4-én, 6-án, 7-én, 9-én, 10-én, mint a nyári zápor, és villámlik, dörög az ég.

Villanybanketton⁸⁴ 70 forint, február 9-én.

Február 9-én és 10-én rühetetett a Muki.

14-én voltam a Császár főorvos úr [által] tartott előadáson.

16-án sógorom születésnapja.

Rábai Katit elvitték 16-án, a két fia.

17-én temették özvegy Csóka Sándorné Herceg Julianna 61 éves.

⁸³ Nagy képes Kálvin kalendárium az 1951. közönséges évre. Kiadja a Református Egyetemes Konvent sajtóosztálya.

⁸⁴ villanyszámla

23-án voltam a Császár főorvosnál, azt mondta, hogy nem vagyok rákos.

27-én ültettem a kotlót, 27 darabot.

Sütöttem: 9-én (péntek), 20-án (kedd)

[Március]

Másodikán és harmadikán vettünk Perjésről 300 darab téglát.

4-én Mariska születésnapja.

10-én sütöttem a láda lisztből, 5 sütetet pedig kikészítettem.

16-án Pikó Eleknét temettük, 33 éves!

Mágori Ernő lakodalma 17-én, kereset 180 forint, Húsvéti kereset 116 forint, Sági bál 30 forint.

Az Érháton 19-én veteményeztünk el mindent.

20-án kél a kiscsirke...

20-ára ki is kelt, mire betöltötte a három hetet, 25 tojásból, 24 kiscsirke.

22 tyúkom van, meg két, szép, sárga kakas.

21-én lett kész a takarmányos szín, a hó esett sűrűn, fergetegszerűen.

20–22–23-án nagyon fagyott, hideg van.

Tojás darabja 83 [fillér]

Kis Janiék keresztelő 70 forint.

Vasárnap este voltunk Mariskákék, a születésnapja volt, és mikor jöttünk haza, fehér volt a táj és esett is a hó.

Sütöttem: 2-án (péntek), 10-én (szombat), 20-án (kedd), 30-án (péntek).

A harmadik sütezt a ládából vettem ki, amikor a nyújtótáblát behoztam.

[Április]

Az időjárás szeles és hideg. 11-éig tucskatövet szednek a Füstön.

2-án hirtelen meghalt Sziki Péter bácsi, 60 éves korában.

3-án meghalt Herceg János bácsi, 80 éves.

14-én hoztál 3 tő dáliát Újfaluból, el is vetettük 15 forint.

15-én reggel, vasárnap, fél kilenckor meghalt Nemes Erzsike, 21 éves korában, tüdőbajban.

18-án csaltuk ki a 7 kis malacot.

Tavaly 21-én ültettem 2 kotlót rucatojásra.

21-én Mágori bácsi halt meg.

Sütöttem: 9-én (hétfő), 17-én (kedd), 27-én (péntek).

[Május]

1–12. Eső esett mindig.

A lucernát levágta Imre 2-án, szerdán még pünkösdkor kinn volt a renden, az eső mindig esett napról napra. Ünnepe első napján volt szép idő, már második napján felhős, hideg. Voltunk a templomba' mind a hárman.

15-én fialt Csöpi.

15-én hajtottuk ki a 7 kis malacot a csürhére.

19-én hoztuk haza először az első lucernát.

21. és 22-én Serdült-féle földbe' cukorrépat kapáltunk, én is, az édes cukorért.

23-án Kállai Sándor bácsitól 100, 24-én Boros Erzsikétől 200

27-én ültettem két kotlót rucára.

1950. évről van bejegyezve, hogy májusban zöld kaprot tegyek el.

27-én ültettem két kotlót rucára.

Sütöttem: 5-én (szombat), 15-én (kedd), 25-én (péntek).

[Június]

1-jén és 2-án az Égésen tengerit és napraforgót kapáltam.

Muki 7-én rühetett.

10-én nem voltunk a templomba'. Szombaton kétszer volt eső. Vasárnap reggel is nagy eső és sár volt.

11-én vettem hat liter pöszmétét, 5 forint literje.

11-én vágta a lucernát másodszer.

12-én Földesi Károlyné meghalt. Ezen a napon kezdte el a csirkék anyja (a tojást).

Ültettem 2t kotlót, őszikére.

16-án mentünk mind a hárman ki az Égésre tengerit ritkítani, onnan Gyarmati János földjéhez szintén fiókolni, onnan a szőlőskertbe a cseresznyét leszedni, sajnos csak 1 liter termés volt.

17-én egész éjjel ömlött az eső, a teknő háromszor tele lett, folyt belőle ki.

17-én 38 fok meleg volt.

17-én öltem meg az első csirkét, 18-án vettem 5 kiló cseresznyét, öt forint kilója.

24-re kél ki a kis rucám, 30 tojásból 20 ruca kelt ki,

1.40 volt a tojás darabja.

26-án kölcsönként lisztből sütöttem.

29-én 48 éves vagyok.

Sütöttem: 4-én (hétfő), 12-én (kedd), 19-én (kedd), 26-án (kedd).

[Július]

A lisztünk elfogyott, utolsó sütés 6-án volt. Kölcsönkértünk összesen 37 kilót, míg tudunk őretni.

3-án kel az őszike kiscsirkém. 53 tojásból 32 kiscsirkém kelt, vettem hozzá 12-t, 6 forintp árja.

17-én Büszke megfolyatott.

19-én eladtuk a Mukit, 100 forintér'.

20-án sütöttem az új lisztből, finom kenyeret.

20-án vettük a kismalacot, tavaszinak.

22-én, 29-én Adél templomban volt, új cipő, új blúzba'. Én vettem 5 métert.

29-én van 19 tyúk és 16 csirke.

[Augusztus]

Tojás darabja 1.20.

Érháti termés 1951-ben: mák 15 liter, hagyma 1 mázsa, dugdosni való, egy zsákkal tarka paszuly. 23 liter, fehér 7 liter, szeges borsó 20 liter, lencse 3 liter

24-én, téptük meg a rucát, 20 darabot.

[Szeptember]

4-én elkezdte [tojást] egy nagyon aranyos kis márciusi jércém.

6-án Érháton dióverés lett elvégezve.

8-áig 1 mázsa 10 kiló paradicsomot hoztunk haza, ezt hatszor főztem ki.

8-án Égésen tengeriszedés.

10-én vettem 150 darab paprikát, 5 darab volt 1 forint. Becsináltam, lett belőle 1 5 literes és 3 4 literes üveggel, piros káposztával, meg vegyesen is, fehér káposztával.

10-én tettem be két rucát, 16-án négyet.

14-én nyúltépés.

14-én, a szőlőskertbe 'vertük a diót, mikor az ebédet kivittem 1 órára. Egy zsák kopáncsos volt, Adél meg Ilonka, Mária kopáncsolták.

Összesen lett két és fél zsák dió kopáncsoson, tisztán pedig 25 kiló. 4 mázsa napraforgó termett az Égésen. Szerződéses ára 90 forint.

Gyarmati Jánostól 90 kiló jutott.

[Október]

Tojás darabja 1.50.

Október elsején van baromfim 70 darab, és 8 rucám.

2-án téptem meg nyolc rucát, 2-án hoztam haza 30 kiló paradicsomot. Ez idáig 150 kiló lett. kövér ruca, kilója 30 forint, csirke kilója 20 forint.

6-án 15 kiló paradicsomot hoztunk haza, még van sok rajta, de az nem tud beérni. Többet nem is főzök már. 165 kilóból főztem 1951-be'.

7-én mozi, Gazdag menyasszony címmel.

Október 15-én szedtük fel a zöldséget, 1 mázsa répa lett, petrezselyem 50 kiló. Árultunk belőle 80 forintot.

18-án indult el szántani.

22-én tettem [tönni] egyszerre nyolc rucát, 2 tarka gácsért, 3 kilósok voltak darabonként.

23-án és 25-én vettünk el 3 és fél mázsa búzát. 3 kilósak voltak darabonként.

29-én vettünk Rábéről négy kismalacot, 330 forint volt párja.

31-én, Újfaluból hét és fél [liter] olajat kaptunk

Sütöttem: 8-án (hétfő), 17-én (szerda), 29-én (hétfő).

Meghalt Kara Sándor 13-án, 52 évesen. Eltemettük 14-én, vasárnap. Varga Sándor 73 évesen meghalt 20-án, és aznap eltemették, vasárnap. Burghard Ede, 88 éves, meghalt 22-én.

[November]

Úr asztalára sütöttem kenyeret, 2-án szombatról vasárnapra.

2-án, pénteken folytatott a Büszke.

Eladtunk 13-án kövér rucát, 30 forint kilója, kaptunk érte 971 forintot: Utolsó két ruca ment el, 25 forintér', az ára ment lejjebb, november 10-re, nem volt 30, csak 28, meg 25 kilója. A 20 rucából 7-et öltem meg.

Tojás darabja 2 forint.

November 22-én sütöttem a kamarából, a kis ládából először, 60 kiló liszt van benne.

A vallásos este megkezdődött 28-án.

Sütöttem: 13-án (kedd)és 22-én (csütörtök)

[December]

16-án esett a hó először, nagy pelyhekben. Eső most nem volt annyi se, ami hasznos lett volna a vetésre. 1950-be' két hónapig mindig esett az eső.

Tojás darabja 2.50; tyúk kilója 20 forint.

A kis pettyest 17-én téptük meg.

Vettünk 10 mázsa tengerit, nov[emberben] szemes 100, mázsája, csöves 90 forint.

December 28-án, 2 mázsa szemes 130 forint mázsája,

4 mázsa csövest 110 forint mázsája.

1952. február hónapban Sándoréktól [kapott] kenyérmorzsa virágot elültetni.

Tojásért kaptam decemberben 50 forintot.

Rábéi lakodalom 260; karácsony első napján 70, második napján 86, harmadik napján 10,

Szilveszter éjszakáján 127, újév bankettjén 103. Összesen keresett 650 forintot.

Sütöttem: 3-án (hétfő), 18-án (kedd).

*

1953.⁸⁵

[Január]

Sütöttem: 4-én (vasárnap), 17-én (szombat) 26-án (hétfő).

Sütöttem a tiszteletes úrék[nak] 14-én.

[Február]

Sütöttem: 9-én (hétfő), 20-án (péntek).

Sütöttem 4-én a tiszteletes úrék[nak].

17-én van húshagyó kedd.

[Március]

Sütöttem: 3-án (kedd), 16-án (hétfő).

Sütöttem 6-án a tiszteletes úrék[nak].

[Április]

Cifra 10-én folytatott.

15-én 20 kiscsirkém kelt ki, saját tojásom.

19-én, vasárnap reggel, hat órakor mind a két süldőnk evett és 8 órára a szebbik 50 kilós körüli elpusztult.

Sütöttem: 4-én (szombat), 18-án (szombat), 29-én (szerda).

⁸⁵ Kincses kalendárium az 1953-as esztendőre. A Szabadság lapkiadó vállalat, Budapest.

[Május]

Május 3-ától 10-éig 55 darab tojásom volt 13 tyúktól.

12-én ültettem 2 kotlót, 54 darab tojásra.

19-én ültettem rucára.

21 darab tojást vettünk, 2 forint 50 volt darabja.

Sütöttem: 8-án (péntek), 19-én (kedd), 28-án (csütörtök).

[Június]

Fényképet csináltatni voltunk Újfaluban, Mária, Ilonka, én, június 11-én.

Május 15-én ültettem rucára 23-at, kikelt 19 június 11-én.

5 liter pöszmétét vettem 3.50 literje.

19-én kelt 25 kis csirkém.

Sütöttem 9-én (kedd), 19-én (péntek), 30-án (kedd).

[Július]

3-án éjjel fél egykor ellett meg a Sápi Bözsi üsző borjút, Szegfű a neve.

7-én szedte le Adél itthon a meggyet, gyönyörű nagy szemek voltak.

70 darab kockacukor van, 5 üveg meggyen (befőtt).

9-én csépeztünk a Móka-beli tavasz árpát, 7 mázsa 16 kiló lett.

10-én délután nagy vihar volt, sok esővel, és jég is esett egy negyed óráig.

A tojás 2 forint.

22-én van a Magdus névnapja.

Imre nótát kapott Pestről a Kossuth Rádión, a Tanácsházán hallgattuk.

Sütöttem: 10-én (péntek), 12-én (vasárnap), 19-én (vasárnap), és 27-én (hétfő) új lisztből.

10-én és 11-én kalács volt, azért sütöttem 12-én [is].

[Augusztus]

Száva Sándortól vettük a két kis malacot 4-én, 220 forint. A harmadik kis malac 30 forint volt.

13-án oltották a malacokat, a három kicsit is, 36 forintba került.

13-án vitte el a Büszkét... Sápura.

22-én, fél egykor gyulladt ki a villany.

25-én téptem meg a rucát, 10. hetesek voltak, de nyolchetes korukba a legjobb, azért jegyeztem fel.

Sütöttem: 14-én (péntek).

[Szeptember]

12-én verte le Imre a diót a szőlőskertben.

19-én, szombat este 6 órakor hozta Adél meg Imre a rádiót haza, itthon vettük 800 forint.

19-én mikor a rádiót vettük, egy szekér tengerit hozott haza Imre. A rádió az ablakba' szólt, úgy raktuk le a tengerit. A gumicsizmája meg elveszett, lecsúszott a szekérről. Én is voltam tengerit szedni.

20-án, vasárnap tartottuk meg a 15 éves házassági évfordulót, a rádió felszentelésével. Jelen voltak Sándorék, meg Kállai Sándor bácsi... Hivatalosak voltak ebédre.

Akkor este még elmentem Pap Elekék[hez] almáér' is.

29-én téptem meg 10 rucát.

[Október]

8-án téptük a Pettyest, a nyulat

15-én még főztem hat liter paradicsomot.

12-én Újfaluba' voltam.

14-én vetettük el a búzát.

16–17-én répát ásunk a Sztalinba.

20-án tettem be négy rucát a tömőbe.

25-én csináltuk be a hordós káposztát.

Sütöttem: 13-án (kedd).

[November]

13-án folytatott a Társi Virág.

28-án disznótoroztunk, 155 kiló volt, nem akartunk még disznótorozni, de nem akart már enni.

Sütöttem 11-én (szerda) és 21-én (szombat).

[December]

Sütöttem: 1-jén.

Mária Sándor
„I wrote here... Vilma Jakab”
A housewife’s note from Bihartorda, between 1939–53

Old calendars with diary entries on their pages has been added to the collection of the Bihari Museum in 2010. The notes were written by Vilma Jakab, who was the daughter of peasant parents. She served as a maid from a young age. In 1926 she gave a birth to a daughter called Adel. The child was brought up by the grandparents till she turned 5. After Vilma`s marriage they lived in Budapest for a while, then they moved back to Bihartorda. They lived on livestock farming in the village. From the diaries we can read about the life in the village also we are able to experience the fragile emotional state of the young woman. From the entries we gain knowledge of the 1944 offensive and its consequences on the local community.

Bakó Endre

SZABÓ PÁL BIHAR-ÉLMÉNYE¹

„A közfigyelem az utóbbi időben messze került Szabó Pál műveitől. De azért hűséges olvasói vannak, és minden bizonnyal lesznek is, hiszen amit ő kínál, az igaz mese iránt mindig marad vonzalom. Az izlésvilág tagolt, elférnek benne ellentétes irányok is” – írta Juhász Béla *A kételyen innen – Szabó Pál írói szemléletéről* c. tanulmányában.² Azóta több mint húsz év telt el, s olybá tűnik, a közfigyelem még távolabb került Szabó Pál világától. Ebben a távolodásban mintha már nem a regényírói stílushoz való viszony lenne a fő szempont, hogy tudniillik a történetmondó vagy esszéisztikus próza-e a korszerűbb, az olvasók által kedveltebb, hanem a művilág egy 1945 utáni részének ideológiai tendenciája és az írói magatartás. Czine Mihály 1993-ban, az író születésének 100. évfordulóján Biharugrán elmondott emlékbeszédében még bátran hirdette. „Nem fogják föl, hogy nem az minősít egy író, hogy az Elnöki Tanács tagja volt, és a Hazafias Népfront elnöke. Ez nem vétek és nem bűn, és nem is minősíti az író feltétlen.” Ebben Czineének igaza volt. De a következő mondata már csak részizagságot hordoz. „Az minősíti, hogy új hangot hozott a magyar irodalomba, hol a szerelmen és szépségen keresztül mutatja be a paraszti világot.”³ Mert a teljes igazság az, hogy Szabó Pál írói pályája 1949 táján megtört, s csak 1954/1955 után kezdett lassan felfelé ívelni. Meg is állapította egy tanulmányíró, hogy ekkori kisregényeiben és novelláiban „apró vagy nagyobb sérelmek miatt csaknem minden írás hőse összeütközésbe kerül a »népi demokráciával«, így nagy helyet foglalnak el bennük a bíráló célzatú részletek és írói megjegyzések.”⁴ Ez igaz, de a *Lakodalom*, *Keresztelő*, *Bölcső* színvonalát többé már nem érte el. Mindazonáltal szellemi pazarlás lenne az utólagos történelmi tapasztalattal nem mindenben egyező regényei, novellái miatt (*Isten malmai*, *Új Föld*, *Hajdú Klári* stb.) az egész írói teljesítményt negligálni; tárgyilagos mérlegelés csak a teljes életmű figyelembe vételével készülhet! Nem ő az egyedüli magyar író, akit a történelem ideig-óráig leparancsolt eredeti útjáról és mellékösvényre terelt, vagyis kényszerhelyzetbe hozott. Mindig hatalmas nyomás nehezedett órá, a Horthy-érában

¹ Dolgozatom nem azonos az 1976-ban megjelent *Pályakezdés Biharban* c. munkámmal (Alföld, 1976/12, Szabó Pál-émlékszám), bár a tények logikájánál fogva több ponton megegyezik. Jelen dolgozat azonban bővebb és több szempontú.

² Juhász 1993.

³ Czine: 1993.

⁴ Takács 1993–95; 55.

mint kiszgazda-, a Rákosi- és Kádár-korszakban mint volt parasztpárti politikusra, s minden időben mint népi íróra. 1945 után úgy volt – nem részese, csak – „útitársa” a hatalomnak, hogy közben permanens vitában állt vele, ezért nem bíztak benne. Ne feledjük, a mára hiteltelenné tartott *Isten malmairól* a Szabad Nép 1949-ben úgy vélekedett: „*ez a könyv végső soron a reakciót szolgálja*”.⁵ 1956 nyarán, az Írószövetség kibővített vezetőségi ülésén ez utóbb „életveszélyes” mondatok hagyták el a száját: „*Olyanformán éreztem magam ezen a napon, mintha még mindig népi író volnék, és folytatjuk ott, ahol 1948-ban abbahagytuk. Tisztára a mi régi hangunk! Belenevetek a tenyerembe, hiszen idő és forradalom, történelem minket igazolt.*”⁶ S az is beszédes tény, hogy 1958-ban a népi írókról szóló MSZMP-állásfoglalás őt is elmarasztalta, s a nyilvános vitához felkérésre írt hozzászólását az *Élet és Irodalom* nem közölte, mert semmi önbírálat, „*mea culpa*” nem volt benne.⁷

E bevezető után azonban ideje rátérnem dolgozatom választott tárgyára.

Az írás jegyében

Közismert, hogy Szabó Pál első írása a *Körösvidék* c. békéscsabai lapban jelent meg *Írógép Biharugrán* címmel, 1927. február 18-án. A nyomtatott betű kisugárzása annyira elbűvölte a falusi köművest, munkanélküli periódusaiban egyhoidas szikfűszedő-méhészt, hogy valósággal megmámorosodott, s egyre-másra küldözgette sérelmekről tudósító írásait, de azokat a szerkesztő már nem szívesen vállalta, inkább apró természeti leírásokat, életkép-villanásokat rendelt. Egy ilyen miniatűr, hangulatos beszámoló eljutott az 1927. január 1-jén indult *Bihar* c. laphoz is. A címe: *Ugrai levél*. Íme a szöveg:

„*A Bihar megyei vámőrségi laktanya készen van. Időközönként felhangzik még a kőfaragók kongó kopogása a köveken, lassan megszűnik ez is. Üdén, fiatal-erősen áll a hatalmas méretű épülettömb a gyeptenger szélén. Keletről tiszta időben a Világosi hegy, a többszörösen fájó háttér... A határon átjáró atyási oláh félszeg, bamba képpel bámul a kő és téglarengetegbe. Vajon mit gondol, mit fog elbeszélni otthon? Aki pár év óta nem járt Ugrán, Ripp Van Winkle módon bámulna el bizonyára azon – amit az újabb időkből átél a falu. Esténként takarodót fújnak... A trombita szavát kedvesen viszi a halastó a valahol kimaradt bakának... A székely ízű, zöld zsalus ablakok-*

⁵ Idézi Czine 1971: 227.

⁶ *Magyarország 1956-ban*. Új Hang, 1956/10; 24-30.

⁷ Válasz Évkönyv, 1989/1; 275.

ból vágyakozva néz a sarki kocsmába az unatkozó napos... Vezényszavak. Leváltásra sorakozó őrség mozgása. Tisztek. Katonák. Sok-sok nyíló ablak: a kezdődő kisváros életét látja a Zsadány felől érkező utas. De valahogy azért nem egész az egész. ... A befejezésből hiányzott valami, mi legjobban magyar... Az ünnep. Az átadási ünnep. Pár magas rangú tiszt esős időben siető autón, kapkodó beköltözés, és nem mondott senki egy pohárköszöntőt, a cigány nem húzott tust, és nem fogyott el egy liter bor sehol sem azon a napon... ”⁸

Nem tudható, hogy küldött-e máskor is cikket a lapnak, de több írás nem jelent meg tőle. Bizvást mondhatjuk, ő hamarosan „kinötte” a provinciális békési és bihari sajtót: Bajcsy-Zsilinszky Endre *Előőrs* c. lapja 1928-tól rendszeresen közölte írásait. Egy kis tárcanovellát ugyan már hozott tőle a csabai újság, de ez neki sem tetszett. Most értő szakemberek ismét irodalmi igényű munkára biztatták, s 1930 karácsonyára megjelent első regénye, az *Emberék*, amely azonnal írói hírnevet szerzett neki. Ismeretes, hogy maga Móricz Zsigmond üdvözölte a legrangosabb magyar folyóirat, a Nyugat hasábjain *Új, nagy író*t küldött a falu c. írásával, többek között azzal a kitértető szubjektív vallomással, hogy Ady Endre *Vér és arany* c. kötete óta könyv nem volt rá ilyen hatással! A regényt idegen nyelvekre is lefordították. Novelláit immár a Nyugat közli (két év alatt tetet!), s 1932-ben újabb regénnyel jelentkezik: elhagyja a nyomdát a *Békalencse*. Hogy Biharban, a csonka vármegyében mennyien tudtak róla, adatok híján nehéz lenne megmondani, de mint kigazda politikusról nyilván tudomást kellett szerezniük az illetékeseknek.

1931 júniusában tartották az első világháború után a negyedik parlamenti választást. A berettyóújfalui kerületben dr. Szilágyi Lajos ismét jelöltette magát. Mivel ő párton kívül is a kormány embere volt, az egységes párt vele szemben nem állított jelöltet. Hivatalos körökben annál nagyobb felháborodást keltett, amikor megtudták, hogy a Bihari Nagy Lajos és a Szabó Pál által irányított megyei kigazda párt a hencidai Szabó Pál személyében ellenjelöltet mert indítani. A megyei propagandagépezet irányítói éltek az alkalommal és látszólag az íróval rokonszenvezve tudatták, hogy nem róla van szó: „*Biharugrán él egy rendkívül eszes, okos, egyszerű családból származó, nagytehetségű fiatal író: Szabó Pál. Hencida nagyközségben él egy egyszerű polgárember: Szabó Pál. Képviselőjelölt gyanánt az utóbbi lépett fel. Mégpedig Bihar vármegye legrégebb országgyűlési képviselőjével, a parlament legszorgalmasabb tagjával: Szilágyi Lajossal szemben. Vannak, akik azt híresztelik, hogy ez a Szabó Pál*

⁸ Sz. P.: Bihar, 1927. ápr. 14; 5.

azonos azzal a híres Szabó Pállal, akire megyszerte oly büszkék vagyunk.”⁹ Nadányi Zoltán, a vármegye főlevéltárosa, a kitűnő költő, fél évvel az *Ember* megjelenése után, talán ezért is merete javasolni, hogy adjanak alkalmat Szabó Pálnak a bihari bemutatkozásra is. A *Nyugtalan élet* lapjairól tudjuk, hogy az alispánné nem tartotta elég előkelőnek az ötletet.

A hír valahogy eljutott Szabó Pálhoz is, akit nagyon bántott a dolog, s felindultságában egy levelet menesztett Nadányi Zoltánhoz. A levél hangneme bizalmas, feltétlen, meghitt baráti viszonyra vall. „*Kedves Zolikám. (...) Kérlek, hallottam azt, hogy a vármegye valamilyen ünnephez készül, és szó lett volna arról, hogy Te javasoltad bizonyos társaságban azt, hogy én, szó szerint és név szerint Szabó Pál, olvasnék fel ott egy novellát. Persze, erre a kijelentésedre elsörnyedtek Urak és Hölgyek, mert hát hogy mehetne azokra a deszkákra egy mezítlábas paraszt, amelyeken az illatos és ideges kis megyei lábak tapodnak? (...) Lesz idő, mikor fog engem hívni a vármegye, a te sürgetésed nélkül, a te jó lelked nélkül. (...) Kedves Zolikám, bocsásd meg tán, amiért elkáromkodtam itt szégyenemet. (...) Elküldöttem azért neked fényképemet, legalább lássad még egyszer, hogy van Biharban egy ember, akit akkor kezd megpofozni a vármegye, amikor az emberek közé cseperedett... Ez az ember az, ami. Soha nem tagadja meg parasztságát. Szeretném azért, ha Te nem haragudnál. Szeretettel Szabó Pál. – Biharugra, 1931. július 24.*”¹⁰

Minden bizonnyal Nadányi Zoltán ajánlotta a Tiszántúli Szépművészeti Céh (Debrecen) szervezőinek is, hogy újfalu estjükön léptessék fel Szabó Pált. A *Bihar* 1932. május 11-i száma hirdeti a kultúrestet, s részletes programot közöl. Eszerint a június 5-ére kitűzött, majd 9-re halasztott esten többek között Nadányi költeményeiből szaval Matsits Miklós, Szabó Pál pedig elbeszélést olvas fel. A június 16-i tudósítás beszámol az estről, de Szabó Pált nem említi. Az okot nem ismerjük. A bemutatkozás tehát újabb esztendeig váratott magára, azonban mégis megtörtént!

1933. március 30-án a Bihar tudtul adja a hírt, miszerint Nadányi Zoltán és Szabó Pál április 1-jén, szombaton tartják szerzői estjüket a leventeház nagytermében. A beharangozó érdekes kordokumentum, olyan személy írása, aki nemcsak jártas volt a magyar irodalomban, de ismerte Szabó Pál életkörülményeit is. Hogy ki lehetett, bizonyára örökre titok marad! Nadányira azért nem gondolunk, mert őt is méltatja a szöveg. Ő esetleg információkat bocsáthatott rendelkezésre. „*A két író méltó örököse és folytatója azoknak a bihari hagyományoknak, melyeket a bakonszegi Bessenyei, a*

⁹ *Hatástalan kortesfogások*. Bihar, 1931. június 11.

¹⁰ A levél a Bihar Múzeum gyűjteményében található. (Leltári szám: VI.76.1.)

nagyszalontai Arany János, a váradi Holnaposok, Ady, Emőd, Dutka, Juhász, s a mai magyar regény egyik legjelentékenyebb reprezentálója, Zilahy képviselnek. A Nadányi versek már 20 év óta csemegéi az ingyenceknek. (...) Verseit nem lehet deklamálni, csak elmondani lehet őket. A zseniális Bajor Gizi, a bensőséges Ódry Árpád vagy az őszerejű Kiss Ferenc azonban, ha nagyon közel akarnak férközni a közönség szívéhez, Nadányi versekkel állnak a mikrofon elé. Szabó Pál is már régen megszerezte országos hírnevét, mikor most ideáll, hogy bemutatkozzék szülőföldjének. Első nagy regénye, az Emberek, úgy hullott bele az irodalmi életünkbe, mint egy meteor. Az első kritikák és Móricz Zsigmond hozsannája után mi bihariak, akik eddig hírét sem hallottuk, azt hittük, hogy valami álnév alatt működő író választotta ki magának a kőműves mesterséget és a csizmát, nagyobb feltűnés elérése céljából. Szabó Pál azonban nem álhúzás intellektuel. Itt él Biharugrán, egy hold földje mellett, kétszobás kis vályogházában, méhkaptárok és szilvafák között feleségével és gyermekeivel, mivel a földjét és sok verejtékkel él a két keze munkájából. Esténként azonban leül a petróleumlámpa alá regényt írni. Csudálatos gyorsan, csaknem ösztönösen dolgozik. Gyöngybetűiben oldalakon keresztül egyetlen áthúzás, egy javítás sincsen. Szó sincs arról, hogy keresné a szavakat, vagy a kifejezéseket. Úgy ír, mintha a papírlap meglátására kinyílna agyvelejében valami csodálatos zsilip, mely bőven szórna szét a benne lévő zseninek bőséges sugárzatát. Úgy kell megállni ez előtt a hat elemít végzett ember előtt, mint valamely csodálatos természeti jelenség előtt. Hol van a titka? Ezt talán maga Szabó Pál tudja legkevésbé. (...)”¹¹

A közös szerzői estét április 1-jén a leventeházban megtartották. Bevezető előadást Dr. Nagy Géza, kórházi főorvos tartott. Arról értekezett, hogy ha a tömegeké a vezető szerep, szóhoz juthatnak-e az egyéniségek? „Nadányi a Szegényember naplója c. prózakötetéből olvasott fel néhány darabot, Masits Miklós Nadányi-verseket adott elő és Szabó Pál regényéből egy részletet olvasott fel, majd nagy érdeklődéssel kísért felolvasást tartott Miért kellett nekem írónak lenni? címmel. Felolvasásában kifejti, hogy sok olvasás, a nemzeti és a külföldi irodalom tanulmányozása után parancsoló lelki követelményként jelentkezett nála, hogy a magyar embert úgy rajzolja meg, mint amilyen a valóságban. Lelki vívódásokon ment keresztül, érzelmek – köztük a gyűlölet is – viharzott benne, de amikor a tollat a kezébe vette, valami csodás kiengesztelődés, békeesség szelleme lengte át. Úgy érzi, neki az a hivatása, hogy a földműves társadalom és a középosztály között hidat építsen az egyetemes nemzeti célok érdekében. Ez a hivatás ad célt és értelmet életének, ezért áldozza fel éjjelét és nappalát, és hiszi, hogy jutalma

¹¹ Bihar, 1933. márc. 30; 2.

*a szebb magyar jövődő lesz. Az íróf felolvasása után lelkesen megtapsolták.*¹² Meglehet, a tudósítás egy kicsit szépíti, szelídíti a hangulatot. Írónk önéletrajzi regényében ugyanis merőben másképp emlékszik a megyei bemutatkozásra, de az ő emlékezése is bizonyára tendenciózus. „Közönség és én úgy álltunk egymással szemben, hogy majdnem megint egymásnak ugrottunk, csak előbb kitapogatjuk egymás gyengéit.”¹³ Ez már csak lélektani okokból is elképzelhetetlen. Az igazság bizonyára a tudósítás és az emlékezés hangneme között van. Annál inkább, mert a középosztály és a parasztság megbékélésének ideája, a két társadalmi osztály együttműködésének lehetséges közös platformja egy ideig még foglalkoztatta az íróf; a gondolattal csak személyes választási veresége után számolt le végérvényesen. Kiábrándulásáról a Komádi és Vidéke c. lapban rövidesen hangot adott – mert úgy látta, hogy egy-egy kivétel akadhat, de a középosztály, lévén egzisztenciálisan függő viszonyban az állammal, a közigazgatással, nem kockáztat, sohasem fog a hatalommal szembehelyezkedni.

1. kép. Nagy Vince: Szabó Pál biharugrai háza

A Debreceni Független Újság 1934. november 7-én egy érdekes hírt közölt: „Bihari irodalmi matinét rendez a Bihar megyei Egyetemi Hallgatók Köre”. Megnevezi Sinka Istvánt, Szabó Pált és Nadányi Zoltánt. De a hírek nem találtam folytatását...

¹² Nadányi Zoltán és Szabó Pál szerzői estje. Bihar, 1933. ápr. 6; 1.

¹³ Szabó Pál: 1973: 224–225.

A politikus

Szabó Pál írói ambíciói – amint erről többször nyilatkozott – szervesen nőttek ki saját és sorstársai társadalmi helyzetéből. Az írással használni, cselekedni akart. Karácsony Sándor, a neves népbarát, író és egyetemi tanár frázisok nélkül világította meg azt a szociológiai létmódot, amelyben Szabó Pál és a bihari parasztszok vegetáltak. *„Biharugrán sohse volt hivatásos koldus, de ma már mindenki koldusa a maga szerencsétlen sorsának. A legnagyobb gazda, a nyolcvan-százholdas paraszt is elérhetetlen jövedelemnek tartja a községi bábáét, pedig az mindössze 600 pengő évente, s 12 pengő minden újszülött után. Nincs a határnak egy talpalatnyi földje, amelyet nem nyomna több-kevesebb bankteher.”*¹⁴ Ez azonban az ázsiai életminőségnek csak a gazdasági aspektusa, ebből törvényszerűen következtek a jogi és humanitárius hátrányok, mint az emberi méltóság semmibevétele, a parasztság, elsősorban az agrárproletariátus kirekesztése a nemzetből, a társadalmi rendből. Ennek törvényileg dokumentált rendszabálya a cenzushoz kötött választási törvény, s abban is a megalázó előírás, ami Európában már régen kiment a divatból, ha egyáltalán divatban volt: a nyílt szavazás falun! A Nagyatádi Szabó István-féle kisgazdapárt egyre méltatlanabbá vált a parasztság képviselőté, ahogy Szabó Pál írta: *„belefulladt a kisüstbe és a kétszáz tő dohányba”*,¹⁵ ezért az elégedetlenkedő parasztszok új kisgazdapárt megalakítására tettek sikeres kísérletet. Az új párt bihari zászlóbontása 1930. június 29-én zajlott le Derecskén. A hiányos program ismertetése és minősítése nem lehet dolgozatom feladata. Tény, hogy az 1931-es országos választáson hat politikus szállt harcba az országban a képviselő mandátumért, köztük (bojti) Nagy Lajos, Bihar megyei pártelnök. Persze sikertelenül. De két év múlva már Szabó Pál is fellépett, mint képviselőjelölt, s megvívta egyenlőtlen harcát a hatalom jelöltjével. 1933 szeptemberében Vay László megvált főispáni tisztségétől, utódjául a kormányzó dr. Szilágyi Lajos császári és királyi kamarást nevezte ki, akinek pedig a törvény értelmében le kellett mondania mandátumáról. Kiírták tehát a helyi választást. Szilágyi Lajos maga helyett dr. Molnár Imre vármegyei főjegyzőt ajánlotta a berettyóújfalui kerület képviselőjének. A kisgazdapárt Szabó Pált jelölte.

Az első világháború után ez a választási küzdelem volt a leghevesebb a csonka megyében. A kisgazda-agitációt Hegymegi Kiss Pál, debreceni ügyvéd és Ulain Ferenc földbirtokos irányította. Eckhardt Ferenc, a párt országos elnöke Szabó Pál társaságá-

¹⁴ Karácsony 1931; 375–378.

¹⁵ Szabó Pál 1973: 164.

ban járta (valameddig) a kerület falvait. Szabó Pál bátor, lázító beszédeket tartott, Gáborjánban a főszołgabíró rendre is utasította. A választás előtt, a párt utolsó gyűlésén Berettyóújfaluban ezres tömeg vett részt, a gazdák zárt sorokban vonultak fel Szabó Pál zászlai alatt.¹⁶ A kormánypárt aggodalommal figyelte az ellenzék készülődését, majd a hagyományokhoz híven az erőszak eszközehez nyúlt: betiltott ellenzéki gyűléseket, illetve csaláshoz folyamodott. A helyzet megkövetelte, hogy személyesen maga Gömbös Gyula miniszterelnök is bekapcsolódjék a korteshadjáratba. Szeptember 10-én meg is érkezett Biharba (a helyi lapban vers köszöntötte), s pártja nagygyűlésén demagóg beszédet tartott.¹⁷ A választást szeptember 24-re írták ki. A törvénynek megfelelően a képviselőjelölteknek ajánlási íveket kellett benyújtaniuk a táblabíróhoz. Dr. Baróthy Zoltán táblabíró a választási biztossal együtt átvizsgálta az ajánlóíveket, és megállapította, hogy Molnár Imre 6478 aláírást nyújtott be, Szabó Pál 1450-et. Ezek az aránytalan esélyeket tükrözö adatok előrevetítették a végeredményt, ráadásul a megyei lap még az utolsó pillanatban is élesen támadta az ellenzék, fenyegetö hangú közleményekkel igyekezett a lakosságot megfélemlíteni, Szabó Pál mellö el tántorítani. Emellett hazug információkat terjesztett arról, hogy a kisgazdapárt emberei már maguk is kilátástalannak ítélik a helyzetet, és lélekben feladták a küzdelmet. Reggel 9 órakor adták ki az első részjelentést, ekkorra Molnár 1036, Szabó Pál 186 szavazatot kapott. Déli 13 órakor már világosan látszott, hogy nem lesz pótválasztás, Molnár Imre biztos gyöztosnek tudhatta magát. Ekkor már 5351 voks birtokában volt, Szabó Pál 2892 szavazatot kapott. A választás végeredményét este 19 órakor hirdették ki. Eszerint a választókerület 12 539 jogosult lakosa közül 10 332-en járultak az urnák (a főjegyzö!) elé, s Molnár Imre 2764 abszolút többséggel nyerte a küzdelmet: 6548 szavazatot kapott, Szabó Pál 3439-et, a nyilaskeresztes Böszörményi Zoltán 345-öt. A kormányzat melletti propaganda és föleg a megfélemlítés végül elérte célját, az egységes párt emberét választották meg képviselőnek.¹⁸ A vereség ellenére nem lebecsüendő eredmény ez: ne feledjük, hogy a szavazóknak szemtöl szemben, nyíltan kellett nyilatkozniuk, ami nem egy estben egzisztenciális kockázatot jelentett!

A választási harcot sajtócsatározás zárta, a felek kölcsönösen vádolták egymást. Szabó Pál is hallatta hangját: „*Kedves Barátaim! Azt a harcot, melyet a kerület mandátumáért vállaltam, elvesztettem. El kellett vesztenem, mert a községi jegyzök irodáin*

¹⁶ *Sok ezer főnyi tömeg ...* Független Kisgazda, 1933. szept. 22;1-3. Háromoldalas tudósítás!

¹⁷ Bihar, 1933. szept. 14.

¹⁸ *Dr. Molnár Imre 2764 abszolút többséggel nyerte el a berettyóújfalui kerület mandátumát.* Bihar, 1933. szeptember 28.

lett keresztül passzírozva a választás. El kellett buknom, mert a MANSZ helyi csoportja, alelnöknő aláírással, kiló zsírokkal, mázsa fákkal, rend ruhákkal telergette szavazni a választókat. Elcsúsztak a zsiros talajon ezek a jobb sorsra érdemes páriák, s hagyták terelni magukat arra, amerre a hatalmas szél fúj. (...) Akik odaadták szent szabadságukat az eljövendő tál lencséért. Elbuktattak a hajdani módos gazdák, elbuktatott az intelligencia, akik teljesen magára hagyták a népet, amelynek veritékéből élnek, táplálkoznak (...). De a kerület színe-java kitarzott mellettem. Ez bizonyítja, hogy nem veszett el a parasztság jövője. (...) A választás folyamán senkit nem bántottam személyében (...) És az ellenpárt mégis becstelen módon rúgott bele személyembe. Ledegradáltak kőműves legénynek arról a polcról, melyet írásaimmal, becstületes politikai harcaimmal magamnak még az ellenpárt előtt is megteremtettem. A rágalmak csak akkor kezdődtek, mikor én nem kaphattam több gyűlésre engedélyt. Nem volt módom ahhoz, hogy megmondjam nyíltan, felemelt fejjel, ki vagyok. Most megmondom. Fajtámért, testvéreimért síró, aggódó, verekedő harcosa vagyok a magyar jövőnek.” Beszámol róla, hogy sok levelet kap, s ígéri, hogy kitart a nép mellett, amíg egy ember is hívja. A továbbiakban kifejti, hogy a parasztságra kell az állam berendezkedését építeni, ami egyezik a népi írók elképzeléseivel, lévén Magyarország paraszti túlsúlyú agrárállam.¹⁹

Az író önéletrajzi regényében feldolgozta idevágó emlékeit, sőt a debreceni pártlapban külön is megjelentette. Ez azonban regényes feldolgozás, a lényegét ugyan nem torzíttja, de a részletek tényei csak az epikai hitelnek felelnek meg, nem a tudományos igazságnak.²⁰ Az író országos politikai tevékenységét 1944-ig Kiss F. József tekintette át egy tanulmányban.²¹

Az író-politikus 1939-ben pártot váltott, a Makón alapított Nemzeti Parasztpárthoz, tehát egy megalkuvásra kevésbé hajló politikai csoportosuláshoz szegődött, sőt elnöke lett. A háborús éveket Biharugrán és Budapesten felváltva élte át. 1945-ben, Bihar megye képviselője a demokratikus parlamentben. „Többek között éppen az ő, Biharban és környékén élvezett befolyásának volt köszönhető, hogy az említett kisparaszti rétegek felsorakoztatásával a párt ezen a tájon oly mély gyökereket ereszthetett.”²² Az országos politikai csatározásokban azonban nem játszott vezető szerepet, ezt ráhagyja Erdei Ferencre, Kovács Imrére, Veres Péterre, Farkas Ferencre és másokra. A pártközi

¹⁹ Nyílt levél a berettyóújfalui választókerület népéhez. Független Kisgazda, 1933. október 13.

²⁰ Egy régi választás, Hajdú-bihari Napló, 1963. febr. 17. 3.

²¹ Kiss 2004.

²² Tóth 1972: 31.

és a párton belüli harc tétje az volt, hogy meg tudja-e őrizni a párt a szuverenitását, avagy a Kommunista Párt szatelitje lesz? Szabó Pál a belső csatározásokban a centrumhoz tartozott, mindkét szárny javasolta is a politikai bizottságba, sőt tagja lett a héttagú végrehajtó bizottságnak, alelnöki tisztséggel. Politikai tevékenysége azonban szinte kizárólag újságírói munkájára szorítkozott. A diktatúra 1949-ben elsorvasztotta a parasztpártot, de Szabó Pál nem vonult félre: előbb Békés, majd a Bács-Kiskun megye képviselője az egypárti parlamentben egészen haláláig. 1949-től a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsának elnöke, egyúttal az Elnöki Tanács tagja 1959-ig. 1954-ben Nagy Imre kérésére elvállalta az újjáalakult Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöki tisztségét. 1956-ban a Petőfi Párt néven újjászerveződött parasztpárt vezetőségi tagjává választják, de az egykor általa irányított lapnak, az életre galvanizált Szabad Szó c. újságnak (egyetlen száma jelent meg!) a szerkesztését nem órá bízták rá. Ily módon Szabó Pál távol maradt a forradalom eseményeitől. 1960-ban a Hazafias Népfront alelnökévé választották, de a 70-es éveikhez közelítő, majd benne járó író már csak formálisan tett eleget közéleti megbízatásainak. Noha pozícióját, tekintélyét olykor emberek mentésére, ügyek elsimítására tudta használni, politikusi pályája zsákutcába torkollott: nem diktatúrára esküdött fel fiatal korában. Hogy mindezt belül, lélekben hogyan élte meg, az „ahogy lehet” életelvét hogyan tudta összeegyeztetni a realitásokkal, arról egyelőre nem kerültek a nyilvánosság elé dokumentumok, vagy nincsenek ilyenek.

A Komádi és Vidéke 1933–1935

Az *Ember*ek szép sikert arat, lefordítják idegen nyelvekre is. A következő években újabb regényekkel gazdagodik repertoárja, s három regény után az ember már írónak mondhatja magát. Továbbfolytatja a politikai munkát is, részt vesz a kisgazdapárt országos irányvonalának kidolgozásában, a tervezgetésben, pártépítésben. Biharugrai háza valóságos szervezőközpont. A *Tíz esztendő* c. (1943) könyve a politikai tevékenység regénye. Élete egyik legszínesebb kalandját, részvételét egy romantikus vállalkozásban, egy irodalmi arculatú falusi újság szerkesztésében pedig életrajzi regényciklusában írta meg. A Komádi és Vidéke c. lapról van szó (1933–1935). Nem kisebbíti a regény értékét, hogy a részletek nem mindenben fedik a valóságot. Az első pontatlanosság az, hogy Barsi Dénes, Sinka István és Szabó Pál alapította az újságot. A Komádi és Vidéke első száma 1933. november 5-én jelent meg. Felelős szerkesztője dr. Sebestyén

Kálmán ügyvéd volt, a kerület későbbi kormánypárti képviselője. Felelős kiadóként Takács Ferenc, a komádi másodjegyző – maga is népi származék – gondozta a lapot. Amúgy benne is mocorgott a költő, bár tehetsége elmaradt a Sinkáé, de még a Barsié mögött is. Az újság a *Megindulunk ... c* . programcikkkel deklarálja, hogy nem kíván a „nagypolitikával foglalkozni”. „... *Lokálpatriotizmus. Ennek a fránya idegen szónak az értelme rejti magában azt az okot, amelyik vállalkozásunkat megindította. A helyi, szűkebb hazánk, a helynek szeretete, ahol élünk...*”

Barsi Dénes kezdettől fogva tagja a szerkesztőségnek, lévén Dobai-pusztai, azaz külsőségi komádi tanító. Ő az, aki barátjának, Sinka Istvánnak a sikerén örvendezve, már 1933. november 19-én hírül adja, hogy a „hatalmas őstehetségű” költőnek rövidesen megjelenik egy verseskönyve. Később arról ad hírt, hogy decemberben Sinkának szerzői estet fognak rendezni. A lap 9. számában (1933. december 31.) jelenik meg az első Sinka-írás, *A komádiak negyedik honfoglalása*, de újabbak csak hónapok múlva követik. A lap politikai arculata egyébként mai szemmel nézve is rendkívül zavaros. Szovjet- és németellenes egyszersmind, megjósolja Ausztria bekebelezését, elhatárolódik a nyilaskeresztes mozgalomtól, de Gömböstől, a „kemény vezértől” nem tagadja meg az elismerést.

Sebestyén Kálmán, aki „forró magyarsággal irányította a lap szellemi küzdelmeit” 1934 márciusában megvált tisztségétől. Távozása után Takács Ferenc lépett elő felelős szerkesztővé. 1934. május 27-én jelent meg az a cikke (*A mi hivatásunk*), amelyben megfogalmazta a népi gondolatot: „...*Az idők megmutatták, hogy sem az arisztokrácia, mely mint osztály, kivételes egyéniségeitől eltekintve, sohasem is volt a nemzeti öntudat hordozója, sem az új középosztály (...) nem alkalmas a nemzeti öntudat fenntartására. Erre egyedül a paraszti magyarság fajilag legtisztább, lelkileg fertőzetlen rétege alkalmas.*” Ettől kezdve a harmadik oldalon egy-egy kitűnő riport szociografikus hűséggel mutatja be a bihari parasztság nyomorát. E riportok szerzője Barsi Dénes, aki korábban eredeti nevén (Hartsa), illetve *-tsad-* szignóval jelölte cikkeit. 1934 nyarán közölt az újság először verset Barsi tollából, attól kezdve rendszeressé vált a versrovat. A verselők felváltva Barsi és Sinka. Július 1-jén Sinka prózai írással is jelentkezik: „*Van-e helye az irodalomban a parasztság mai problémáinak*”. Gondolatai rímelnek Takács vezércikkével, távolabbról a népi írók társadalomszemléletével.

A július 8-ai szám hozott elsőnek novellát Szabó Páltól. A három szerző írásaival olyannyira elárasztotta a kis hetilapot, hogy az valósággal irodalmi újságnak mondható. Ettől az időtől számíthatjuk a Komádi és Vidékét a három bihari író lapjának. Soha

vissza nem térő kulturális képződmény: irodalmi újság falun! A július 29-ei számban olvasható, hogy Szabó Pál a lapnak nemcsak alkalmi, hanem főmunkatársa. Novellái sorában sok a másodközlés, főleg a Nyugatban megjelent elbeszéléseit adja ide, de velük is növeli a lap színvonalát. Publicisztikai dolgozatai viszont ide készülnek és a bihari állapotokkal foglalkoznak, a parasztság és a középosztály viszonyáról értekeznek, valamint az ifjúság és a paraszti tehetségek helyzetére vetnek pillantást. A vármegye előbb-utóbb rossz szemmel nézte ezeket a középosztályt ostromozó cikkeket, egzisztenciális veszélyhelyzet támadt, ezért olykor taktikázni kellett, elhúzni a szájuk előtt a mézesmadzagot. Erre Takács Ferenc vállalkozott, féltve a lap jövőjét. Sinka inkább riportokat írt, amelyeknek szemlélete ebben a mondatban tetéződik: „*Ha Kogutovicz Manó meg nem festette volna Magyarország térképét, azt kellene hinnem, hogy Ázsia mezőit járom.*” Barsi is érezte, hogy ezt a hangot néha ellensúlyozni kell, mert hamarosan befellegzik a lapnak, ezért időnként felmagasztalta a főispánt. Ennek ellenére felfüggesztették tanítói állásából, ahová Nadányi Zoltán közbenjárására helyezték vissza. Bizonyára taktikai okokból, 1934. szeptember 30-án meg is jelent az első Nadányi-tárca a lapban. (Nadányi bátyja az alispán!) Ettől kezdve a bihari triász kvartettre bővült. A lap helyet adott a *Boszorkányégetés* c. versének, amely 1945 előtt csak itt jelent meg csonkítás nélkül, azaz a 12. és 13. versszakkal együtt. Nadányinak, Sinkához hasonlóan, szerzői estet is rendeztek Komádiban. 1934 végén a Komádi és Vidéke pénzügyi válságba sodródott, ezért visszatért a négyoldalas megjelenésre. A pénzügyi válságot rövidesen tartalmi visszaesés követte, előbb a Sinka-, aztán a Szabó Pál-, végül a Nadányi-írások maradtak el, csak Barsi ontotta továbbra is lázas hangvételű verseit és cikkeit, miközben dilettáns költemények tűntek fel az oldalakon soha nem hallott nevek vagy monogramok felett. Barsi interjúorozatot kezdett, elsőnek Szabó Pált szólaltatta meg. Ennek legfőbb érdekessége, hogy bepillantást enged az író terveibe, amelyek végül nem valósultak meg. Szabó Pál, a nyolcas dohány füstjét eregetve elmondja, hogy *Vaskalap* c. vígjátékán dolgozik, és sajtó alatt van *Babilónia* c. regénye. Az előbbi éles gúnnal szőtt vígjáték, a regény pedig háborús témájú, de nem az irtózatot örökíti meg. Beszélt arról is, hogy egy nagy regény kezdete és főbb vonalai már elkészültek. „*Ebben benne lesz minden elmúlt kép, minden szándék, cél, akarat és megszületett gondolat. ... Ez lesz a monumentális magyar parasztregegy. Szabó Pál irodalmi küldetésének koronája...*” Szabó Páltól *Babilónia* c. regény nem jelent meg, (vagy ez lenne az *Anyaföld?*), *Vaskalap* c. vígjátékát sem ismerünk. Ezeket a kérdéseket (másokkal együtt!) a maga idejében nem tisztázta az irodalomtörténet,

ma már kevés esélye van annak, hogy vállalkozó akadjon ilyesfajta mikro-filológiai kutatásokra, de talán nem véglegesen.²³

1935 márciusában dr. Szilágyi Lajos főispán alpári hangnemű támadást intézett a lap hasábjain a Kisgazdapárt ellen, érthetetlen, hogy a cikk éppen itt jelent meg. A Bihar 1935. július 4-i száma némileg váratlanul közölte, hogy érdekeltsége vette át Komádi és környékének tájékoztatását, s azt Takács Ferenc, a lap volt felelős szerkesztője és tulajdonosa fogja ellátni. Ennek azonban a Bihar későbbi számaiban semmi nyomát nem találok. A lapot Szabó Pál emlékezése szerint betöltötték. Az a kép tehát, amelyet ő rajzol önéletrajzi regényében, az újság néhány hónapos gyakorlatára, 1934 nyarára, őszére érvényes. Ez volt a Komádi és Vidéke virágkora. A lapocska nem egészen két évig élt, 1933. november 5. és 1935. június 30. között összesen 88 száma jelent meg. Sajtótörténeti szerepe és jelentősége abban van, hogy megérlelte a *Kelet Népe* merész terveit.²⁴

Kelet Népe 1934–1939

A bihari triász nem sokáig maradt publikációs fórum nélkül. Szabó Pál regényes emlékezése szerint, ami persze alapulhat tényeken, ők hárman, a komádi Körös-hídnak támasztva biciklijüket, megállapodtak abban, hogy folyóiratot alapítanak. „*Nincs a világ irodalomtörténetében olyan folyóirat, amely ott született volna meg a Mississippi vagy a Léna vagy a Rajna vagy bármelyik folyó partján, mint ahogy a Sebes-Körös partján megszületett a Kelet Népe. A címet nem én adtam, már nem tudom, hogy Sinka vagy Barsi ajánlotta, avagy mindketten, de elfogadtam*”.²⁵ Barsi tanítói fizetése és menyasszonyának hozománya volt a törzstőke. Szinte mellékes az, amiről az 1980-as években vita folyt az Élet és Irodalom és a Magyar Nemzet hasábjain, hogy tudniillik a folyóirat előd nélküli képződmény avagy a Tiszántúl Figyelő folytatása volt-e? Ez utóbbit valaki kitalálta, s a hamis információ terjedt tovább. Bizonyítéknak látszott, hogy a Kelet Népe első számában egy cikk (Eszttétikai imperializmus. V. Japán. Az expanzió) már megkezdett sorozatra utalt. De a debreceni levéltárban található lap-alapítással kapcsolatos dokumentumok azt mutatják, hogy új folyóiratról van szó.²⁶ A folyóirat működéséről, eszmei tartalmáról, profiljáról, hangneméről több tanulmány

²³ Az interjú más irodalomtörténeti érdekességeket is tartalmaz. Lásd: Bakó 1976.

²⁴ Bakó i. m.

²⁵ Szabó Pál 1968: 251.

²⁶ Béres 1979: 139–148.

látott napvilágot, a legátfogóbb Tasi Józsefé, mely előszóként szolgált a Kelet Népe c. kiadványban.²⁷ Megállapítja, hogy a lap „*Plebejusabb, mint a középosztály számára készülő Válasz, de ez sem kimondottan néplap*”. Habár parasztcentrikus, de az egész társadalomra figyel, és sajátos kelet-európai szemléletet tükröz. Sűrűn szóhoz juttatja az erdélyi költőket, írókat. Tasi aprólékosan korszakolja a lap fejlődési szakaszait. Megemlíti, hogy a szerkesztők Bihar megyeiek. A folyóirat első két, tehát az októberi és a novemberi számáról elmondhatjuk, hogy bihari mustra volt, hiszen a három alapítón kívül Nadányi Zoltán vitte bennük a prímet, hozzájuk Veres Péter és Bakó József művei sorakoztak, később Erdélyi József jelent meg.²⁸ S a későbbiekben is ott voltak a bihariak, ha az arányok változtak is. A lapot azonban vitték egyik helyről a másikra, végül Budapesten szerkesztették. A Kelet Népe 1938-ban egyesült a Válasz-szal, majd Szabó Pál lemondott kiadói jogáról Móricz Zsigmond javára. A folyóirat Móricz Zsigmonddal együtt halt meg az 1942. szeptember 1-jei számával. Irodalomtörténeti közhely, hogy a népi irodalom legjelentősebb, legkarakteresebb fóruma volt, a nemzeti sorskérdések állandó ébrentartásával. Gyökerei a megcsonkított Bihar megyébe nyúltak, ahol a két világháború között nem volt egyetlen városi rangú település sem, középiskola is csak a negyvenes években nyílt.

Noha Szabó Pálnak egyre-másra születnek regényei, 1938-ban átveszi a népi értelmiség lapjának, a Szabad Szónak a szerkesztését, de arra is marad ereje, hogy saját folyóiratában rendszeresen jelen legyen. *Bihar* c. írásában áttekinti a megye történelmét, ír a dzsentriőről, a parasztságról, az oláhságról, a népművészetről, a nép politikai érettségéről, a parasztság és a hivatalnok-osztály viszonyáról, a birtokviszonyokról.²⁹ Ugyanabban a számban szemléli a Nadányi szerkesztette *Bihar vármegye monográfiája*³⁰ c. kiadványt, de az írás nem ismertető, nem kritika, hanem ironikus, csípős glossza lett. Egy-két elismerő szó kivételével ugyanis megsemmisítő bírálatot mond a „dilettáns” szöveghalmazról, nem kímélve Nadányi érzékenységét sem. „*Mindjárt baj van, ha lírai költő avatkozik bele a történelembe. Különösen, ha az elhivatottak közül való ez a költő. (...) Ennek a vármegyének a nevét még kiejteni is csak úgy lehet, hogy kidüti az ember a mellét, fejet fel, hasat be... Micsoda könyv ez, Uram Istenem, micsoda könyv! Nem más ez, pár író kivételével, mint a tehetetlenség, dilettantizmus és elfogultság Csimborasszója. Ilyen kollektív tájékozatlanságban vagy mellébeszélés-*

²⁷ Tasi 1986: 5–12.

²⁸ Bakó 1986: 40–46.

²⁹ Kelet Népe, 1938. október 300–301.

³⁰ Budapest, 1938

ben soha nem találkoztak még két könyvfedél között íróemberek.” Kivételként említi dr. Szilágyi Lajos és Szűcs Sándor dolgozatát. „Még a vak is láthatja, hogy az egész művön pártpolitikai tendencia húzódik végig. (...) Történelemszemlélete még Mucsán sem állná meg a helyét. Társadalomrajza nevenséges, ósdi, avatag; emberek, osztályok mintha most léptek volna ki a Noé bárkájából.” Egy cikkíró Keresszeg (voltaképpen Körösszeg. B. E.) helyett Keresztszeget emleget, s ez a tájékozatlanság Szabó Pált a végsőkéig felháborítja, amiben benne van a Dózsa-féle parasztfelkelés eltérő megítélése. S háborog további – szerinte – pontatlan állítások miatt. Például az ellen, hogy „más író tótokat rak az én falumba”.

A Bihar vármegye-monográfia Szabó Pálról

A monográfiát Nadányi Zoltán szerkesztette és maga is írt bele egy-két dolgozatot. Tolla nyomán keletkezett az *Új bihari írók* c. szemle, amelyben remek, hiteles portrét rajzol az emberről és az íróról. Íme:

„Ács és kőműves Biharugrán, olyan barkácsoló ember, aki a falujában megjavítgatja a házakat, ha meghibáztak. A környékre is eljár holmi kis munkáért. Kalapál a háztetőn az izzó napon, fűrészel, farigcsál, szegezget, de pihenő óráiban, a fal tövében, az árnyékban, mikor más aludna egyet, előveszi a Nyugat régi számait és olvasgat benne. Regényeket, novellákat olvas, aztán beszoruláskor, mikor nincs munka, maga is megpróbál olyasfélét írni. És különbet ír, mint amit olvasott.

Úgy írja le az esőváró tájat, a szárazság kínozta földet és a rajta levőket, olyan utolérhetetlen művészettel, hogy együtt tikkadtunk a tájjal, a barmokkal, emberekkel, kik abban a pokoltűzben fősülnek. Együtt szomjazunk velük, együtt várjuk a megváltást, a nagy, nagy boldogító csodát: az esőt. És megjön az eső és ahogy az jön! Csak az tudja így leírni, aki maga is sokat szomjazott, együtt a földdel és sokszor bőrig ázott, boldogan a háza udvarán, ahova kiállt esőt várni. Csak az tudja így leírni, aki megélté, és aki művésze a kifejezésnek.

A bihari falvak életéről ír, és tolla alatt érdekessé válik minden kicsiség, minél jobban felaprózza, annál inkább. Viszont időben, térben kiterjedt dolgokat, emberek és közösségek sorsát pár szóba tudja úgy összesűriteni, hogy azért minden benne van. Ez a művészet örök játéka, örök lényege. Hol tanulta ezt Szabó Pál, ács és kőműves? Nem folyóiratokból, nem könyvekből, annyi bizonyos. Mert aki onnan tanulja, az nem tudja csinálni.

Negyvenéves elmúlt Szabó Pál, mikor írni kezdett, de persze író volt ő azelőtt is, Szabó Pál volt ő azelőtt is. Szemlélete még a béke időben s a háború alatt alakult ki, döntő befolyást nemigen gyakoroltak rá a Trianon utáni változások. Mégis egészen olyan ez a szemlélet, mintha csak ő is beleszületett volna a csonka megye sanyarú életébe. Hiszen ő ezt a sanyarú életet, amely csak Trianon után lett általános, már jóval előbb megkezdte, mindig is azt csinálta: vesződött, szenvedett, nélkülözött. Ő már a régi jó időkben is ott tartott, ahol mi most. Ő már akkor is szegény ember volt gazdag megyében. Most már, Trianon után, csupa szegény ember él a szegény megyében, csupa falusi szegény ember, aki várja, várja, hiába várja az esőt. Talán azért is jött meg a bátorsága Szabó Pálnak, hogy oly hosszú, szinte egész életet betöltő hallgatás után végre mégis megszólaljon."³¹

Látogatásai

Szabó Pál ragaszkodott bihari gyökereihez, s noha Budapesten lakott, kétlaki életet élt: megtartotta biharugrai házát és sokat járt haza. Ha száz kilométernél közelebb került bihari otthonához, hazatért aludni. Márpedig Debrecenben szinte minden évben vendégeskedett egy-két napig. Így naprakész információkkal rendelkezett az otthoni állapotokról, a lakosság hangulatáról. Félhivatalos és magánlátogatásait lehetetlen számon tartani, csak azokat a nyilvános szerepléseit tudjuk nagyjából összerakni, amelyeknek a sajtóban vagy más helyeken (pl. utalásaiban, magánleveleiben) nyoma maradt. Ő maga említi Komádiról szólva: „Negyvenöt nyarán egy gyűlésen vettem részt itten, a felvonulást ma is látom. Jön a nép piros zászlóval, s zeng az ének a zászló lobogásában, hogy Kossuth Lajos azt üzente... Én azt hiszem, hogy sok minden jobban sikerült volna, ha ez a dal a piros zászló alól soha el nem némult volna.”³² 1956-ban is járt Komádiban. Erről a Néplap így számol be. „Ma este Komádiban üdvözlik a bihari olvasók Szabó Pál Kossuth-díjas íróit, annyi kiváló magyar regény szerzőjét. Este 8 órakor irodalmi estre kerül sor a komádi MDP párthelyiségében, melyet a községi népkönyvtár és a hazafias Népfront községi bizottsága rendez. Erre az ünnepségre hívták meg Szabó Pált, aki ezt a meghívót el is fogadta, s örömmel, hiszen a bihari tájon talán nincsenek, akik nem ismerik már az ő Pali bácsijukat, aki csodálatos szépségű könyvekben mutatja be az ő életüket.”³³ Még idős korában is vállalt író-olvasó találkozókat. 1962-ben Debrecenben és Sárrétudvariban találkozott a közönséggel.³⁴ Ugyanabban

³¹ Nadányi 1938: 439–446.

³² Szabó Pál. 1968: 104–105.

³³ Néplap, 1956. jún. 6; 3.

³⁴ Czine i.m.

az évben előbb Debrecenben, majd Püspökladányban vett részt találkozózn. Erről így hangzik a beszámoló: „*Délután Szabó Pált a püspökladányi Petőfi Tsz. dolgozói fogadták nagy szeretettel. Gerő János Biharkeresztet és Komádit is felkereste. Különösen Komádirban volt valóságos ünnepélyes jellege a találkozóznak, ami nemcsak a résztvevők nagy számában mutatkozott meg, hanem az irodalom ismeretéről, szeretetéről tanúskodó kérdésekben, hozzászólásokban is. A közönséget elsősorban a mai falu irodalmi ábrázolásának kérdései izgatták. Komádi község dolgozóinak kérésére Szabó Pál is átjött ide Püspökladányból, s a téesz a két író egy-egy élő báránnyal ajándékozta meg. (...) A püspökladányi és a komádi eseményekről felvételt készített a nyíregyházi rádió házi stúdiója. Elkísérte az írókat a Hajdú Filmstúdió is, és a könyvhétről készített riportfilmjük rövidesen látható lesz keskenyfilmet vetítő mozikban.*”³⁵

1963-ban, az Őszi Falusi Könyvhetek sorozat rendezésében Berekböszörménybe látogatott, ahol Béneyi József költővel együtt vendégeskedett. Az eseményről szóló tudósítás nagy érdeklődést, mintegy 200 hallgatót jelzett, annál inkább, „*mert az írónak sok személyes ismerőse él a községben. A bevezetőt és a művek bemutatását tartalmaz, az irodalmi élet sok területére kiterjedő vita követte, majd Szabó Pál dedikálta műveit.*”³⁶ Nem kis meglepetést keltett, hogy két hét múltán egy goromba glossza jelent meg a lapban, amely azt kifogásolta, hogy az író egy kérdésre állítólag így válaszolt: „*Az öntözés? Nincs abban már semmi új. A Tisza-birtokon például már a felszabadulást megelőzően alkalmazták, felesleges tehát most jönni hátulról vagy mellbe ezekkel a kérdésekkel.*” A névtelen (?) glosszairó úgy érzi, hogy ezzel az író megsértette a párt és a helyi téesz erőfeszítését, az újfajta paraszti tudatot, mert lekicsinyelték a munkájukat. „*Az, hogy az író mit gondol, mit érez, magánügy. De az írás, az emberekkel való szót értés már túlnő ezen. Társadalmi ügy. S ennek a szolgálata felelősséggel jár. Ez a felelősség egyenes arányban nő az író rangjával, tehetségével. Minél nagyobb az írói rang, annál nagyobb a felelősség. A község olvasóinak az érzékenységet épp az bántotta, hogy azon az író-olvasó találkozózn a rang és felelősség nem találkozott.*”³⁷ A glossza minden bizonnyal eljutott Szabó Pálhoz, azonban arról nincs tudomásunk, hogyan reflektált rá. A sunyi támadás nyilvánvalóan összefügg a Gódor Ferenc vezette megyei pártbizottságnak a népiírók-ellenes hangoltságával. Ennek még durvább megnyilatkozása volt a Veres Péter ellen tett feljelentés a Központi Bizottságánál.³⁸

³⁵ Hajdú-bihari Napló, 1962. május 26; 1.

³⁶ Író-olvasó találkozó Berekböszörményben. Hajdú-bihari Napló, 1963. nov. 17; 7.

³⁷ Megjegyzés egy írói véleményről. Hajdú-bihari Napló, 1963. dec. 1; 3.

³⁸ Írásos nyoma Mocsár Gábor emlékezésében. (Mocsár 1973; 388.)

De Szabó Pál megbékélt, mert 1965 őszén a tiszteletére rendezett szerzői esten, melynek előadója Béládi Miklós volt, személyesen megjelent Debrecenben. Egy év múlva mint a Hazafias Népfront Országos Bizottságának alelnöke, főszónok volt a felújított nagykereki Bocskai-várban, ahol felavatták a Bocskai-emlékkiállítást. Beszédében – többek között – „*a hajdúk szabadságharcban kifejtett szerepét elemezte, s felhívta a figyelmet arra, hogy történelmi emlékeink közül becsüljük nagyon azokat, melyek szűkebb hazánkban, a Hajdúságban és Biharban oly szép példáját nyújtják annak, hogy a legjobbak mindig a szabadságért, a felemelkedésért küzdöttek*”.³⁹ Dankó Imre megyei múzeumigazgató jobb fogalmazásban és összefogottabban örökítette meg fő gondolatait: „*Szavaiban kifejezésre jutott, hogy Bocskai hajdúi utódjának, a bihari táj fiának tartja magát, és nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a nép birtokba vegye saját történelmét, azáltal, hogy megismeri, hogy tanulságaihoz ragaszkodik, hogy tudatosulását a szülőföld hagyományaihoz kötődve érzelmileg is elősegíti. Szabó Pál az ünnepségen nagyon jól érezte magát. Későbberről tudom, hogy sokszor emlegette ezt az ünnepséget, a nagykereki várat, a benne lévő kiállítást.*”⁴⁰

Szülőföldem, Biharország

Hosszan idézhetném méltatóit és kritikussait, akik egyetértettek abban, hogy Szabó Pál a bihari népelet krónikása. Onnan vette és stilizálta át történeteit irodalommal, ott ismerte meg típusait, alakjainak szokásait, beszédmódját, nyelvét, egyszóval írói szemléletét közvetlenül a bihari valóság formálta. „*Micsoda történetek, micsoda pompás emberek, az életnek micsoda fergeteges ereje van ebben a népben! Micsoda százalmas vergődés, kényszeredett nyekergés a mindenféle izmusokra szedett, de inkább mesterkedett irodalom, ami erről a népről szól. Ahány ember, ugyanannyi színes regény, s én ezt a népet akartam az irodalomban kifejezni.*”⁴¹ Ebben a munkájában is hangsúlyozta: „*Az én trilógiám, a Talpalatnyi föld, ennek a tájnak és népnek igényével íródott.*”⁴² Olyannyira egygé vált háttérvilágával, élményforrásával, hogy írásaiban legtöbbször kollektívákat ábrázol, epikus tereit kisebb-nagyobb emberi (falusi) közösségek népesítik be. Nem lenne érdektelen regényeiben, elbeszéléseiben kimutatni a sajátos bihari motívumokat, a néprajzi, néplélektani, szociokulturális képződményeket, de az egy

³⁹ *Bocskait és a hajdúkat ünnepelte Nagykereki népe.* Hajdú-bihari Napló, 1966. dec. 13; 8.

⁴⁰ Dankó 1971: 64–66.

⁴¹ Szabó Pál 1968

⁴² Szabó Pál 1968: 93

filológiai módszerrel készült dolgozat lenne. Több értekező vagy vallomásos prózai műben direkt formában is beszélt szülőföldjéről, 1945 előtt és után is. Czine Mihály arra vállalkozott, hogy ezekből az írásaiból egy vallomáscsokrot gyűjtsön össze.⁴³ Már 1938-ban, a kibontakozott szociológiai irodalom hatására, elszánta magát egy szubjektív bemutatásra. Ebben írja: „*Jó néhányszor végigjártam már a csonka vármegyét, nincs falu, amelyikben ne lettem volna, nincs falu, amelyikben személyes ismerősöm ne volna, akit számon tartok, aki számon tart engem, úgy érzem magam a megyében, hogy az egész parasztság cimboraság, komaság. Ismerem törekvéseiket, gondolataikat, mi hát az, amivel ezt a népet találóan, maradéktalanul jellemezhetném?*”⁴⁴

Felidéz egy-két, olykor inkább legendából származó történelmi epizódot, majd a dzsentrális kialakulásáról és Biharban betöltött szerepéről értekezik, kiemelten e réteg kulturális szokásairól. Ehhez próbál igazodni a polgárság és a hivatalnok réteg is. A bihari parasztságot mentalitástörténeti aspektusból jellemzi, kissé túlhangsúlyozva az országotól eltérő másságát, jellemvonásait. Nép-karakterológiai fénytörésben látjuk – az ő szóhasználatában – az oláhságot is, de a szót, akárcsak a bihari paraszt, minden lekicsinylő szándék nélkül használja. Annál inkább, mert szeretettel beszél a bihari románságról, de végső konzekvenciája: „*Gyermek nép*”. Ha indokai a maga korában megállták helyüket (jó munkás; fegyelmezett, de félelemből; passzív; babonás; a higiénija kívánnivalót hagy maga után), akkor a végkövetkeztetése más nem lehet.

Fontosnak tartja a népművészet életforma-alakító szerepét. A bihari parasztság politikai érettségét abban látja, hogy „minden időben ellenzéki volt”, vagyis Bocskai- és Kossuth-párti. A nép és a hivatalnok osztály viszonyát siralmasnak véli. A birtokviszonyokról megállapítja, hogy „*Bihar vármegyét bizonyos körök szeretnék úgy beállítani, mint az ideális kisbirtok hazáját. A helyzet az, hogy 64 százalék kisbirtok áll szemben 36 százalék nagybirtokkal és némi középbirtokkal*”. Folyik a harc. „*Hogy ki lesz a győztes, nem kétséges.*” Ebből az írásából néhány részletet, fordulatot átvett a későbbi bihari leírásaiba. Egyébként is szokása volt bizonyos tényeket és motívumokat többször is felhasználni.

Szabó Pál valósággal rajongott szülőföldjéért, ezért kissé mindig eszményit, lirizál, romantizál, humorizál, de éppen ettől olvasmányos! A *Szülőföldem, Biharország* azonban nem fikció, hanem vallomás hat fejezetben. Az írói közlésnek három szintjével operál: a különböző történelmi leírásokból és a színhagyományból merített ismeretekkel, a személyes tapasztalatokon alapuló emlékezéssel, illetve a jelen helyzetről

⁴³ Czine 1970.

⁴⁴ Szabó Pál: *Bihar*. Kelet Népe, 1938/10; 257–266.

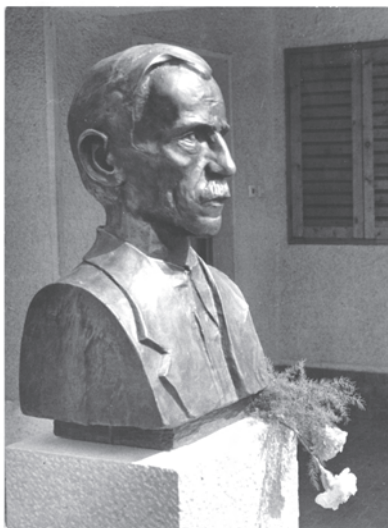
riporterri beszámolóval, olykor statisztikai adatokkal. Ilyenkor a helyszínt is konkrétan megjelöli. A dimenziókat Szabó Pál váltogatja, mondhatnók, egyik szavát a másikba ölti; a közlésfolyamatot asszociációk lendítik tovább. A fejezetek sem vegytisztán egységesek, eklektikusak mind az előadásmódot tekintve, mind műfajilag, bár a harmadiktól valamiféle tematikai fővonal kitapintható bennük. Az írói közlés, a monológ gyakran egy-egy emberi történetbe fordul. „*Nagy kitérők ezek, de nélkülük Bihar népét megmutatni egyáltalán nem lehet.*” Az olvasónak mégis – vagy talán éppen ezért – éber marad a figyelme és jóindulata, mert ember és természet, író és dajkáló táj olyan összeforrottságát érzékeli a szöveg finom pátosza, lírai tónusa révén – túl azon, hogy különleges ismeretekhez jut –, amelyből sorsszerűen látszott kinőni a Szabó Pál-életmű. E determinációban főképp ő maga hisz, ezért fontos számára az élő kapcsolat gyermek- és fiatakkora világával. Örül a parasztság megváltozott, jobb életének, erről meggyőződött, de számára – lévén epikus alkat – a hagyományok, a múlt jelenti az igazi írói anyagot a maga sokszínűségével, legendáival is. „*Hogy tegnap milyen volt [Bihar népe], arról az én tollamból kiáradó, körülbelül mondvá, hétszázötven ívnyi nyomtatott írás is beszél valamicskét...*” A bihari karaktert történelmileg az élni akarás elszántságával, az „ahogy lehet” példázataiban véli megragadni. Amit Hemingway úgy fogalmazott, hogy az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem. Számon tartja Bihar irodalmi hagyományait, van szava a földbirtokosokról és a dzsentirről, még hozzá nem gyűlölködő. A biharugrai halastó és a rizstermelés megteremtőjét, Chorcus Zoltánt az író maga is megpróbálta hazahívni. „*Az én tájam népe soha nem éhezett igazában. Rongyoskodott, nélkülözött, sanyargott, de soha nem éhezett.*” Mindezekért támadásokat is ki kellett állnia, elsősorban Hajdú-Bihar megye akkori vezetői részéről. Mert nemcsak egy-két állítására kapták fel a fejüket (pl. arra, hogy Biharban meglehetősen sok gyerek született törvényen kívül földbirtokos apáktól), hanem az író szülőföldjéhez való forró ragaszkodásával, lokálpatriotizmusával nem tudtak mit kezdeni, mert érzékelték magyarságát. Holott Szabó Pál úgy volt magyar, hogy írásaiban, s ebben a szülőföldjéhez írott apoteózisban is hangsúlyozta, nevekkal, példákkal bizonyította, hogy népünk, s ez alól Bihar megye sem volt kivétel, csak úgy tudta a hatalmas emberveszteségeket pótolni, hogy idegeneket fogadott be, akik aztán elmagyarosodtak. Ez magyarázza a szemmel is jól látható eltérő antropológiai típusokat.

A visszafogott pátosz az írás végén felforrósodik: „*Nincsen Biharban egyetlen falu sem, amit én ne ismernék, ne szeretnék. Nincsen olyan folyója, ere, hajlata, amelynek hol áradó, hol apadó vize ne itt zúgna által, a véremen. (...) Mintha ez, meg emez, de*

amaz is, egy kicsit nekem, az én számomra épülne. Az én számomra is nyílnak a kertekben a virágok, érnek a szőlők, pirosodnak az almák... Forró nyárban én fürdök a folyók vizében, az én fejem felett gyülekeznek a termékeny esőket adó fellegek, és minden pacsirta nekem mondja dalát a mezőkön, a traktorok az én kedvemre dübörögnek, és minden az enyém, itt Biharban, ami csak van, ami csak él és ami csak eljövendő...”⁴⁵

„Munkáját olvasva Illyés Gyula Ebéd a kastélyban c. műve kísértett, ahogyan ő megírta a hajdani puszták népének mostani sorsát, fegyelmezett, intellektuális eszközökkel. Szabó Pál munkája túlradóbb, szélesebb horizontú ennél.”⁴⁶

Méltán írta Juhász Béla nekrológiájában: *„Szülőföldjéhez, Biharországhoz különösen szoros kapcsolat fűzte. Zsigereiben hordta e táj történelmét, e táj kultúráját és mindenek előtt kedves falujának, Biharugrának a népét. Ez volt az ő hátszaga, bázisa, harcainak támaszpontja. Műveinek színtere, sok száz hősenek modellje, társadalomképének mintája. Ha csalódott, megfáradt, ha megakadt az írásban, vagy egyszerűen csak igazán kedvére akart dolgozni: mindig hazatért, és az otthoni kézfogások melege eleven áramkörbe kapcsolta be, új lendületet nyert a munkájához is. Idetért meg hűségesen most, már végképpen, utolsó útjának utolsó állomására, a bihari földbe, szülőföldjébe.”⁴⁷*

2. kép. Szabó Pál szobra Biharugrán (Kiss György alkotása)

⁴⁵ Szabó Pál 1968 116.

⁴⁶ Sz. Szabó 1968: 4.

⁴⁷ Juhász: 1970: 3–4.

3. kép. Szabó Pál-kiállítás a Bihari Múzeumban

Irodalom

BAKÓ Endre

1976 Pályakezds Biharban. *Alföld*, 1976/12; 52–59.

1986 A Kelet Népe költői. *Alföld*, 1986/3; 40–46.

BÉRES András

1979 Szabó Pál és a Kelet Népe. In: Gazdag István (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI. (1979). 139–149.

CZINE Mihály

1970 Szülőföldem, Biharország. – Szabó Pál bölcsője körül. *Alföld*, 1970/12; 5–20.

1971 *Szabó Pál alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp.

1993 Emlékezés. In: Bertalan Ágnes (szerk.): *Szabó Pálra emlékezünk*. Biharugra. 5–11.

DANKÓ Imre

1971 Szabó Pál halálára. *Múzeumi Kurír*; 1971/5; 64–66.

JUHÁSZ Béla

1970 Szabó Pál 1893–1970. Nekrológ. *Alföld*, 1970/12; 3–4.

1993 A kételyen innen – Szabó Pál írói szemléletéről. In: Bertalan Ágnes (szerk.): *Szabó Pálra emlékezünk*. Biharugra. 13–25.

KARÁCSONY Sándor

1931 Szabó Pál. *Protestáns Szemle*, 375–378.

NADÁNYI Zoltán

1938 Új bihari írók. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar-vármegye monográfiája*. Bp. 439–446.

KISS F. József

2004 Szabó Pál közéletsege. In: Matolcsi Lajos (szerk.): *Bihari Diéta V*. Berettyóújfalú, 128–147

MOCSÁR Gábor

1973 „Le ne törj, az istenit neki!” In: Rádics József (szerk.): *Veres Péter koszorúja*. Bp. 386–390.

SZABÓ Pál

1938 Bihar. *Kelet Népe*, 1938/10; 257–266.

1968 *Szülföldem, Biharország*. Bp.

1973 *Nyugtalan élet*. Harmadik könyv. Második, átdolgozott kiadás. Bp.

SZ. SZABÓ László

1968 Biharország tájain. – Szabó Pál naplója. Hajdú-bihari Napló, 1968. május 19; 4.

TAKÁCS Lajos

1993–95 *A Sírás nélküli emberi életért. Szabó Pál kisepikája*. Edelény

TASI József

1986 Bevezető. In: Medvigy Endre (szerk.): *Kelet Népe 1935–1942*. Bp. 5–12.

TÓTH István

1972 *A Nemzeti Parasztpárt története*. Bp.

Endre Bakó
Experience of Pál Szabó in Bihar

Pál Szabó was born in town of Biharugra and through working as a bricklayer and a politician of the smallholders party he got to know the whole Bihar County very well. His works were published since 1927, his first novel came out in 1930. As a representative he worked at the centre of the County but he lost his position in 1933. Between 1933-1935 he had been the co-worker of the weekly paper called „Komádi and it's surrounding”. The periodical called „Folks of East” was founded and edited by him between 1935-1939. In 1938 he started to work in Budapest as the editor of the newspaper called „Free word” which was a smallholder party paper. His main work called „Treasured Earth” was made into a very successful movie. From 1945 till his death he had been member of the Parliament. As a writer he used his Bihar experiences exclusively. He chose his heroes and stories from there. In his novels, dramas also in his sociographies he stood by his enthusiasm for this county. He never lost his homeland in his soul and he often made visits back home.

Szémánné Veres Gabriella

KÖLTŐ NAGY IMRE VERSKÉZIRATAI A BIHARI MÚZEUM IRODALMI GYŰJTEMÉNYÉBEN

A Bihari Múzeum irodalmi gyűjteményének jelentős hányadát képviselik a Költő Nagy Imre hagyatékából került kéziratos versek, tárgyi emlékek és egyéb írásos dokumentumok. A múzeum ezeket a dokumentumokat még alapításakor, 1974-ben kapta a költő lányától, Nagy Rózától. Az elmúlt 40 évben természetesen volt alkalom és lehetőség a Nagy Imre-hagyaték tanulmányozására. Ezt bizonyítják azok a tanulmányok, elemzések, melyek időről időre megjelennek a költővel kapcsolatban.

A Bihari Múzeumban 40 lapon kéziratban található versek nagyobb részét már korábban kiadták, azonban az irodalmi gyűjtemény ellenőrzésekor azt tapasztaltam, hogy néhány vers nem szerepel a Nagy Imre-verskiadások között. Összevetve a kéziratokat a *Tücsök a máglyán* című kötet 1986-os kiadásával, a Bakó Endre által szerkesztett 2002-es *Percnyi tavasszal*, valamint Balogh Ferentz bibliográfiájával, összesen nyolc vers, illetve verstöredék vár arra, hogy a nyilvánosság elé tárják. Úgy gondolom, a Nagy Imre-kutatás teljessé tételéhez ezek a versek is szükségesek. Ezen kívül egyfajta megemlékezés is jár a közel 120 éve született „pórok költőjének”.

Nagy Imre 1896. október 23-án született Sárrétudvariban, zsellércsaládban. A szegénység egész életére, majd költészetére is rányomta bélyegét. Hat elemit végzett, ez volt minden iskolája. A napszámossághoz több nem is kellett. Ő azonban többre vágyott a lehetőségek hiányának ellenére is. A versírásra való hajlamát eleinte falusi rigmusíróként mutatta meg. Lakodalmakra, temetésekre egyaránt írt rímes, ritmikus szövegeket. Versei először 1927-ben a Magyar Faluban jelentek meg, majd a Kelet Népe, a Híd, a Szabad Szó, a Válasz hasábjain publikált.

Életkörülményei nem tették lehetővé, hogy a nagyobb nyilvánosság előtt rendszeresen megjelenjen. Nem volt rá pénze, hogy a fővárosban próbálkozzon az irodalmi bemutatkozással, Sárrétudvariban pedig a hozzá hasonló sorsú embereknek sem pénze, sem érdeklődése nem volt a költészetre.

1928.január 2-án vette feleségül Rác Zsófiát, akivel családot alapított. Gyermekeikkel és a nagyszülőkkel éltek együtt a szülei házában, amit verseiben következetesen viskónak nevez. Élete nagy része betegeskedéssel telt. Gyermekkori sérülése miatt egyik karját alig tudta használni, később pedig gyógyíthatatlan betegsége miatt szenvedett sokat. A berettyóújfalui kórházban dr. Zöld Sándor kezelte. 1942.december 5-én halt meg.

Költészetét életében nem tudta megmutatni szélesebb közönségnek. Első alkalommal a Magyar Falu című hetilap jelentette meg verseit. A jobboldali ellenzéki lap arra vállalkozott, hogy a falusi népköltőket nyilvánosságához juttatja. Ez jó lehetőség volt Nagy Imrének a bemutatkozásra.

Az első irodalmi sikert is a Magyar Falunak köszönhette. 1929. július 27-én, a sárrétudvari község házában vehette át ünnepélyes keretek között a Magyar Falu költői versenyének díját, a versírás bronztulipánját (1. kép). Egy évvel később Sinka István is megkapta ezt a díjat. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy irodalmi rangot nyerjen költészetük.

1. kép. Nagy Imre bronztulipánja

A Magyar Falu nem irodalmi lap volt, de egyéb publikálási lehetőségek viszont csak szűkösen adódtak.

Verseit saját elmondása alapján a napszámban, vagy este, a munka végeztével írta, amikor ideje volt rá. Elsősorban a családot kellett eltartania, aztán ha maradt idő, energia és kapott leselejtezett papírokat a község házáról, akkor verset is írt. A napszámot egészítették ki a lánykérő versek, lakodalmi köszöntők, halotti búcsúztatók.

A Bihari Múzeum kéziratai közt található a *Sándor és Ilonka esküvőjére*¹ című köszöntő és a *Csend az Adrián*², mely „*Dr Balla János urnak és kedves feleségének igaz tisztelettel*” ajánlással van ellátva.

Sándor és Ilonka esküvőjére

*Mint a kikeletnek legszebb virágai,
Úgy nyílik szívünknek most legszebb vágyai,
S Tihozzátok repül ezen levelünkben,
Jó kívánságunkkal szívünkben, lelkünkben
Magunk nem mehetünk, csak lelkünket küldjük.
Boldogságotoknak szívünkből örülünk.
Legyen szép az az út, melyre most léptetek.
Nyíljanak rózsái egy boldog életnek,
Sohsem szakadjon el a szívetek láncsa,
Amely összeköti a szép boldogságra.
Szeressétek egymást igaz szerelemmel,
Soha el nem hulló viráglevellel.
Életetek fája szép bimbókat hajtson,,
Melyre a jó Isten sok dús áldást adjon.
És nyúljon el hosszan éltetek folyása,
Ne legyen sohasem annak hervadása.
Nyíló verőfényben, virágmosolygásban,
Rózsaszín örömben, arany boldogságban
Éljetek egymással, egymás szerelmében
A jó Isten áldást sugárzó kedvében...
-Ezeket kívánjuk szívünkkel, lelkünkkel,
Felétek áradó, hű szeretetünkkel!...*

¹ Leltári szám: BM VI.74.1.30.

² Leltári szám: BM VI.74.1.31.

Csend az Adrián

*Zeng a hullámverés az Adria partján,
Fehér habléányok hullámtűkre ragyog.
Ömlik a Nap fénye a vízre szelíden,
S a bárkákat lágyan ringatják a habok.*

*Álmodik a tenger, csend nyújtózik vizén,
S a fénycsókos parton alusznak a pálmák,
A karcsú sirályok, a gyöngyálmú sellők
Adria leányát álmodozva várják.*

*Nyugszik most a tenger, nem zúgja a sorsot,
Vitorlát, árbocot nem ráz rajta vihar,
Két hű, lángoló szív dobban most feléje
A szerelmük édes zengő dalaival...*

*Adria leánya sorsa hajójával
Kikötött egy csöndes, poros falu ölén,
Messze a tengertől egy hű szívre talált
Isten szárnya alatt, Magyarország földjén.*

*Hajója árbocán nyíló virág leng most-
Hisz sokat hánykódott tűzzászlós hajója,
Zord szirtek, zátonyok, viharok dobálták-
Most a kikötője ezer piros rózsa.*

*Pihen most hajója, s szép csókszárnyú vágyak
Suhannak el oda, ahol zúg a tenger-
Adria leánya hű férje karjain
Ringatja a szívét, tele szerelemmel.*

Már a 30-as években összegyűlik egy kötetre való verse, amelyek alkalmasak lennének kiadásra, de csak 1940-ben sikerül megjelentetni Püski Sándor kiadónál a *Holtak derese* című kötetet. Ekkor már ismeri és kapcsolatban van a népi írókkal, Sinka István, Veres Péter, Szabó Pál mellett Móricz Zsigmond is elismeri tehetségét és a Kelt Népe hasábjain kap nyilvánosságot. Hiába jelent meg kötete, szélesebb réteg még így sem ismeri költészetét. A *Holtak deresét* a biharnagybajomi vásáron árulja, inkább kevesebb, mint több sikerrel. A kiadó példányokkal fizette a tiszteletdíjat is.

A kötet előszavát Sinka István írta, aki így méltatja a hozzá hasonló sorsú költőtárs kötetét: „*Ahhoz az egyszerű és magától értetődő dologhoz, hogy ezt a verseskötetet a szerzője, Nagy Imre útra bocsátja, nem kell semmiféle előszó. Se az enyém, se a másé. Hogy ezt a pár sort mégis ide írom, azért teszem, hogy ne legyen nagyon magányos ez a kötet, ha netalán az emésztők, a csámcsogók foga alá kerül.(...) Én tudom bizonyosan, hogy ezek a versek méltóak arra, hogy beleáramoljanak a magyar irodalomba.*”

Versei nagyjából lírai dokumentumok a sárréti szegények világáról. Pontosan festi meg a nyomorúság minden részletét, hiszen maga is ebben él. Természeti képei mindig a saját környezetét idézik, és ezek többnyire negatív hangulati töltést hordoznak.

„*Ha valaki, hát ő csakugyan a sárréti falu fájdalmasan poros világából gyöngyöz-teti a költészetet: pókok, patkányok, ökrök, pocsolyák, vakondtúrások adták ott az élet mindennapi kereteit; olyan helyszínen jegyezte kútágasra, hodályfalra a megélt fájdalmakat és tapasztalatokat s az emberi arcokat, a megérett szépségeket; a régholt apák emlékét, az anyja álmát a lepkeszárnyon, a diófán ülő varjakat és a vén eperfák haldoklását.*”³

Negatív töltéssel bír a tövis, a lapu, mely több versének képi anyagát adja, így a *Tövisék és lapuk nőnek itt*⁴ kezdetű verstöredékben is a nyomorúságos élet, a reménytelen létállapot kifejezői a gyomok.

*Tövisék és lapuk nőnek itt
az árokparton, kapum előtt,
rest vagyok irtani, nincs időm–
eleget gyomlálom a mezőt!*

³ Czine 1987:121.

⁴ Leltári szám: BM VI.74.1.37.

*Hadd nőjjön a tövis a lapun!
Úgy szép a szegény háza tája,
úgysem jár itt olyan kényes úr,
ki a sorsomat megutálja.*

*Az utca itt gyomos és füves,
s az őrző eb mind magyar fajta,
kócos, koloncos s unalmában
a végrehajtót most is ugatja*

*Aki tavaly itt járt az utcán,
s felírt könyvébe három tyúkot,
a tyúkoknak nem volt gazdája-
három tyúk három felé futott.*

*Napszámra lányok virágos kertje
nevet itt föl a nyári napra.
Béreseknek itt nyílik virág,
szegfű, gyöngyvirág, rózsza, ibolya.*

Nagy Imre költészetében a szerelmi motívumok jóval kisebb számban fordulnak elő, mint a szegénység versei. Ez az életrajz ismeretében teljesen érthető. Érdekes, hogy szerelmi témájú versei nem a felesége alakját idézik. Bakó Endre ennek okát a paraszti szeméremben, illetve a megkeseredett életben látja.⁵ A kéziratok között a *Várom egy kútnál*⁶ címűt (2.kép) Kiss Margit budapesti kézimunka tanárnőnek ajánlja. Romantikus képsorhoz kapcsolja a lírai én érzéseit. A betyár és a pórlány szerelme, valamint az üldöző zsendár képe akár balladai képsor is lehetne. Egyes elemzők Sinka István hatásának vélik a balladai témákat, Bakó Endre azonban cáfolja ezeket a feltevéseket. „Életanyagának, előadásmódjának kétségtelenül vannak balladai vonásai, de míg Sinkánál a ballada a meghatározó kifejezési forma, mint az »alulsó ország«, az elhagyott pásztorvilágból fölrémlő emlék, addig Nagy Imre költészetében tematikailag saját jele ne dominál. A ballada ugyanis, mint lírába oltott epikai műnem, mindig múlt idejű.”⁷

⁵ Lsd. Bakó 2004: 56.

⁶ Leltári szám: BM VI.74.1.28.

⁷ Bakó 2004: 56.

A népi idillt megzavarja az utolsó sorok melankóliája. Lírájának jellegzetes madara, a pacsirta ebben a versben is megjelenik. A témával foglalkozók egyetértenek abban, hogy a dalos madár, a költő lírai önarcképe.

Szintén szerelmi motívumokat tartalmaz erotikus képsorokkal kiegészülve az *Emlékül Nagyságos Békei Koós Judit művésznőnek*⁸ címmel ellátott vers is.

**Várom egy kútnál
Kiss Margitnak**

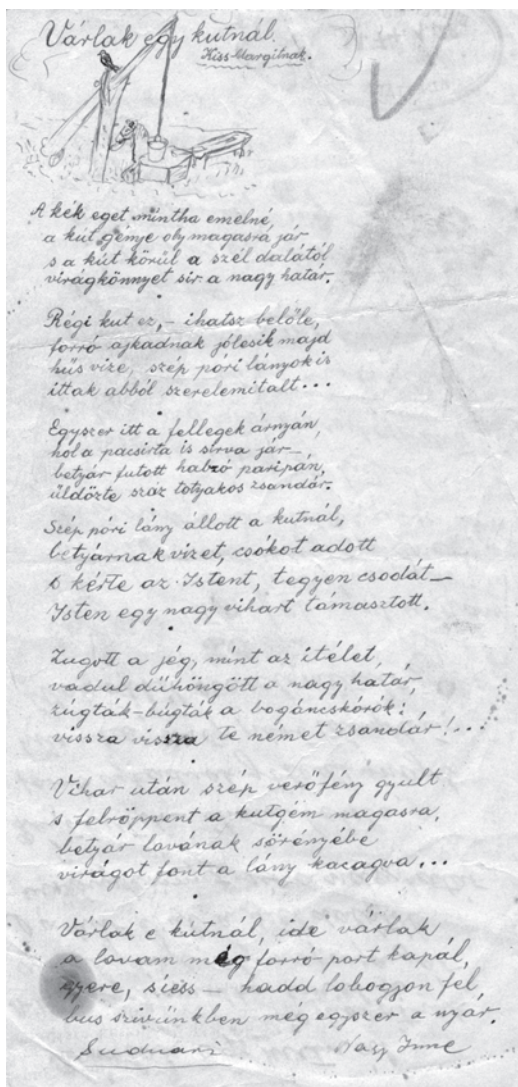
A kék eget mintha emelné,
a kút gémje oly magasra jár,
s a kút körül a szél dalától
virágkönyvet sír a nagy határ.

Régi kút ez, – ihat sz belőle,
forró ajkadnak jólesik majd
hűs vize, szép póri lányok is
ittak abból szerelemittalt...

Egyszer itt a fellegek árnyán,
hol a pacsirta is sírva jár-,
betyár futott habzó paripán,
üldözte száz totyakos zsandár.

Szép póri lány állott a kútnál,
betyárnak vizet, csókot adott
s kérte az Istent, tegyen csodát –
Isten egy nagy vihart támasztott.

Zúgott a jég, mint az itélet,
vadul dühöngött a nagy határ,
zúgták-búgták a bogáncskórók:
vissza, vissza Te német zsandár!...

⁸ Leltári szám: BM VI.74.1.32.

*Vihar után szép verőfény gyúlt,
s felröppent a kútgém magasra,
betyár lovának sörényébe
virágot font a lány kacagva...*

*Várlak e kútnál, ide várlak
a lovam még forró port kapál,
gyere, siess – hadd lobogjon fel,
bús szívünkben még egyszer a nyár*

Emléklül Nagyságos Békei Koós Judit művésznőnek

*Babylon szép lánya! ki szívemen táncolsz,
S hószín csípőiden aranykígyót hordasz–
Édes mosolygásod csorgasd a szívembe,
Zavard föl a vérem, nem baj, ha megrontasz!*

*Keressünk egy lugast a perzselő nyárban,
Lehűttni vérünket a virágok árnyán
S míg parázna vágyunk virággá kinyílik:
Legyen a szerelmünk ragyogó szivárvány.*

*S míg tünemény tart: legyen mámoros csend!
Vérünk lobogjon csak, reszkessen a testünk.
Elrejtnek bennünket a nyíló virágok,-
Nem látja senki, hogy édes bűnbe estünk.*

*Csókunk muzsikál csak, s rózsaszírmok hullnak,
És mi elszédülünk a kéjben, a lázban,
S mintha egy elzüllött isten álma lenne:
Babylon szép lánya a költő karjában..*

*Ha vérünk elcsitul, poharunk kiürül,
S feledjük a csókot, a kéjt, a szerelmet-
Táncos lábod alatt meghal az én szívem,
Kacagva tiprod, mint a rózsalevelet.*

Nemcsak a pacsirta, hanem az alföldi táj többi madara is megjelenik a versekben. Így *Varjak a diófán, Darvak a falum egén, Galamb a mezőn, Verebek lakodalmán, Sas a viharban, Kuvikárnyas éjszakában* csak néhány cím kiemelve. A Bihari Múzeum kézíratai közt a *Verebek a bodzafán*⁹ című azon versek közé sorolható, mely a nincstelenségről ad hiteles leírást. A verebek sem szállnak a szegény asztagjára, hiszen tudják, hogy ott nem találnak ennivalót. A pap, az uraság, a zsidó gazdagabb halmokat rak a kényékből, azokon a madarak is dőzsölhetnek. „*Nagy Imre verseiben kétszer-háromszor valóban előfordul negatív előjellel a zsidó szó, de ez nem faji előítélet.(...)Nagy Imrének nem voltak antiszemita beütései, ha ő a zsidó szóval jelzett valakit, akkor nem a zsidóságot értette általában, hanem konkrét személyt, a zsidó kocsmárost, bőrkereskedőt, uradalmi ispánt.*”¹⁰

Szemléletesen érzékelteti a vagyoni különbséget a madárijesztőnek kirakott kabát, melyet a béres is megirigyel. Viszont a gazdagnak a kabáton kívül puskája is van, és ez az igazi hatalom ad tekintélyt neki. A verebek és a nincstelének a fegyver előtt ugyanarra a szintre kerülnek.

Verebek a bodzafán

*A bodzafán kövér verebek
csiripolnak, ugrálnak vígan,
telt a begyük, boldogan élnek
a nyár robotos napjaiban.*

*Idő és sors mindenkit tanít,
az uraság bölcsen tudja már,
hogy a veréb nem fél a rongytól,
mert sokat lát, akármerre jár.*

*Dőzsöltek már minden asztagon,
jól tudják, hogy kié a nagyobb,
nagy a papé, de még annál is
láttak nagyobb, dúsabb asztagot.*

*Megszokta már szeme a rongyot,-
Inkább fél a ruhás uraktól,
mert az úrnak puskája is van
s rájok durrant a bokor alól...*

*A zsidóét, s olyan kabát van
ijesztőnek rája kitéve,
hogy a béres irigyli szegény,
elcserélné rongyait érte.*

*A bodzafán kövér verebek
csiripolnak, s vígan ugrálnak,
dőzsöltek már sok asztagon, de
az enyémre még sohasem szálltak.*

⁹ Leltári szám: BM VI.74.1.29.

¹⁰ Bakó 2004: 58.

A kilátástalan helyzet megrázóan pontos leírása a *Nagypénteki lófűrösztés*¹¹ című vers is. A költeményben a nagypénteki népszokást is feleleveníti. Ezen a napon az állatokat kihajtották a folyóhoz, és le is fűrösztötték őket, hogy ne legyenek betegek. Konkrét helymeghatározás is megjelenik a Berettyó folyóra utalással, ami pontosítja a „*lovat fűrösztő magyarokat*” sort. Ezek a magyarok a költő földijei, a bihari parasztemberek.

A versben megjelenő ostor is visszatérő szimbolikus eleme a Nagy Imre-verseknek. Az utolsó versszak teszi egyértelművé, hogy az általános magyar sorsot éneкли meg a költő: hiába csattog az ostor, a magyar keserű füstöt szív a pipán. Értelmetlen a lázadás a reménytelen helyzettel szemben.

Nagypénteki lófűrösztés

*Isten jobbjáról látja Jézus
a sorsot, s a jeges habokat,
s a hosszú böjtű, rossz sipkájú,
lovat fűrösztő magyarokat.
Poros töreken aszalt gebék
evickélnek a jeges vízben-
Isten jobbjáról látja Jézus,
de nincs ereje, hogy segítsen.*

*Az abraknak itt más útja van,
adóba kell a zab, a haszon,
marad a rüih, és ékeskedik
a ló marján, vagy a horpaszon.
Favirágzásra megjön a keh,
jön a zsidó és jön a cigány
s nyúznak, alkudnak és a magyar
keserű füstöt szív a pipán.*

*Zúg a szél, és zúg a Berettyó,
a babonát öröké hajtja:
Nagypéntek hajnalán fűröszd meg
a lovat, hogy a rüih ne marja!
Kinn a parton csattog az ostor,
hull a nagypénteki hópehely,
s a holtra fáradt fakó, deres
karót rág majd, többé nem legel.*

A *Dong a nyár*¹² kezdetű verstöredéket a népi motívumok használata és a költői képek használata teszi figyelemre méltóvá. A „*fáradt puszta*” metafora a korábbi Nagy Imre-versek hangulatához igazítja a töredéket. A második sorban található „*száraz sze-*

¹¹ Leltári szám BM VI.74.1.31.

¹² Leltári szám BM VI.74.1.32.

lek” alliteráció sziszegő hangjai a negatív hatást fokozzák. A kígyó, hal, csillag jellemző szimbolikus díszítő motívumai a népművészetnek. A lajbigombot elvesztő kisbojtár értékteremtő alkotóként áll elének, akinek ebben a melankolikus hangulatban semmihez nincs kedve. Az egész verstörődék az állóképszerűséget sugallja, a pusztá a maga mozdulatlanságában a Nagy Imre költészetére jellemző esélytelen élet képeit vetíti ki.

*Dong a nyár és a fáradt pusztán
izzó, száraz szelek nőttek-
s tüzes csillag egy lajbi gomb
porában a szelelőnek.*

*Kígyót, halat, csillagokat,
s zápor utáni jó kedvet:
virágot s mi azt legeli:
rézszeeggel kivert lófejet.*

*A kis bojtár vesztette el
s megsíratta, elfeledte-
ostornyélre szép csodákat
faragni most még sincs kedve.*

*Ott búsong csak a kút árnyán
álmából búsan rettent fel-
Egy gólya tán Pannónia
utolsó gyíkját nyelte el...*

A fent közölt költemények, töredékek elsősorban dokumentumértékük miatt fontosak. A korábban megjelent versekhez képest új képi anyagot nem adnak a Nagy Imre-életműhöz.

A kéziratok egy része illusztrált. A költő kisebb ceruza-, vagy tintarajzokat készített egyes versekhez, a költemények tartalmához igazodva.

Ezek a versek felidéznek azoknak a szegény napszámosoknak az életét, akik Sárretudvariban mindennap a megmaradásért küzdöttek és köztük annak a parasztembernek a sorsát, aki tehetséget kapott a versíráshoz, de lehetősége a nyilvánosság elé lépésre csak nagyon szűkös volt. Hegyesi János, a Nagy Imrével jó barátságot ápoló parasztköltő így emlékszik vissza:

„Tragédiája volt, hogy a nagy költői lélek jelentéktelennek látszó, gyenge fizikumú, beteges, igénytelen testben rejtőzött nála. Egyik oka ez volt, hogy mindenütt közönnyel fogadták, és ő nem bírta ezt a rideg közönnyt áttörni. Ha megbántották, ő nem tudott visszautni, mert nem volt harcos, lázadó lélek.”¹³

Szerencsére faluja nem hagyja elfelejteni Nagy Imrét. Szavalóversenyen a mai fiatalok és idősek egyaránt szavalják verseit Sárretudvariban. Az irodalomszerető emberek, mint Kiss Balázs pedig olyan kincseket ad a Bihari Múzeumnak, mint Nagy Imre

¹³ Hegyesi 1987: 122.

elfeledett kéziratos verses füzetét. A pepita füzet egyelőre még várja azt a 2016-os esztendő, amikor a költő születésének 120. évfordulójáról megemlékezhetünk. A füzetben található olyan versek, melyek korábbi kötetekben nem jelentek meg, így újabb kiegészítésül szolgálhatnak Nagy Imre munkásságának feltárásához. A költő lányának visszaemlékezéséből lehet tudni, hogy valóban létezett egy pepita füzet, amelybe verseket írt az apja: „Több verse volt szegény édesapámnak, de egyszer jött egy végrehajtó, s elvitt egy pepita füzetet, ami tele volt költeményekkel. Sosem láttuk többé azt a füzetet.”¹⁴ A füzet tehát előkerült, és 2016-ban Sárrétudvariban ez lehet a Nagy Imre megemlékezések központi dokumentuma.

Irodalom

BAKÓ Endre

2004 *A pór testamentuma*. Debrecen

BALOGH Ferentz

1993 *A költő Nagy Imre bibliográfiája*. Miskolc

CZINE Mihály

1987 *Tücsök a máglyán. Nagy Imre versei*. Új Auróra, 1987. 2., 120–121.

HEGYESI János

1987 Költő Nagy Imréről szólva. *Új Auróra*, 1987. 2., 122–123.

KÖRMENDI Lajos

2005 A költő, akinek a párnája is tövisből volt. *Bárka*, 2005. 1. 98–104.

Gabriella Veres Szémán ***The poet Imre Nagy's manuscript from the literary collection*** ***of the Bihari Museum***

The poet was born in Sárrétudvari. His manuscript is a very significant part of the literary collection of the Museum of Bihar. These documents with other personal items were donated by the poet's daughter for the museum in 1974. The aim of the study to publish Imre Nagy's poetry manuscript including a few works which have not been printed yet, there by keep his memory alive in the literary life. However it will be the part of the preparation of the manuscript poetry booklet which will come out on the occasion of his 120th birthday in 2016, in Sárrétudvari.

¹⁴ Körmendi: 2005: 103.

Sándor Mária

„...HOGY A DALOKAT VISSZAADHASSAM A FALUNAK”

Bencze Lászlóné dr. Mező Judit néprajzi és közművelődési munkája

Biharban és a Sárréten

Biharban minden népdalszerető ember ismeri Bencze Lászlóné dr. Mező Judit nevét. A népzene kutató 40 éve, Berettyóújfalu vezetőinek megbízásából kezdte meg csonka vármegyénk területén népdalgyűjtő munkáját. Ennek eredményeképpen a 70-es évek „Röpülj, páva” mozgalmanak keretében az országszerte – így Biharban is – sorra megalakuló falusi népdalkörök között településeink együtteseinek nem más tájakról való, hanem saját zenei hagyományuk legszebb darabjait eleveníthették fel, illetve tanulhatták meg újra, és mutathatták meg ország-világ előtt. A bihari gyűjtés a kutatónak nem az első területünkön végzett ilyen jellegű munkája. A kötet 1978-as megjelenése után is folytatódott megyénkben népzenevel kapcsolatos tevékenysége. Tanulmányunkban a hatalmas életmű sárréti és bihari vonatkozásainak összefoglalását próbáljuk elvégezni a kutató visszaemlékezései, illetve az általa rendelkezésünkre bocsátott eredeti dokumentumok alapján.¹

1. kép. Bencze Lászlóné népdalt jegyez felvételtől.

(Bencze László felvétele)

¹ Bencze Lászlóné dr. Mező Juditot 2013 decembere és 2014 augusztusa között 14 alkalommal kerestem fel debreceni otthonában, és visszaemlékezéseit 1–3 órás hangfelvételeken rögzítettem. A rendelkezésemre bocsátott eredeti dokumentumokat: levelezéseket, jelentéseket stb. a kutató a Csökmőn 2014 augusztusában megnyílt Örökségünk Házában létrehozott Sárréti Népzene- és Néptánc Archivumnak ajándékozta, a bihari vonatkozású dokumentumokról készített másolatok és az általam készített hangfelvételek pedig bekerülnek a Bihar Múzeum adattárába. Itt fejezem ki hálámat Bencze Lászlóné dr. Mező Juditnak, drága Jutka néninek, hogy minden látogatásomkor oly szívesen fogadott, és kedves tanácsaival is segítette a tanulmány elkészítését. Köszönöm továbbá Nagy András Balázsnak, a csökmői Sárréti Népzene- és Néptánc Archivum gyűjteménykezelőjének, hogy lehetővé tette a gondjaira bízott dokumentumok áttekintését, és fényképeket bocsátott a rendelkezésemre.

Az éltető elem: a zene

Gyökerek

Mező Judit Szeghalmon született 1933-ban. A családban anyai ágon öröklődött a zenei tehetség: az elődök között több generáción keresztül főleg amatőr hangszerjátékosokat találunk, akik a házi muzsikálás, a kamarazene keretei között fejlesztették tudásukat. A zene igen fontos volt számukra, nemcsak a szülők, hanem mindegyik gyermek játszott egy vagy több hangszeren: a lányok zongoráztak, a fiúk a vonós hangszereket kedvelték.

Benczéné úkapja vésztői református lelkész volt, hét gyermekéből öt ugyancsak ezt a pályát választotta, így már onnan ismeretes, hogy az ének és a zene mindennapos volt a család életében. A kutató dédnagyapja – dr. Csák István – bár orvos lett, Kolozsváron fuvolistaként aktív kamarazenélések során ismerte meg későbbi feleségét. Altorjay Víz Irma, a kolozsvári konzervatórium zongoratanárnője Liszt Ferenc barátjának és tanítványának, gr. Zichy Géának² állandó kamarazene-partnere volt a gróf zenedélutánjain. Miután Csák István az egyetemet befejezte, a gróf – hogy muzsikus társaitól ne kelljen megválnia – a tetétleni birtokára hívta meg a házaspárt, a fiatal orvos ott kezdte meg praxisát. Innen költöztek Szeghalomra. Hat gyermekük közül a legidősebb, Ildikó – Bencze Lászlóné nagymamája – zenei „őstehetség” volt. Férjével, Papp Lajos református lelkésszel Lugoson éltek az 1900-as évek elején, ahol a városban koncertező világhírű csellóművészt, Pablo Casals-t is kísérté zongorán.

A Papp házaspár később visszatért Szeghalomra, ahol a család állandó résztvevője volt az iskolai és községi rendezvényeknek. A tiszteletes úr az időközben megalakult helyi gimnáziumban zenekart szervezett, és hangszerjátékot tanított a faluban is feleségével. Négy gyermekük is muzsikált, ketten közülük már zeneiskolai tanárok lettek. Ildikó leányuk 1929-ben kötött házasságot dr. Mező Imre természetrajz–földrajz tanárral. Mind a négy gyermekük zeneakadémiát végzett, Imre zeneszerző, a Zenemű Kiadó szerkesztője, Judit énektanár és karvezető, népzenekutató, László és Márta csellóművész lett. (Ahogy Kodály egy alkalommal mondta: „*A Mező család olyan, mint a Bach család. Mindenki zenész, és mindenütt ott vannak.*”)³

² Gróf Zichy Géza félkarú zongoraművész és zeneszerző, Liszt-tanítvány, fiatal korában vadászbalesetben elvesztette a jobb karját.

³ A családi hagyomány több ágon ma is folytatódik. A zene szeretete, a hangszerjáték továbböröklődik a kutató gyermekei, unokái, dédunokái körében is. Egyik unokája Bencze Bulsú orgonaművész, másik unokája, Kaneko Miyuji pedig Japánban elimert fiatal zongoraművész.

Az „alma mater”, Békés-Tarhos

A kis Mező Judit a családi kamarazenélés mellett már tízévesen énekelt a szeghalmi kórusban. Nagybátyja, Papp László csellótanár 1946-ban híret vette a Békés-Tarhoson induló énekiskolának⁴, és a három Mező gyereket elvitte a felvételi vizsgára. Így került a tizennégy éves Judit két testvérével a Békés városához tartozó tarhosi majorba, az ottani üres Wenckheim-kastélyban létrehozott bentlakásos iskolába. A tanintézet elsőként alkalmazta és a gyakorlatban valósította meg Kodály Zoltán népdalon alapuló zenei nevelési elveit. A mindennapos énekórák mellett a többi tanórát is áthatalta a népzene szelleme. Az iskola néptáncsoportja gyakori szereplője volt a környék rendezvényeinek, énekkara pedig külföldre is eljutott több alkalommal is.

Gulyás György igazgató a karácsonyi szünetre hazautazó diákoknak feladatul adta, hogy otthonukban és környezetükben gyűjtsenek minél több népdalt. Mező Judit a családtagjait kérdezte meg. A legtöbbit nagymamája tudott segíteni neki, akitől elsősorban gyermekdalokat gyűjtött. A tanuló fontosnak érezte, hogy a sok magyar népdalt, melyeket már ismert, feljegyezze. Egy füzetben betűrendben összeírta az énekek kezdő sorait, és a listát a tarhosi évek során folyamatosan bővítette.

A békés-tarhosi iskola az addig magának tornatanári jövőt elképzelő kis Mező Juditot végleg a zenei pálya felé terelte. Kodály egy megjegyzése pedig – amelyet a Mester egy tarhosi látogatása során tett, amikor a diákot vezényelni látta – a karvezetői szakra való jelentkezésre indította.

Zeneakadémia – a népdalgyűjtés kezdetei

Mező Judit 1951-ben tett érettségi vizsgája után felvételt nyert a Zeneakadémiára, karvezető és középiskolai ének-zene tanári szakra. Az akkor nyugdíjba vonuló Kodály Zoltán helyett az első éveseket már Járdányi Pál tanította népzeneire. A fiatal hallgató az első félévi vizsga alkalmával megmutatta tanárának a népdalokról készített tarhosi feljegyzéseit. Ekkor már formai és egyéb elemek alapján is rendszerezte az általa ismert dallamokat. Járdányi biztatta tanítványát, és további szempontokat is javasolt a munka folytatásához.

⁴ A Gulyás György igazgató által létrehozott ének-zenei iskolában fennállásának rövid ideje (1946–1954) alatt többek között a XX. századi zenei élet számos kiválósága képezte magát, mint pl. a Szokolay Sándor és Bozai Attila zeneszerzők, Tarján Ferenc kürtművész és sokan mások, köztük a Mező testvérek. A tarhosi iskoláról bővebben ld.: Csende Béla: *Békés-Tarhos. Az első magyar állami énekiskola élettörténete*. Békés, 1976., továbbá Gulyás György: *Bűneim... bűneim?* Békés, 1988; Gyarmath Olga: *„Tudsz-e Tarhosért lelkesedéssel dolgozni?”* Békés, 2001; *Tarhos 1946–1954 – Az egykori békés-tarhosi énekiskola diákjainak visszaemlékezései*. Békés, 2006

A zeneakadémiai évek alatt Mező Juditnak lehetősége nyílt vendéghallgatóként részt venni Kodály Zoltán népzenei előadásain, melyeket a magasabb évfolyamos karvezető, valamint az akkor meginduló zenetudományi szakos növendékeknek tartott. Ebben az időben Lajtha László népzenei és lejegyzési gyakorlat óráira is bejárt, szintén vendéghallgatóként. Így került be egy felsőbbéves diák, Olsvai Imre által irányított csoportba, amely a Népművészeti Intézettől (1956 után Népművelési Intézet) felkéréseket kapott népdalgyűjtésre. A csapat – amely a „decsi brigád” ragadványnevet kapta – rendszeresen járt Tolna megyébe, a Sárközbe. Mező Judit már a Népművészeti Intézet állandó külső munkatársaként a Magyar Tudományos Akadémián a Kodály irányításával működő Népzenekutató Csoportnak is végzett gyűjtőmunkát.

A kutató 1953 januárjában házasságot kötött Bencze Lászlóval, egykori tarhosi diák-társával, aki mindenben segítette felesége munkáját. Az év novemberében megszületett kislányuk, Judit. Ezután is gyakran járt hétvégként gyűjteni. Többek között Túrkevére, Karcagra, Rimócra, Füzesabonyba, valamint Markazra, ahol gyermekjátékdalokat kutatott. A Szeghalomra tett hazalátogatások alkalmával saját szempontjai alapján gyűjtött pásztordalokat. A magyar adatközlők mellett több helyen cigány énekesektől és táncosoktól is jegyzett fel dallamokat.

Mező Judit hamarosan ismert lett népdalgyűjtőként, és a néptáncutatók, Martin György és a Pesovár testvérek, valamint a Népművészeti Intézet és az Állami Népi Együttes akkori táncos szakemberei is gyakran kérték fel, hogy a táncgyűjtéseken jegyezze az elhangzó zenei anyagot.

Hajdú-Biharban

Bencze Lászlóné 1956 őszén Kodály javaslatára jött tanítani a debreceni Zeneművészeti Szakiskolába, amelyet ekkor már egykori tarhosi igazgatója vezetett. Egy évig mint utazó tanár járt le Budapestről vonattal Debrecenbe, majd családjával együtt a cívisvárosba költözött. Innen néhányszor még járt Füzesgyarmatra, Szeghalomra gyűjteni, később, két kislány megszületése után szüneteltette ezt a munkát.

Püspökladányi munkák

Amikor gyermekei nagyobbak lettek, már el tudott vállalni zsűrizéseket különböző zenei versenyeken. Így vett részt a Püspökladányban rendezett népzenei találkozón is 1969-ben. Az eseményen – a már több mint egy évtizede Boruzs András vezetésével

működő ladányi citerazenekaron kívül – számos helyi amatőr népdalénekes is részt vett, és sokan érkeztek a környező településekről is. A találkozó sikerét látva a járási vezetők felkérték Bencze Lászlónét a következő ilyen esemény műsorának előválogatására. A fellépni kívánó énekeseket a kutató meghallgatta, és előadásukat magnószalagon rögzítette.⁵

Vadász Ferenc, a művelődési ház igazgatója ekkor megbízta Benczénét az immár énekesekkel is kiegészített ladányi citerazenekar zenei vezetésére. A kutató elvállalta a megbízatást, és ezután hetente kétszer járt ki Püspökladányba próbákat tartani. Az együttes az ő irányítása alatt rövidesen országos hírűvé nőtte ki magát. A csoporthoz, amely 1974-ben felvette a Sárréti Népi Együttes nevet, egyre többször látogatott el a Magyar Rádió is. Felvételeket készítettek a Püspökladányban rendezett járási, megyei, sárréti népzenei találkozókról, melyek műsorát Bencze Lászlóné állította össze. A felvett anyagot a Rádió több alkalommal, több részletben sugározta a kutató által írt összekötő szövegekkel kiegészítve.

Bencze Lászlóné közben folytatta a sárréti népzene gyűjtését. Orosz János, a püspökladányi járási tanács művelődési osztályának vezetője javasolta, hogy a dalok kerüljenek oda, ahol a kutató gyűjtötte azokat. Vissza a falvakba oly módon, hogy az általános iskolai énektanításban is hasznosítható legyen. A gyűjtő kiválasztott huszonöt dalt, s magnószalagra átjásztották az eredeti felvételeket, téma szerint csoportosítva. Ebben az időben több iskolában képesítés nélkül tanították az éneket, így az ő dolgukat megkönnyítendő, Benczéné minden dalhoz készített egy rövid, magyarázó szöveget megfigyelési szempontokkal. A szalag a dalok mellett egy-egy Sinka István-, Költő Nagy Imre- és Hegyesi János-verset is tartalmazott, a járási tanács művelődési osztályának fiatal munkatársa, Ozsváth Sándor előadásában.

A magnószalagot az 1972/73-as tanévben a járás minden iskolájába eljuttatta a tanács. Az éneket tanító pedagógusok nagy örömmel vették ezt az oktatási segédanyagot.⁶ A szalag készítői az iskolák képviselőivel 1973 nyarán, Vass Lajos elnökletével és Iwaki Hadzsimü japán Bartók-kutató jelenlétében, megbeszélést tartottak az anyag felhasználásának tapasztalatairól. A tanárok itt is kifejezték abbéli reményüket, hogy a dalok mihamarabb megjelennek nyomtatásban is.

⁵ A ladányi látogatásaira Bencze Lászlónét többször elkísérték tanítványai is, és a citerával kísért énekléshez kedvet kapva alakult meg főiskolai hallgatókból a később nagy sikerű Délibáb együttes is.

⁶ Erről tanúskodnak többek között a Püspökladányi Járási Hivatal Művelődési Osztályához küldött véleményező levelek. (A másolatok a Bihari Múzeumban Adattárában. Leltári szám: BM VIII. Ad./2877.7-12-2014) Minden pedagógus más és más évfolyamon tudta hasznosítani az anyagot, és a település énekkarainak műsorába is kerültek dalok a szalagról.

Bencze Lászlóné ekkor már hozzáfogott a sárréti gyűjtés anyagából egy kötet szerkesztési munkálataihoz Matolcsi Lajos, püspökladányi tanácselnök felkérésére.

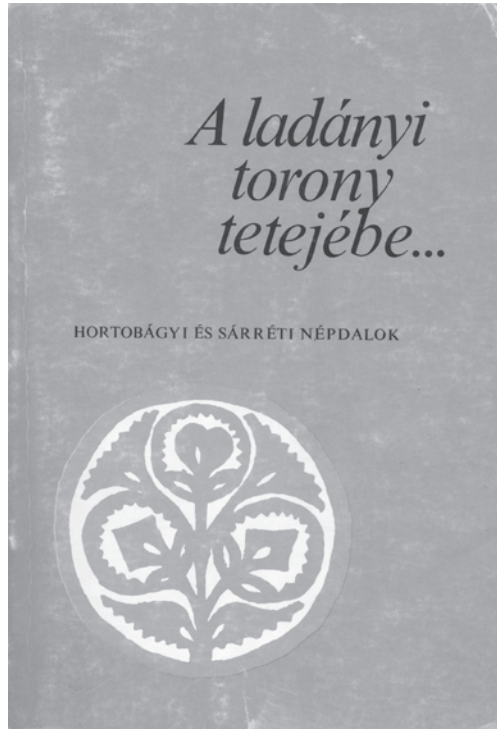
A ladányi torony tetejébe ... című daloskönyvet Püspökladány Nagyközség Tanácsa adta ki 1974-ben. A gyűjtemény 105 dalt tartalmaz, hét tematikus fejezetben. Az adatközlők névsorát a kötet elején találjuk. Összesen 14 hortobágyi és sárréti település 38 adatközlőjétől származik a könyv anyaga, a legtöbb a két tájegység határán fekvő Püspökladányból (innen 16 énekes 40 dala származik.⁷ 38 népdal szövegéhez fűzött Szücs Sándor néprajzi magyarázatot, amelyet a kiadvány végén találunk az énekek sorszáma alatt. A kottákat Varga István, a népdalgyűjtő katonazenész tanítványa rajzolta szöveggel együtt, az illusztrációkat – a vidéken egykor használatos szűrők díszítőmotívumai alapján – a linómetsző Sólyom Sándor készítette. Sárosi Bálint volt a kötet lektora. Bencze Lászlóné – ahogy az előszóból megtudjuk – az elsődlegesen népszerűsítő célra való tekintettel a gyűjtési adatokban előforduló nyilvánvaló romlásokat az ugyanerről a tájról származó más adatok segítségével helyreállította. Ugyanígy néhol más adatközlőtől, vagy Szücs Sándor gyűjtéséből származó versszakot is közöl. A kiegészítések tényét és módját a szerkesztő egy összefoglaló jegyzékben pontosan közli. A lejegyzés érdekessége, hogy a kottákat az addig a tudományos életben kötelező G hang helyett C záróhangra írva találjuk, így az amatőr citerások is egyszerűen, transzponálás nélkül le tudják játszani a dallamokat.

A kötetnek kirobbanó sikere lett, mert 1927 óta, Ecsedi István gyűjteménye⁸ óta nem jelent meg hasonló kiadvány e vidékről. A *Ladányi torony tetejébe...* összesen három kiadást ért meg: a második újranyomás évszámjelölés nélkül, 1977 körül, a harmadik 1982-ben, már színes borítóval.

A püspökladányi együttes mellett Benczené állandó kapcsolatban volt a „Röpülj, páva” mozgalom nyomán megyénkben is egyre-másra megalakuló falusi népdalkörökkel, citerazenekarokkal. Segítette műsoraik összeállítását, felkészítette az együtteseket és szólistáikat különböző rádió- és egyéb szerepléseikre. Olykor a vezető személyére is kértek javaslatokat, tanácsokat tőle.

⁷ Az egykori Bihar vármegye területén fekvő 8 településről összesen 20 dal került bele a válogatásba. *Bakonszeg*: Verebi Ilona 13 éves: (34.), *Báránd*: Katona Márton 64 éves (37.) (68.) (103.) *Berettyószentmárton*: Magyar Ilona 13 éves (6.) (18.) *Biharnagybajom*, Nemes Pirooska 19 éves (56.), *Bihartorda*: Kállai Gáborné 35 éves (24., 32. 45.), *Sáp*: Mosolygó Imre 69 éves (3., 10., 11., 21., 86.), *Sárrétudvari*: Lepnyák Lajos 50 éves (28.) és K. Tóth Lajos 70 éves (29.), *Szerep*: Gali Tünde 14 éves (60., 65., 89., 91.)

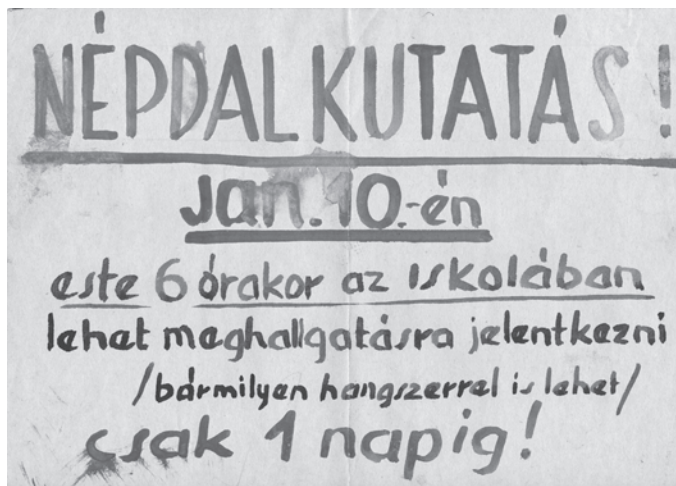
⁸ *Hortobágyi betyár- és pásztor-nóták dallamokkal*. Gyűjtötte és magyarázatokkal ellátta Dr. Ecsedi István, a dallamokat lejegyezte és magyarázta Bodnár Lajos zenetanár. Debrecen, 1927.

2. kép. A püspökladányi daloskönyv 3. kiadása

Bihari népdalgyűjtés

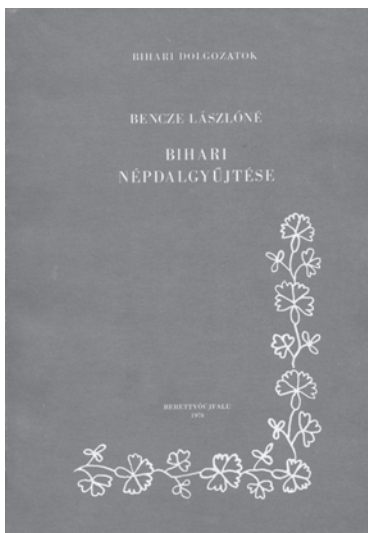
A püspökladányi kötet sikerét látva Benedek László, Berettyóújfalu tanácselnök-helyettese felkérte Benczéné Mező Juditot, hogy végezzen népdalgyűjtést Bihar területén is. A kutatásban a berettyóújfalui művelődési ház nyújtott segítséget. Minden községben megszervezte a gyűjtési alkalmakat és autót biztosított a munka elvégzéséhez. A helyiek a kultúrházban vagy az iskolában gyűltek össze azon az estén, amikor Benczéné kilátogatott egy-egy faluba. A legtöbb községben nagyszámú érdeklődő jelent meg a gyűjtési alkalmakon: volt, ahol a kutatónak csoportosan is énekeltek. Bencze Lászlóné szívesen emlékszik többek között Körösszegapátira, „*ahol nagyon kitétek magukért, pl. a tanácselnőknő maga is énekelt, és az egész terem együtt énekelt, mintha egy pávakör lett volna, pedig hát csak az érdeklődők, akik összejöttek.*” Számos településen már egy este is rendkívül gazdag anyag gyűlt össze. Akadt olyan hely is, ahova a kutató többször is kiutazott, olyan sok volt az éneklésre jelentkező.

3. kép. Népdalgyűjtési felhívás Körösszakálból

Benczené egy-egy ilyen gyűjtés alkalmával a dalokat magnószalagon rögzítette, de a helyszínen minden énekről lejegyzést, szakmai szóval: támlapot is készített. A kutatást a berettyóújfalui művelődési ház azzal is segítette, hogy a gyűjtő mellé egyik dolgozóját, Antal Sándort rendelte, aki a magnetofon kezelésével könnyítette ezt a rendkívül összetett munkát.

Az 1974–75-ben folyó intenzív gyűjtési munka eredményeként 1977-ben (1978-ban)⁹ jelent meg Berettyóújfaluban a *Szivárványos az ég alja – Bihari népdalok*¹⁰ c. kötet¹¹ a nagyközség tanácsának támogatásával. Lektora, mint a püspökladányi daloskönyvnek is, szintén Sárosi Bálint volt. A lapokat a furtaí hímzés mintakincsének motívumai díszítik, amelyeket Varga Dánielné népi iparművész rajzolt.

4. kép. A bihari kötet első kiadása

⁹ A borítón az 1978-as, míg a belső címlapon az 1977-es évszám szerepel.

¹⁰ A borítón: *Bencze Lászlóné bihari népdalgyűjtése* cím szerepel.

¹¹ A Bihari Múzeum közleményei – Bihari Dolgozatok sorozat 4. kötete. Szerkesztő: Héthy Zoltán, a Bihari Múzeum akkori igazgatója

5–6. kép. Bihari adatközlők: a pocsaji Bácsó Sándor és a furtai Rác Lőrinc
(Bencze László felvételei)

4x8 Rác Lőrinc, Fd. 5 ① 63
Gy. Bencze 1975. II. 3.

Andante $\text{♩} = 66, 68$
16. 66. újsz. 10. 10.

Non miut vót az égi melek,
Nem miut vót az égi melek,
Nem miut vót az égi melek, III. 10.

Népi elhatja a kurtak
Ez nem német, nem is vektor, III. 10.

Melyik kurt
maga égi?

Népi megélt kurtak.
Népi III. 10. III. 10. felvétel.

Mind-
kurtak
(az égi kurtak
maga égi)

7. kép. Egy gyűjtött népdal támlapja,
Sárosi Bálint, a bihari kötet lektorának megjegyzésével

A kötetben található 128 dallamot a kutató – a ladányi kötetben már bevált módon – C-re transzponálva közölte. A sorszámozott énekeket két részre osztotta. Az első egységben régi stílusú, illetve régies, ún. „vegyes osztályú” dalokat találunk, ezek nagy része pástor-, betyár- és rabének, valamint ballada. A második részben szerepelnek az új stílusú, visszatérő szerkezetű summás-, katona- és lírai dalok. A közeli dallamváltozatok szövegei egymástól csillaggal elválasztva, egy-egy dallam alá csoportosítva olvashatók. A függelékben még tíz lejegyzést találunk, ezek népszokásokhoz, hagyományokhoz kötődő rigmusok, dallamok (pl. csúfoló dalok, az éjjeliőr dala, kanásztü-lők hangja, tréfás halottbúcsúztató, harang-mondóka). 25 bihari községből összesen 73 adatközlő dalát találjuk a kötetben. Közülük a legfiatalabb 25, a legidősebb 94 éves volt a gyűjtés idején. A névsorból kiemelkedik az esztári Kanalas Józsefné, akinek tizenhat dalát válogatta be a kutató a gyűjteménybe.

A kötet végén jelentős Szűcs Sándor *A régi vándor dudásokról, hegedűsökről* írt tanulmánya. Utána jegyzetek és mutatók következnek. A jegyzetben a dallamokhoz kötődő elemzések, kiegészítések kaptak helyet, míg a *Megjegyzések a dalokhoz* cím alatt a néhány ének szövegéhez kapcsolódó kiegészítéseket, földrajzi nevek vagy tájnyelvi kifejezések magyarázatát, illetve az adatközlők megjegyzéseit olvashatjuk. Ezután következnek a zenei mutatók: a kutató sorvégző hang, illetve szótagszám szerint is csoportosította a dalokat. A szövegmutatóban témák szerint, kezdősorral, illetve sorszámmal is szerepelnek a dallamok, továbbá külön betűrendes szövegmutatót is találunk itt, amelyet az adatközlők névsora követ. A gyűjteményt Bencze Lászlónak a bihari tájról, illetve az adatközlőkről készített fényképei zárják.

A bihari kötet is széles körben rendkívül kedvező fogadtatásra talált. Népszerűsége arra sarkallta a szerkesztőket, hogy a gyűjteményt újra kiadják. A második kiadás kék színű borítóval, de változatlan tartalommal 1981-ben jelent meg.

Egyéb népzenei munkák

A bihari gyűjtés kezdetével egy időpontban, 1974 januárjában a Hajdú-Bihar Megyei Tanács Művelődési Osztálya felkérte Bencze Lászlónét az újonnan létrehozott megyei népzenei szakfelügyelői munkakör ellátására. Ezzel együtt azonban már nem tudta tovább vállalni a püspökladányi együttes vezetését. A szakfelügyelői munkával járó utazások megkönnyítése érdekében benyújtotta az igényét egy gépkocsi vásárlására, amelyet ki is utaltak számára az akkor szokásos három év várakozási idő helyett

három hónap alatt. A szakfelügyelői megbízatás négy esztendeje alatt Benczéné átfogó népzenei tevékenysége messze meghaladta a szorosan vett szakfelügyelői feladatokat. Folytatta a megye népdalköreinek patronálását, új csoportok megalakulásánál bábáskodott. Előfordult, hogy karnagy híján maga is vezette ezeket a falusi csoportokat (pl. a Sárrétudvari Parasztkórus esetében többször is). Szakmai kapcsolatai folytán országos szakemberek is felfigyeltek a területre, és a Magyar Rádió népzenei osztálya további műsorok készítésével bízta meg. Minden bihari csoport, sőt több nótafa önállóan is bekerült ezekbe a rádióadásokba (*Egy bihari nótafa, Nefelejcs, Daloló, muzsikáló tájak, Népdalkörök országszerte, Színes szőttes stb.*).

A megyei szakember-utánpótlás gondjait látva, főiskolai tanítványait a népzene és a falusi emberek szeretetére nevelte. A hallgatók rendszeresen jártak népzenei találkozókra, gyűjtésre, népművelő munkára. Bencze Lászlóné javaslatára vezették be a közművelődési ismereteket mint tantárgyat heti két órában, kizárólag a Zeneakadémia debreceni tagozatán. A kutató maga állította össze a tananyagot, és a szolfézs szakosoknak ő tanította. Élő kapcsolatot tartottak a megye közművelődési intézményeivel, művészeti csoportokkal. E tárgy gyakorlati foglalkozása címén a hallgatókat kivitte a falusi művelődési házakba népzenei csoportokhoz, illetve találkozókra. Tiszakürtön és a bihari Nagyrábén nyári gyűjtőtábort szervezett a hallgatók számára. Később a tanítványai közül többen is végeztek önállóan kutató, illetve patronáló munkát falun.

8. kép. Bencze Lászlóné a nagyrábéi népdalgyűjtőtábor résztvevőivel a „százéves néninél” (Bencze László felvétele)

1975-ben Béres András felkérte Bencze Lászlónét a Debreceni Népi Együttes zenei vezetésére. Akkor a kutató célul tűzte ki magának, hogy a színpadi néptánckíséretet az addigi cigányzenekari stílus helyett eredeti népzenei hangzásra cserélje. Béres András saját gyűjtéseiből készített koreográfiákat az együttesnek, és a kísérőzenék megkomponálásához eredeti népi dallamokat bocsátott Benczéné rendelkezésére. A történelmi Bihar területére is gyakran vezetett Béres András útja. A határon túli Báródságból hozott anyagot, több közös színpadi produkció is született ezekből. Az egyik legnagyobb sikerű volt a *Kerezi leánytánc* Benczéné hangszerelésével, amit Szolnokon, az országos néptáncfesztiválon nívódíjjal jutalmaztak. A Debreceni Népi Együttesnél a tánckísérő zenéken kívül a kutató a zenekari számok, valamint az énekszólisták műsorainak megkomponálásakor is használta a megyében gyűjtött népdalokat.

1982-ben Bencze Lászlóné a Zeneművészeti Főiskoláról a debreceni tanítóképzőbe kérte át magát főállásban. Az igazgatóhelyettesi pozíciót adta fel – saját megfogalmazásában –: „*azért, mert úgy éreztem, hasznosabb lesz a népzeneitanításom ott, ahol a leendő falusi tanítókat, kórus- és pávakörvezetőket képezik.*”¹² A tanítóképzőben is újítást vezetett be az ének tanításában: a hallgatóknak órán el kellett játszaniuk a tankönyvekben szereplő játékokat, így megismerni azok nagy pedagógiai és zenei hasznát.

A következő évben Benczéné doktori címet szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz szakán, dolgozatát bárándi gyűjtésének anyagából írta.

A kutató 1987-ben vonult nyugdíjba, és Japánban élő leányához költözött. Itt is hasznosította népzenei ismereteit tanári munkája során. Takasakiban, az English Academy angol óvodájában tizenkét évig, majd Kismarosra hazaköltözve az ottani óvodában két évig és a helyi általános iskolában is tanított éneket négy évig, mindenütt térítésmentesen. A bihari dalokból Japánban egy helyi énekkar felkérésére népdalfeldolgozást komponált női karra zongorakísérettel.

Bihari népzenei gyűjtései a népdalkötettel nem zárultak le. Férjével a debreceni térszűkülésben a 70-es évek közepétől vendég csoportoknak turnusonként tartottak Japánról és Amerikáról vetített képes előadásokat. Az üdülővendégeket megismerve Benczéné külön is felkereste őket, és körükben népdalgyűjtést végzett. Ide főiskolai tanítványait is magával vitte. Egy ilyen alkalommal rögzített konyáriaktól halottvirrasztással kapcsolatos énekeket. Ezeknek a felvételeknek a digitalizálása már megtörtént, de a lejegyzésre még nem került sor.

¹² Bencze Lászlóné: Népzenevel kapcsolatos munkám. Kismaros, 2007. Kézirat. (Másolat a Bihari Múzeum Adattárában. Leltári szám: BM VIII.Ad/2877.69-2014)

A bihari gyűjtés új élete a XXI. században

Bencze Lászlóné a gyűjtőútjain készült felvételeket az eredeti magnószalagokon – köztük a bihari gyűjtést – 2005-ben és 2006-ban adta át a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének.¹³ 2008-ban a bihari hanganyagból a kutató egykori tanítványa, Balogh Sándor a Dialekton Népzenei Kiadó gondozásában egy CD-t jelentetett meg. *A Fellegzik az idő...* c. korongon 47 felvétel – ebből 42 népdal és 5 egyéb jellegű néprajzi adat: beszélgetés a kondáséletről, kanásztülokről, karácsonyi köszöntők stb. – szerepel az adatközlők eredeti előadásában. A következő évben az érdeklődők egy újabb lemezt vehettek kézbe: a *Hallottátok hírit...* című CD-n 34 dallam és 3 prózai felvétel hallható, szintén Bencze Lászlóné bihari gyűjtéséből. A sorozat harmadik lemeze 2013-ban látott napvilágot *Vettem violát...* címmel, de ez már nem önállóan került kereskedelmi forgalomba, hanem az azonos című kötet mellékleteként.

Mindhárom CD-nek az a különlegessége, hogy a róla felhangzó dallamokat úgy hallgathatjuk, ahogyan a falusi adatközlők azokat annak idején a gyűjtőnek elénekelték.

A *Vettem violát...* című gyűjtemény mindhárom korong hanganyagát tartalmazza írott formában, összesen 131 lejegyzést (ebből 123 a népdal kottával, 8 egyéb jellegű adat). A rendkívül elegáns kötet a népzene-kutató 80. születésnapjára jelent meg, lektorálását maga a gyűjtő végezte Richter Pálnak, a Zenetudományi Intézet osztályvezetőjének közreműködésével.

A dalok egy része – vagy egyező, vagy variáns formájában – szerepel a korábbi kiadású bihari gyűjteményben is. Az új kötetben a szerkesztő, Balogh Sándor minden egyes dallamot újra szakszerűen lejegyzett, és a felvételekhez hűen, a CD-ken elhangzó sorrendben közli, hogy ezzel is segítse a kötetben való eligazodást.

Balogh Sándor alapos szerkesztői munkát végzett, mert könnyű eligazodni az adatok között. A korábbi kötetektől eltérő módon már a kottáknál is szerepel az adatközlők neve és életkora, illetve a gyűjtés helye és ideje. Emellett a gyűjtemény végén is megtaláljuk az adatközlők névsorát betűrendben, valamint még helységnévmutatót is, ahol szintén olvashatóak az adatközlők nevei. A betűrendes dallammutató után találjuk az egyéb felvételek sorszámát és oldalszámát cím, illetve szövegkezdet szerint is. Ezt követi a felvételek csoportosítása megszólaltatás módja szerint. Innen megtudjuk, hogy a gyűjteményben a hangszeres felvételek száma négy, a csoportosan előadott énekeké

¹³ MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Archívuma. Leltári szám: 6749–6800

pedig tizennégy. Hat felvétel tartalmaz hangszerjátékot is, négy prózát is, öt lejegyzés pedig csupán szöveg.

A gyűjteményt különböző témájú fényképek (archív képek az adatközlőkről, illetve a bihari élet egy-egy mozzanatáról) illusztrálják: ezek egy részét Bencze László készítette még a gyűjtés során, de a szerkesztőnek számos fotót sikerült összegyűjtenie különböző magánarchívumokból, közgyűjteményekből is.

A kötet megjelenése után annak hivatalos bemutatására első ízben 2014 októberében a Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár előadótermében került sor a gyűjtő jelenlétében. Ezen az ünnepélyes alkalmon a bárándi citerazenekar, valamint a CD-ken szereplő, és a hajdani legfiatalabb énekes, Bácsó Aranka is műsorral köszöntötte Bencze Lászlónét. Bolya Mátyás, a könyv technikai szerkesztője pedig különleges születésnap ajándékot nyújtott át: a Benczéné által gyűjtött összes hanganyagnak (közel 130 órányi felvétel) az MTA BTK Zenetudományi Intézetében digitalizált változatát adta át a kutatónak.

A bihari gyűjtés a három lemezzel és a *Vettem violát* című kötettel, amely a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékének oktatási segédanyaga is – immár országosan is ismertté és elérhetővé vált. A szerkesztő 2014 karácsonyára már a könyv újabb kiadását tervezi.

9. kép. Az új kiadású népdalkötet a három CD-vel

A Csökmői Hagyományőrző Egyesület 2013-ban nyert el pályázatot a község egyik legrégebbi épületének, a Csökmő központjában álló egykori iskola felújítására. Az Örökségünk Házát 2014. augusztus 13-án avatták fel. Ebben nyert elhelyezést a Sárréti Népzenei és Néptánc Archívum, amelynek alapjait nagyrészt Bencze Lászlóné népzenei életművének dokumentumai képezik. A gyűjtemény létrehozójához és kezelőjéhez, Nagy András Balázshoz a dokumentumok, tárgyak egy része a Bihari Múzeum közvetítésével jutott el, így a gyűjtőterületünkhöz kapcsolódó iratok másolatait intézményünk adattárában is elhelyeztük.¹⁴

*10. kép. Bencze Lászlóné az Örökségünk Háza avató ünnepségén,
a létrehozókkal: Mahovics Tamás néptánckutatóval,
Nagy András Balázssal és Z. Nagy Tibor egyesületi elnökkel
(Sándor Mária felvétele)*

¹⁴ Leltári szám: BM VIII. Ad/2877.1–2877.78-2014

Függelék

I. Bencze Lászlóné nyomtatásban megjelent népzenevel kapcsolatos publikációi

1. Önálló és szerkesztett kötetek

A ladányi torony tetejébe... Hortobágyi és sárréti népdalok. Bencze Lászlóné (Mező Judit) gyűjtése. (Jegyz. Szűcs Sándor.) Püspökladány, Nagyközségi Tanács, 1974. 179 oldal.

Változatlan utánnomások: évszám nélkül [1977 körül] és 1982

Bencze Lászlóné Mező Judit: *Szivárványos az ég alja. Bihari népdalok.* (A régi dudásokról, hegedűsökéről szóló emlékeztést írta Szűcs Sándor.) Berettyóújfalu, Nagyközségi Tanács, 1978. 223 oldal. (Bihari dolgozatok. A Bihari Múzeum Közleményei 4.)

Változatlan utánnomás: 1982

Nagy József: *Sárréti gyűjtésem.* Szerk. és a jegyzeteket írta Bencze Lászlóné Mező Judit. Szeghalom Nagyközség Tanácsa–Békés Megyei Tanács VB, 1981. 117 oldal.

Bencze Lászlóné dr.: *Népdalcsokrok citerára.* A Citerabarátok Klubja kiadványai 1985. Pest Megyei Nyomda, Vác. 61 oldal.

Boguszlavszkijné Kocsis Márta–Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: *Népzeneismeret.* Megjelent a MEDIA GM gondozásában 1988. 102 oldal.

(2. kiadás: változatlan utánnomás, évszám nélkül;

3. kiadás: Boguszlavszkijné Kocsis Márta–Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: *Népzeneismeret. Középiskolai tanulók számára.* Pedellus Tankönyvkiadó Kft., Debrecen. 104 oldal.)

Bencze Lászlóné dr.: *Népdalcsokrok citerára II. 33 népdalcsokor.* A Citerabarátok Klubja kiadványai. PIETRA Épületkerámia-ipari Vállalat, Móricz Zsigmond Művelődési Ház, Citerabarátok Klubja. Budapest 1988. 108 oldal.

2. Tanulmányok

Bencze Lászlóné: Népdal-e vagy magyarnóta? In: *Múzeumi levelek.* 24. sz. Népzenei szám II. Összeállította Gulyás Éva. Damjanich Múzeum Szolnok, 1974. 19–28.

Bencze Lászlóné: Gilicemadár. 100 népdal Szabolcs-Szatmár megyéből. In: *Szabolcs-Szatmári Szemle. Gazdasági, társadalmi és kulturális folyóirat,* XII. évf., 3. szám (1977. augusztus) 120–122.

- Bencze Lászlóné: Népzene gyűjtés a Tiszazugban. In: Szabó László (szerk.): *10 éves a Tiszazug kutatása. (Kutatási beszámoló.)* Szolnok, 1981. 209–235.
- Bencze Lászlóné (Mező Judit): Adatok Csépa népzenei életéhez. In: Barna Gábor (szerk.): *Csépa. Tanulmányok egy alföldi kirajzás népeletéből.* Eger, (Dobó Múzeum), Szolnok, (Damjanich Múzeum) 1982. 413–515.
- Bencze Lászlóné Mező Judit: Jellegzetes lakodalmi dalok az Alföldön. In: Novák László–Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom.* Debrecen, KLTE, 1983. 389–394.
- Bencze Lászlóné Mező Judit: Hangszeres népzenei együttesek a Hajdúságban. In: Széll Jenő (szerk.): *Húzzad, húzzad muzsikásom...A hangszeres népzene feltámadása.* Múzsák Közművelődési Kiadó, 1984. 41–51.
- Benczené Mező Judit: Népzene és néptánc Békésen. In: *Békés város néprajza.* Békés. Kiadó Békés Város Tanácsa 1983. 923–1023.
- Bencze Lászlóné: Dr. Nagy József zenei munkássága. In: Szekerczés Pál (szerk.): *Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei XVII–XVIII.* Debrecen 1983–84. 107–116.
- Bencze Lászlóné Mező Judit: Adatok Báránd zenei hagyományainak vizsgálatához. In: Balassa Iván (szerk.): *Báránd története és néprajza.* Báránd, Új Élet MGTSZ. 1985. 465–494.
- Bencze Lászlóné Mező Judit: A népzene gyűjtés múltja és jelene Hajdú-Bihar megyében. *Honismeret*, XIII. évf. (1985) 2. szám. 45–47.
- Bencze Lászlóné Mező Judit: A Sárrét első gyűjtője: dr. Nagy József. *Honismeret*, XIV. évf. (1986) 4. szám. 21–22.
- Bencze Lászlóné dr.: Báránd község népzenei hagyományai I. In: Szekerczés Pál (szerk.): *Óvóképzők és Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei XXI.* Debrecen, 1988. 53–72.
- Bencze Lászlóné dr.: Dr. Nagy József zenei munkássága. In: Ungvári János (szerk.): *Emlékezés Nagy Józsefre.* Hajdú-Bihar Megyei Neveléstörténeti Egyesület 2001. 15–22.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Dalos közösségek a hagyomány, az éneklés szolgálatában. In: *Udvari Kalendárium.* Parasztkórus Egyesülete Sárrétudvari (Felelős szerkesztő: Tóthné Szabó Mária.) Püspökladány, 2003. 160–167.

Benczné Mező Judit: Pásztordalok a Hortobágyon. In: Dévai György et al. (szerk.): *Acta Biologica Debrecina* 24/1. – *Tanulmányok a Hortobágyról I. kötet*. Debrecen, 2010. 147–151.

3. Egyéb népzenei témájú munkák

Túl a Tiszán a szendrei határban... Népballadák és históriás énekek Szolnok megyéből.
Válogatta és a tanulmányt írta: Gulyás Éva, Dr. Szabó László. A Verseghy Könyvtár kiadása Szolnok, 1975. (Lektor és a kötetben szereplő dallamokat lejegyzője: Bencze Lászlóné).

Gyermekdalok és játékok Karcagról. Részletek Kovács Imre néprajzi pályázatából. Lejegyezte és lektorálta Bencze Lászlóné. In: *Múzeumi levelek*. 29–30. sz. Népzenei szám III. Összeállította Gulyás Éva. Damjanich Múzeum Szolnok 1977. 19–36.

Dr. Szabó László: Egy mesterlegény dala Kunszentmártonból. In: *Múzeumi levelek*: 29–30. sz. Népzenei szám III. Összeállította Gulyás Éva. Damjanich Múzeum Szolnok 1977. 41–46. (A dallam lejegyzését végezte: Bencze Lászlóné)

Gulyás Éva: Betlehemes játék Jászsószentgyörgyről. In: *Múzeumi levelek*. 29–30. sz. Népzenei szám III. Összeállította Gulyás Éva. Damjanich Múzeum Szolnok 1977. 57–64. (A dallam lejegyzését végezte: Bencze Lászlóné)

Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Sárrétudvari kórusélményeim. In: *Udvari Kalendárium*. Parasztkórus Egyesülete Sárrétudvari (Felelős szerkesztő: Tóthné Szabó Mária.) Püspökladány, 2000. 127–129.

Bencze Lászlóné: Kodály módszerének eredményei Takasakiban. In: Szabó Helga (szerk.): *Japán közelről. A Kodály- módszer eredményei Japánban*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, é. n. [2001]. 99–100.

Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Sárrétudvari kórusélményeim. In: *Emlékezünk: 130 éves a Sárrétudvari Parasztkórus*. Parasztkórus Egyesülete Sárrétudvari (Felelős szerkesztő: Tóthné Szabó Mária.) Püspökladány, 2004. 16–18.

Bencze Lászlóné Mező Judit dr.: Mit jelent nekem Békés-Tarhos? In: Domokos Attiláné Farkas Margit et al. (szerk.): *Békés-Tarhos 1946–54. Az egykori Békés-Tarhosi Énekiskola diákjainak visszaemlékezései*. Békés-Tarhosi Baráti Kör, Békés, 2006. 72–77.

Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Énekiskola a tarhosi Wenckheim-kastélyban 1946–1954. Emlékek és gondolatok. *A Magyar Kodály Társaság hírei* XXVIII. évf. 3. szám (2006. december). 26–34.

- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Elvesztettünk egy érzékeny lelkű művészbembert. Emlékezés Vadasi Tiborra. *Folkmagazin* XIII. évf. (2006), 3. szám. 34–35.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Az ugrós táncok zenéje. Music of ugrós dances. Könyvismertetés. *A Magyar Kodály Társaság Hírei* XXXII. évf. (2010) 4. szám 47–50.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Száz magyar katonadal. Szalay Olga könyvének ismertetése. *Folkmagazin* XVIII. évf. (2011) 1. szám. 36–39.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Száz magyar katonadal. Szalay Olga könyvének ismertetése. *A Magyar Kodály Társaság Hírei* XXXIII. évf. (2011) 43–47.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: „Annyi áldás szálljon...” Olsvai Imre köszöntése. *Folkmagazin* XVIII. évf. (2011) 2. szám. 16–17.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Országos népzenei minősítő hangverseny Balmazújvároson. *ZeneSzó* XXI. évf. (2011) 3. szám. 15–17.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Levél a 80 éves Olsvai Imre népzenekutatónak. Rendhagyó köszöntés emlékképekkel. *ZeneSzó* XXI. évf. (2011) 7. szám. 15–17.
- Bencze Lászlóné dr.: Emlékeim a Sárréti Népi Együttesről. In: *55 éves a Sárréti Népi Együttes 1958–2013*. Jubileumi kiadvány. Püspökladány, 2013. 10–15.
- Bencze Lászlóné: Hová repül a páva? *A Magyar Kodály Társaság hírei*. XXXV. évf. (2014) 1. szám. 8–14.
- Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Hová repül a páva? *Folkmagazin* XXXI. évf. (2014) 2. szám. 7–9.

4. Bencze Lászlóné eredeti gyűjtései hanghordozókon

- Fellegzik az idő... Bihari népdalok*. Bencze Lászlóné dr. Mező Judit népdalgyűjtései 1. A CD anyagát szerkesztette Balogh Sándor és Bencze Lászlóné dr. Mező Judit. Kiadja a Dialekton Népzenei Kiadó, 2008. BS-CD09
- Hallottátok hírit... Bihari népdalok*. Bencze Lászlóné dr. Mező Judit népdalgyűjtései 2.: A CD anyagát szerkesztette Balogh Sándor és Bencze Lászlóné dr. Mező Judit. Kiadja a Dialekton Népzenei Kiadó, 2009. BS-CD12
- Vettem violát. Bihari népdalok*. Bencze Lászlóné dr. Mező Judit népdalgyűjtései 3. CD-melléklet (Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: Vettem violát. Bihari népdalok. Lejegyezte és szerkesztette Balogh Sándor. LFZE Népzene Tanszék oktatási segédanyag) Dialekton Népzenei Kiadó, Budapest, 2013. BS-CD16

II. Bencze Lászlóné gyűjtéseit is felhasználó munkák, hanghordozók

- Bartók Béla–Kodály Zoltán (szerk.): *Magyar Népzene Tára V. Síratók*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966
- Borsai Ilona–Kovács Ágnes: A Magyar Rádió Ifjúsági Osztálya mondóka-, gyermekdal- és játékpályázata. *Ethnographia* 1972. 2–3. sz.
- Bartók Béla–Kodály Zoltán (szerk.): *Magyar Népzene Tára VI. Népdaltípusok 1. k.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973
- Magyarországi citeramuzsika*. É. n. Hungaroton SLPX 18019
- Magyar hangszeres népzene*. É. n. Hungaroton LPX 18045-47
- Borsai Ilona–Kovács Ágnes (összeáll.): *Cinege, cinege, kismadár... Népi mondókák, gyermekjátékok kicsinyeknek*. Minerva, Budapest 1975.
- Forrai Katalin: *Ének az óvodában*. [1. kiadás:] Zeneműkiadó 1975
- Forrai Katalin: *Jár a baba, jár*. [1. kiadás:] Budapest, 1976
- Kovács Ágnes (szerk.). *Bújj, bújj, zöld ág... Népi gyermekjátékok*. Móra Ferenc könyvkiadó Budapest 1976.
- Pesovár Ferenc: Mutatványos szólótáncaink: kanásztánc, seprűtánc. In: Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptáncgyományok*. Zenemű Kiadó. 1980. 146–158.
- László Ferenc: Dúr-moll a természetben. *Művelődés*. Bukarest. XXXIV. 5. sz. 1981. 27–28.
- László Ferenc: Találkozások. In: László Ferenc (szerk.): *Bartók-dolgozatok 1981*, Bukarest, Kriterion 1982. 197–208.
- Francisc László: Major-minor Encounters... and Kalindra. In: Mircea Voicana (szerk.): *Enesciana IV. Georges Enesco, compositeur roumain*, Bukarest: Editura Muzicala, 185., 59–73.
- László Ferenc: Intilniri in major-minor. In: László Ferenc (ed.): *Bartók Béla. Studii, comunicari și eseuri*. Bukaresti, Kriterion, 1985. 249–257.
- Masits László: *Szülőföldünk a Tiszántúl I.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1985
- Olsvai Imre (szerk.): *Magyar Népzene Tára VII. Népdaltípusok 2.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987

- Bárdos Lajos: *Írások népzeneinkről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988
- Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar Népzene Tára VIII. A–B. Népdaltípusok 3*. Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, Budapest, 1992
- Balogh Sándor: *Citeraiskola*. Népzenei füzetek. [1. kiadás:] Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1992
- Domokos Mária (szerk.): *Magyar Népzene Tára IX. Népdaltípusok 4*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995
- Paksa Katalin (szerk.): *Magyar Népzene Tára X. Népdaltípusok 5*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997
- Sárosi Bálint (szerk.): *Magyar hangszeres népzene*. CD. Hungaroton, 1998. HCD 18236-37
- Madocsi Miklós: *Szeressétek őket! Szülőknek, keresztszülőknek a keresztségről*. FÉBÉ Szociális és Rehabilitációs Szolgáltató Közhasznú Társaság, Piliscsaba, 2001
- Szépen szól a ráczdorogi nagyharang*. CD. A 30 éves Bocskai Népzenei Együttes válogatása. Hajdúdorog, 2005
- Bárándi Citeraegyüttes: *Felszántatom a bárándi főutcát*. CD. Kiadja a Bárándi Citerás Egyesület. 2005 BC-2005
- Balogh Sándor–Bolya Mátyás (szerk.): *Magyar Citerás Antológia II*. CD. Óbudai Népzenei Iskola – Flaccus Kiadó – MTA Zenetudományi Intézete, 2005. FL0003
- Törő Gábor Hagyományörző Népdalkör Egyesület: *Ha felülök a Fekete-halomra*. CD. Pöspökladány, 2008
- Balogh Sándor–Bolya Mátyás (szerk.): *Magyar Citerás Antológia IV*. CD. Óbudai Népzenei Iskola – Flaccus Kiadó – MTA Zenetudományi Intézete, 2010. FL0007
- Domokos Mária (szerk.): *Magyar Népzene Tára XI. Népdaltípusok 6*. Balassi Kiadó, Budapest, 2011
- Mező Imre: *Kiskarácsony, Nagykarácsony. Magyar karácsonyi énekek zongorára*. Kiadja a Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 2011
- Balogh Sándor: *A magyar népi furulyajáték alapjai*. A gyermekdaloktól a furulyás táncdallamokig. Flaccus Kiadó, Budapest, 2011

- Bereg Citerazenekar: *Esteledik, alkonyodik...* CD. h. n., é. n. (Az Etnofon Recirds Ünnepek c. kiadványából)
- Szalmakalap Citeraegyüttes: *Hajdútanyákon*. CD. Hajdúnánás, 2011
- Szeghalmi Sárrét Népdalkör: „*Nem szánt-vét az égi madár*”. CD. Szeghalom, 2011
- Szeghalmi Sárrét Népdalkör: *Szeghalom*. DVD. Szeghalom, 2011
- Paksa Katalin (szerk.): *Magyar Népzene Tára XII. Népdaltípusok 7*. Balassi Kiadó, Budapest, 2011
- Bolya Mátyás: *Magyar Citerás Antológia II. Lejegyzések, dalszövegek, életrajzok*. Dialekton Népzenei Kiadó, Budapest, 2012
- Szeredás: *Rózsa Sándor felül a nyeregbe. Hajdúsági, hortobágyi és sárréti betyárbaladák, betyárdalok és rabénekek*. Debrecen, 2013. CD-melléklettel (F-009/2013).
- Berta Alexandra: *Lelkem a lelkeddel*. CD. Dialekton Népzenei Kiadó, 2014. BS-CD17
- Joób Árpád (szerk.): *Félre bánat, félre bú...* Válogatás a magyar népzene vidám, mulattató anyagából. Luther Kiadó Bp., 2014
- XXX. *Jubileumi Tisza-FOLK nyári népzenei tábor. Gálaműsor*. CD. Tisza-FOLK Alapítvány, Tiszakécske, 2014

Mária Sándor

„... to give the songs back to the village”

Dr. Judit Mező Bencze’s ethnographic and pedagogical study in Sárrét and Bihar

Dr. Judit Mező started her folk song research in the 1970’s in Bihar. Her collection which had been printed is considered to be a basic work in the field of folk song research as well as in the Hungarian folk music movement. The study through the published volumes, the method and the circumstances of the folk song research in Bihar, contains her extensive pedagogical works regarded to the County. Her activity as folk essemble leader and folk music inspector also as collage teacher are written in this study.

I. Sándor Ildikó–Sándor Mária

EGY SZÉKELY TANÍTÓNŐ BIHAR HAGYOMÁNYAIÉRT

Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella néprajzi és közművelődési tevékenysége

A Bihari Múzeum 2012-ben kezdte meg azt a sorozatát, amelynek keretében az intézmény Berettyóújfalu jeles személyeiről emlékezik meg rendhagyó időszaki kiállítás formájában. A 2013-as évben az intézmény önkéntes néprajzi gyűjtő, a Bihari Múzeum elődjének számító berettyóújfalui „néprajzi ház” létrehozójának, dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella tanítónőnek állított emléket születésének 100. évfordulója alkalmából.¹

Nagy Gabriella 1913-ban született ősi székely papi család második gyermekként. Már iskoláskorában megmutatkozott érdeklődése a néprajz iránt. 1936-ban kötött házasságot Dr. Sándor Mihály orvossal, három gyermekük született: Gabriella és Ildikó Nagyzerénden, Zerénd fiuk Réven. A családot 1944-ben átvezényelték a trianoni Magyarországra, így költöztek először Hosszúpályi községbe, majd Berettyóújfaluba. Dr. Sándor Mihályné 1948-ban özvegyen maradt, innentől kezdve édesanyja segítségével nevelte gyermekeit. Berettyóújfalui éveit alatt – az 1954–56 közötti időszakot kivéve, amikor a járási művelődési házat vezette – a „vasúti iskolában” tanított, és emellett végezte önkéntes néprajzi tevékenységét. Berettyóújfaluból 1973-ban költözött Szentendrére, de kapcsolata a bihari településsel továbbra sem szakadt meg, figyelemmel kísérte az 1974-ben megalakult Bihari Múzeum tevékenységét. (Berettyóújfalu városa két ízben is – 1979-ben és 1994-ben – Pro Urbe díjjal ismerte el a településért végzett munkáját.) Nyugdíjas korában teremőri és könyvtárosi munkát vállalt a szentendrei Ferenczy Múzeumban. Élete szinte utolsó percéig olvasott, szőtt, kézimunkázott. 2003. augusztus 25-én hunyt el Szentendrén. Férjével és édesanyjával együtt nyugszik a berettyóújfalui Téglaparti temetőben.

A fent említett emlékkiállítás megrendezésekor legfőbb forrásul dr. Sándor Mihályné 1983-ban papírra vetett szakmai önéletrajza, a *Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal*² című írása szolgált.³

¹ 100 éve született Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella. Emlékkiállítás a Bihari Múzeumban. 2013. május 11–augusztus 30. (Forgatókönyv: Sándor Mária. Bihari Múzeum Adattára. Leltári szám: BM VIII. Ad/2581-2013) Az eredetileg egyhetesre tervezett kiállítás három hónapig volt látható a múzeum előadótermében.

² Déri Múzeum Néprajzi Adattára 2049-48

³ Úgy tudjuk, hogy az önkéntes gyűjtőkhöz való csatlakozása 30 éves jubileumára kérték föl dr. Sándor Mihálynét, hogy írja meg addigi munkája összefoglalását. Ugyanebben az évben Sebestyén Gyula emlékéremmel ismerték el önkéntes gyűjtőtevékenységét.

A Bihari Múzeum és
Sinka István Városi Könyvtár,
illetve
a Bihari Múzeum Baráti Köre
szeretettel meghívja
Önt és barátait, családtagjait a
Bihari Múzeum előadótermébe,

2013. május 11-én, szombaton 11.00 órára.

**EMLÉKEZZÜNK KÖZÖSEN
A 100 ÉVE SZÜLETETT**

**DR. SÁNDOR MIHÁLYNÉ
GABI NÉNIRE,**
a vasúti iskola tanító néniére.

Ez alkalomból
egy rendhagyó kiállítás is nyílik
a tanító, néprajzi gyűjtő, művelődésszervező
munkásságának és alkotói tevékenységének
bemutatására.

Köszöntőt mond:
Muraközi István polgármester

Gabi nénire
egykori munkatársak,
tanítványok, családtagok
emlékeznek.

A rendhagyó kiállítás május 17-ig látható
a múzeum előadótermében.

Minden érdeklődőt szeretettel várunk!

Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár
4100 Berettyóújfalú, Kálmán tér 1.
Tel.: 54/402-390
E-mail: bihari.muzeum@gmail.com
www.biharimuzeum.hu

1. kép. Meghívó Bihari Múzeum emlékkiállítására

Bár az írás több mint 30 éve keletkezett, úgy érezzük, akkor járunk el helyesen, ha dr. Sándor Mihályné szakmai önéletrajzát – kisebb módosításoktól⁴ eltekintve – csaknem teljes egészében közöljük⁵. A jegyzetekben egészítjük ki a gyűjtő életének további hús esztendejének szakmai adalékait. A függelékben dr. Sándor Mihályné Biharral kapcsolatos néprajzi munkáinak lajstroma található.

⁴ Ezek kisebb értelemzavaró elírások, apró stilisztikai javítások, illetve két helyen – jelölés mellett – szöveg-rövidítések. Az eredeti anyaghoz mellékelt fényképeket itt csak részben közöljük, az eredeti képekre való utalásokat a szövegben újakra cseréltük.

⁵ A szöveget digitális formába öntötte: Makleit Béláné, a Bihari Múzeum Baráti Körénél kulturális közfoglalkoztatásban dolgozó munkatársa. Munkáját ezúton is köszönjük!

Dr. Sándor Mihályné

Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal

Önkéntes néprajzi gyűjtéssel három évtizede foglalkozom. Harminc év elég hosszú idő ahhoz, hogy távlatának tükrébe nézve figyeljük és mérlegeljük a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtevékenység, a pályázatok útját.

Az országos gyűjtőmozgalom számszerű, általánosan ható, kiterjedt eredményeinek összegezése nem feladatom. Csupán a magam néprajzi vonatkozású, ilyen irányú munkáit veszem újból szemügyre és néhány olyan egyén tevékenységét villantom fel, akik mind a magam, mind a többi önkéntes gyűjtő munkáját segítették, irányították, a közös munkára méltó érdeklődéssel figyeltek a három évtized alatt, s buzgolkodásuk folytán jelentősen nőtt a gyűjtők száma, szaporodott az azelőtt elrejtőzött, fel nem tárt néprajzi anyag a megyei múzeumok és országos Néprajzi Múzeum adattárában népünk múltjáról, jelenéről, a nép lelkének ismert és ismeretlen rezdüléseiről. Egy csomó olyan szellemi híd épült, amelyekről jobban belelátunk népünk sajátos gondolkodásmódjába, megismerjük sokrétű, kifogyhatatlan teremő erejét: a dal, a tánc, az epikai erő terén, mesélő-, játékos attitűdjét, humorát, alkotó fantáziáját, mindazt, amit kisebb-nagyobb megnyilvánulásai közvetítettek a számunkra.

Ezeknek az utaknak, hidaknak a pillérei voltak a gyűjtőtálatalkozók, amelyeken kicserélődtek a tapasztalatok. Alkalmat nyújtottak a vitákra, az elgondolások, feltevések, meggyőződéses és tervek letisztulására és legfőképpen megerősítettek abban a hitünkben, hogy nem végzünk hiábavaló munkát. Feledtették a feszültséget a nagytudományú, széles körű felkészültséggel rendelkező „vezetők” és egyszerű, jó szándékú falusi gyűjtők között. A kialakult bizalmas légkör elindított valamely cél felé, vagy további kitarító munkára adott lendületet. Évről évre bővítette a kezdeti kisszámú lelkes gyűjtők táborát, immár több ezerre.

[...]

A gyűjtőtálatalkozók tudatosították azt is, hogy a régi életforma gyors ütemű megváltozását éljük. A nagyüzemi gazdálkodás, a lakásbelsők átformálása, az új házak építésének igénye, a kommunikációs eszközök fejlődése a szemünk előtt megy végbe. Ezért szükségessé vált a hagyományos paraszti gazdálkodás és szókincsének rögzítése, a régi pásztorkodás emlékeinek, továbbá a földrajzi helyneveknek a gyűjtése éppen úgy, mint a régi háztípusok leírása, a kismesterségek munkafolyamatának ismertetése, munkaeszközök összegyűjtése és sok más olyan feladat elvégzése, amit a szakemberek nem végezhetnek el a kívánt időn belül.

Így, s ezért váltak az önkéntes gyűjtők a szakemberek segítőtársaivá a múlt feltárásában, a jelen helyzetének megismertetésében, az új életforma által alakított szokások, munkaszervezési módok, munkaeszközök módosult alkalmazásának rögzítésében. Nyomon követik az eseményeket, az ország minden kisebb-nagyobb tájegységének múltját és jelenét, helyzetképét külön-külön, felmérve a migráció mikéntjét is.

Az önkéntes gyűjtők tevékenységének útján az eddig néprajzilag le nem írt, legérintetlenebb területek kerültek a tudomány vérkeringésébe s tudatosodtak az általános érvényű vagy helyi jellegzetességek a fejlődés, az átalakulás jelen szakaszában.

E rövid bevezető után rátérek a néprajzzal való kapcsolatomban ismertetésére.

Azt mondhatnám, szinte születésemmel együtt kezdődött ez a kapcsolat. Falun, az Udvarhely megyei Újszékelyen születtem (1913), székely református papi családban. Szülőfalum népét a Kriza János gyűjtötte falucsúfoló „pompásoknak” mondja („újszékelyi pompások” a „keresztúri szítások” mellett). Ez a jellemzés nem csak a cifra ruha kedvelését mutatja, hanem azt is, hogy szeretik az ünneplést, pompát, mindennek „megadják a módját”.

Dajkám, pesztráim, kisgyermekkorai játszótársaim, iskolatársaim székelyek voltak. Népdallal ringattak, mesével altattak. Meséikből mintegy huszonöt-harmincat újra mondtam, majd le is írtam, a székelyudvarhelyi Kollégiumban tartott vasárnapi mesematinékon 1935–36-ban⁶. A székely kapu virágozott bútorok közé, körültornácós házakba vezetett. A falakról színes tányérok, tálak, kancsók közül „Kossuth Lajos búcsúja a hazától” vagy Petőfi képe néztek rám. Minden megismert ház újabb és újabb élményt jelentett és a hallott mesék háttereként elevenedett meg.

A messzebről jött székely cselédányok, akik „böcsületet tanulni” jöttek a havasok aljából, egy-egy új színfoltot hoztak magukkal a helyi, Küküllő menti „világba”. Jól emlékszem például egy, a húszas évek elején történt jelenetre: Jusztina Oroszhegyből (kb. 60-70 kilométer távolságból) jött, hátán kockás átalvetővel, amiből piros, lomos cserge látszott ki. „Ezt miért cipelte? – kérdezte édesanyám. – Adunk mi ágyneműt.” „Ezt én szereztem szolgálattal – válaszolta Jusztina – az enyém, elhoztam, hogy nehogy férjhez vigye a testvérem, míg nem vagyok otthon!” Már akkor elgondolkoztatott ez a gazdasági viszonyokra is fényt vető kijelentés. Jutalom volt, ha ezen a csergén ülve hallgathattuk Jusztina meséit a „nagy” szemű óriásról, a havasok tündérleányairól, a sárkánykigyóról. (Itt említeném meg, hogy ezzel a „nagy” jelzővel az ötvenes években, Biharban is találkoztam. Furtán, amikor az ottani díszítőhímzés után érdeklődtem, „Nagy lábú”

⁶ Ezekből jelent meg később néhány a *Gabi néni meséskönyve* c. kötetben. (Szerk.: Nagy Balázs. Csíkszereda, 1999) A könyv illusztrációit alsócsernátoni kisdiákok készítették.

Juliska nénihez, N. Juhász Juliánnához vezettek, aki kisgyermek korában egyik lábát elvesztette és éppen helyhez kötöttsége következtében lett a környék hírnöke, előrajzoló népművésze. Tehát a „nagy láb” fél lábat, a „nagy szem” egy szemet jelenthetett a magyar nyelvterületen.

Leírom még egy másik gyermekkori, újszékelyi élményemet: Temetésre harangoznak. Édesapámmal a parókia tornácán állunk. Vontatott éneklést hallunk, s feltűnik a szemben levő cinteremben a gyászmenet: földig érő, fehér ruhás, kibontott hajú leányok vállukon hozzák társuk koporsóját. Ráhelyezik az odakészített Szent Mihály lovára és lassú mozgással, hajlongva, énekelve körüljárják (táncolják) a koporsót. Édesapám megszólal: „Ez a nép ezer év keresztyén tanítása mellett máig pogány maradt.”

Egy másik ősi szertartás az udvarunkon játszódott le. Testvérem, Nagy Béla „vérszerződést” kötött, örök barátságot fogadott a szomszéd fiúval: véresre karcolták a kezük fejét és kiszívták, „kiszípták” egymás vérért. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a második világháború után (mi már 1927-ben elköltöztünk Újszékelyről!) ez a hű barát felkutatta a messze elkerült bátyám lakóhelyét, meglátogatta, hogy lássa, nem történt-e valami baja, nem szorul-e segítségre a családja. Íme: a vér nem válik vízzé.

Másik eset: Presbiteri választásra készülnek. Édesapám javasol a „megyebírónak” (egyházgondnoknak) valakit, egy általa alkalmasnak tartott embert új presbiternek. „Azt nem lehet egyházi hivatalba választani – mondta a megyebíró – , mert annak a familiájából való a községi bíró.” Lám, a honfoglalás kori „kettős vezetés” emléke.

Újszékelyen nem a faluvégen kijelölt temetőbe temetkezett az őslakosság – mint manapság –, hanem a kertek végébe a hegy mellé. A sírt prizma alakúra hantolták, a fejhez egy (nem díszes), a lábhoz a család régi, katonai rangja, hovatartozása szerint egy-két-három, karvastagságú fát – kopjafának mondták – tűztek.

Ilyen kisgyermekkori élmények, emlékek miatt – amilyeneket még sorolhatnék – mondom, hogy a néprajzzal való kapcsolatom egyidős velem.

Diákkoromban, már néprajzi gyűjtésre ösztönöztek. Ekkor már Betfalván éltünk (második lakóhelyem, a fentebb említett falucsúfólió szerint: „gyüjtögetött Betfala”, jobbágy-falu, csak egy „szabad-székely” család élt benne, amit számon tartottak, mert rangot jelentett.) Ottani gyűjtésemet – székely ház, népdalok, tájszótár – a Székelyudvarhelyen megjelenő, Bányai János által szerkesztett „Székelység” c. folyóirat publikálta.⁷

⁷Névvel jelölt írások a Székelység (1931–1944) c. folyóiratban Nagy Gabriella: *Mujna–Székelymuzsnáról*. II. évf. (1932). 45.; Nagy Gabriella: *Mujna növény-állatnevei*. IV. évf. (1934). 38.; Nagy Gabriella: *Jézus, a pásztor és a szorgalmatos leány (népmonda Betesti községben, Odorhei m.)*. VI. évf. (1936). 15.; Sándorné Nagy Gabriella: *Mezőgazdasági eszközök részzei Székelymuzsnán (Mujna)*. IX. évf. (1939). 58.; Nagy Gabriella: *Tájszók az udvarhelymegyei Székelymuzsna (Mujna) község-*

1934–35-ben érdekes és tanulságos módon kerültem kapcsolatba a néprajzzal. Nicolae Jorga professzor iskolájába mentem a román nyelv tökéletesebb elsajátítása céljából. Ez az iskola (Școala de misionare naționale și morale) az elméleti előadásokon túl gyakorlatban tanította a népi szöveget, fonást⁸, ványolást, a népi fazekasságot és az ikonfestést. Avatott kezű népművészek jól felszerelt műhelyekben állandóan dolgoztak. A hallgatók: tanítók, tanárok, egyetemisták – akik a népművelésben akartak később dolgozni – kötelezően hetenként egyszer mindenik műhelyben tanultak, gyakoroltak, egyébként mindenki érdeklődése szerint tölthette bárhol a délutánokat. Én legtöbbször a Toma Tomescu vezette ikonmásoláson dolgoztam. Tojássárgával kikevert temperával és olajfestékkel festettünk, másoltuk a régi moldvai ikonokat. (A tojás sárgája hamar megsötétedett, és így a kép régi benyomását keltette.)

De most nem ezekkel a régmúlt dolgokkal akarok foglalkozni. Rátérek a negyvenéves bihari életemre, illetve arra, hogy mivel foglalkoztam itt, mint néprajzos.

1940-ben kerültem Bihar területére, 1948-ban Berettyóújfaluba. Azonnal felfigyeltem azokra a nyelvi sajátosságokra, amelyeket később feljegyeztem, rendszereztem is. Arany János nyelvét a költeményeiből ismertem, itt lépten-nyomon találkoztam kifejezéseivel. Érdekelte a nép élete, múltja és jelene. Rendre megismertem a társadalmi élet sok összetevőjét s hogy azokból tanulmányok, pályázatok keletkeztek, Dr. Morvay Péternek köszönhetem, akivel 1953-ban találkoztam Budapesten, a múzeumban. Ő biztatott, hogy vegyek részt az évenként megrendezésre kerülő önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtő-pályázatokon.

Morvay Péter neve azóta összeforrott ezzel a mozgalommal, „...melynek létrejöttét és kiterjesztését elsősorban az ő, akadályt nem ismerő kezdeményezéseinek, fáradhatatlan ügybuzgalmának köszönhetjük.” Morvay Péter több mint harminc éve áll, sokszor gondterhelten, aggodalmak között, de mindig bizakodva, jó reménységgel az önkéntesen gyűjtők tábora élén, munkatársai szeretetével övezve, a közös célhoz hűségesen ragaszkodva.

ben.; IX. évf. (1939). 43.;Sándornye [sic!] Nagy Gabriella: *Betesti–Betfalva Udvarhely m. X. évf.* (1940). 11. Róth András Alajos: *A Székelység (1931–1944) néprajzi tárgyú cikkei* c. írása alapján. <http://www.oroksegunk.ro/i-evf-2007/2-szam/nepi-kultura/a-szekelyseg-1931%E2%80%931944-neprajzi-targyu-cikkei.html> Letöltés dátuma: 2014.09.12.

1932-ben a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének is küldött anyagot az itteni gyűjtéséből.

A családjá körében gyűjtött nyelvjárási anyagból jelent meg Székely közmondások c. füzeté. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 44. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1990.) Székely nyelvjárási gyűjtéseiről még lásd: a kötet előszava.

⁸ Itt tanult meg rokkán fonni gyapjút is, amit a második világháború nincstelensége idején hasznosított. A család által, saját maguk tenyésztette angóryanulak szőrét fonta meg. Ebből a fonalból édesanyja unokái számára kötött „szvettert”, „mackónadrágot”, sálát, sapkát stb.

Annak idején beszélt nekem saját sokoldalú gyűjtőmunkájáról. Vázolta, hogy milyen sok a feladata és lehetősége a kutatásnak az állattartás, a földművelés, a népköltészet (ballada, népdal), a tánc stb. terén. Lelkesítő szavai hatására csatlakoztam az önkéntes gyűjtők táborához. Még ebben az évben benyújtottam az addig összegyűjtött szöttesmintákat. (EA. 9314-15/1953)⁹

1954–1956-ig a Berettyóújfalui Járási Művelődési Ház igazgatójaként működtem. Ez idő alatt szerveztem meg – Muharay Elemér elgondolását megvalósítva – a berettyóújfalui népi színjátszó csoportot. Összegyűjtöttem a karácsonyi játékokat (EA. 157/1955), a fonó hagyományait, a lakodalmi szokásokat (EA. 168/1955), a meséket. Ezeket feldolgozva előadtam helyben és a környéken. Hatására felelevenedtek, újraéledtek a régi hagyományok, népszokások, dalok és táncok. A külső körülmények meggátoltak abban, hogy a népmeséket is színre vigyük.

A Berettyóújfalui járás mind a tizenhét községében elindítottam egy-egy krónikás könyvet, amiről a Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője is hírt adott (1952. 1–2 sz.) Ezeket a kultúrotthon-könyveket az alábbi kíséző irattal indítottam újtukra: „Kérem, hogy mindent írjanak bele, ami a községben a lakosokkal történt, amit átéltek, vagy amit szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak. Helyi szokások, hagyományok, babonák, népi gyógy módok mind kerüljenek a feljegyzések közé. Könyvből, újságból való kiírás esetén kérem megjegyezni, hogy honnan történt az idézés (Pl. Sárret, 1910. jan. 7.). A mesemondók írják le meséiket, költők a verseiket, rigmusaikat. A népművészek rajzolják le készítményeiket. Azzal a jó reménységgel indítom útjára a könyvecskét, hogy a szülőföld, a haza megismerését és még erősebb szeretését fogja szolgálni. Stb.”

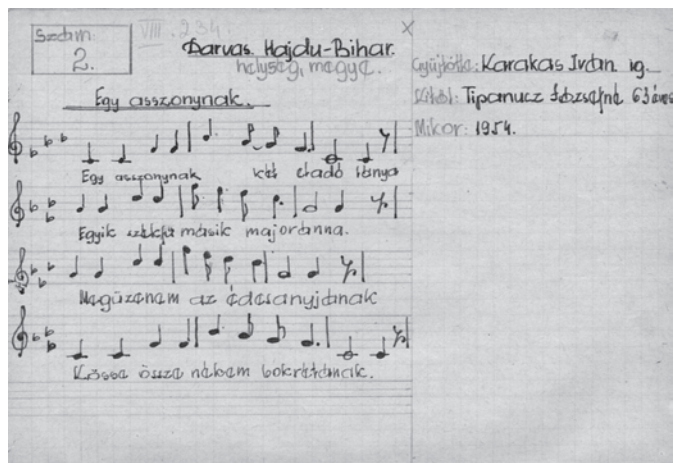
A füzetekbe rajzok, leírások, rigmusok, népdalok kerültek. Később a Néprajzi Múzeum Adattára részére összegyűjtötték egy részüket, a többieket az iskolák hasznosítják a környezetismereti órákon. (Sáp, Darvas, Hencida, Gáborján. A berettyóújfalusi magnszemélynél van¹⁰). Nagyrábén Gyenge Károly írta le emlékeit „Mit regélt a nagyapám” címmel. Ez a munka a „Népünk hagyományaiból” című kötetben kiadásra került.¹¹

1955-ben, a felszabadulás 10. évfordulója alkalmából nagy, járási szintű mezőgazdasági kiállítást rendezett a helyi politikai, tanácsi vezetőség. A Járási Művelődési Házban történelmi, néprajzi, díszítőművészeti kiállítást rendeztünk (3. kép), kisipari

⁹ 1953-ban küldte be a Berettyóújfalu községről kitöltött alapkérdőívet is a Néprajzi Múzeumba (nyilvántartási száma:271.) Dr. Sándor Mihályné és az önkéntes néprajzi gyűjtők 1953. évi kapcsolatáról lásd: A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. 1954. 1-4. szám. 24., 29., 145.

¹⁰ Bocska Istvánnál, a Petőfi utcában. (Dr. Sándor Mihályné megjegyzése, 1983)

¹¹ In: Igaz Mária (szerk.): Népünk hagyományaiból. A társadalmi néprajzi gyűjtők legjobb néprajzi leírásai. Budapest, 1956. 21-25.

2. kép. Részlet Darvas krónikáskönyvéből
(Bihari Múzeum Adattára, leltári szám: 38-79)

3. kép. Diszítóművészeti kiállítás a művelődési házban bemutatót tartottunk. (Ez az összegyűjtött, rendszerezett anyag lett az alapja a később, 1974. október 17-én megnyílt Bihari Múzeumnak¹²) Ekkor volt a járás juhászainak is a találkozója, ahol népdalokat, pásztortáncokat mutattak be. A beszélgetések sora a vidék pásztorkodásának jobb megismerését szolgálta. Sok adatot jegyeztem fel, többek között azt is, hogy a század elején az írni-olvasni nem tudó juhász számadó rovásbotra rózta a „keze alá adott” falkák, juhok bárányok számát.

¹² A Bihari Múzeum megalapításának ügyét dr. Sándor Mihályné állandó napirenden tartotta: a község, a megye különböző fórumain az 50-es évektől kezdve felszólalásaiban szorgalmazta.

Kultúrotthoni működésem idejére (1955–56) esik a néptáncgyűjtés is. A felkutatott ügyes, öreg táncosok mozgását Béres András vette filmre. Így örököltette meg a berettyóújfalusi Miskolczi János és felesége páros táncát, Miskolczi János „csoszogó szőlőját”, a váncsodi H. Bondár Imre szilveszteri seprűtáncát, valamint a nagyrábéi Pintye Gergely kétbotos juhásztáncát. Az újfalusi cigányleányok táncát is filmre rögzítette Béres András, dalaikat hangszalagra vette. Közben a szakköri tagok megtanulták értékelni a népi alkotásokat és jelentőségüket az újjáalakuló társadalomban, az új magyar művészeti életben.

4. kép. Táncfelvétel a művelődési ház udvarán (Fotó: Molnár Balázs)

Jó alkalmak voltak ezek a kultúrházi összejövetelek, szakkörök arra, hogy közelebb kerüljön az ifjúság a népi alkotások, a díszítőművészet (szöveg, szöttesek, Mezei András népművész szúrrátétes munkái, faragások stb.), a népdal-, a néptáncagyomány értékeléséhez, megbecsüléséhez.

Mezei András biztatásomra újra elkezdte a háború alatt abbahagyott szűrszabóságot, és 1952-ben megkapta a Népművészet Mestere címet. (Kiállításáról: lásd 5. kép.) Mezei András arra nem vállalkozott, hogy a művelődési házba jöjjön szakkört vezetni, de akiket elvittem hozzá, azokat megtanította mestersége-művészete apró fogásaira. Így tanulta el a többek között Sebestyén Sándorné, Reményi Béláné és mások ezt a szép iparművészeti tevékenységet. Tóth Árpád nevű sógora ma Budapesten dolgozik a technikájával és motívumkincsével.

5. kép. Mezei András kiállítása

Köszöntők és rigmusírók (népi költők) találkozóját is rendszeresíttem (kéthavonként jöttek össze). Elhozták régebbi és új keletű írásaikat: H. Bondár Imre Váncsodról, Horváth Ferenc Dancsházáról, Gyenge Károly Nagyrábérről, Balázs Imre Bakonszegről, Vásárhelyi János, Daróczy Lajos Újfaluból. Mind ismerték és nagyra értékelték a biharugrai Szabó Pál író, valamint Költő Nagy Imrét Sárrétudvariból. Hozzájuk akartak hasonlítani, hírnevet, dicsőséget szerezve szülőfalujuknak. Szabó Pál, Veres Péter, Féja Géza, Darvas József, Erdei Ferenc írásaiból olvastam fel. A megbeszéléseken elhangzott, hogy a maguk kicsi világa, életük folyása sok mindent rögzített bennük, amiket szeretnének megörökíteni a következő nemzedék számára. Ők az élő kapcsolat a múlt és a jövő faluja között. Így született Gyenge Károly fentebb említett írása, H. Bondár Imre tréfás villany-versei (EA. 117/1954), Élettapasztalatok (EA. 117/1954), Balázs Imre versei, balladája, amelyek a Bihari Múzeum adattárában találhatóak.¹³

A kultúrházban szövőszakkör is működött, ahol a hagyományos eszközökkel (vetőkaró, „szüvő”) szép, értékes darabok készültek a járás területén gyűjtött minták felhasználásával. (6. kép) A legügyesebb „szüvők” (szövő-asszonyok) a HISZÖV-nek¹⁴ is

¹³ Leltári szám: BM. Ad/VIII. 4-75

¹⁴ Házi Ipari Szövetkezet

dolgoztak egy ideig, de ez az üzleti vállalkozás – mivel a munkaigényes darabokat nem fizették meg kellőképpen – nem volt hosszú életű.

6. kép. Szövőszakkör a művelődési házban

Az 1950-es éveken járt Berettyóújfaluban és a vendégem volt Domokos Pál Péter a magyar népzene kiemelkedő kutatója, a moldvai magyarság néprajzának bemutatója és dalainak összegyűjtője, az ú. n. V. magyar népzenei dialektus feltárója. Kádár István énekének emlékét kereste, aki 1622-ben, midőn „Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia”, Újfalu mellett védte a Berettyó hídját, hogy „megoltalmazza ezzel Sága várát”.

Kádár vitéz

„...az szegénységet soha nem prédálta,
Ha más rontotta is, Kádár oltalmazta,
Te lehetsz Alföldség ennek bizonyysága.”

Sajnos ezt a bizonyyságot hiába kerestük Zsákán, Újfaluban a Rába-vize mellett Nagyrábén. Csak az emléke élt annak, hogy éneklő koldusok sirták végig a falun:

„Az tatár az nyilat, mint pelyvát rászórja,
Mégis ugyan villog s forgódik két karja.
Kétszer az tatáron magát átalvágja,
Még az ellenség is dolgait csudálja.”

És végső óhajtást:

„Dicséret, dicsőség legyen az Istennek,
Fogja még fel pártját ez megromlott népnek,
Adjon vitézeket szegény nemzetünknek...”

Adott. Ilyen Domokos Pál Péter, aki pártját fogta az elhagyatott csángóknak, vitézkedik, szolgálja édes hazáját szóval, tollal, muzsikával mindenütt, ahová hívják.

1957-ben K. Kovács Péterrel, a Néprajzi Múzeum helyettes osztályvezetőjével leveleztem népi bútorok (asztalszék, téka stb.) vásárlása és szállítása ügyében.

1959-ben Balassa Ivánnak „A magyar kukorica” című munkájához berettyóújfalui adatokat adtam a „tingiri” természetével kapcsolatos munkákról, az eke-kapa használatáról. A község belterületén egyik utca „Tingiri-vetés” nevet viseli (a Paracer=Parasztzer közelében van), bizonyosságául annak, hogy kezdetben a kukorica csak kerti vetemény volt és kis mennyiségben termelték.

Ebben az évben (1959) nyílt meg augusztus 20-án Berettyóújfalu tájháza a Bercesényi utcában (7. kép), egy kétszáz éves jobbágyházban, amit a községi és a megyei tanács segítségével állítottunk helyre, rendeztünk be. Éveken át nyitva tartottuk az iskolák és érdeklődő látogatók számára a tulajdonos, Balog Lajos cipésmester bennlakásával, aki a látogatókat kalauzolta is. (8. kép)

7–8. kép. A „néprajzi ház”, és a tulajdonos, Balog Lajos

A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztályának vezetője 1960. november 21-én a következőket írta: „Művelődésügyi Osztályunk, látva a néprajzi emlékek megmentésének fontosságát, a helyi múzeumügy fejlesztését fokozottabb mértékben támogatni kívánja. Ezúton szeretnénk megköszönni az úgy érdekében végzett fáradtságos munkáját, és hivatalosan felkérjük, a helyi falumúzeum vezetésére. Stb. Kurucz Albert oszt. vez.”

Erről a házról írtam a Bihari Múzeum első évkönyvében „Adatok egy berettyóújfalusi ház történetéhez” címmel.

1960-ban bihari gyűjtőútja során felkeresett a Komádiból származó néprajzos, Molnár Balázs. Az iskolában talált, ahol éppen a kukorica kórójából készítettünk játékokat, a helyi hagyományok szerint. Kért, hogy írjam le ezt a tevékenységet az Ethnographia számára. Leírtam. 1962-ben publikálták is K. Kovács László lektorálása után „Kórójátékok Berettyóújfaluban” címmel. A régi viseletről, családi képekről, öreg házakról fényképfelvételeket készítettünk. Ezek a Néprajzi Múzeumban (F.116361 és F.136519 sz. alatt), illetve a Bihari Múzeum adattárában találhatóak. Lefényképezte Molnár Balázs a Vilma néni, Jakab Mihályné szép jegykendőgyűjteményét is, darabonként.¹⁵

9. kép. Kórójáték-készítés

¹⁵ Ez a gyűjtemény jelenleg a dr. Szilágyi Istvánné, szül. Jakab Olga tulajdonában van, Derecskén. (Dr. Sándor Mihályné megjegyzése, 1983)

Dr. Végh József a nyelvtudomány, nyelvjáráskutatás és a néprajz művelője régi ismerősöm volt. 1962-ben találkoztunk újból a nyíregyházi gyűjtőtálalkozón. Kezembe adta a jól felépített kérdőívét a „Hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse” címűt. Magnetofonnal gyűjtöttem az idősek között. Ekkor ismertem meg azt, hogy a szegény parasztek és a gazdag parasztek világa Biharban nem egységes. Nem csupán magatartásbeli különbség mutatkozott meg, de még a gyakorlati életben, a szántás-vetés területén is másképpen járt el a szegény Pozsár Bálint és a jómódú Bocska István.¹⁶

Végh József – aki az önkéntes gyűjtőmozgalom, hű munkatársa is volt – kérdőívei alapján két pályázatot készítettem: 1964-ben a „Szántás-vetés”-t (EA.194/1964) és 1977-ben az „Aratás”-t (DMNA 1680/1977).

1963-ban Szabadfalvi József, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszékének tudományos munkatársa a pásztorkodással, Szent Demeter napjának megünneplésével a juhtor tartásának szokásával foglalkozott. Adatokat adtam ezzel, valamint a vándorpásztorkodással, juhok teleltetésével kapcsolatosan.

Diószegi Vilmos, a nemzetközi hírű sámánkutató, a magyar népi hitvilág történeti rétegeinek feltárója – akinek már korábban említettem, hogy Berettyóújfaluban is élt táltos és hogy gyűjtöm az emberfeletti erővel bíróról szóló történeteket – 1963. május 20-án levélben keresett meg. A következőket írta: „A magyar néphit-, népi tudás- és szokásanyaggal sajnos alig foglalkozik a néprajztudomány. Ez a néprajzosok egyéni érdeklődésében nyeri magyarozatát.

Szendrey Ákos nyugdíjba menetele óta szinte csak ketten maradtunk Csalogné Pócs Évával. De tulajdonképpen mi sem tudunk teljes erővel ezekkel a kérdésekkel foglalkozni, mert Évának rengeteg múzeumi munkája is van, nekem pedig a szibériai népek sámánizmusával is kell törődnöm. Amikor az akadémiai néprajzi kutatócsoport megalakult, s a néphit-, népi tudás és népszokás országos koordinálásának munkája az én feladatomban lett, arra a megfontolásra jutottam, hogy a szóban forgó témakörben nagy szerepet kellene vállalniuk az ez iránt érdeklődő társadalmi gyűjtőknek. Ugyanannak a témának az ország legkülönbözőbb pontjain történő összegyűjtése igen komoly eredményeket hozhat, többek között, ha a gyűjtőhálózat elég sűrű és arányos elosztású, elkészülhet így a néphitatlás is. Ez az eredmény azonban bármilyen fontos is, még nem elegendő! Szükséges lenne önálló néphit-, népi tudás- és szokásmonográfiákra is. Az ideális az lenne, ha minden etnikai csoportunk, illetve táji egységünkben készülné ilyen. Ez persze, reálisan

¹⁶ Lásd mindkettőjük erre vonatkozó írását a „Kultúrotthon” könyvében. (Dr. Sándor Mihályné megjegyzése, 1983)

nézve a dolgot, megoldhatatlan feladat, ha csak a szakmában dolgozó néprajzosokra számítunk. Természetesen belekezdeni így is bele lehet, mint ahogy ez már meg is történt. Pócs Éva gyűjti Zagyvarékas néphit- és szokásanyagát, én Bogyiszlón dolgozom és sikerült egy munkaközösséget szervezni, amely Tök néphit- és szokásanyagát dolgozná fel monografikusan. Talán sikerül szervezni még egy munkaközösséget, egy másik, Pestről ugyancsak könnyen elérhető falu monografikus feldolgozására (Pócsmegyerre gondolnánk). De ez a tempó nagyon lassú! Így sohasem lesz kész minden etnikai csoport és táji egység monográfiája. Ezért arra gondoltam, Ildikó leánya is nagyon biztatott ebben, hogy önt lehetne kérni: kezdje el Berettyóújfalu néphit- és szokásanyagának monografikus feldolgozását. Ebben a munkában természetesen igyekeznénk segítségére lenni, stb. – és még egyet tudnék vállalni: az elkészült monográfia publikálását. A tudomány számára nagyon fontos lenne, ha ön el tudná vállalni a szóban forgó monográfia elkészítését. Az ön szakismerete és ügyszerete biztosítaná ennek a munkának a rövid időn belül és megfelelő tudományos szinten való elkészültét. Nagyon kérem, mielőbb írjon nekem... Remélem, hogy Tatán találkozunk (az önkéntes gyűjtők megbeszélésén) s ott részletesen megbeszélhetjük a néphitmonográfia ügyét...”

Vállaltam a gyűjtést. Tatán megbeszéltük az összegyűlt anyag feldolgozásának a módját. Sajnos nem túl gyorsan haladt a munka. 1966. június 30-án Pócs Éva az MTA Néprajzi Kutatócsoport Magyar Néphit Topográfia levelezésének intézője tájékoztatást kért a gyűjtés állásáról. 1968. dec. 16-án az elkészült és megküldött monográfiát nyugtázza. „...Használni természetesen így is tudják a kutatók, de azért én nagyon remélem, hogy minél előbb meg fog jelenni nyomtatásban...” – írta.

Azóta eltelt tizenöt év; a néphit berettyóújfalui monográfiáját még nem publikálták.¹⁷ Közben szegény Diószegi Vilmos örökre elköltözött. Tervei, elgondolásai lassú tempóban valósulnak meg.

Berettyóújfalu néphitmonográfiáját 1968-ban a XVI. gyűjtőpályázatra benyújtottam (EA. 97/1968; DMNA. 1150) s ott országos első díjat nyert. A gyűjtő tevékenységet Orutay Gyula értékelte és a pályadíjakat ő adta át. Béres András megyei múzeumigazgató bírálata a következő: „A Hajdú-Bihar megyei Berettyóújfalu nagyközség néphitét foglalja össze ez a kitűnően rendezett, megközelítőleg 10 év gyűjtőmunkáját magában foglaló hatalmas munka. A szerző komoly irodalmi felkészültséggel, avatott kézzel nyúlt a témához és kutatómunkája során alapul vette a legújabb irodalmat és a legújabb feldolgozási szempontokat is. Felosztásában Cs. Pócs Éva idevonatkozó rendszere alapján

¹⁷ Sajnos a mai napig sem publikálták ezt a hatalmas munkát.

csoportosította anyagát, melynek tartalmi megoszlása a világképet tükröző rész 1370 ponttal, a babonás történetek 570 ponttal és az akciók 560 ponttal szerepelnek. A pontos utalást és tájékozódást megkönnyíti a számozás és a számokra való hivatkozás. Munkájának nagyságára jellemző, hogy 175 adatközlőt hallgatott meg, akiknek nevét, korát s vallását ismerteti, így nemcsak a kutató, hanem a munkáját megismerő is jó képet kap a hagyományok mai hordozóiról is. Debrecen, 1968. dec. 6. 241-15 DMsz.”

Ez a monográfia ismerteti a községben – 1979-ben városi rangra emelkedett Berettyóújfalu! – élő néphit, népi hitvilág valamennyi területét, az azonos típusú anyagokat párhuzamba állítja (pl. rontás, gyógyítás). A népi hit-életének a múlt század végétől napjainkig terjedő időszakát öleli fel: a visszaemlékezéseket, a közelmúlt gyakorlatát és a jelenben is élő, aktívan gyakorolt eljárásokat: a megrontott, szemmel megvert gyermek gyógyítását, a kígyóhagyma termesztését, a nem tojó tyúk létra fokán való átbujtatását, az abroncsban való etetést (9. kép), a hízó megseprűzését, a csak virágzó, de nem termő fa, uborka ostorozását stb.-t. Ezekről fényképek is készültek, realizálva a leírtakat. (Nagy részük a M.T.A Néprajzi Kutatócsoportjának adattárában található, itt csak néhányat mellékelek. (Gyűjtésem során láttam a „csuportevést”, azt, hogy miképpen kell a beteg (gyermek) fájó hasára vagy hátára a gyógyító csuport elhelyezni: rongy égetésével a csuport alatt a levegő megritkul, az edény/csuport vagy pohár a bőr felületére tapad és oda gyűjti a vért. (Ez a vér gyógyít!)

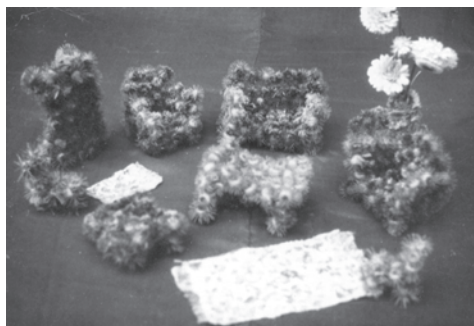
10. kép. A Luca-napi abroncsból etetés szokása (Fotó: Ikvai Nándor)

A monográfiában ismertetett hitvilág ma már kihalóban van. Ez természetes is, tekintve azokat a társadalmi és műveltségbeli változásokat, amelyek a község életében az utolsó 50 év alatt végbementek (az első világháború óta), a kommunikációs eszközök: a rádió, a televízió és a magasabb fokú iskolázottság folytán.

Az idősebb nemzedék által hittel elmondott történeteket, hiedelemmondákat ma már csak szórakoztatás céljából mondanak el. De elevenen élnek a születés, a házasság, a halál körüli hiedelmek, pl. a csecsemő óvása a szemmel veréstől, a menyasszony védelme a megrontástól, a halál előjeleinek ismerete. A bemutatott hitvilág nagy részét a legtöbben ma már babonának tekintik, mások szégyellik, takargatják, sőt lenézik azokat, akik még hittel emlegetik, de pl. 1965-ben az egyik kórházi, fiatal bábáról meggyőződéssel suttozták, hogy adni kell neki ajándékot, hogy meg ne rontsa a szülő anyákat, mert boszorkány.

A közölt babonás történetek hősei és az események összefüggései rávilágítanak arra a sorsra, amiben éltek, s amiből kitorni igyekeztek. Feltáruul bennük a népi misztérium: a tények és a misztikus elképzelések összevegyülve kifejezik a vágyat a jobb élet után, túllépve a mindennapi valóság egyhangúságán.

1964. június 17-én Gunda Béla, a Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének professzora kért, hogy a Baselben rendezett néprajzi jellegű gyermekjáték-kiállításra állítsak össze kórójátékokból egy kollekciót: nyolc-tíz darab jellegzetes gyermekjátékot. Tanítványaimmal elkészítettem, s az egyetem eljuttatta a baseli világkiállításra, s ott be is mutatták. A következő évben Robert Wildhaber, a baseli Völkerkunde und Schweizerische Museum für Volkskunde igazgatója kért, hogy küldjek még kórójátékot, és ha lehet, egyebeket is, főként növényi eredetűeket. Ekkor a kórószekér, szántó ökrök mellett barcsiból (bogáncs=Artcum lappa terméséből) készült bútorokat és a ragadós fűből (réti ecsetpázsit=Alopecurus pratensis) készült edényeket, valamint kukorica-csuhéba öltöztetett babát küldtem.

11–12. kép Barcsibútorok, amelyek a baseli világkiállításra is eljuttottak

1969-ben és 1970-ben a berettyóújfalui Arany János Gimnázium és leánykollégiumában honismereti szakkört vezettem. Tematikáját O'sváth Pál „A Sárréti járás leírása” (Nagyvárad, 1875) és Szendrey István „Egy alföldi uradalom (Derecske) a török hódoltság után”, valamint „A bihari hajdúk pere a hajdúk szabadságáért” c. művek alapján állítottam össze, mivel ezek a munkák annak a területnek a történelmével foglalkoznak, ahonnan a fenti intézet növendékei származtak. A leányokat nagyon érdekelte a szülőföldjük hajdani élete. Sorban tartottak kiselőadásokat, az írásos anyagot kiegészítve azokkal a hagyományokkal, amelyeket maguk gyűjtöttek. Ezeket hangszalagra rögzítettük és a Déri Múzeumban helyeztünk el. Közben a leányokkal megismertettem hazánk különböző etnikumainak díszítőművészetét. Mintákat sokszorosítottunk, hímeztünk és év végén a munkákból nagyszerű kiállítást rendeztünk. (Sajnos ez a tevékenység a községből való eltávozásom után ilyen formában nem folytatódott.)

Évekre terjedt az 1970-ben benyújtott pályázat, „A földrajzi helynevek Berettyóújfaluban” című dolgozat elkészítése, amit már 1963-ban, a tatai gyűjtőtalálkozó után elkezdtem (MNMA. 1226/1970.) Bejártam a helység bel- és külterületének minden zege-zugát, beszéltem a régi és új tulajdonosokkal, a termelősövetkezetek vezetőivel, brigádtagokkal, csőszökkel, határőrökkel, pásztorokkal, juhászokkal, gulyásokkal, a legeltetési bizottság elnökével, tagjaival, mezőgazdasági mérnökökkel, telekkönyvi nyilvántartókkal stb.

A gyűjtőlapok a dunántúli módszer szerint (Somogy, Zala, Vas) dr. Ördögh Ferenc (Nagykanizsa) és Timaffy László (Győr) tanácsa alapján készültek. [...] ¹⁸

A dolgozatban szerepel 42 régi falurész-név, 125, 1970. évi utcanév, 39 kataszteri név, ezeken belül 201 név. Összes előforduló nevek száma: 610.

Csoportosítottam továbbá a földrajzi neveket eredetük (tartalmuk) szerint is. A nevekben nyelvi jelenségeket is vizsgáltam. Az ide vonatkozó irodalomból – Fényes Elek (1847), Pesthy Frigyes (1864), O'sváth Pál (1875), Bunyitay Vince (1884), Jakó Zsigmond (1940) – is kiemeltem a földrajzi neveket.

Az adatközlők száma: 112.

Tehát sok, nemzedékről nemzedékre öröklött nevet mentettem meg a feledéstől, ami előbb-utóbb bekövetkezik (ma még ismerik és használják nagy részüket!) a szocialista, nagyüzemi gazdálkodás, a táblásítás, azok betűkkel, számokkal való jelölése folytán.

Ebben az évben közölte a Múzeumi Kurír „A fűtől való fák” c. írásomat, melyben a berettyóújfalusi sírjeleket, csolnak alakú fejfákat, azok készítőit, az ácsolás, festés, betűzés módját ismertetem.

¹⁸ Itt a gyűjtőlapon szereplő kérdések részletes ismertetése következik.

1970-ben, a felszabadulás utáni 25. évben gyűjtöttem a községben a Tanács VB-n, az intézményekben: iskolákban, művelődési házban, az egyesületekben: párt, nőszövetség, hazafias népfront, sportegylet, szakszervezetek, szakmaközi bizottságban törvényt, meghívókat, a gyűlések tárgysorozatát, a jeles napokhoz fűződő szokásokat, karácsonyi betlehemezést, húsvéti locsolást, a társadalmi ünnepek (névadás, házasságkötés, temetés) alkalmain bevezetett új szokásformákat, a disznóvágás, farsang szokásait stb. A nyelvi változásokat kutatók számára is érdekes lehet, ez a két nagy kötetet kitevő munka: Olvasható benne a köznyelvi, népi és a hivatalos, a bürokráciában eluralkodó szlávos nyelvhasználat.

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok akkori igazgatója, Dankó Imre nem sorolta be a pályázatok közé azzal az indokolással, hogy kevés benne a néprajzi anyag, de az irattárba elhelyezte s azóta is többen (Szalay Emőke, Barna Gábor, Szatmári Ibolya) hivatkoztak rá. (DMNA. 1299-71, I-II.)

A berettyóújfalusi gyűjtőmunkám kezdetétől adatközlőm volt Jenei Istvánné született M. Kovács Zsófia, Zsófi néni, akinek sok-sok kérdésemre adott válaszából állt össze az „Egy bihari parasztasszony hiedelmei” című munkám, ami a *Folklór Archivum* 1976/4. számában látott napvilágot. Zsófi néni a hagyományok, a régi hiedelmek hordozója, átörökítője volt. Református vallásával össze tudta egyeztetni a teremtő jóatya és a gonosz harcát. Ismerte a természetfeletti erejű emberek, állatok tevékenységét, a növények, tárgyak, jelenségek „erejét”. Sok hiedelemmondát tudott, rengeteg emléket őrzött a gyermekkorából; szülei, nagyszülei akcióit gyakorolta, az ünnepi szokásokat megtartotta, unokájával megismertette a kisgyermek megóvásához szükséges eszközöket, a megrontás esetén alkalmazandó gyógymódokat, amelyek nem „boszorkányság”, hanem szükséges velejárója az életnek: így kell! A háztartásban, a gazdálkodásban, a gyógyításban összekeveredett tudatában a racionális az irracionálissal. A miértekre adott válasza hol kézzelfogható ok volt, hol pedig megfoghatatlan, a transzcendens világba tartozó babonás hiedelem. Meggyőződése volt, hogy Isten és a csillagok megjelenítik a bekövetkező változásokat: szerencsét, szerencsétlenséget, az élet lefolyásának menetét, a halált. Az álom is figyelmeztetés az eljövendő eseményekre.

Zsófi néni nyelvezete a szép bihari beszédnek példája. A vele folytatott beszélgetések, ismereteinek céduláiból írtam ki sok szót, kifejezést, amelyeket a máshol és másoktól gyűjtöttékkel együtt 1982-ben rendszereztem és az 1983. évi gyűjtőpályázatra fogok benyújtani, „Berettyóújfalu és környékének nyelvjárása” címmel.

A hiedelemanyag és a földrajzi helynevek gyűjtése során került elő előbb két, majd a harmadik szőlőskerti jegyzőkönyv, melyek közül kettőt a készülő, Bihari Múzeum III. évkönyvében ismertettek.

Berettyóújfalu 1772. évi urbáriumát szintén egyik adatközlőmnél találtam. Ismeretetésének publikálására talán szintén sor kerül a közeljövőben.

Még több ezer cédula van birtokomban (bár sokat elküldtem a Néprajzi Múzeum Adattárának, az MTA. Néprajzi Kutatócsoportjának és a Bihari Múzeumnak.) Kéziratban van a „Szillérkert mesék című kollekcio”¹⁹, „A Bihari fonás-, szövés- és mintagyűjtemény”²⁰, az „Adatok a berekböszörményi szőrhímzéshez”²¹ c. cikk, valamint Berettyóújfalu keresztnévanyaga.

Befejezésül szólnom kellene arról az örömről, amit a néprajzzal való foglalkozás nyújtott, az elért eredmények melletti kudarcokról, csalódásokról, társadalomban elfoglalt helyemről, s arról a megbecsülésről, amiben részem volt életem bihari szakaszában. Megkaptam az „Oktatásügy kiváló dolgozója” kitüntetést, a Hazafias Népfronttól a „Honismereti Mozgalomért” plakettet és két alkalommal „Társadalmi Munkáért” c. aranyérmem.²²

Negyvenévi pedagógusi, néprajzi, társadalmi munkám nem csak nekem okozott gyönyörűséget, de mások számára is jelentett valami pluszt s így nem tűnök el nyomtalanul az életből.

Kívánom minden néprajzosnak, önkéntes gyűjtőnek, hogy a 30 éve megkezdett úton töretlen lelkesedéssel haladjanak, sok, szép, jó munkát végezzenek édes hazánkért, a szülőföld iránt mélyebb kapcsolatteremtésért és azt is, hogy saját, valamint mások eredményének tiszta szívvel örülni tudjanak.

Szentendre, 1983. június 10.

¹⁹ Sajnos erről a kéziratról nem tudunk.

²⁰ Ez a munka is kéziratban maradt. A szöttesmintákról készített rajzokat három részre osztva helyezte el a közgyűjteményekben: Bihari szöttesek 1950-1960. EA 24669; Berettyóújfalu és környékének textíliáinak szövése és díszítése. 1950-1960. DMNA 2385-91. A harmadik rész unokája magántulajdonában van, hamarosan bekerül a Bihari Múzeum adattárába.

²¹ Nem jelent meg nyomtatásban, kéziratban maradt. (DMNA 2329-89)

²² 1983 óta kitüntetései: Sebastyén Gyula Emlékérem (1983), Berettyóújfalu Városáért Érem (1979 és 1994)

13. kép. A Bihari Múzeum emlékkiállítás

14–15. kép A kiállításmegnyitó résztvevői. Dr. Sándor Mihályné egyik dédunokája a gyűjtő eredeti muzsnai székely ruhájában népdalt énekel.²³

²³ Dr. Sándor Mihályné még leánykorában egy évig Muzsnán tanított (1931–32-ben)

Függelék

Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella Biharral kapcsolatos munkái

I. Nyomtatásban megjelent munkák

1. Kórójátékok Berettyóújfaluban. *Ethnographia* 1962. LXXIII. Bp. 90–102.
2. Adatok a berettyóújfalui vízhardáshoz. *Ethnographia* 1962. LXXIII. Bp. 462–464.
3. Fűtől való fák. *Múzeumi Kurír*, 1970/4. szám. Debrecen. 21–28.
4. Egy régi berettyóújfalui ház történetéről. In: Héthy Zoltán (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve I.* Berettyóújfalu. 277–284.
5. Egy bihari parasztasszony hiedelmei. In: *Folklór Archivum* 4. Budapest. 187–282.
6. Két szőlőskerti törvény és jegyzőkönyv Berettyóújfaluban. In: Héthy Zoltán (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve III.* Berettyóújfalu. 177–189.
7. Berettyóújfalu urbárium. *Múzeumi Kurír* 1983, 42. szám, Debrecen. 102–105.
8. Varázskör Berettyóújfaluban. In: Novák László (szerk.) *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére*. II. köt. (Studia Comitatus 24.. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból.) Szentendre, 1994. 387–398.

II. Kéziratok a Bihari Múzeum Adattárában

1. *A társadalmi néprajzi gyűjtés alapkérdőíve*. (Szentpéterszeg) 1953. 40 lap. BM VIII. Ad./36-78
2. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse Berettyóújfaluban (I. Szántás-vetés; II. Aratás)* 1963–1965. 45+39 lap, 12 rajz. BM VIII. Ad./21-77
3. *A hagyományos paraszti élet Berettyóújfaluban (Gazdálkodás, lakóház, viselet stb.)* 1970. 31 lap. BM VIII. Ad./22-78
4. *Egy bihari parasztasszony hiedelmei*. (Berettyóújfalu) 1970. 222 lap. BM VIII. Ad./23-78
5. *Iparosok 1828–1905. (Kijegyzések a református egyházi anyakönyvből)* (Berettyóújfalu) é. n. 62 lap. BM VIII. Ad./37-78
6. *Berettyóújfalui iparosok, református egyházi anyakönyvi adatok. 1905–1937.* é. n. 24 lap. BM VIII. Ad./46-79
7. *Berettyóújfalui foglalkozások, református egyházi anyakönyvi adatok. 1862–1944.* é. n. 15 lap. BM VIII. Ad./47-79

8. *Berettyóújfalu és vidékének nyelve*. 1950–1970. 263 lap. BM VIII. Ad./147-89
9. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga*. 1963. 45 lap. BM VIII. Ad./153-89
10. *Földrajzi helynevek Berettyóújfaluban*. BM VIII. Ad./662-91. 365 lap.
11. *Berettyóújfalu, 1970 I–II*. BM VIII Ad./664-91. 842 lap.

III. Kéziratok a Déri Múzeum Néprajzi Adattárában²⁴

1. *Berettyóújfalu és környékének textíliáinak szövése és díszítése*. 1950–1960. 68 lap, 89 rajz. DMNA 2385-91
2. *Berettyóújfalu hiedelemvilága*. (Pályamű) 1968. 348 lap DMNA 1150-70
3. *Földrajzi helynevek Berettyóújfaluban*. (Pályamű) 1970. 365 lap. DMNA 1226-70
4. *Berettyóújfalu, 1970* (Pályamű) 842 lap, 2 rajz, 15 fénykép DMNA 1299-71
5. *Szántás-vetés Berettyóújfaluban, Aratás Berettyóújfaluban*. 1977. 93 lap. DMNA 1680-77
6. *Adatok a hagyományos paraszti étellel kapcsolatban Berettyóújfaluban*. 1978. 31 lap, 11 rajz. DMNA 1704-77
7. *Berettyóújfalu és vidékének nyelvjárása. (Hangok, szavak, szójárások, közmondások)* 1950–1970. 261 lap. DMNA 2048-83
8. *„Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal” - visszaemlékezés*. 1983. 28 lap, 2 rajz, 38 fotó. DMNA 2049-83
9. *Ősvallásunk emlékei a berettyóújfalusi népi hagyományokban*. 1984. 28 lap. DMNA 2328-89
10. *A berekböszörményi szőr-hímzésről*. 1984. 16 lap, 8 db fotó, 6 db rajz. DMNA 2329-89
11. *Berettyóújfalu keresztnévei (1896–1945)*. 1987. 92 lap. DMNA 2257-87

IV. Kéziratok az Etnológiai Archívumban (Néprajzi Múzeum, Budapest)²⁵

1. *Lakóhelyismereti pályamunka*. (Berettyóújfalu) 1950–1956. 138 lap, 14 rajz, 29 fénykép EA 9811
2. *Bihari szöttesek 1950-1960*. 156 lap, 270 rajz, 2 melléklet. EA 24669

²⁴ A Déri Múzeum Adattárában való kutatásunkat Magyarai Márta muzeológus segítette, amit ezúton is köszönünk neki.

²⁵ Az adatokért köszönetet mondunk Árva Juditnak, az Etnológiai Archívum muzeológusának.

3. *Berettyóújfalu és vidékének nyelvjárása (Hangok, szavak, szójárások, közmondások)* 1950–1970. 263 lap, 1 melléklet EA 21962
4. *Berettyóújfalusi és váncsodi szóttesminták.* 1953. 19 lap, 62 rajz. EA 9314
5. *Felelet a Társadalmi Néprajzi Gyűjtés Alapkérdőívére* (Berettyóújfalu) 1953. 32 lap. EA 9315
6. *Karácsonyi játék, Bihari lakodalom.* (Berettyóújfalu) é. n. [1955 k.] 20 lap. EA 9855
7. *Konyhaedények.* (Berettyóújfalu, Csökmő) 1957. 207 lap, 29 rajz, 1 melléklet. EA 14232
8. *Csigacsináló.* (Berettyóújfalu) 1960. 532 lap, 4 fénykép. EA 14233
9. *Hiedelemgyűjtés, főleg babona, gyógyítás, rontás stb.* (Hencida, Berettyóújfalu, Nyárádszereda) 1960–1963. 329 lap. EA 7310
10. *Hiedelemgyűjtés, főleg babona, boszorkány stb.* (Berettyóújfalu, Nagyrábé) 1960–1963. 58. lap. EA 7311
11. *Legkedvesebb ételem (adatgyűjtés általános iskolai tanulóktól)* (Berettyóújfalu, Komádi) 1961. 69 lap. EA 14234
12. *Húsvéti szokások* (Csökmő, Berettyóújfalu) 1963. 220 lap, 29 rajz, 2 melléklet. EA 14231
13. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse Berettyóújfalun.* 1963. 58 lap, 21 fénykép, 4 melléklet. EA 14042
14. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse.* (Berettyóújfalu) 1962–1963. 68 lap, 23 rajz, 1 melléklet. EA 13764
15. *Gyógyítás.* (Berettyóújfalu) 1963. 1 lap. EA 7328
16. *Aratás Berettyóújfalun, A hagyományos paraszti élet Berettyóújfalun.* 1965. 71 (39+31) lap, 19 rajz, 3 melléklet. EA 19687
17. *Berettyóújfalu hiedelemvilága.* 1968. 359 lap, 5 melléklet. EA 15775
18. *Földrajzi nevek Berettyóújfaluban.* 1970. 386 lap, 7 térkép, 1 melléklet. EA 16813
19. *Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal* 1983. 43 lap, 31 fénykép, 2 melléklet. EA 21963
20. *Berettyóújfalu keresztnevei (1896–1945).* 1987. 93 lap, 2 melléklet EA 23500

Ildikó I. Sándor–Mária Sándor
A „székely” teacher for the traditions of Bihar –
Mrs. Mihály Sándor ethnographic and pedagogical study

Mrs. Mihály Sándor a teacher with „székely” origin lived in Berettyóújfalu between 1948 – 1973. During her stay she did a significant ethnographic research as a volunteer. She searched for the traditions of Berettyóújfalu and its area. In her study she summerized the geographical names of Berettyóújfalu, the vocabulary of the livestocking, she searched for the folklore traditions also we can read about toys for children, the pattern treasure of weaving in Bihar as well as headstone decorations. The predecessor of the Bihari Museum so called „Ethnographic house” was opened by her initiative. Only a small amount of her works were published. Her manuscripts are preserved in different museums. Publishing her professional resume is a tribute to the volunteer researcher who was born 100 years ago.

Kállai Irén

ÁTALAKULÁS–LEHETŐSÉG

A Bihari Múzeum tevékenysége 2011–2013 között

A Bihari Múzeum életében 2011–2013 közötti időszak az átalakulások jegyében telt el, olyannyira, hogy 2013. január 1-jétől már Berettyóújfalu Önkormányzatának fenntartásában a Sinka István Városi Könyvtárral összevonva, egy intézményben működünk. Ezen időszak alatt is fejlesztettük a gyűjteményeket, készítettünk számos időszaki kiállítást és sikeresen folytattuk a múzeumi közművelődési munkát, fenntartottuk korábbi Európai Unió-s pályázatainkat.

Az elmúlt három évben is számos hazai pályázatot adtunk be vagy az intézménnyel, vagy a civil szervezeteinkkel, ezzel is forrásokat teremtettünk hagyományos, évek óta sikeres nagyrendezvényeink (táborok, vetélkedők, Múzeumok Éjszakája, Múzeumok Őszi Fesztiválja) megvalósításához. Az Európai Unió-s pályázataink lezárását követően, a fenntartási időszakban is számos csoport igényelte a programjainkat, de új foglalkozásokat is kidolgoztunk, így az iskolákkal, később a KLIK¹ Berettyóújfalui Tankerületével való korábbi szoros együttműködéseket ezzel még jobban megerősítettük. Múzeumunk programkínálatát, szolgáltatásait a korábbi fejlesztések, illetve az időszak alatt létrehozott új ajánlatok jelentősen bővítették, a múzeumi, ezen belül a múzeumpedagógiai bevételeink pedig 2013-ra a korábbi évek bevételeinek négyszerezésére emelkedtek, már bőven átléptük az egymillió forintos bűvös határt is.

A közművelődési stratégiai tervünkben még 2008-ban a következőképpen foglalmaztuk meg a Bihari Múzeum küldetését: *„A Bihari Múzeum küldetése a bihari öntudat formálása, a lokálpatriotizmus erősítése mellett a múzeumi közművelődés biztosítása minél szélesebb társadalmi körben. A Bihari Múzeum gyűjteményeivel, kiállításával, programjaival a helyi identitástudatot erősíti, a bihari öntudatot fejleszti. A helyben kialakult, létrejött kulturális értékeket, és a Biharból elszármazott alkotók produktumait (alkotásait, gyűjteményeit, tárgyait) összegyűjtve azokat az utókorra hagyományozza, az itt élőknek, az innen elszármazottaknak és a hozzánk érkező vendégeknek összegyűjti, megmenti, megóvjja, feldolgozza és megmutatja.”*

Ezen elvek alapján működünk a 2011–13 közötti időszakban is. A hátrányos gazdasági körülmények, a kulturális és múzeumi szférában történő átszervezések, átala-

¹ Klebelsberg Intézményfenntartó Központ

kulások és a stagnáló munkatársi létszám ellenére is jelentős előrelépések történtek a szakmai státusok terén, a múzeum közművelődési tevékenységében, valamint a szakmai és tudományos munkájában is sok újítás megvalósult, amelynek a későbbiekben látjuk majd a hozadékát. A Bihari Múzeumban a fejlesztések, a rendezvények 2012. december 31-ig, amíg a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának tagintézményeként működünk, kizárólag pályázati forrásokból valósultak meg, s ez a munka (pályázatírás, megvalósítás, beszámoló, elszámolás) rengeteg időt, energiát vett el a munkatársaktól, az egyéb szakmai munkától. 2013. január 1-jétől a város biztosítja az alapvető működési feltételeket és a forrásokat, de a pályázatokról ezen időszak alatt sem feledkezhetünk meg. Nemcsak rendezvényekre adtunk be pályázatot az elmúlt időszakban, hanem szakmai pályázaton is megmérettettük magunkat.

A Bihari Múzeum először „Az év múzeuma” 2004-es pályázatán indult el, amikor a fennállásának 30. évfordulóját ünnepelte. Akkor a *minisztérium különdíját* kaptuk meg, kategóriánkban a Terror Háza Múzeum nyerte el a fődíjat. 2007-ben újra beadtuk „Az év múzeuma, 2006” kiírására a dokumentációnkat, akkor emléklapot kaptunk. Úgy gondoltuk, hogy a 2011-es évünk sok szempontból kiemelkedő volt. Számos Európai Unió-s forrást sikerült leírnunk, s ezekből jelentős fejlesztéseket hajtottunk végre, úgy, hogy közben a múzeum szokásos programjait és a gyűjteményfejlesztést sem hanyagoltuk el. Mindezt öt fő-állású munkatárssal (múzeumigazgató, muzeológus-múzeumpedagógus, két fő adattáros, egy fő könyvtáros-pénztáros-teremőr), néhány szerződéses megbízottal a projektekből és a civil szervezeteinkben (Bihari Múzeumért Alapítvány, Bihari Múzeum Baráti Köre) működő segítőkkel együtt értük el. A pályázaton újra a *minisztérium különdíját* kaptuk meg. Az elismerést 2012. május 19-én, a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében, a Múzeumi Majálison vette át az intézmény vezetője, ahol egy napon át egy sátorban fogadtuk is a múzeumunk iránt érdeklődőket.

A májusban elnyert „Az év múzeuma” pályázat minisztériumi különdíja után ismét országos szakmai elismerésben részesült a Bihari Múzeum munkatársi gárdája:

„Százhalombatta Önkormányzata és a Pulszky Társaság Kismúzeumi Tagozata közös akarattal egy emléklakettet alapított szeretve tisztelt egykori tagozati elnöke, Poroszlai Ildikó emlékére. Az emlékérmeket minden évben egy olyan kismúzeum kaphatja meg, amely kiemelkedő muzeológiai tevékenységet végez. A beérkezett javaslatok alapján a Kismúzeumi Tagozat elnöksége ebben az évben a berettyóújfalui Bihari Múzeumot találta méltónak a díj átvételére, ezzel is elismerve kiemelkedő tudományos és közművelődési tevékenységét.”²

² Részlet a díjazás laudációjából

Az emléklakettet Kállai Irén igazgató november 7-én, vette át Nagykanizsán a magyarországi múzeumok szakmai szervezetének, a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület Kismúzeumi Tagozatának éves közgyűlésén. A díjátadóra a múzeumigazgatót és Dr. Lakner Lajos megyei múzeumigazgatót elkísérte Muraközi István, Berettyóújfalu polgármestere és Dr. Vitányi István országgyűlési képviselő is.

A rendezvényre azért is hívták meg Dr. Vitányi Istvánt, a bihari térség országgyűlési képviselőjét, mert elévülhetetlen érdeme volt abban, hogy a 2012 nyarán megalkotott múzeumi törvényben a korábbi tervezetektől eltérően szeptemberben egy módosító javaslattal sikerült a területi múzeumok feladatait, lehetőségeit megerősíteni. A Vitányi-féle módosító javaslat: *1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről* 46. § (4) bekezdését hozta létre: *„A területi múzeum gyűjtőterületére kiterjedően – a megyei hatókörű városi múzeummal kötött megállapodás alapján – elláthatja a megyei hatókörű városi múzeum 45/A. § (2) bekezdés bf), bg), bh) pontjaiban foglalt feladatait, vagy azok egy részét.”*³

Ez a módosítási pont lehetőséget teremtett volna arra, hogy a Bihari Múzeum, úgy is, mint olyan területi múzeum, amely egy tájegység, a bihari táj, a bihari járás múzeuma a megyei hatókörű városi múzeum (Déri Múzeum) feladataiból saját tájegységében az alábbiakat elvégezze, újabb központi forrásokért, s ezzel a saját pozícióját a területén, és egyben szakmai gárdáját (státusfejlesztés) is megerősítse:

bf) gyűjtőkörében szakmai tanácsadást folytat a muzeális intézmények szakmai együttműködése, munkájuk összehangolása, valamint az egyéb kulturális javak védelme érdekében,

bg) részt vesz a szellemi kulturális örökség védelmével kapcsolatos helyi tevékenységek koordinálásában és szakmai támogatásában,

bh) muzeológiai, múzeumpedagógiai, képzési és restaurálási szakmai-módszertani központként működik.

Sajnos 2013 tavaszán az átszervezések, s főleg a Déri Múzeum vezetésében történt személyi változások miatt sem lehetett ezt a törvényi lehetőséget kihasználni. Hiába volt akkor már három muzeológusa az intézménynek, és volt műtárgyvédelmi asszisztens végzettségű munkatársa is, nem kaptunk lehetőséget a térségünkben a feladatátvállalásra, s hozzá források biztosítására. Ekkor ezt jeleztem a minisztérium közgyűjteményi főosztálya számára, hogy a törvény adta lehetőséget nem tudjuk kihasználni még Hajdú-Bihar megyében sem, ahonnan a törvénymódosítás elindult! S

³ A 1997. évi CXL. törvénynek a módosítás utáni 46.§ (4) bekezdése

ha nekünk sem sikerült, akkor más területi múzeumnak, hogy lenne lehetősége ilyen formában pluszforrásokhoz jutni, és magukat, illetve a térségükben betöltött (és esetleg már korábban is meglévő) szerepüket megerősíteni? Van néhány hasonlóan erős területi múzeum az országban, zömmel az Alföldön, amely már évek, évtizedek óta kulturális központjai a járásuknak, térségüknek, ezek nagyrészt egy-egy kistáj központi, de ugyanakkor területi besorolású múzeumai, és semmiképpen nem egy-egy város múzeumai. S ha és amennyiben ezek térségi feladatot is ellátnak, akkor ezt az államnak is honorálnia kell, nem lehet csak a székhely várostól elvárni, hogy tartsa fenn ezt a térségi kulturális központot, a területi múzeumot. Ahogy a megyei hatókörű városi múzeumok a megyében végzett feladatellátásáért külön állami forrást, nevesített forrást kapnak, s nem a megyeszékhely város költségvetéséből oldják meg ezeket a feladatokat. Úgy gondoltam, egy kisváros még inkább rászorulna egy ilyen állami támogatásra.

2013 májusában Kolozsvári Istvánnal, városunk kulturális menedzserével meghívtást kaptunk egy megbeszélésre az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) Közgűjteményi Főosztályától, Dr. Víg Annamária főosztályvezetőtől. A megbeszélésen felvázoltuk, hogy mik azok a feladatok, amelyeket már eddig is végzett a Bihari Múzeum a térségében, milyen eredményeink vannak az elmúlt 10-20 évből, s mit szeretnénk a jövőben elvégezni a járásunkban. A megbeszélés végére egy esetleges mintaprojekt megvalósításának lehetősége is felmerült, amelyet intézményünk múzeumi egysége vállalna, hogy bebizonyítsa, 6-8 millió Ft kiegészítő támogatásból milyen költséghatékonyan tudná ellátni a saját térsége múzeumi szakmai feladatait. A 2013-as év során megszületett a minisztérium döntése és 2014-re már a kiegészítő mintaprojektet is támogató 21,143 millió Ft-os állami forrásból indítottuk el a Bihari Múzeum éves tevékenységét, benne a járási múzeum mintaprojektet, amely ezen összefoglaló írása idején is hatalmas lendülettel folyik. Eredményeiről következő évkönyvünkben számolunk majd be.

Fenntartás – szervezeti forma

A Bihari Múzeumot 1974-es megalapítása óta közvetve a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat tartotta fenn, közvetlenül a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága egyik tagintézményeként 2011. december 31-ig, majd egy évre a megyei múzeumi hálózat átkerült az állam irányítása alá. A Megyei Intézményfenntartó Központ irányította és koordinálta a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának, s benne a

Bihari Múzeumnak a tevékenységét is. Az egy év átmeneti, állami időszak után végül 2013. január 1-jétől törvényi változások miatt⁴ Berettyóújfalu Város Önkormányzatának fenntartásába került az intézmény, s mivel egy épületben van a Sinka István Városi Könyvtárral, és eddig is jól együttműködött a két közgyűjtemény, kézenfekvő volt, hogy a két intézményt összevonják. Ezt egyébként a törvény is javasolta, pontosabban 15 000 fő alatti települési lakosságszám esetén ajánlotta integrált intézmények (múzeum, könyvtár, művelődési ház egyben) létrehozását.

Az új intézmény a *Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár* nevet kapta. Vezetője nyugdíjba vonulásáig Faragó-Flaskay Béláné, a könyvtár korábbi igazgatója lett. Ő 2013. szeptember 1-jétől tervezte a nyugdíjba vonulását, így az intézményvezetői státusra pályázatot írt ki az önkormányzat 2013 tavaszán. A pályázatot e sorok írója, aki 1992-től 2012-ig a múzeum igazgatójaként, 2013. január 1-jétől az Bihari Múzeum szakmai vezetőjeként dolgozott, nyerte meg. 2013. szeptember 1-jétől irányítja a Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár összevont intézményt, koordinálja a 12 fő státuson lévő munkatárs munkáját.

Évek, évtizedek óta egyre több támogatás kaptunk Berettyóújfalu Város Önkormányzatától. Rendezvényeikhez járultak hozzá, kisebb-nagyobb összegekkel, illetve egy fő bérköltségét is támogatták több éven keresztül. A város 2007 óta a megyével kötött együttműködési szerződésnek megfelelően átvállalta az épület működési költségeit és egy fő technikai dolgozó bérét, s ezzel a múzeum működését támogatta évi több millió forinttal. 2013. január 1-jétől a korábban a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága tagintézményeként működő Bihari Múzeumot 12,092 millió Ft állami támogatással vette át a város, amely a bér- és járulékköltségeken kívül minimális szakmai költséget tartalmazott. Ezt az összeget egészítette ki a város a fenntartási költségekkel, s a múzeum munkatársai hazai pályázati forrásokkal (NKA-pályázatok) is segítették a szakmai munka megvalósítását (pl. Sinka István életét bemutató időszaki kiállítás létrehozása, vagy a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület Kismúzeumi Tagozati közgyűlésének megszervezése Berettyóújfaluban).

A Bihari Múzeum működését már több mint két évtizede működő civil szervezetek próbálják támogatni, pályázati forrásokkal, humán erőforrással, nagyon sok ön-

⁴ 2012. évi CLII. törvény: a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény módosításáról. 30. § (3) szerint: „Azok a – nem megyeszékhely megyei jogú város területén lévő – muzeális intézmények, amelyek 2012. december 31-én a megyei múzeumi szervezetek tagintézményeként működtek, 2013. január 1-jétől a feladat ellátásához rendelkezésre álló személyi, tárgyi és pénzügyi feltételek egyidejű átadásával a működési engedélyükben meghatározott székhely szerint illetékes települési önkormányzatok fenntartásába kerülnek.”

kéntes munkával segítik múzeumunk tevékenységét. Ez általában jellemző a vidéki múzeumokra – így a mi intézményünkre is –, hogy létfontosságú a múzeum mellett tevékenykedő civil szervezetek munkája. A forrásteremtésben, eszközbeszerzésben, s igen gyakran a humán erőforrásban, önkéntes munkával segítő civil szervezeteink nélkül a Bihari Múzeum ma nem lenne olyan ismert a városban, a kistérségben, s mondhatni bizonyos tekintetben országos szinten sem.

A Bihari Múzeumban szerencsére az 1990-es évek elején megalapítottunk három civil szervezetet⁵, amelyek segítségével a múzeum közművelődési tevékenysége nem lenne ilyen színes, sok esetben a kiadványaink sem jelenhetnének meg. A Bihari Népművészeti Egyesület székhelye néhány év óta már az Alkotóház, de az utóbbi időszakban is alakultak új szervezetek: a Bihari Természetbarát Egyesület (2005) és a Borosjenői Kádár István Hagyományörző Íjász Egyesület (2013), amelyek szintén a Bihari Múzeumot választották székhelyüknek, s akiknek tevékenysége is színesíti a múzeum programjait. Az egyesületek pedig segítséget kapnak a múzeum szakmai munkatársaitól a működésükhöz, a pályázatírásokhoz.

Elhelyezés, tárgyi feltételek

Berettyóújfalu városa az alapítás (1974) óta biztosítja múzeuma számára az épületet. A Bihari Múzeum 2001 nyár elején átköltözött a volt községháza Kálvin téri épületébe, ahol a kiállítótermeken kívül három raktárt is berendeztünk, a festmények, a képzőművészeti anyag, a textilek és a restaurált, tisztított fatárgyak, bútorok tárolására. Ezeket a tereket már kinőtűtük, szükség lenne egy egységes nagy raktár kialakítására a fa-, fémtárgyak megfelelő tárolásához. Sem a pince, sem a padlás jelen állapotában nem alkalmas műtárgyak tárolására. Egy külső, ideiglenes raktárt 2007 nyarán kaptunk az önkormányzattól. A Bessenyei György Szakközépiskola udvarán lévő egykori kaszárnya lóistállójából kialakított fűtetlen helyiséget csak átmenetileg használtuk. 2011-ben az épület tetőzete több helyen beszakadt, a mi egységünk állapota is életveszélyessé vált, így nyáron átköltöztettük a gyűjteményi anyagot a városközpontba, egy egykori iskolaépület különálló kisebb épületébe. Alighogy berendezkedtünk és elvégeztük a tárgyak műtárgyvédelmi kezelését, újra pakolni kellett, akkor már egy másik egykori iskolaépületben rendezkedhettünk be. A két osztályterem már most televan, így a még a pincében maradt tárgyak kimentéséhez újabb egy-két helyiségre lenne

⁵ Bihari Múzeum Baráti Köre (1991), Bihari Múzeumért Alapítvány (1992), Bihari Népművészeti Egyesület (1993)

szükségünk. Ha ezeket megkapnánk – talán nemcsak átmenetileg –, megoldódna a múzeum külső raktárának évtizedek óta húzódó kérdése. Az elkövetkező évek fontos feladata lesz a raktári állapotok javítása, esetleg Európai Unió-s források keresése és új raktár, illetve látványraktár kialakítása.

Személyi feltételek

A múzeumban éveken át öt állandó munkatárs dolgozott: Kállai Irén néprajzos, természettudományos muzeológus, múzeumigazgató, dr. Krajczárné Sándor Mária néprajzos muzeológus és múzeumpedagógus, Kurcz Beatrix és Kovácsné Kuklis Rita adattárosok, illetve Tóth Sándorné pénztáros-teremőr-könyvtáros.

Szűcs Endrét 2008 óta próbáltuk kisebb-nagyobb megszakításokkal foglalkoztatni adatrögzítői munkakörben, illetve az Európai Unió-s pályázatokban szakmai megvalósítóként dolgozott a múzeumban még 2011 nyarán is. Feladata volt a tárgyak gondozása is. Időközben elvégezte a műtárgyvédelmi asszisztensi szakmai tanfolyamot, így 2012 nyaratól már ezen végzettsége miatt is kerestünk és találtunk foglalkoztatási lehetőséget a számára. Egy évig sikerült a megyei múzeumtól erre státust is biztosítani, majd 2013. március 18-tól 2013. június 21-ig, napi hat órában lett a múzeum műtárgyvédelmi asszisztense, gyűjteménykezelő szakalkalmazottja, adatrögzítői, dokumentálói, informatikai, és egyéb technikai feladatokkal is megbízva, majd július 1-jétől a nyugdíjba vonuló Tóth Sándorné teremőr-pénztáros-könyvtáros státusát átalakítva lett kinevezett műtárgyvédelmi munkatársa az intézménynek, előbb csak napi hét órában, 2013. december 1-jétől nyolc órában.

Tóthné Varga Katalin történelem szakos tanár 2009. november 4-től 2010. augusztus 31-ig munkaügyi központos támogatással, ezt követően a TÁMOP 3.2.11. projekt keretében, szakmai megvalósítóként dolgozott a Bihari Múzeumban egészen 2011 augusztusáig. Ezen időszak alatt így sikerült történelem szakost felvenni abba a Bihari Múzeumba, ahol alapítása óta nem volt mód és lehetőség történész muzeológus foglalkoztatására.

E sorok írója 2013. szeptember 1-jétől vezeti az összevont intézményt. Mivel 2013-ban a közös intézményben három státusban lévő munkatárs is nyugdíjba vonult, így adódott a lehetőség a státusok-munkakörök átalakítására, úgy, hogy a most már nem egy megyei igazgatóság tagintézményeként működő területi múzeum ezt a rangját, besorolását ne veszítse el. Az összevonás után az intézmény könyvtári egysége városi kötelező feladatként a város területét látja el, míg a Bihari Múzeum a város számára

ugyan nem kötelező feladat, de a területi múzeum besorolást megkapta a legújabb működési engedélyében is. E szerint „*gyűjtőköre: természettudomány, történet, néprajz, irodalomtörténet. Gyűjtőterülete: Az egykori Bihar vármegye ma Magyarországra eső települései: 1. a Berettyóújfalui járás közigazgatási területe 2. a Derecskei járásból: Derecske, Esztár, Hajdúbagos, Hosszúpályi, Kismarja, Kokad, Konyár, Létavértes, Monostorpályi, Pocsaj, Sáránd, Tépe települések közigazgatási területe 3. a Püspök-ladányi járásból: Báránd, Bihardancsháza, Bihartorda, Biharnagybajom, Földes, Nagyrábé, Sáp, Sárretudvari települések közigazgatási területe.*”

A területi múzeumok számára előírt minimális feltételeknek tehát megfelel a múzeum személyi állománya. Van műtárgyvédelmi asszisztensünk, s vannak a gyűjtőkörnek megfelelő végzettségű muzeológusai. Végre mindenki a végzettségének megfelelő feladatra került. Kovácsné Kuklis Rita például a múzeum korábbi nyolcórás adattárosa új feladatot kapott, már 2013 tavaszától az intézmény ügyintézői munkakörébe kezdett bedolgozni a nyugdíjba készül (a könyvtári egységben dolgozó) kolléganő munkáját vette át az illető szabadsága és felmondási idejére. A feladatot, illetve az intézmény ügyintézői státusát 2013. november 1-jétől kapta meg. Az ő adattárosi munkaköréből pedig 2013 decemberétől történész muzeológus munkakört alakított ki az intézmény vezetője. Így az a Csarkó Imre, aki már 2012 őszén a Bihari Múzeum tagintézményben önkéntesként látott el történészgyakornoki feladatokat, segítette a kiállítások rendezését és 2013-ban kisebb-nagyobb megszakításokkal munkaügyi központos támogatással részt vett az intézmény szakmai munkájában, 2013 decemberétől már szerződéssel, 2014-ben a meghirdetett álláshelyre pályázat útján sikeresen jelentkezett és felvételt nyert. Ezzel megoldottuk a Bihari Múzeum több évtizedes történész muzeológusi hiányát. 2013 novemberétől a nyugdíjba vonult könyvtáros (igazgató) státusára sikerült áthelyezéssel egy olyan fiatal könyvtár–magyar szakos középiskolai tanárnőt felvenni, aki vállalta, hogy munkaidejének felében a múzeum irodalmi gyűjteményét kezeli a berettyószentmártoni fiókkönyvtárban ellátott könyvtárosi munkája mellett. Szemánné Veres Gabriella így novembertől ismerkedik a múzeum irodalmi gyűjteményével, tartja a múzeumban az irodalmi témájú múzeumpedagógiai foglalkozásokat. Végre sok év után az irodalmi gyűjtemény fejlesztése is újra napirendre kerülhet intézményünkben.

Ezen átalakulásnak az ára az volt, hogy jelenleg nincs állandó, státusban lévő teremőr-pénztárosa a múzeumi egységnek. Az egész épületre egy főállású takarítónk van, de közmunkaprogramokkal ezek a feladatok is csaknem folyamatosan elláthatók, csakúgy, mint az adatrögzítői, teremőri és egyéb feladatok.

Már a megyei tagintézményi időszakban is próbáltunk minél több lehetőséget megszerezni a közmunkások alkalmazására, de az a tapasztalat, hogy a városi fenntartású összevont intézmény könnyebben kap támogatásokat foglalkoztatásra, így 2013 tavaszától szinte folyamatosan van két-három fő közmunkás a múzeumi egységben is a könyvtári mellett. 2013 novemberétől 2014. április 30-ig pedig a Nemzeti Művelődési Intézet által foglalkoztatott, a Bihari Múzeum Baráti Körével partnerségben működő, helyileg a Kálvin téri épületben munkát kapó tíz fő kulturális közmunkás is a múzeumi és könyvtári programok megvalósítását segítették. Családi napjainkon, a múzeumpedagógiai foglalkozásainkon, az iskolák számára rendezett programcsomagjaink megvalósíthatatlanok lettek volna az ő munkájuk nélkül. A kulturális közfoglalkoztatottak jelenlétének is köszönhető, hogy több programot tudtunk bevállalni, az iskolákban is meg tudtunk jelenni, s így a múzeumpedagógiai bevételeinket meg tudtuk sokszorozni, hiszen egy-egy muzeológus (akik egyben saját szakterületük múzeumpedagógusai is) mellett dolgozó két-három kulturális közmunkás a kézműves-tevékenységeket meg tudta valósítani, asszisztálni tudott a múzeumi munkatársaknak.

A munkakörök és a státusok területén soha ekkora fejlesztés, ekkora átalakulás nem történt a Bihari Múzeumban, mint 2013-ban, amikor decemberre elértük, hogy 3,5 státuson 4 fő, valamennyien muzeológusok és egyben múzeumpedagógusok (területük témáiban végzik a foglalkozások tartását) biztosítják a múzeumi gyűjtőkörnek megfelelő szakmai személyzetet: Kállai Irén a természettudományi, dr. Krajczárné Sándor Mária a néprajzi, Csarkó Imre a helytörténeti, míg Szémáné Veres Gabriella az irodalomtörténeti gyűjteményekért felelős.

*Eszközfejlesztések, beruházások,
múzeumi pályázatok, és a civil szervezetek támogatásai*

Eszközfejlesztést a múzeum 2011-től is csak pályázati forrásokból tudott biztosítani. A korábbi (nettó 7 millió Ft-ot nyert és 2009–2010-ben megvalósított, az előző évkönyvünkben bemutatott) TÁMOP 3.2.8./B-08-2009-0014 azonosítószámú pályázaton kívül 2011-re áthúzódott a két nagy pályázatunk megvalósítása.

A Bihari Múzeum többfunkciós oktatóterének és múzeumi informatikai pontjainak kialakítása című TIOP 1.2.2.-09/1-2010-0021 azonosító számú pályázat *elnyert nettó összege 33 173 530 Ft.* A projekt során (2010. október 1.–2011. június 30.) a múzeum legnagyobb termét felújítva (ablak-, burkolat-, és elektromoshálózat-csere, festés, új

válaszfal elhúzható ajtókkal) két új, berendezési tárgyakkal, technikai-infokommunikációs eszközökkel felszerelt oktatóter készült el, melyek közül a nagyobb, többfunkciós, önálló oktatási terem alkalmas 25-35 fős foglalkozások, akár 40 fős előadások megtartására. A kisebb oktatóterben 15 fős csoportok számára tartható régészeti foglalkozás. A háttérben a felépített „*Volt egyszer egy újkőkori világ...*” című interaktív kiállítás filmekkel, tapintható tárgyakkal is segíti a megértést. A Bihari Múzeum három pontján kialakított internet-hozzáféréssel is ellátott infopont közül az egyik mobil, a múzeum összes kiállítótermében (tíz ponton) csatlakoztatható, használható mind a múzeumpedagógiában, mind az információnyújtásban. A pontokon elérhetők kulturális adatbázisok, a múzeumunk gyűjteményeiről, kiállításairól is több információt szerezhet a látogató.

*A Bihari vándortarisznya – a Bihari Múzeum tanórán kívüli és szabadidős tevékenységei című, TÁMOP 3.2.11/10-1-2010-0021. azonosító számú pályázaton elnyert összeg nettó 23,3 millió Ft. A 2010. szeptember 1-jén kezdődő programsorozatot kilenc intézménnyel: négy berettyóújfalui óvodával és három helyi iskolával, valamint a szentpéterszegi és a nagykereki általános iskolával valósítottuk meg. A pályázatból a Bihari Múzeum oktatási-képzési szerepének, iskolabarát szemléletének növelése érdekében új szabadidős programokat dolgoztunk ki és valósítottunk meg. Pedagógusokkal közösen hatféle tevékenységhez készítettünk tematikát. Mindegyik tevékenység során óvodai és iskolai oktatáson kívül szervezett programok – *szakkör; témanap, tábor, vetélkedő* – formájában ismerkedtek a gyerekek a nemzeti és bihari hagyományokkal. 10 alkalmas, kétórás szakkört szerveztünk *Kör, kör, ki játszik?* címmel négy intézmény 15-20 óvodása számára, a *Nagyszüleink játéka*i címmel pedig három iskola 10-15 alsó tagozatos diákjával. A legnagyobbaknak, 8-10 felső tagozatos tanuló számára három iskolában *Múzeumi informatika* címmel szerveztük meg az infokommunikációs szakkört. *Bihari hagyományok-adományok* címmel múzeumi, néprajzi, történeti vetélkedősorozatunkat öt iskola 25-30 felső tagozatos diákjával valósítottuk meg, félévente két-két alkalommal. *Árpád vezér nyomában* – a honfoglaló magyarok életmódjának bemutatására félévente három-három alkalommal négyórás témanapot szerveztünk két iskola 20-25 fős diákcsoportjának részvételével. Július végén fejeződött be a *Falu-járó Biharban* múzeumi tábor, amelyen négy héten át négy iskola 25 alsó tagozatos diákja vett részt. A programokon a gyerekek játékos formában szereztek új ismereteket. A projekt végén az összes résztvevő emléklapot, tollat, felírotáblát és tarisznyát kapott ajándékba. A pályázatból biztosítottuk a tevékenységekhez szükséges anyagokat, eszközöket, illetve*

műtárgymásolatokat készítettünk. Elkészültek demonstrációs képek, tablók, könyvek, kiadványok, 20 fiú és 20 lány óvodai táncosruha szúrrátétes mellénnyel, valamint műtárgymásolatok: három darab halászháló, két-két darab mángorló, sulyok, lápi bot, vajkőpülő, vályogvető, csíktartó kas, tapogató, öt-öt darab lópatkó, kézi morzsoló, egy pár jégpatkó, egy-egy kézi malom, lópvágó, nádvágó, varsa, gyékénykupujkó, jurtamakett, sámándob, egy-egy komplett honfoglalás kori férfi- és női viselet és egy 15-féle népi játékból álló kollekción. Ezek segítségével, valamint a kidolgozott tematikákkal a Bihari Múzeum programkínálata is bővült az óvodák és az iskolák számára. A projektben együttműködő csoportok látogatása során a közel 40 pedagógus segítségével 152 alkalom során, 488 órányi foglalkozáson közel 500 gyerek ismerte meg lakóhelye múltját, kulturális értékeit, beépítve a szerzett információkat a formális oktatásban elsajátított ismereteibe. A tevékenységek során szem előtt tartottuk a környezetkímélő, takarékos megoldások alkalmazását, a természetes anyagok előnyben részesítését.

Az intézmény a Nemzeti Kulturális Alaptól 2011-ben a *Bihari Múzeum Évkönyve XV–XVI. kötet megjelentetésére* 500 000 Ft támogatást nyert.

Szintén ebben az évben a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűteményi Kollégiumától időszaki kiállítás megrendezésére a Berettyóújfalvai Sport Egyesület fennállásának 100. évfordulója alkalmából rendezett sporttörténeti kiállításra 500 000 Ft pályázati forrást nyert az intézmény.

A Nemzeti Kulturális Alaptól még egy, két múzeum együttműködésén alapuló családi programra is kaptunk 200 000 Ft-ot a Múzeumok Őszi Fesztiválja programra. A *Régészkedj! Múzeumi Őszbúcsúztató családi délután a Bihari és a Hajdúsági Múzeumban* című projekt a megye két legnagyobb területi múzeuma együttműködésének volt jó példája.

2011-ben még a „*Berettyóújfalu Egészséges város*” című (ÉAOP) pályázat „szoft” elemeként nettó 9 millió Ft-ból valósított meg a múzeum egy komplex programot. Összeállítottuk és kiadtuk a *Berettyóújfalu az újkortól napjainkig* című helytörténeti olvasókönyvet és annak DVD változatát, valamint készítettünk hozzá egy CD-ROM-ot a pedagógusoknak módszertani segédletként. A kiadványt nemcsak a nagyközönségnek mutattuk be, hanem négy csoportban (óvónők, tanítók, tanárok, középiskolai tanárok) a város pedagógusainak is.

2012-ben az Múzeumok Őszi Fesztiváljának október 1.–november 15. közötti programjainak megvalósítására 150 000 Ft támogatást nyertünk a Megyei Múzeumok Igazgatósága Szövetsége által kiírt pályázaton.

„Az év múzeuma, 2011” pályázaton 2012 májusában a minisztériumi különdíjként nettó 200 000 Ft összegű támogatást kaptunk, melyet a következő szakmai kiadásokra fordítottunk: a Bihari Múzeum raktári állapotainak javítására nettó 98 000 Ft értékben egy felszámolócégtől Dexion-Salgó polcrendszert vásároltunk. A csomagban 112 darab 60 x 90 cm polc és 112 darab 2,5 méteres láb, valamint alátétek és csavarok voltak. A polcrendszert be is építettük a külső raktárunkban. A Bihari Múzeum múzeumpedagógiai tevékenységéhez szükségünk volt (kiegészítendő a meglévő népijáték-sorozatunkat) a legnépszerűbb játékokból még néhány darabra, mert a gyakorlati tapasztalatok során kiderült, hogy a 25-30 fős csoportoknál, osztályoknál sok a holtidő, a gyerekek sokat várnak az eszközökre, nem tudják kipróbálni azokat. Ezen okok miatt kellett a legnépszerűbb egyéni mozgásos játékokból – pl. gólyaláb, egyszemélyes libikóka, lépegetőhenger – még készíttetnünk néhány darabot. A Sárret vízivilágát bemutató foglalkozásokhoz eddig hiányzott, így az elnyert összegből készültek el a halak és horgászbotok, a kenyérsütés foglalkozáshoz pedig az ez eddig hiányzó mütárgymásolatot, a szitát pótoltuk. Bartha József népi iparművész faragó nettó 63 000 Ft-ért készítette el a játékokat és az egyéb múzeumpedagógiai segédeszközöket. A megelőző mütárgyvédelmi és nyilvántartási feladatok elvégzéséhez beszereztünk közel 40 000 Ft értékben vegyszereket, eszközöket és védőeszközöket, melyek a feladatellátáshoz szükségesek.

2013-ban 600 000 Ft támogatást nyertünk a Nemzeti Kulturális Alaptól az *Átalakulás – Lehetőség!? A Pulszky Társaság Kismúzeumi Tagozati ülésére és a szakmai napra*. (Erről bővebben a konferenciák fejezetben szólunk.)

Ebben az évben az NKA Közgyűteményi Kollégiuma egy időszaki kiállításunkat is támogatta 400 000 Ft-tal. A *Sinka István, „a fekete bojtár”, a Bihari, Békési táj költője* című időszaki tablókiállításunkat, melyet 2014 óta vándoroltatunk bihari, békési településeken.

2013-ban is kaptunk forrást a Múzeumok Őszi Fesztiválja programjaira a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 150 000 Ft-tal támogatta programunkat.

A Bihari Múzeum Baráti Köre 2011–2013 között a következő pályázati forrásokkal támogatta az intézmény szakmai és közművelődési munkáját: 2011-ben Berettyóújfalú Város Önkormányzata Oktatási és Kulturális Bizottsága a XXXV. Bihari Honismereti Tábort megrendezését 50 000 Ft-tal támogatta, ez volt első határon túli honismereti tábor, Biharfőlegyházán volt a székhely. 2012-ben Biharkeresztesen, a kollégiumban volt a bázisa a XXXVI. bentlakásos tábornak, melyet a Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája 300 000 Ft-tal, a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési és Nép-

művészeti Kollégiuma 200 000 Ft-tal támogatott. 2013-ban ugyanez a kollégium a XXXVII. Bihari Honismereti Tábor megrendezését már 250 000 Ft-tal segítette. Ez utóbbi tábort Nagyrábén rendezték meg. 2009 óta táborainkat a nagyváradai Tanoda Egyesület közreműködésével rendezzük meg, ahol 30-35 diák – fele a határon túli Bihar megyéből – 5-6 napon át ismerkedett Bihar természetrajzával, néprajzával, közös kutatómunkával.

Civil szervezetünk két kiállítást is rendezett ez évben: a *Bihari tájházak és kiállítóhelyek* c. tárlatot két helyszínen, a Bihari Honismereti Tábor 37 éves múltját bemutatót pedig Nagyrábén láthatta a közönség.

2013-ban az *Itthon vagy! Magyarország, szeretlek!* című országos programsorozat berettyóújfalui rendezvényének lebonyolításában szerepet vállalt az egyesület, illetve négy általános iskolai csoport számára múzeumi szakkört szervezett. A *Múzeumok éjszakája*, *Múzeumok Őszi fesztiválja*, *Családi múzeumi délután* programokon – ahogy minden évben korábban is – az egyesület önkéntes munka biztosításával segítette az intézményt. A baráti kör tagjai részt vettek a IX. Bihari Diéta szervezésében is. A 2013 novemberében induló kulturális közfoglalkoztatási programban egyesületünk 14 fő foglalkoztatásában volt partnere a Nemzeti Művelődési Intézetnek, így adva még több munkaerő segítséget az intézmény szakmai és közművelődési munkájához. Mindhárom évben a májusi helytörténeti vetélkedők megrendezésében is fontos partnere volt a Bihari Múzeum Baráti Köre az intézménynek és az alapítványnak.

A Bihari Múzeumért Alapítvány támogatása révén a múzeumnak stabil, telefonvonalas internete volt 2009. október elejétől 2013 őszéig. (Azóta az intézmény finanszírozásában biztosítjuk az internetet.) Alapítványunk támogatásával készült el mind a három évben a múzeum következő évi kártyanaptárát 2000-3000 példányban. 2012-ben a Múzeumok Majálisára 1500 példányban nyomtatta ki az alapítvány a Bihari Múzeum magyar nyelvű leporellóját, mellyel a városi, megyei, és országos rendezvényeken mutathatjuk be Bihart, múzeumunkat és a kiállítást. Az alapvető céloknak megfelelően alapítványunk 2011–13 között is segítette a múzeum tudományos, kiadványkészítési, ismeretterjesztési és publikációs munkáját.

A Bihari Múzeumért Alapítvány Berettyóújfalui Város Önkormányzatának „*Berettyóújfalui az egészséges város*” c. EU-s pályázatában konzorciumi partner volt, így ebből a pályázati forrásból (nettó 500 000 Ft) adta ki a *Sárréti kurrentáló könyv – Hivatali körlevelek a 19. század eleji Bihar vármegyéből* című kiadványt 250 példányban. 2006-ban került a Bihari Múzeum gyűjteményébe egy 350 kéziratos oldalt

tartalmazó kötet, amely zömmel 1808–1811 közötti időszakról tartalmaz hivatali körleveleket, amelyeket egykor a Sárréti járásban továbbítottak egymásnak a települések jegyzői. A forrás átírását, hozzá a bevezető tanulmányt és a mutatókat fiatal kutatók, a Bihari Múzeum Baráti Köre tagjai készítették. 2011. június 28-án mutattuk be ezt a forráskiadványt az érdeklődőknek.

Szintén az alapítvány konzorciumi partnerségében, a „*Berettyóújfalu az egészséges város*” c. EU-s pályázat keretében került megrendezésre három vetélkedő diákok számára. 2011. május 4-én a helytörténeti vetélkedő a helyi általános iskolák számára „*Berettyóújfalu története*” címmel. Május 5-én a helytörténeti vetélkedő „*Biharország története*” címmel a térségi középiskolák számára (témája Bocskai István élete volt), valamint május 6-án a térségi néprajzi vetélkedő általános iskola felső tagozata számára.

Az alapítvány támogatásával készült el a Bihari Füzetek 34. számú kiadványa, *Ungvári Imre: Biharban éltem én is!* Címmel, amely kiadvány 100 példányban látott napvilágot. A kötet bemutatója 2011. március 22-én volt a Bella Costa étteremben.

Mindhárom évben az alapítvány anyagi forrásokkal is támogatta a Múzeumok Éjszakája nagyrendezvényünket, amelyen az alapítvány önkéntesei mellett a Bihari Múzeum Baráti Köre tagjaira és önkéntesire is számíthattunk. Alapítványunk – mint ahogy évek óta mindig – ezen időszakban is támogatta a tudományos kutatást, a Bihari Diéta és a Bihar-kutatás konferenciákat a Bihari Múzeum Baráti Körével együtt.

2012-ben két jelentős időszaki kiállításunk (*A Himnusz kultuszának nyomában* és a *Mobil-kor-történet* című) megvalósításának (szállítás, a kiállítás rendezőinek szállás és étkezés biztosítása) költségeit finanszírozta. Alapítványunk a Múzeumok Őszi Fesztiválja programjait is segítette 2012-ben és 2013-ban is. Ez utóbbi évben Bencze Lászlóné gyűjtéséből megjelent *Vetettem violát* című CD-melléklettel ellátott népdal-kötetnek kiadását is támogatta.

Gyűjtőmunka, gyűjtemények

A bihari táj tárgyi emlékeinek, írásos hagyatékának megszerzésére irányuló gyűjtőmunkánkban a legjelentősebb szerepe az ajándékozásnak van. A tárgyvásárlásra fordítható összeg évek óta nagyon alacsony, illetve napjainkra gyakorlatilag teljesen meg is szűnt, kizárólag pályázatokból vásárolhatunk műtárgyakat. A tervszerű gyűjteménygyarapítást leállítottuk, mert a benti raktáraink zsúfoltak, a külső raktár is megtelt. Amíg nem sikerül a raktári állapotokon javítani, addig csak kisebb tárgyak, tárgycsoportok és leginkább dokumentumok gyűjtését és befogadását tudjuk vállalni.

Ettől függetlenül az elmúlt három évben is jelentős gyarapodást mondhat magáénak az intézmény. Lemezjátékokkal és katonai életképekkel gazdagodott a Bihari Múzeum játékgyűjteménye és ezzel egy időben a JÁTÉK-HAD-TÖRTÉNET című állandó kiállításunk. A Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Szakmai Kollégiumának 290 000 Ft-os támogatásával (2010-es pályázat megvalósítása 2011-ben) a Bihari Múzeum megvásárolta az egykori „Székely–Barcsay-játékgyűjtemény” egyik jelentős tárgycsoportját, zömmel az 1937–1940-es évekből származó óraszerkezetes lemezjátékokat, valamint néhány „történelmi életkép makettet”, amelyeken ólomkatona és elasztolin figurákkal katonai élethelyzeteket mutat be az életkép készítője. Megvásárolt játékok, életképek: katonai teherautó, katonai autó, katonai szolgálati kocsi, 2 darab szikrázó ágyú, katonai sebesültszállító autó, tank, vontató traktor, katonai fogat táborigényhálóval, spanyol nemzeti hadsereg, magyar tengerészek, francia gázmaszkos tengerészek, segélyhely, telefonos osztag, pihenőcsapat.

Ezenkívül ajándékokkal gyarapodott leginkább a történelmi gyűjteményünk: pl. a BUSE életéből sporttörténelmi fotókkal, dokumentumokkal, rendőr és munkásőr egyenruhával (23 db), katonai emlékérmekkel, plakettekkel (43 tétel), nagyrészt Békési Imre adományaként. Ebben az időszakban kapta meg a múzeum Varga Albert tűzoltóhadnagy egyenruháját, iratait, dokumentumait. Karancsi Lajos pedig 2 térképet adományozott a múzeumnak. A K.U.K. Honvéddadtestek elhelyezkedése az Osztrák–Magyar Monarchiában témájú térképek 1909-ben készültek, amelyeket már a *Szülőföldünk térképei* című időszak kiállításunkon be is mutattunk a nagyközönségnek. Ajándékba kaptunk egy Novamat 130 Af típusú diavetítő gépet is, egy méhészfüstölőt, egy hencidai szikvízkészítő szódásüvegét is ebben az időszakban.

Az intézmény vette át Cs. Erdős Tibor festőművész 27 alkotását, amelyet az alkotó szülővárosának ajándékozott. A numizmatikai egységbe 109 bankjegy, érme és kintűtetés került. Az általános történelmi dokumentumok tára több mint 20 tétellel gyarapodott. A néprajzi gyűjteménybe került dr. Sándor Mihályné 53 darabból álló hagyatéka, tárgyai, dokumentumai és Lisztes Istvánné Horváth Eszter 40 darab kézimunkája mellett egy gyermek etetőszék, egy kürtőskalácsütő fa, egy vessző haltartó, káposztásgyalu, mángorló, szilke és kistál, valamint egy kuriózum: cukorrépasorközkap. Steiner Dezsőné Klein Anna hagyatéka, Kiss Béláné ajándékaént textil- és viseleti darabok és Balogh Imre vegyes néprajzi tárgyai dokumentumai is a múzeum gyűjteményeibe kerültek, csakúgy, mint a Sárrétudvari költő, Nagy Imre kézírata, füzetek.

Az adattárba fotók, konferenciaanyagok, szakdolgozatok, gyűjtési jegyzetek, interjúk – többek között Makk Károllyal és Makk Erzsébettel –, illetve más az in-

tézményünk életével kapcsolatos dokumentumok (több mint 150 tétel) kerültek be a 2011–2013 közötti időszakban. Az Éneklő Ifjúság hangversenysorozat berettyóújfalui rendezvényeinek dokumentumai (2003–2010) jelentős részét képezik az új adattári anyagnak.

A több mint 13 ezer kötetet számláló könyv- és folyóirattárunk az elmúlt három évben is évente 150-180 dokumentummal gyarapodott. Vásárlás nem történt, ajándékként és cserekapcsolat folytán kerültek a gyűjteménybe a kötetek és a periodikák. 2013 végére 13 935 darabból áll ez a segédgyűjtemény.

Nyilvántartás

Az elmúlt három évben sem tudtuk a nyilvántarási munkánkban az 1984-től kezdődően kialakult lemaradást megszüntetni. A 2011–2013 közötti időszakban a történeti és a néprajzi gyűjteményben történtek leltározások: részben az új szerzeményeket, részben a korábban bekerült tárgyakat vezettük be gyűjteményi leltárkönyvbe, ezek száma meghaladja az ezret.

A Bihari Múzeum valamennyi gyűjteményi leltárkönyve Excell adatbázisban számítógépen is elérhető. Az új nyilvántartó programmal, a Lapodával vannak még gondok, nehezen megy az átkonvertálása az Excell adatbázisoknak.

Digitalizálás

A Bihari Múzeum gyűjteményeiből a történeti, irodalmi, néprajzi tárgyak egy részéről és valamennyi ásványról készült digitális műtárgyfotó 2011–2013 között. Szűcs Endre ezen időszak alatt 728 műtárgyfotót készített el. A kutatók számára ezek már elérhetők, nem kell feltétlenül kézbe venni az olykor már nem is a legjobb állapotban lévő tárgyakat. A nagyközönség számára digitálisan az interneten vagy az infoponton is elérhető tárgyak száma 2013 végén 149 db. A dokumentumaink közül is egyre több szkennelve is megtalálható a gyűjteményi nyilvántartásban. A vizsgált időszakban 1174 db dokumentum lett digitalizálva a saját gyűjteményünkéből és 2326 oldalnyi anyag a Déri Múzeum néprajzi adattárából, bihari vonatkozású dokumentumok, melyekért már nem kell Debrecenbe utazni, a Bihari Múzeum gyűjteményében is kutathatók ezek az adattári anyagok.

Gyűjteményrendezés, revízió

A raktáraink nagyon zsúfoltak, ezért szinte minden hónapban valamiféle raktárrendezés történik. A természettudományi, az irodalmi kézirat gyűjteményben teljes egészében megtörtént a revízió. A történeti, ezen belül a tárgyi és a numizmatikai gyűjteményben is elkezdődött ez a munka. Az elmúlt három évben több mint 3000 tárgy és dokumentum került revízió alá.

Restaurálás, tisztítás, konzerválás

A Bihari Múzeum történetében először van szakképzett műtárgyvédelmi asszisztens végzettségű munkatársa az intézménynek, mivel 2012 nyarán Szűcs Endre befejezte a szakmai tanfolyamot. Emiatt a korábbi évekhez képest növekedett a tisztításra és konzerválásra kerülő tárgyak száma, a három év alatt meghaladta az 1500 darabot. Restaurálás csak 2011-ben történt intézményünkben a Déri Múzeum restaurátorai végezték ezt a munkát: László Attila a BUSE-kiállításunkhoz a sportegyesület egykori díszzászlórúdját, s annak zászlószögeit tisztította meg. Posta Márta restaurátor pedig 5 darab sérült népi kerámiát tisztított és restaurált.

Minden évben az állandó kiállításban lévő tárgyak portalanítására is sor került és a bekerült új tárgyak is átesetek egy megelőző műtárgyvédelmi tisztításon, valamint a digitalizálás, fotózás előtt is gyakran volt szükség bizonyos tisztítási munkálatokra.

Közművelődési munka

A korábbi évekhez hasonlóan az elmúlt három évben is igen nagy hangsúlyt fektettünk a közművelődési munkára, az időszak kiállításokra, a múzeumpedagógiai foglalkozásokra és a nagyrendezvényekre.

Állandó kiállítás

2011-ben sikerült az állandó kiállítás egyik termét, a 2003-ban elkészült régi (1980-as) installációval felépített régészeti kiállítást korszerűsíteni, a XXI. századnak megfelelő technikák alkalmazásával interaktívabbá tenni a látogatók számára. A teret is jobban kihasználtuk, így magában a kiállítóteremben is megtarthatók a régészeti témájú foglalkozások.

A neolitikus ház feles makettjében helyet foglaló viaszfigura mellett a látogató is megpróbálhatja az újkőkori őrlést. A kerámiaedény-készítés ősi technikáját kísérleti régészeti filmen láthatják a látogatók, a múzeumi órákon pedig maguk is próbálhatják a diákok. Az újkőkori balta készítését szintén egy nyolcperces filmen mutatjuk be, és közben kézbe is fogható az elkészült darab, ahogy megtapinthatók – nemcsak a vakok és gyengénlátók számára – a tárlók fiókjában található edénymásolatok, illetve a miniolta és a női testet szimbolizáló alak.

A kiállításban minden csoport számára tartunk tárlatvezetést, ritkán használjuk a hangos tárlatvezető rendszert. Annál nagyobb sikere van a kiállításban lévő infopontnak, ahol azon kívül, hogy a múzeum kiállításairól is többet megtudhat a látogató, az *Etesd meg az ősembert!* című interaktív számítógépes játékprogram segítségével ismerheti meg kicsi és nagy a búzatermelés illetve a kenyérfőzés folyamatát és újkőkori eszközeit.

Napjainkban már minden berettyóújfalui 5. osztályos tanuló a múzeumban ismerkedik a történelem tantárggyal és az őskor témakörrel, s egyre többen érkeznek a járásból is ezekre a múzeumi órákra.

Az állandó kiállítás többi termében nem történt változás 2004 óta.

Időszaki kiállítások

Időszaki kiállításaink témaválasztásakor továbbra is a korábban megfogalmazott⁶ kettős cél vezérel bennünket: egyrészt fontosnak tartjuk a bihari vonatkozású témák feldolgozását, és helyi művészeknek bemutatkozási lehetőséget adni. A helyi témák mellett ugyanakkor más múzeumok népszerű kiállításait is igyekszünk az itteni múzeumlátogatók elé tárni: pl. a *Mobilkor-történet* című, a Mobilkor Alapítvány tárlatát 2012-ben, a *Szülőföldünk térképei* vándorkiállítást a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeumból 2013 tavaszán.

⁶ Kállai Irén-Sándor Mária: A Bihari Múzeum három éve: 2006–2008. In: Bihari Múzeum Évkönyve XII–XIV. 303–324. 313.

Tárlatok az időszaki kiállítótermünkben, illetve a múzeum előadótermében:

Megnyitás dátuma	Zárás dátuma	A kiállítás címe
2010. október 31.	2011. március 31.	<i>A Berettyóújfalui Református Egyház története</i>
2011. május 31.	2011. június 17.	<i>Bihar vármegye gazdaság. és társadalom-története, építészeti öröksége a 16–20. században</i>
2011. június 24.	2012. január 15.	<i>Hajrá BUSE! – 100 éves a Berettyóújfalui Sport Egyesület</i>
2012. január 19.	2012. április 12	<i>A Himnusz kultuszának nyomában</i>
2012. április 17.	2012. június 13.	<i>Mobil-kor-történet</i>
2012. június 23.	2012. október 11.	<i>A bihari méhészet</i>
2012. szeptember 20.	2012. október 6.	<i>Jog, törvény, igazság – A berettyóújfalui járásbíróóság története</i>
2012. október 9.	2012. november 10.	<i>120 éve született a „bihari trubadúr” – Nadányi Zoltánra emlékezünk</i>
2012. október 16.	2013. január 19.	<i>„Mindent a kéznek, semmit a szemnek!” –tapintható tárlat, a Látás-sérültek Észak-alföldi Regionális Egyesülete rendhagyó kiállítása</i>
2013. január 24.	2013. március 15.	<i>„Alkotni jó!” – Az Igazgyöngy Alapfokú Művészetoktatási Intézmény tanárainak kiállítás</i>
2013. március 27.	2013. május 10.	<i>„Szülőföldünk térképei” – A Karacs Ferenc Múzeum vándorkiállítása</i>
2013. május 17.	2013. augusztus 24. (szeptember 13.)	<i>„Földközelen” – 110 éve született Szűcs Sándor a Háromföld krónikása</i>
2013. szeptember 24.	2013. december 21.	<i>Sinka István, a „fekete bojtár” a bihari és békési táj költője – a Bihari Múzeum vándorkiállítása</i>

Rendhagyó időszaki kiállítások

2007-ben rendeztük meg először a múzeumi világnap alkalmából rendhagyó időszaki kiállításunkat a múzeum nagytermében. Eleinte olyan műtárgyakat mutattunk be, amelyek jellegüknél fogva nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot; a kiállítás rövid időtartamával kívántuk hangsúlyozni az alkalmat. Rendhagyó időszaki tárlatunkra – májusban, a város napja körüli időpontban vagy később szeptemberben a kutatók éjszakája alkalmából szerveztük meg. 4-5 éve már, hogy más múzeumoktól is kölcsönöztünk műtárgyakat. 2011-ben a nagyterem felújítása miatt ez a programunk leállt, de 2012 májusában újra felélesztettük. Az utóbbi két évben sikerült két berettyóújfalui jeles személyiség születésének 100. évfordulóját egy-egy emlékkiállítással megünnepelni, s az őszi fesztivál keretében is két kisebb rendhagyó kiállítást megszervezni a középiskolás diákok aktív részvételével.

Megnyitás dátuma	Zárás dátuma	Kiállítás címe
2012. május 9.	2012. május 23.	<i>100 éve született Soltész Kálmánné Szatmári Erzsébet</i>
2013. május 11.	2013. augusztus 30.	<i>100 éve született dr. Sándor Mihályné</i>
2013. augusztus 14.	2013. szeptember 10.	<i>A civilizáció és a természet kapcsolata fotópályázat díjazott alkotásaiból</i>
2013. október 10.	2013. október 21.	<i>Alkotó diákok Biharban (MÖF 16+ tematika)</i>
2013. október 24.	2013. november 8.	<i>A világ diák szemmel – fotókiállítás (MÖF 16+ tematika)</i>

2013-tól újra indítottuk a korábban oly sikeres *A hónap műtárgya* kiállítási sorozatunkat dr. Krajczárné Sándor Mária javaslatára és szakmai vezetésével. Márciusban báli meghívókat, májusban Berettyóújfalu strandjának történetét mutattuk be, nyárra ezt kiegészítettük Bihar fürdőivel. Szeptemberben az iskolakezdesre a berettyóújfalui polgári fiúiskola archív képeit, dokumentumait láthatták az érdeklődők, októberben a polgári leányiskola bemutatása következett. Az évet egy érdekes minikiállítással zártuk. Az ÉDES (Élet Diabétesszel Egészségesen Sokáig) berettyóújfalui egyesülettel karöltve szerveztük meg az egész napos programot és a kiállítást, összegyűjtve a tagoktól a különböző eszközöket, kiadványokat, amelyek az elmúlt 30-40 évben segítettek cukorbeteg életét.

Kiállítások külső helyszínen

Az elmúlt három évben is számos helyi intézmény kért fel bennünket, hogy kiállítást rendezzünk múltjának relikviáiból, munkatársaik vagy saját gyűjteményi anyagokból és a múzeumi gyűjteményi anyagok másolatából. Több múzeumi munkatársunk alma máterének, az Arany János Gimnáziumnak készítettünk jubileumi időszak kiállítását az új főtéren létrehozott Rendezvényházban. A pályázati forrásból elkészült kiállítás öt évig lesz látható.

Saját gyűjteményünk anyagából több tablókiállítást is készítettünk, amelyek könnyen szállíthatók, egy-egy esemény háttérében kiállíthatók, pl. a berettyóújfalui kórház által szervezett XX. Országos Szülésznő Konferencián, Hajdúszoboszlón, később Berettyóújfaluban a védőnők továbbképzésén.

A 2009-ben kiadott *Bihari tájházak és kiállítóhelyek I.* című kiadvány anyagából a Bihari Múzeumért Alapítvány finanszírozásával elkészült egy tablókiállítás. A következő évben a tárlat kiegészült a II. kötet fényképeivel, a határon túli kiállítóhelyek tablóiival. Az így teljessé vált kiállítást 2012-ben a romániai Biharfélegyháza mellett Zsákán, a Rhédey-kastélyban, majd 2013-ban Nagyrábén és később Berettyószentmárton városrészben a Pálfi István Rendezvénycsarnokban is bemutatásra került. Nagyrábén a művelődési ház nemcsak a tájházak kiállításunkat, hanem a BUSE alapításának 100 éves jubileumi évfordulójára készült tablókiállításunkat is bemutatta, csakúgy, mint 2013-ban a településen megrendezett honismereti táborunk történetét bemutató tablókiállítást is.

Helyszín	Időtartam	Kiállítás címe
Románia, Biharfélegyháza	2011. június – 2012. augusztus 31.	<i>Bihari tájházak és kiállítóhelyek I–II. tablókiállítás</i>
Berettyóújfalú, Rendezvényház	2011. október 6-tól folyamatosan	<i>65 éves a Bihari Alma Mater – Az Arany János Gimnázium története</i>
Hajdúszoboszló, XX. Országos Szülésznői Konferencia	2012. május 31.	<i>Bábák Biharban – tablókiállítás</i>
Zsáka, Rhédey-kastély	2012. szeptember 9. – 2013. január 21.	<i>Bihari tájházak és kiállítóhelyek I–II. tablókiállítás</i>
Bakonszeg, Nadányi-kúria	2012. november – 2013. június	<i>A bihari trubadúr</i>

Helyszín	Időtartam	Kiállítás címe
Berettyóújfalú, Városi Bíróság	2012. októbertől folyamatosan	<i>Jog, törvény, igazság</i>
Berettyóújfalú, Gróf Tisza István Kórház	2012. november 25. december 15.	<i>Bábák Biharban – tablókiállítás</i>
Berettyóújfalú, Makk Kálmán Mozi	2012. május 23-tól folyamatosan	<i>Az Apolló Filmszínházról a Makk Kálmán Moziig</i>
Nagyrábé, Kossuth Lajos Művelődési Ház	2012. július 15. – augusztus 31.	<i>Hajrá BUSE! –100 éves a Berettyóújfalui Sport Egyesület</i>
Nagyrábé, Kossuth Lajos Művelődési Központ	2013. január 29.– április 12.	<i>Bihari tájházak és kiállítóhelyek I–II.</i>
Berettyóújfalú, József Attila Általános Iskola	2013. június 1. – június 21.	<i>„Hajrá BUSE”</i>
Berettyóújfalú, Nadányi Zoltán Művelődési Központ	2013. április	<i>Válogatás a Bihari Múzeum ex libris-gyűjteményéből</i>
Berettyóújfalú, Pálfy István Rendezvény-csarnok	2013. szeptember 28.	<i>Bihari tájházak és kiállítóhelyek I–II.</i>
Nagyrábé, Kossuth Lajos Művelődési Központ	2013. július–szeptember	<i>Válogatás a Bihari Honismereti Tábor 37 éves múltjából</i>

Múzeumpedagógia

Az állandó kiállításainkhoz és az időszaki kiállítások nagy részéhez is dolgoztunk ki múzeumpedagógiai foglalkozásokat a különböző korcsoportok számára. Sajnos 2013-ra lecsökkent – ahogy az országban mindenütt – a múzeumi kiállításlátogatók száma, s ezzel együtt a tárlatvezetések száma is. Viszont a múzeumlátogatók száma szerencsére nem csökken, sőt folyamatosan emelkedik, hiszen többszörösére emelkedett a múzeumpedagógiai foglalkozásaink száma és az azokon résztvevők száma is. Nemcsak a diákok és óvodáscsoportok látogatják egyre többen a Bihari Múzeum foglalkozásait, hanem folyamatosan nő az egyéb közművelődési rendezvények és az azon résztvevő látogatók száma is: 2011 és 2013 között megduplázódott.

Mutatók	2011.		2012.		2013.	
Tárlatvezetések száma (alkalom)	41		54		13	
Múzeumpedagógiai foglalkozások száma (alkalom) látogatószám (fő)	60	1203	231	4948	203	3710
Diákok részére tartott egyéb rendezvények száma szakkör +tábor (alkalom) látogatószám (fő)	77	1312	71	1073	45	654
Egyéb közművelődési rendezvények száma (alkalom) látogatószám (fő)	22	922	28	1645	38	2014

Az „Iskolabarát múzeum” megvalósítása érdekében a helyi oktatási intézményekkel már 2008 -óta együttműködési szerződéseket kötöttünk, amelynek értelmében a pedagógus által tartott múzeumi órákhoz ingyenesen biztosítjuk a belépést, a termet és a szükséges egyéb eszközöket. Egy-két iskola három-négy pedagógusa él is ezzel a lehetőséggel évente több alkalommal.

Az EU-s pályázatok fenntartási idejében, a pályázatban partner iskolákkal díjtalanul valósítjuk meg a programokat. A KLIK Berettyóújfalui tankerülete és személy szerint Kapornai Judit igazgatónő támogatja az iskolákat abban a törekvésükben, hogy minél többször hozzák diákjaikat a Bihari Múzeumba. 2013-ra elértük, hogy nem csak a helyi, hanem még a járási iskolák is pályázati forrásokból akár teljes programsomagokat vásárolnak meg. Ezek a programsomagok jórészt a korábban kidolgozott két TÁMOP-os programunk legsikeresebb foglalkozásait, múzeumi óráit tartalmazzák.

Állandó programok

Családi múzeumi délután

A több mint hétéves múlttal rendelkező programsorozatunkat, a Családi múzeumi délutánt 2011 októberében felélesztettük, ezen alkalommal a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében „régészkedtünk”. 2012-ben három alkalommal tartottunk családi délutánt, januárban a honfoglalás volt a téma, márciusban Kossuth Lajos életével foglalkoztunk, szeptemberben MÉZELŐ délutánt tartottunk. 2013-ban havonta megren-

deztük családi múzeumi délutánunkat. Minden hónap utolsó előtti szombatján 10–16 óráig díjtalanul látogatható a múzeum, s ezeken a szombat délutánokon 14 órától megrendezett programra is részvételi díj befizetése nélkül jöhetnek a családok.

Időpontok 2013-ban Program címe

január 19.	<i>Mindent a kéznek, semmit a szemnek – interaktív program</i>
február 16.	<i>Alkotni jó! (farsang)</i>
március 23.	<i>Húsvétoló</i>
április 20.	<i>Tájékozódjunk! (A szülőföldünk térképei c. kiállításához)</i>
május 18.	<i>Szűcs Sándor nyomában („Földközelen” c. kiállításához)</i>
június 22.	<i>Múzeumok Éjszakája (A víz ezer arca)</i>
július 20.	<i>Az aratástól a kenyérig</i>
augusztus 24.	<i>Légy áldott, Szent István király!</i>
szeptember 21.	<i>Múzeumi morzsoló – Mindent a kukoricáról</i>
október 19.	<i>Sinka István, a „fekete bojtár” (a költőről szóló kiállításához)</i>
november 23.	<i>Márton-nap a múzeumban</i>
december 21.	<i>Adventi készülődés</i>

Múzeumok éjszakája

A Bihari Múzeum 2005 óta az év legrövidebb éjszakához, Szent Iván napjához közel eső szombat éjszakáján mindig egy központi téma köré szervezett, különleges programmal várja a látogatókat.

2011. június 24-én a téma a *sport* volt. A program a *HAJRÁ, BUSE! 100 éves a Berettyóújfalu Sport Egyesület* című időszaki kiállítás megnyitójával kezdődött. Sportos témájú filmekkel, Berettyóújfalu sportmúltját bemutató fotókiállítással, interaktív feladatokkal vártuk az érdeklődőket. Az Eötvös József Szakképző Intézet világbajnok erőemelő diákjaival és edzőjük segítségével bárki kipróbálhatta a fekvenyomást is. A múzeum udvarán népi játékokkal lehetett ismerkedni: a látogatók a mocsárjárót és a gólyalábat is kipróbálhatták. „Az éjszaka műtárgya” a nagyváradi születésű Kabos Endre olimpiai bajnok vívó kardja volt, amelyet a Sporttörténeti Múzeumból kölcsönöztünk. A főtéren felállított színpadon az Igazgyöngy Alapfokú Művészeti Iskola táncosai mellett aerobikbemutatót és a Baranta Egyesület harcművészeti bemutatóját is láthatták az érdeklődők. A rendezvényen az éjszaka folyamán 371 fő vett részt.

2012. június 23-án a *Múzeumok Éjszakája* c. programunkban minden a méz körül pergett. A programot a múzeum a Bihari Múzeumért Alapítvánnyal karöltve, valamint a Berettyóújfalui és Vidéke Méhészek Egyesületével együttműködésben valósította meg. Ez a rendezvény egyben a Bihari Mézlovagrend megalakulásának nyitóeseménye is volt. Hagyományteremtő, érték- és egészségmegőrző programot szervezünk közösen a méhészekkel az érdeklődő nagyközönség számára. A bihari mézfeldolgozást bemutató időszaki kiállításunk mellett számos érdekes szakmai program, vetélkedők, feladatok, játékok, kézművesség, üvegtárában méhek, filmek, mesék, illetve mézes ételek, italok, és mézes fagyi kóstolója várt minden korosztályt a Bihari Múzeum „mézes éjszakáján”. A látogatottsági rekordot döntő esemény alkalmával több mint 800 fő járt ezen az éjszakán a múzeumban.

2013. június 22-én *Egy éjszaka Szűcs Sándor nyomában – Élet a vízivilágban egykor és ma* címmel szerveztük meg a *Múzeumok Éjszakája* programját. A Berettyó Munkás Horgászegyesülettel, a Bihari Természetbarát Egyesülettel karöltve a Bihari Múzeum és civil szervezetei Szűcs Sándor, a Sárrét kutatója születésének 110. évfordulója kapcsán, s részben a néprajzos művein keresztül a SÁRRÉTET, a Berettyó-Körösök világát, a régi magyar vízivilágot jelenítették meg a lehető legszélesebb formában és módon. A *Földközében – 110 éve született Szűcs Sándor, a Háromföld krónikása* című vándorkiállítás és az állandó tárlat *Élet a vízivilágban* c. termének segítségével a mai kor embere is megismerhette az egykori Sárrét világát, az itt élő halakat, hullóket, vízi növényeket, az ártéri területek élővilágát, gazdálkodását, az emberek életmódját, s ezzel összehasonlították e táj mai arculatát. A XIX. század népi kultúrájához szorosan kapcsolódó a népzenei és néptánc programokkal és táncházzal is vártuk a nagyközönséget. Több mint 300 fő vett részt a rendezvényen.

Múzeumok Őszi Fesztiválja

Mindhárom évben csatlakozott a Bihari Múzeum az októberi országos rendezvény-sorozathoz. 2011-ben a már korábban említett *Régészkedj! Múzeumi Őszbúcsúztató családi délután a Bihari és a Hajdúsági Múzeumban* című projektünk a megye két legnagyobb területi múzeuma összefogásával valósult meg, mindkét helyszínen együtt rendeztük meg a családi programjainkat.

A *Múzeumok Őszi Fesztiválja* 2012-es eseményeit is a Bihari Múzeumért Alapítvány s a baráti kör segítségével valósítottuk meg. Két fő téma köré szerveződtek az október havi programsorozat eseményei. A 120 éve született „bihari trubadúr” – Nadányi

Zoltán íróra, költőre emlékeztünk. Dr. Krajczárné Sándor Mária „minikiállítás”- rendezett a költő az állandó kiállításban nem látható kézírataiból, személyes tárgyaiból. A tárlat mintegy háttéréül szolgált a további rendezvényekhez, például, *rendhagyó irodalomóránkhöz*. Az állandó kínálatunkban szereplő múzeumi óránkat a Múzeumok Őszi Fesztiválja idején felkínáltuk ingyenesen a három helyi középiskola tanulói számára. *Irodalmi kávéházunkban* más módon mutattuk Nadányit: október 9-én, a költő születésnapja alkalmából egy előadói estet szerveztünk, amelyen helyi amatőr szavalók, énekesek adták elő a költő műveit, ezzel is népszerűsítve életművét a berettyóújfaluiak körében. A rendezvényen Kovacsóczy Katalin, a költő unokája is részt vett.

A Múzeumok Őszi Fesztiválját 2013-ban is a civil szervezeteinkkel, illetve segítségével valósítottuk meg. Ebben az évben a fő téma: Sinka István (a szeptemberben nyíló időszakikiállítás kapcsán) és a Kelet Népe volt. A rendezvénysorozat keretében Budapest után először Berettyóújfaluban mutattuk be a Bencze Lászlóné gyűjtéséből megjelent *Vettem violát* című CD-melléklettel ellátott népdalkötetet, ezzel is köszöntve a 80. születésnapját ünneplő kutatót. Segítettük a kiadvány publikálását, népszerűsítését, a múzeumba meghívtuk a tájegység népdalköreit, néptáncsoportjait is.

Helytörténeti vetélkedők

A *Berettyóújfalú története* c. általános iskolás vetélkedőre minden év májusában, a múzeumi világnap és a város napja körüli időszakban kerül sor, és még azon a héten a középiskolásokat is várjuk a *Biharország története* című térségi helytörténeti vetélkedőre. Minden évben valamilyen aktuális évforduló, vagy jeles bihari személyiség évfordulója adja a témát. Ezeket a megmérettetéseket már több mint 15 éve megrendezi az intézmény a civil szervezetek segítségével. A középiskolásoknak a vetélkedő témája 2011-ben Bocskai István, 2012-ben Nadányi Zoltán élete volt. Az általános iskolások 2011-ben Berettyóújfalú épületei, intézményei témából, 2012-ben Berettyóújfalú népi építészetéből és településnéprajzából mérték össze tudásukat. Mindkét korcsoport 2013-ban Szűcs Sándor életéből és munkásságából készült fel, s a vetélkedők végén valamennyien Biharnagybajombba, a néprajzkutató egykori lakóházhoz látogattak el, egy félnapos kirándulást kaptak jutalmul a résztvevő csapatok.

Konferenciák, szakmai napok, tanácskozások

Múzeumpedagógiai Évnyitót a BIHARI MÚZEUMBAN 2011 augusztus végén a TÁMOP 3.2.11.-es projektünk záróeseményeként rendeztük meg, majd 2012-ben már

pályázati forrás nélkül is megvalósítottuk augusztus végén. 2013-ban pedig október elején vártuk a város és a járás pedagógusait a legújabb múzeumpedagógiai kínálatukat bemutató rendezvényre.

2011 őszén, novemberben a tudomány napja tiszteletére szerveztük meg a Bihari Diéta VIII. és a Bihar-kutatás összevont konferenciát. A Bihari Diéta ezen ülészakájának a témáját az újabb néprajzi kutatások szolgáltatták, míg a Bihar-kutatás konferenciája a közgyűjtemények, a tudományosság és a történeti vármegyék kutatásának 21. századi lehetőségeire kereste a választ. 2012 őszén is vártuk a fiatal kutatókat, a Bihar-kutatás konferenciánkra, mely egyben a Megyei Honismereti Egyesület közgyűlése is volt. 2013. november 11-én Márton napján pedig a Bihari Diéta IX. tudományos ülésén Berettyószentmárton múltjával foglalkoztunk, a település első írásos említésének 800. évfordulója alkalmából. Az ülésen elhangzott előadásokból és az azóta fellendült kutatásnak köszönhetően 2014-ben egy közel 250 oldalas kötet is megjelent.

2013-ban országos szakmai napot tartottunk. *Átalakulás-lehetőség!? A Pulszky Társaság – Kismúzeumi Tagozat ülése*, országos szakmai napjára a Bihari Múzeumba 2013. szeptember 20-án vártuk az ország összes területi, városi kismúzeumának, muzeális intézményének vezetőit, munkatársait. Főleg Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok megyék kismúzeumának képviselőire számítottunk. Pályázati forrásból biztosítottuk, hogy a dunántúli kollégák egy nappal korábban érkezhessenek, illetve szükség esetén, a program végén is tudjanak városunkban megszállni. Összesen 76 fő vett részt a konferencián. Voltak „kismúzeumos” kollégák Orosházától Vásárosnaményig, Mosonmagyaróvártól Bonyhádon, Kiskunhalason át Nagykerekiig. Még egy országos múzeum, a Természettudományi Múzeum főigazgatója is megtisztelt bennünket jelenlétével. A rendezvény szervezésében segítségünkre volt a Pulszky Társaság s főleg a Kismúzeumi Tagozata, valamint a Skanzenben működő MOKK (Múzeumi Oktatási és Képzési Központ) megyei koordinátori hálózata is. A regisztráció ideje alatt 10 órától szakmai tárlatvezetést tartottunk a kollégáknak. A tervek szerint Halász János államtitkár úr a szakmai program bevezetéseként köszöntőt mondott volna, de halaszthatatlan közfeladat ellátása miatt nem tudott az eseményen jelen lenni. A köszöntőket így dr. Vitányi István országgyűlési képviselő és Muraközi István városunk polgármestere tartotta meg. A *Poroszlai Ildikó-emlékérem* átadásán megtisztelt bennünket jelenlétével Pátkai Zsolt, Százhalombatta alpolgármestere, és Pálóczi Horváth András régész, Poroszlai Ildikó férje is. Dr. Bathó Edit, a tagozat elnöke szól a díjról, majd Vicze Magdolnával,

a százhalombattai múzeum igazgatójával együtt átadták az emlékérmét a 2013-es év díjazottjának, Dr. Szócs Zoltánnak, a Bonyhádi Völgység Múzeum igazgatójának.

Konferencia programrészében először a helyiek előadását hallhatták a jelenlévők. *A tájházak és a területi vagy járási múzeumok kapcsolata – lehetőségek bihari példákon keresztül* – című előadást Kolozsvári István etnográfus, Berettyóújfalu kulturális menedzsere mondta el, majd Szekeres Gyula, a Hajdúsági Múzeum igazgatója *Hajdúböszörmény – egy erős területi múzeum a Hajdúságban* című előadásán a jó példák kerültek napirendre. Ezt követően Dr. Sepseyne dr. Vigh Annamária, az Emberi Erőforrások Minisztériuma Közgyűjteményi Főosztályának vezetője tartotta meg nagy érdeklődéssel várt előadását: „*Átalakulás – lehetőség?!*” – címmel.

Szakmai napunk, konferenciánk fő célja az volt, hogy az ország kismúzeumainak szakmai segítséget nyújtsunk, célzottan az őket érintő legújabb jogszabályi változások és azok hatásának elemzése, friss információk nyújtása főosztályvezetői szintű minisztériumi tájékoztató tartásával. Ezt a célt maradéktalanul meg is valósítottuk.

A Bella Costa étteremben megtartott ebéd után az átalakulási példák következtek a keleti végekről, három megyéből. A törvényi változások miatti átalakulásokból adódó nehézségek és azok megoldásának bemutatása, új lehetőségek feltárása volt a fő vezérfonal a felkért hozzászólók korreferátumaiban. Olyan kismúzeumokból vettünk példákat, amelyek sikeresen vették az átalakítást. Igaz, voltak olyanok is, akiknél már nem ilyen egyértelmű a helyzet.

Felkért hozzászólóink, Dr. Szabó Sarolta, a nyírbátori Báthori István Múzeum akkori igazgatója, *Kis múzeum egy nagy múzeum ernyője alatt címmel*, Baloghné Szücs Zsuzsa, a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum igazgatója: „*Kicsiny ez a múzeum, de írtikes!*” címmel, Dr. Nagy Molnár Miklós, a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum igazgatója: *Metamorphosis musei – Egy vidéki múzeum a változások tükrében* címmel mutatott be jó példákat. Dr. Pusztai Gabriella, a *Kunszentmártoni* Általános Művelődési Központ igazgatója *Területi múzeum megmaradásának lehetősége intézményi összevonás esetén* című hozzászólásában már nem tudott sok jó példát hozni. Ellentétben Aranyos Sándor csoportvezető muzeológussal, aki a szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményből érkezve számos új ötletet villantott fel: *A szennai skanzen fejlesztési lehetőségei a 21. században* című előadásában. A hozzászólások után sokan mikrofont ragadtak és a beszélgetés-vita alatt több új információ is elhangzott, arról, hogy hogyan indult a munka 2013-ban az önálló kismúzeumokban, területi múzeumokban, összevont közgyűjteményekben (múzeum és könyvtár), illetve hármás, vagy

még többes funkciójú, múzeum–könyvtár–közművelődési intézményekben. Az összevonások tapasztalatairól is szóltak sokan a szakmai napon. Gyakorlati példa volt saját múzeumunk is. A Bihari Múzeumot 2013. január 1-jétől összevonták a vele már tizenkét éve egy épületben működő Sinka István Városi Könyvtárral. Az átalakítás után ez volt a két intézményi egység, a két közgyűjtemény első közös nagy szakmai programja, amikor a könyvtáros kollégák is már részt vettek a múzeum országos rendezvényének megvalósításában. A 12 fős csapat nagyon jól megszervezte és lebonyolította a programot, amelynek a helyi sajtó és média (Bihari Hírlap, Berettyóhír internetes portál, Berettyó TV) is nagy figyelmet szentelt. A konferencia előadásainak hangosítására béreltünk eszközöket és szakembert, akinek segítségével rögzítettük hangban is a három fő előadást, amelyet a konferencia után a PowerPoint anyagokkal együtt a Bihari Múzeum honlapján közzé is tettünk.

Összefoglalva: a Bihari Múzeum 2011–2013 között az országos átalakulások, átszervezések közepette előremenekült, s ebben az időszakban meg is erősödött. A 2013. év végére teljesítette a területi múzeum besoroláshoz szükséges valamennyi feltételt, úgy, hogy közben minden korábbi már meglévő gyűjteményét szakember muzeológus kezeli s így nem kellett lezárni. Múzeumunk 2014 tavaszán meg is kapta az új működési engedélyét. A fenntartóváltás nálunk pozitív hatásokat indított el, újabb lehetőségeket biztosított, amelyet a lelkes, egyre fiatalodó munkatársi gárda maximálisan ki is használt. Ha ezek a folyamatok a jövőben is így folytatódnak, akkor a Bihari Múzeum ezentúl már nemcsak a város, hanem a járás kulturális központja is lesz, így nemcsak a városlakók, hanem a járás lakói is felkeresnek, és talán a megyéből és az ország más részéből is egyre többen látogatnak majd el Berettyóújfaluba a Bihari Múzeumért és programjaiért is.

Irén Kállai

Transformation – Opportunity – Activity of the Bihari Museum between 2011–2013

During the past three years the Museum of Bihar went through a significant change. Since its establishment it was controlled by the Directorate of the Museums of Hajdú-Bihar County. Since 1st of January 2013 the museum has been maintained by the Municipality of Berettyóújfalú. Also the institution was merge with the István Sinka Library. The director of the new institutional system writes about the first experiences, the possibilities of the future, as well as the researching achievements and cultural activity in her study.

Fényképmelléklet⁷

1. kép. „Az év múzeuma, 2011” pályázat elismerő oklevele a minisztériumi különdíjról

2. kép. A Bihari Múzeum sátra a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében, a Múzeumok Majálisán

3. kép. A berettyóújfalui delegáció csoportképe a díjkiosztó után a 2012. május 19.

⁷ A fényképek nagy részét készítette és válogatta Szűcs Endre

4. kép. A Poroszlai Ildikó-emlékérem és oklevél

5. kép. Az emlékérem átadásán 2012. november 7-én, Nagykanizsán, a Pulszky Társaság Kismúzeumi Tagozati ülésén

6–8. kép. Az EU-s pályázatból megújult interaktív régészeti kiállítás
(Átadás éve: 2011)

9. kép. Használatban az új előadóterem a Pulszky Társaság Kismúzeumi Tagozati ülésén, 2012 őszén ...

10. kép. ... és 2013-ban az Múzeumok Őszi Fesztiválján, az Énektanárok éjszakája programon

11.kép. Legújabb kiadványaink

12. kép. A megyei levéltár vándorkiállítása a Bihari Múzeumban
2011. május 31-én nyílt meg

13. kép. Hajrá, BUSE! –100 éves a Berettyóújfalui Sport Egyesület című
időszaki kiállítás 2011. június 24 – 2012. január 15-ig volt látható

14. kép. A Mobil-kor-történet című vándorkiállítás 2012-ben áprilistól június közepéig volt látható Berettyóújfaluban

15. kép. A bihari méhészetet bemutató tárlat 2012. június 23-án, a Múzeumok Éjszakáján nyílt meg és október közepéig várta a látogatókat

16. kép. A Háromföld krónikását,
Szücs Sándort mutatta be 2013 nyarán egy vándorkiállítás

17. kép. Sinka Istvánra, „a fekete bojtárra”, a bihari, békési táj költőjére
2013 őszén emlékezett az intézmény

18. kép. „Mindent a kéznek, semmit a szemnek!” című tapintható tárlatunkat a megyében dolgozó muzeológus kollégáknak is bemutattuk vak emberek tárlatvezetésével egy szakmai nap keretében

19. kép. Rendhagyó kiállításokat rendeztünk az előadóteremben is. 2013-ban középiskolás diákok mutatkozhattak be alkotásaikkal és gyűjteményeikkel az őszi fesztivál keretében

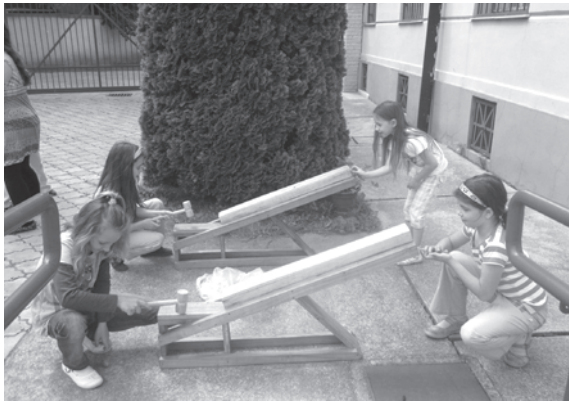
20. kép. Nadányi Zoltánra is rendhagyó időszaki kiállítással emlékeztünk 2012 őszén

21. kép. A 100 éve született Soltész Kálmánné festőre is az előadóteremben emlékeztünk egy kis kiállítással 2012 májusában

22–23. kép. Dr. Krajczárné Sándor Mária múzeumi órái,
órasorozatai nagyon népszerűek az iskolások körében

24–26. kép. Az alsó tagozatos iskolásoknak és óvodásoknak szervezett szakkörünket Kurcz Beatrix kolléganő tartja télen-nyáron

27–29. kép. Családi múzeumi délutáni programjaink egyre népszerűbbek

30–31. kép. A Múzeumok Éjszakája programunk központi témája
2011-ben a sport volt

32–34. kép. A 2012-es Múzeumok Éjszakáján minden a méz körül pergett

35–37. kép. 2013-ban az Éjszaka témája a vízvilág egykori és mai állapota volt

38–39. kép. Általános és középiskolás diákok számára is szerveztünk helytörténeti vetélkedőket például 2013-ban is

40. kép. Dr. Bakó Endrével beszélgetett Sándor Mária Nadányiról és költészetéről

41. kép. A Múzeumok Őszi Fesztiváljára is érdekes irodalmi-zenés programokkal vártuk 2012-ben az érdeklődőket

42. kép. A vésztői Vejsze együttes megzenésített Sinka-verseket adott elő a 2013-as őszi fesztivál egyik eseményén

43. kép. Bencze Lászlóné népdalkötetének bemutatóját a bárándi citerazenekar tette még hangulatosabbá

44. kép. A Bihari Diéta IX. tudományos ülésén 2013. november 11-én, Márton-napon Berettyószentmárton volt a téma

45. kép. Az V. Bihari Múzeumpedagógiai Évnyitón Kapornai Judit, a KLIK Berettyó-újfalvai Tankerületének igazgatója köszöntötte a pedagógusokat 2013. október 4-én

